Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қ. Оскембаев,
З. Сақтағанова, Ғ. Мухтарўғли

ҚОЗОҒИСТОН ТАРИХИ

(1945–2019 йй.)

2-қисм

8-9

Умумтаълим мактабларининг
8-9 синфлари учун дарслик

Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган

Алматы "Мектеп" 2019

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

УДК 373.167.1
ББК 63.3 (5Каз)я72
Қ57

Муаллифлар:

Қ.С. Ўскембаев, З.Ғ. Сактаганова, Ғ. Мухтарўғли

Шартли белгилар:

– мавзуга оид янги ва халқаро тушунчалар

Қозоғистон тарихи (1945–2019 йй.). Умумтаълим мактабларининг
Қ57 8-9-синфи учун дарслик. 2-қисм / Қ.С. Ўскембаев, З.Ғ. Сактаганова, Ғ. Мухтарўғли. – Алмати: Мектеп, 2019. – 248 б., расм.

ISBN 978—601—07—1329—1

Қ $\frac{4306020700-153}{404(05)-19}$ 105(1)—19

УДК 373.167.1
ББК 63.3(5Каз)я72

© Оскембаев. Қ.С., Сактаганова З. Ғ., Мухтарули Ғ., 2019
© Таржимон: Мусаева М., Исаева Э., 2019
© "Мектеп" нашриёти, бадиий безак берган, 2019
Борча ҳуқуқлар ҳимояланган
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари "Мектеп" нашриётига тегишли

ISBN 978—601—07—1329—1

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

КИРИШ

Қадрли ўқувчилар! Қозоғистон тарихи дарслигининг асосий мақсади – 1945 йилдан бошлаб бугунги кунгача ватанимиз тарихи, “совет ва постсовет давридаги тарихий жараён ва уларнинг роли тўғрисида тизимли билим шакллантириш. Ватан тарихидаги бу давр “Ҳозирги замон тарихи” деб аталади.

Дарслик мазмуни жаҳон тарихи, айниқса, Совет Иттифоқи тарихи, иқтисодиёт, география фани билан боғлиқ ҳолда берилган.

XX–XXI асрлар тарихини биз шахслар тарихи сифатида ўрганишга ҳаракат қилдик. Тарихни яратувчи – ўз халқини ҳурмат қиладиган, келажакка ишонч билан қарайдиган жонкуяр ва билимли фуқаролардир. Дарсликда Қозоғистоннинг сиёсий-иқтисодий ва маданий ривожланишига ўз ҳиссасини қўшган жамоат арбобларининг исмлари ва уларнинг ишлари тўғрисида кўплаб маълумотлар бор.

Шунингдек, тарихий воқелар ва даврларга баҳо берилиб, тарихий воқеалар ва ҳодисаларнинг кетма-кетлиги, изчиллиги очиб кўрсатилади. Биз тарихий ҳужжатларга суяниб, тарихий даврнинг яхлитлигини кўрсатдик.

Дарслик мантиқий фикрларни ривожлантиришга ёрдам беради, бинобарин, ҳодисаларни таққослаш, умумлаштириш, баҳолаш, хулосани ифодалаш, муҳокамага чақиришни тақозо этади. Дарслик бир неча мавзудан иборат бўлимлардан, хариталар, иллюстрациялар, санъат асарларининг репродукциялари, жадваллар, диаграммалар, глоссарий каби ахборот ва иллюстрация маълумотлари билан жамланган. Фикр талашиш, эссе ёзиш, ахборот, муҳокама қилиш, дебат ўйинлар, кичик лойиҳа-реферат ҳимоя қилиш, ахборот технологияларидан фойдаланиб тақдимотлар тайёрлаш ва бошқа вазифаларни бажариш, сизларнинг рақобатга бардошли, билимли бўлишингизга ёрдам беради деб ўйлаймиз. Мавзудаги матнни ўқиш борасида курсив ҳарфлар билан алоҳида ажратиб кўрсатилган сўзларни эсда сақлаб қолиш лозим.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Дарсликда кўрсатилган мавзулар бўйича ўқитиш материаллари:" "Сизлар ўрганасизлар", "Калит сўзлар", Ўйланиб кўринг","Аниқланг", "Бажаринг", "Шахсни танинг", "Бу қизиқ" ва бошқа вазифаларни бажариш мавзуни ўзлаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Ёш дўстлар! 1945 йилдан ҳозирги кунгача Ватан тарихини ўқиб ўрганиш фуқаровий жавобгарликни шакллантириб, Мустақил Ватанимизга бўлган меҳр-муҳаббатни орттиради. Ўтмиш тарихимиздан фахрланиб, ёрқин келажакка қадам ташлашимиз лозим.

Муаллифлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

УРУШДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДАГИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ

1–2-§. Қозоқ СССР-нинг урушдан кейинги ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. Фойдали қазилмаларни тадқиқ қилиш ва саноатнинг ривожланиши

Ушбу дарсда:

- урушдан кейинги йиллардаги саноат ва иқтисодиётнинг аҳволини аниқлаймиз;
- урушдан кейинги йиллардаги Қозоғистон аҳолисининг ҳаёти ва турмуш тарзини ўрганамиз .

Таянч сўзлар:

- уруш
- саноат
- турмуш тарзи

Тадқиқотчилик саволи: Урушдан кейин қозоғистонликларнинг ҳаёти қандай ўзгарди?

Урушдан кейин саноатнинг ривожланиш хусусиятлари. Уруш СССР га кўплаб моддий зарар келтирди. 1710 шаҳар, 70 000 қишлоқ, 32 000 саноат корхоналари, 65 000 чақирим темир йўл вайрон бўлди. Мамлакат миллий бойлигининг учдан бир қисмини йўқотди. Тинч ҳаётга кўчиш учун ҳарбий саноатга йўналтирилган иқтисодиётни қайта қуриш талаб этилди. Урушдан кейинги саноат ривожланишининг асосий мақсади саноатни қайта қуриш, яъни республика аҳолиси учун саноат ишлаб чиқаришни қайта қуриб чиқиш бўлди. Иқтисодиётни тинч ҳаётга кўчириш учун қуйидаги чоралар амалга оширилди:

1. Давлат Мудофаа Комитети (ДМК) ўрнига Ҳалқ Комиссарлар Совет (ХКС) ташкил қилинди;

2. Ишлаб чиқаришда транспорт, саноат ва давлат муассасаларида уруш давридаги баъзи бир чекловлар олиб ташланди: 8 соатлик иш куни қайта ўрнатилди, мажбурий иш тўхтатилди, йил сайинги дам олиш ўз шаклига келтирилди.

СССР иқтисодиётини (Қозоғистондаги каби) бошқаришнинг урушдан кейинги даврида давом этган маъмурий буйруқбозлик усули ўрнатилди. Қозоқ ССР нинг иқтисодий ривожланиш хусусияти – уруш даврида ҳам саноат ривожланиши тўхтаб қолмади, аксинча кенгайиб борди. Қозоғистонда бошқа республикаларга қараганда саноатлаштириш яхши ривожланди. Кўчириб келинган завод ва фабрикалар 1920–1930 йилларда саноатлаштириш давридаги ишлаб чиқариш базаси уруш йиллари фронт арсеналларидан бирига айланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу муҳим! Урушдан кейинги йилларда Қозоғистон уруш бўлган ҳуддудлардагидек ўз саноатини қайта қурмасданоқ ривожланишни давом эттирди.

Республикада фойдали қазилмаларни ўзлаштириш ва саноатни ривожлантириш. Совет Иттифоқидаги каби тўртинчи беш йилликда (1946–1950) республиканинг саноат секторига асос бўлган оғир саноатнинг ривожланишига алоҳида эътибор берилди. 1940 йилдан бошлаб 1950 йилгача республикада 4000 саноат корхонаси завод, фабрика ва шахталар ишга туширилди. 1947 йил Ускемен қўрғошин рух комбинати ўзининг илк маҳсулотини ишлаб чиқарди, Экибастуздаги кўмир кони қурилиши ниҳоясига етди, Қарағанди кўмир бассейнида кўмир қазиб чиқариш ишлари олиб борилиб, Оқтўба ферроқотишма заводининг қуввати кучайтирилди. Темиртов металлургия заводида уч прокат станоги ва икки мартен печи ишга туширилди.

Кўшимча маълумот!

Республикада уруш йиллари бошланган қазилма бойликларни мудофаа эҳтиёжларига бирлаштириш комиссияси ўз ишини давом эттириб, Қозоғистон фойдали қазилмаларини ўрганишда ҚозоқССР Фанлар Академияси Президенти Қ.Сатпаев муҳим роль ўйнади. Жезқазған мис конининг ривожланиши, Марказий, Шимолий Қозоғистон ва конли Олтой ҳудудидаги турли кон ўринларининг очилиши ва улардан фойдаланишда Қ.Сатпаев салмоқли ҳисса қўшди. Қозоқ ССР Фанлар Академияси ёнида тўрт бўлим иш олиб бориб, унинг бири геология-география бўлими эди. Ўнлаб кон ўринлари очилиб, геолог олимлар самарали меҳнат қилишди.

Нефть ишлаб чиқариш корхоналари Эмбида ўз нефтларини чиқара бошлади.

Енгил ва озиқ-овқат саноати ривожланди, лекин бу соҳалар республика эҳтиёжини таъминлай олмади. Семей, Петропавлда “Комсомолка” тикиш фабрикаси, Жамбил (Тараз), Қизилўрда ва Павлодарда тери ишлаш, чарм тайёрлаш заводлари ўз маҳсулотларини бера бошлади. 1950 йилда инқилобгача қурилган атиги 65 та енгил саноат корхоналари бор эди. Саноатнинг бошқа тармоқлари (химия, ёғочга ишлов бериш, қурилиш материалларини чиқариш ва бошқалар) қўлами доимо ўсиб борди.

Республикамизда пахта етиштириш 0,1% ни, жунни қайта ишлаш 1,6% ни ташкил қилди. Масалан, чарм оёқ кийим чиқариш 1,7% дан иборат эди. Қозоғистондай кенг ҳудуд учун бундай ҳолат кундалик товарларни чиқарадиган ишлаб чиқаришнинг барча соҳасига хос бўлди.

1949 йил баҳорда Алматида автоматли телефон хизмати тармоқлари ўз ишини бошлаб район марказларига ҳам қўшилди. Транспорт

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тизими ривожланди, 1950 йил Мўйинти-Шу темир йўл қурилиши ниҳоясига етказилди.

Ўйланинг: Нима учун Совет аҳолисининг турмуш тарзини яхшилаш ва урушдан кейинги сиёсий тартиб енгиллашишига бўлган умиди оқланмади?

Қозоқ ССР да урушдан кейнги ўн йилликда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши иттифоқдаги республикалардан ҳам олдинда бўлди. Қозоқ ССР тўртинчи беш йилликда (1946–1950 йй.) саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича иттифоқдаги Эстония, Латвия, Армения ССР дан кейин тўртинчи ўринни эгаллади. 1951–1953 йй. Молдавия ва Литва иттифоқдош республикалари олдинга чиқди.

Саноат корхоналарини ишчи кучи билан таъминлаш.

Ишчиларнининг касбий малакасини орттириш ва ишчи кучи етишмовчилигини йўқотиш мақсадида республикада меҳнат резервлари мактаблари ва билим юртлари ташкил килинди. Урушдан кейинги йилларда меҳнат қилишнинг илғор тажрибаларини ташвиқот қилиш, тажриба алмашиш, меҳнат илғорларини рағбатлантиришга алоҳида эътибор берилди

Урушдан кейинги йилларда ижтимоий аҳвол. Урушдан кейинги илк беш йилликда Кенгаш халқининг турмуш тарзи уруш вақтидаги аҳволдан яхшиланиб кетмади. Ишчи оилаларнинг кўпчилиги ертўлалар ва баракларда яшади. Ижтимоий ҳаётдаги қийинчиликлар сақланиб қолди.

1947 йил карточка тизими бекор қилиниб, пул ислоҳоти ўтказилди. 1946–1950 йилларда нарх уч марта камайиб, рублни сотиб олиш ва иш ҳақи кўпайди.

Улуғ Ватан уруши ва меҳнат ногиронларига, фронтда ҳалок бўлганларнинг оила аъзоларига ижтимоий ёрдам кўрсатилди. Нафақа ёшига етганларга, боқувчисиз қолганларга, вақтинча меҳнатга қобилиятсиз кишиларга нафақалар тайинланди. Шунингдек, кўп фарзандли ёлғиз оилаларга нафақа берила бошлади. Нафақа тўлашнинг доираси кенгайтирилди. Ишчилар ва хизматчиларга дам олиш ўринларига, шифожойларга ва пионер лагерларига йўлланмалар берилди. Шунга қарамасдан урушдан кейин совет халқининг турмуш шароити паст эди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Урушдан кейинги даврда республиканинг саноат ривожланишининг хусусиятларини атанг.
2. Қўшимча материаллардан фойдаланиб, қозоғистонликларнинг урушдан кейинги турмуш тарзини таърифланг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Топшириқлар.

1. Урушдан кейинги йилларда нима учун Қозоғистонда тинч ҳаётга кўчиш ишлари юргизилмади?
2. Урушдан кейин халқнинг ижтимоий аҳволи қандай ўзгарди?

Реконверсия – урушдан кейин иқтисодиётнинг тинч ҳаёт учун маҳсулот ишлаб чиқаришга кўчиши.

3-§. Қозоқ ССР қишлоқ хўжалигининг ривожланиши.

Ушбу дарсда:

- Қишлоқ хўжалигида рўй берган ўзгаришларга баҳо берамиз;
- Шу йиллардаги қишлоқ аҳолисининг турмуш тарзини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар

- Қозоқ АССР қишлоқ хўжалиги

Тадқиқотчилик саволи: *Урушдан кейин Қозоқ ССР да қишлоқ хўжалигнинг аҳволи қандай эди?*

СССР аграр секторининг аҳволи. Урушдан кейин дастлабки йилларда қишлоқ хўжалигида шароит оғир бўлди. Уруш СССР нинг аграр секторига кўп зарар келтирди. Жамоа хўжаликларида аҳолининг сони камайиб, оғир ишларни аёллар ва болалар бажаришди. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги техникасининг етишмаслиги, ғалланинг камлиги маҳсулот етиштиришни пасайтириб юборди.

1946 йил СССР нинг кўплаб экин майдонларига республикани қамраб олган қурғоқчилик ва очарчилик ўз салбий таъсирини кўрсатди. Лекин очарчилик тўғрисида урушдан кейин хеч қаерда айтилмади. Халқ орасида очарчилик ўрин олса ҳам, СССР социалистик давлатларга озиқ-овқат етказишда ёрдам бериб, буғдой чет элга чиқарилиб (Болгария, Руминия, Венгрия, Чехия, Германия) жамоалардан маҳсулот етиштиришни ортиғи билан талаб этди.

1946 йил кузда ҳосил бўлмай, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиш қисқаргандан кейин, ҳукумат деҳқонларни қаттиқ тазйиқ остига олди. СССР қишлоқ хўжалиги чуқур инқирозга учради.

Қозоқ ССР қишлоқ хўжалиги. Қозоқ ССР да аграр соҳада аҳвол оғир эди. Республика урушда зардоб чеккан кўплаб ҳудудларга ёрдам кўрсатди. Йирик қора мол, йилқи ва қўйни зардоб чеккан ҳудудларга арзон, ҳаттоки текинга берди.

Республика аввалгидай мол чорвачилиги билан шуғулланадиган ҳудуд бўлиб қолди. Об-ҳавонинг қулайсизлиги туфайли мол боши қисқариб кетди. 1946 йил ялпи мол сони жамоалаштиришгача бўлган мол сонининг 50% ни ташкил қилди. Мол боқишнинг янги усуллари жорий этилмаган эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қўшимча маълумот.

1951 йил талафот кўп бўлиб, мол боши қисқариб кетди, айниқса, қишнинг қаттиқ келиши бу аҳволга салбий таъсир кўрсатди. 1952–1953 йилларда мол сони қисқари 23 млн бошни ташкил қилди. Мол човачилиги ҳудуднинг табиий иқлим шароитига боғлиқ ҳолда экстенсив ривожланишда қолаверди.

Халқни озиқ-овқат билан таъминлаш (биринчи навбатда нон билан) масаласида янги қарорлар қабул қилинди. 1946 йил 26 декабрда СССР Министрлар Совети "СССР нинг шарқий ҳудудларида экин майдонларини кенгайтириш ва донли экинларни, айниқса, ёзги буғдой етиштиришни орттириш" тўғрисида қарор қабул қилди. Қозоқ СССР қарорига мувофиқ экин майдонининг кўлами маҳсулотнинг 30% ни ташкил қиладиган 1,8 млн гектарга кенгайди; дуккакли экинлар майдони 24% га ошди. Сўнгги йилларда экин майдонларининг майдони кенгайиб борди.

Ўн йил ичида (1940–1950) қишлоқ хўжалигини молиявий таъминлаш 3,4 марта ўсди, бироқ бу натижа бермади. Қозоғистоннинг қишлоқ хўжалиги ҳам аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини қаноатлантира олмади. Иттифоқ бўйича республика тўртинчи ўринда, яъни 1953 йил республикада экин маҳсулоти юқори бўлса ҳам, бор йўғи 6,6% ни ташкил этди.

1950 йил жамоа хўжаликларини йириклаштиришга ўтиб, машина-трактор станцияларини (МТС) қуришни режалаштирган янги қишлоқ хўжалиги ислоҳотини ўтказиш қўлга олинди. Натижада, жамоа хўжалигининг сони қисқарди. Бу ҳолат, бир қатор маҳаллий туманлар деҳқонларининг ер улуши қисқарилишига олиб келиб, қишлоқ хўжалигидаги аҳволни яхшилашга ёрдам бермади. Натижада, XX асрнинг 40 йил охири ва 50 йилларнинг бошида СССР даги аграр сиёсат аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтёжни қаноатлантира олмади.

Қишлоқ ахолисининг турмуш шароити. Совет овулида шароит оғир эди. Жамоа хўжаликлари ўз ишчиларига меҳнатига қараб ҳақ тулай олмай, хусусий хўжаликларда ишлашга мажбур этди. Хуллас, давлат солиқни ошириб, овул аҳолисига ўз маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтиришга имконият бермади.

Қўшимча маълумот.

Деҳқонларнинг меҳнати баҳоланмади, навбатдаги ислоҳотлардан кейин деҳқонларнинг иш ҳақи ишчиларнинг иш ҳақига қараганда тўрт марта камайиб кетди. 1946—1949 йил жамоа хўжаликлари фойдасига деҳқонларнинг улуш ерлари тортиб олинди. Қўшимча хўжаликдан топган даромадларининг солиғи оширилди. Қийин шароитга қарамасдан жамоа хўжаликари меҳнаткашларининг ўз хўжалигида етиштиришган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини 1-10%ни ташкил қиладиган баҳога со-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тишга мажбур қилди. Ҳар бир деҳқон хўжалиги давлатга ер улуши солиғи хисобидан гўшт, сут, тухум, жун ва бошқа маҳсулотларни етказишга мажбур бўлди.

Жамоа хўжаликларининг эркинликларини чеклайдиган, яъни кўчиб қўниш ман этилган тартиб жорий қилинди. Деҳқонларнинг йил сайинги дам олиш, нафақа, даволаш қоғозлари (ишга қобилиятсизлик қоғози) берилмади. Чорвадорларнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий аҳволи танг ҳолда эди. Доимий бошпаналари, ҳаммомлар етишмас эди.

Давлатнинг қишлоқ аҳолисига тегишли хўжалик сиёсати деҳқонларни жамоа хўжалигида сақлаб қолиш, шаҳарликлар ва ҳарбий саноат корхоналарини озиқ-овқат билан таъминлашга боғлиқ бўлди. Деҳқонлар турмуш шароитининг оғирлиги СССР ва республикалардаги қишлоқ хўжалиги инқирозининг яна бир сабаби булди.

Саволларга жавоб беринг.

1. СССР ва Кенгаш Иттифоқи республикаларидаги қишлоқ хўжалиги инқирозининг асосий сабабларини атанг.
2. Қозоқ ССР нинг урушдан кейин қишлоқ хўжалиги ривожланишига “баҳо беринг” ва хулоса қилинг (ёзма равишда).

Топшириқлар.

1. Урушдан кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги ривожланишида қандай муаммолар сезилди?
2. Урушдан кейин жамоа хўжалигида аҳвол қандай бўлди? Яхшиландими?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ҲАРБИЙ САНОАТ МАЖМУАСИ

4-§. Қозоғистонда ҳарбий – саноат мажмуасининг қурилиши

Ушбу дарсда:

- Биз ХХ асрнинг иккинчи ярмида Қозоғистонда ҳарбий – саноат комплексини қуриш оқибатларини тахлил қиламиз.

Тадқиқотчилик саволи: Нима учун Қозоғистон ядровий синов майдонига айланди?

Таянч сўзлар

- Қозоқ ССР ҳарбий саноат комплекси
- атом синови
- ядро синовлари

Қозоқ ССР даги ҳарбий – саноат мажмуаси . "*Қирғинбарот уруш*" сиёсати Совет Иттифоқида ҳарбий-саноат мажмудсининг (ҲСК) ривожланишига йўл очди. ССР даги ҳарбий маҳсулот чиқарган баъзи бир корхоналар кўпчиликнинг эҳтиёжларига мос ҳолда маҳсулот ишлаб чиқара бошлади. Шунингдек, ҳарбий саноат корхоналари ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришни давом эттирди. Масалан, Қозоғистондаги ҳарбий маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган йирик корхоналардан бири Алмати оғир машинасозлик заводи эди. Завод 1941 йил Алматига кўчириб келинган Луганск паровоз заводининг 3 цехи асосида қурилди. 1942 йилдан бошлаб ҳарбий топшириқларни бажариб, бомба, мина, снарядлар, урушдан кейин эса торпедолар чиқарди.

Қозоғистонда йирик ҳарбий – саноат мажмуаси ишлаб турди. Масалан, Қозоғистонда мудофаа комплексидаги электротехника ва машина қурилиши корпорациясига кирадиган (КЭМПОК) 50 га яқин мудофаа қилиш аҳамиятига эга ишлаб чиқариш ўринлари бўлди.

Бу қизиқ! Ҳарбий мудофаа заводларида 18% гача пиёда аскарларининг ҳарбий машиналари, 11% артиллерия тармоқлари, отиш қуроллари, ҳарбий денгиз кучлари қуроллари (ССР да чиқариладиганнинг 95%), торпедолар ва миналар, 88-21 тактикалик ракеталр учун аппаратура, сув ости кемаларини бошқариш тизимлари, химия ва биологик қуроллар чиқарилди. Бу қуроллар ва ҳарбий техника Қозоқ ССР полигонларида синовдан ўтказилди.

Атом полигони ва Семейдаги ядровий синовлар. Кенгаш Иттифоқи даврида атом қуролларини ясаш кескин тус олди. Қозоғистонда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ядровий қуроллар ясашнинг уран чиқаришдан бошлаб қурувчи қуролларини сезиларли даражада оширибгина қолмасдан, унинг янги турларини яратиш имконияти ҳам вужудга келди, Қувватли ядровий илмий саноат комплекси ташкил топди.

1947 йил 1 августда Қозоқ ССР да ядровий синов майдонини қуриш тўғрисида қарор қабул қилинди. 1949 йилда эса давлат комиссияси синов майдони нишонни қабул қилиб, унга ядровий заряд етказилди. Ядровий қурол ясаш ишларига ҳисса қўшган олимлардан: И.Курчатов, К.ШЧелкин, Ю.Харитон, Я.Зельдович, А.Сахаров ва бошқалар жалб қилинди. 1949 йил 19 августда Семей ядровий полигонида ССР даги илк ядровий портлатиш синовдан ўтказилди (бомбанинг кучи-22 килотонна) Синов майдони Семей, Қарағанда ва Павлодар области кесишган жойларни эгаллади. 1953 йили илк термоядровий бомба, (400 килотонна) 1955 йили СССР даги илк водород бомбаси синовдан ўтказилди. 1961 йилда эса СССР даги илк ядровий синов ўтказилди.

СССР мудофаа вазирлиги маълумоти бўйича 1949 йилдан 1963 йилгича синов майдонида қуввати бир неча тоннадан 100 килотоннагача етадиган 113 та портлатиш бўлиб ўтди. Синов полигонида 40 йил ичида 470 ядровий портлатиш олиб борилган.

Семейдаги атом бомбасининг портлаши

Семейдаги синов полигонининг схемаси

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

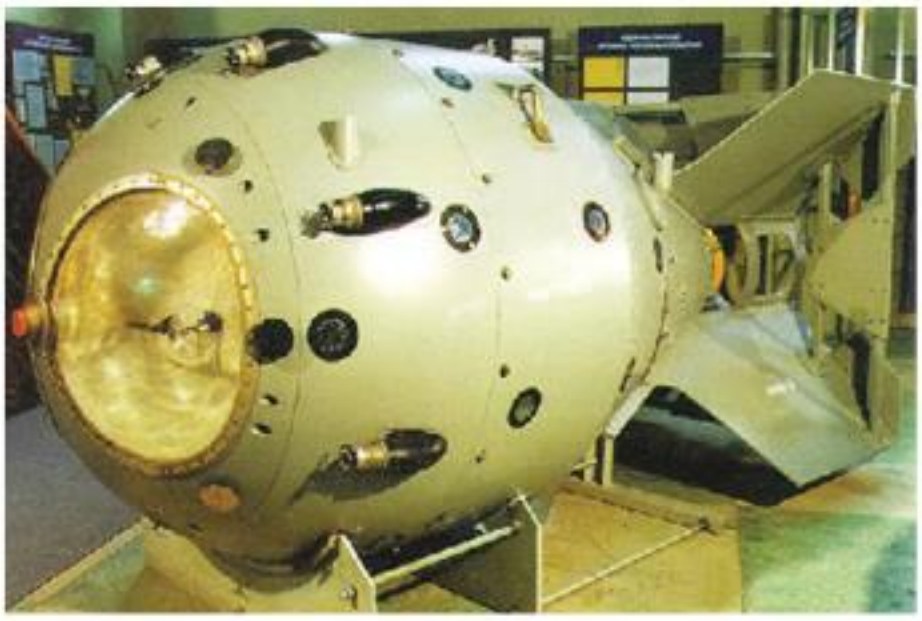

Семейдаги синов майдонида портлатилган дастлабки водород бомбаси

Синов майдонида портлашдан қолган жой

Қўшимча маълумот.

1989 йилда ядровий синовга мораторий эълон қилинди. 1991 йил 29 августда Қозоғистон Республикаси Президенти Н.Назарбоев Семей полигонини ёпиш тўғрисидаги қонунга имзо чекди. 1995 йил 1 июнда Семей ядровий синов майдонида узунлиги 592 метр, 130 метр чуқурликдаги синов учун тайёрланган энг сўнгги ядровий заряд йўқотилди.

Семей ядровий полигонида ўтказилган синовда Семей, Қарағанда, Павлодар, Оқмўла областлари радиациядан заҳарланди. Семей атом полигонининг экологик, ижтимоий, демографик, генетик ва бошқа оқибатлари бепоён ўлкамизга, унинг халқига оғир қайғу-ҳасратлар олиб келди.

Саволларга жавоб беринг.

1. ҲСК деганимиз нима? Мудофаа мажмуасидаги электротехника ва машина қурилиши саноати корхонаси деганимиз нима?
2. Қозоғистондаги ядровий полигон тўғрисида айтиб беринг. Унинг қандай оқибатлари бўлди?

Топшириқлар.

1. Семей полигони тўғрисида маълумотлар топинг: ташкил топиши, синовлари ва унинг оқибатлари. Бу полигон тўғрисида интернетдан ҳужжатли фильм топиб кўринг.
2. Иккинчи жаҳон урушидан кейин СССРда нима учун йирик ҳарбий саноат комплекси (ҲСК) пайдо бўлди. Қўшимча маълумотлар топинг.

Мораторий – маълум бир вақтгача бирор бир ҳаракатни кейинга қолдириш ёки тўхтатиш тўғрисидаги битим.
Полигон – турли хил техника қуролларини, ҳарбий қуролларни синовдан ўтказишга, ҳарбий тайёргарлик кўришга мўлжалланган жой.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

СТАЛИНЧА МАФКУРАНИНГ ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ИЖТИМОИЙ СИЁСИЙ ҲАЁТГА ТАЪСИРИ

5-§. Урушдан кейинги йиллардаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт хусусиятлари

Ушбу дарсда:

- Урушдан кейинги йилларда Қозоғистондаги ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг хусусиятларини аниқлаб таҳлил қиламиз.

Таянч сўзлар:

- ижтимоий-сиёсий ҳаёт
- сталинча қатағон

Изланувчилик саволи: Урушдан кейинги йилларда давлатимиз ижтимоий сиёсий ҳаёти қандай шаклланди ва нима учун ўзгарди?

СССР даги ижтимоий-сиёсий ҳаёт. Иккинчи жаҳон урушида ғалабага эришган СССР тинч қурилишга ўтиб, халқ яхши ҳаётга, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида ижобий ўзгариш бўлишига умид билан қаради. Бироқ мамлакатда Сталин шахсига сиғиниш, якка ҳокимлик, тоталитар тизим кучая бошлади.

Маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида Иттифоқдош республикаларга ҳеч қандай қонун чиқариш ҳуқуқи берилмади, иттифоқнинг таъсири остида ҳаёт кечирадиган бўлди. Москвадан келган буйруқларни бажариш билан чекланиб, республикалар амалда тўла мустақиллик олгани йуқ. Республика ижтимоий-сиёсий ҳаётининг ривожланишига ғов бўлаётган марказ ҳамма нарсани ўзи ҳал қилди. Халқ тоталитар тизимда марказнинг таъсири остида ҳаёт кечириб, якка одам ҳуқуқи борган сари торая бошлади.

Сиёсий қатағонлик авж олди. Жазолаш чораларидан (кўчириб юбориш, меҳнат интизоми лагерларига қамаш, якка одам ва халқларини кўчириш) фойдаланувчи махсус кенгаш тузилди. 1948–1950 йилларда 6,5 млнга яқин одам сиёсий қатағон қурбони бўлди. Ёппасига қатағон қилиш Сталин вафот этгандан кейингина тўхтатилди.

Айниқса, ижтимоий-сиёсий ва зиёлилар жамоасини ёппасига қатағон қилиш янги даврнинг бошланганининг белгиси бўлди. 1946 йил 14 августда “Звезда” ва “Ленинград”журналлари (унинг ичида М.Зощенко ва А.Ахматова бор) тўғрисида БК (б) П. Марказий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Комитетининг қарорида, бир қанча санъат аҳлларининг зарбага учраши Қозоғистондаги миллат зиёлиларини таъқиб этишнинг янги тўлқинига йўл очди. 1940 йилнинг охири 1950 йилнинг бошида адабиёт, санъат ва фан аҳлларига асоссиз сиёсий айб қўя бошланди. Ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги шундай қийин шароитда республиканинг партия комитетлари ўз ишларини марказий комитетнинг номи кўрсатилган қарорлари йўналишидагина олиб боришди. 1940 йилнинг ўртаси 1950 йил бошида маъмурий буйруқбозлик тизими оммавий тус олди.

Қозоқ ССР даги ижтимоий-сиёсий ҳаёт. Марказ миллий республикаларни қаттиқ назорат остида ушлаб турди. Урушдан кейин 1945 йили июль ойида, Қозоғистонга Москвадан ВК(б)П Марказий комитети номидан бир гуруҳ хизматкорлар келиб Қозоғистон партия ташкилоти ишини текшириш бўйича бир неча тадбирлар ўтказилди. Бу тадбирлар одамларни яна ўз орасидан "душман" излашга ундади, "хато ва камчиликлар" очилди. Истеъдодли тарихчи, олим Ермухан Бекмаханов 1943 й. Алматида нашр этилган "Қозоқ ССР тарихи" номли катта кўламли асарнинг асосий муаллифларидан бири. Бу китоб марксизм-ленинизм ғояларидан узоқ, "феодал эпосини мақтаб, кенгаш иттифоқи тўғрисида етарлича баҳо берилмаган деб танқид остига олинди. Қозоғистон БК(б)П Марказий комитети ташвиқот-тарғибот иши бўйича котибини ишдан бўшатиш" тавсия қилинган. Сталинизм даврида марказнинг бундай "таклифлари" жазо билан тенг бўлган.

ВК(б)П Марказий комитетининг "Звезда" ва "Ленинград" журналлари ҳақида қарор чиқариб, Қозоғистонда миллат зиёлиларини таъқиб этишнинг янги тўлқинига йўл очди. 1947 йил 21 январда Қозоғистон компартияси Марказий Комитетининг "Қозоқ ССР Фанлар Академиясининг тил ва адабиёт институтининг ишидаги қўпол хатолар ҳақида" қарори қабул қилинди. Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг қарорларини амалга ошириб, Қозоғистонда "Қозоқ Кенгаш адабиётининг аҳволи ва ривожланиши тўғрисида" "1948 йилда, Республикадаги театр санъатининг ривожланиш вазифалари тўғрисида" (1949 й.) қарорлар қабул қилинди Қозоғистон Компартияси МК қарорларида бадиий асарларида, театр кўринишларида "Қозоғистоннинг ўтган ҳаёти кўпроқ кўриниш топади" деган эслатмалар айтилди. 1940 йил охири ва 1950 йил бошидаги қозоқ миллий зиёлиларини қатағон қилиш ва ғоявий компанияларнинг иши "космополитизм" ва миллатчилик деган шиорлар остида олиб борилди. Қозоғистон компартиялари бунга қарши чора тадбирлар олиб боришди. Жамиятда рўй берган ҳодисаларга доир

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўзига хос фикр айтиб, бошқача ўйлаш учун таъқиб остига олинганлар раҳбарликнинг ўрта ва қуйи босқичлари орасида ҳам, оддий зиёлилар ҳамда ўқитувчилар, адабиётда, шунингдек, қозоқ эртакларида, дарсликлар ва ўқув қуролларида, олимларнинг илмий асарларида ҳам ёппасига "кўриниш" топди.

"Космополит" ёки "буржуа-миллатчилик" дан бошқа, олимлар ва ёзувчиларнинг бойлар авлодидан, яъни "Алаш" партиясига тааллуқли "ўтмишнинг миллий сарқитлари" деган айб тақалди. 1951–1953 йилларда Б.Сулейменов, Е.Исмаилов, Ғ.Мустафин, С.Аманжолов, Ғ.Мусирепов, М.Ауезов, Қ.Жумалиев, Н.Сауранбаев ва бошқалар сиёсий қатағонка учради.

Қозоғистондаги сиёсий қатағонлик тарихининг бир кўриниши "Бекмаханов эпопеяси" ёки "Бекмаханов иши" деб аталди.

1953 йилда М.В.Сталиннинг вафотидан кейин, шахсга сиғинишни танқид остига олган 1956 йили февраль ойида бўлиб ўтган КПСС нинг XX съездидан кейингина Қозоғистонда бир қанча давлат арбобларининг исмлари қайта тикланди.

Кўшимча маълумот.

1954 йил 13-26 июнда Кенгирда (Жеғқазған) судланувчиларнинг танкларни қўллаб бостирилган энг катта қўзғолони бўлиб ўтди. Қўзғолон 40 кунга чўзилди. Қўзғолонга 8000 қўзғолончи қатнашди, уларнинг кўпчилиги – ҳарбий, оғир ва сиёсий жиноят қилган украинликлар, руслар, латишлар, литваликлар, эстонлар, еврейлар, белоруслар ва бошқалар эди. Судланувчилар Кенгаш ҳукумати вакиллари билан учрашувни талаб этди. СССР ички ишлар министрининг ўринбосари қўзғолончиларнинг талабини бажаришга ваъда бериб, лагерни босиб олишга буйруқ берди.

Кенгир қўзғолонининг шиори

Кенгир қўзғолони ҳам бостирилди. Айтишларича, 600га яқин одам, яраланиб вафот этди. Бироқ қўзғолон лагерь тартибини енгиллатди, тутқунлар ишга соқчиларсиз борадиган бўлди, оила қуришга ҳам рухсат берди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Социализм идеологияси қачон ва нима учун гуллаб яшнади? Қўшимча манбалардан фойдаланиб исботланг.
2. Улуғ Ватан урушидан кейин қатағонлик нима учун кучайиб кетди?

Топшириқлар.

1. Сиёсий қатағонликнинг янги даври бошланиши ҳақида айтинг.
2. Қозоқ ССР нинг урушдан кейин қатағонликка учраган сиёсий ва жамоат арбоблари ҳақида маълумот тайёрланг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Гуллаб яшнаши (апогей) – ривожланиш даражасининг юқори нуқтаси.
Маъмурий буйруқбозик тизими – ўз фуқароларига мажбурлаш йўли билан Кенгаш мамлакатига хос қаттиққўл деректив, бюрократик бошқарув тизими.

6-§. Бекмаханов иши

Ушбу дарсда:

- биз миллий республика қуриш ва Е.Бекмахановнинг "XIX аср 20—40 йилларидаги Қозоғистон" китобини тавсифлаймиз;
- Бекмахановнинг Қозоғистон тарихи фани ривожланишига қўшган ҳиссасини баҳолаймиз.

Изланувчанлик саволи: Тарихчи Е. Бекмаханов нима учун 25 йилга судланди?

Таянч сўзлар

- Бекмаханов эпопеяси
- Бекмаханов иши
- мунзора

"Қозоқ ССР тарихи" китобини муқокама қилиш. Марказда "Ленинград иши", "Шифокорлар иши" номи билан олиб борилган қатаған республикаларга ҳам кенг ёйилди.

1946 йил мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ва зиёлилар ҳаётини таъқиб этишнинг янги тўлқини бошланди. СССР нинг зиёлилари каби миллий республикалардаги зиёлиларга нисбатан ҳам қатағонлик кучайиб кетди.

Е. Бекмаханов

Қозоғистон тарихчилари ва адабиётчилари қўпол хатоликларга йўл қўйган деб айбланишди. 1945 йил июнда Қозоғистон Компартияси "Қозоқ ССР тарихи" китобининг иккинчи нашрини тайёрлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Муҳокама қилинган асосий масалалардан бири – Қозоғистондаги миллий – озодлик ҳаракати масаласи эди.

"Бекмаханов эпопеяси" ёки "Бекмаханов иши". СССР даги миллий республикалар тарихини кўриш тажрибаси – қадимги даврдан бугунги кунгача Қозоқ ССР тарихи (И.Умаров ва А.М. Панкратова редактори) 1943 йил нашрдан чиққанда Сталин мукофотига сазовор бўлди. Мукофотлар бериш комитетининг биринчи мажлисида китобни кўпчилик қўллади, лекин кейинчалик СССР ФА мухбир аъзоси, профессор А.И.Яковлев, "Қозоқ ССР тарихини" "русларга қарши" ва Қозоғистондаги миллий озодлик ҳаракатини баҳолашдаги нуқтаи назарлари учун айбга тортилиши керак деб маълумот берди.

Хуллас, "Қозоқ ССР тарихи" ватан тарихининг ютуқларидан бири бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Истеъдодли тарихчи Ермухан Бекмаханов "Қозоқ ССР тарихи" китоби муаллифлари ичида XVIII–XIX асрларда қозоқларнинг миллий озодлик ҳаракати ҳақида ёзган асосий муаллифлардан бири эди. 1943 йил Е. Бекмаханов "Қозоқларнинг Кенесари Қасимули бошқарган (1837–1847 йй.) миллий озодлик қўзғолони "мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаб чиқди. Е. Бекмаханов бу қўзғолонни подшонинг мустамлакачилик сиёсатига қарши қаратилган миллий озодлик кураши сифатида баҳолади.

1947 йил май-июнь ойларида БК(б)ПМК тарихчилар мажлисида "Қозоқ ССР тарихи" китоби муҳокамага қўйилди. Китобга ижобий фикрлар берилса ҳам, "Большевик" журналида 1945 йил 14 августда "Қозоқ ССР тарихининг" иккинчи нашрини тайёрлаш ҳақида БК(б) МК қарорида эълон қилинган фиркрлар айтилди.

Ўйланинг: Нима учун Қозоғистон тарихчилари ва адабиётчиларига "йўл қўйилган хатоликлари" учун деган сиёсий айб қўйилди?

Бу қизиқ! Ермухан Бекмаханов ёш ва истеъдодли тарихчи, "Қозоқ ССР тарихи"ни тайёрлашга қатнашган атоқли Кенгаш тарихчилари А.С.Кучкин, А.М.Панкратов, Б.Д.Греков, Н.М.Дружинин ва бошқалар билан бирга интернационал жамоанинг аъзоси бўлди. 1943 йилнинг кузида китоб нашр қилинди. Китобда муаллифлар К.Қасимули бошлаган қўзғолонни Россия империясининг мустамлакачилик сиёсатига қарши миллий озодлик кураши деб ҳисоблаган. Мустамлакачилик сиёсатига қарши деб топилган бу фикр миллий муҳокамага тушди. "Россия – халқлар қамоқхонаси" концепциясининг ўрнига "Россия чекка миллий ҳудудларига маданият тарқатувчи ролини бажарди" деган фикр қабул қилинди. Бу фикр Россия империясига қарши миллий озодлик ҳаракати ёки "миллатчиликда" айблашга баҳона бўлди.

Хуллас, айбловчиларнинг фикрича, "*Муаллифларнинг йўл қўйган хатоликлари билан бирга Қозоғистон тарихининг кўпгина қирралари тўла очилмаган. Мазкур китоб Қозоғистон тарихини ўрганишгина эмас, аксинча кўпчиликнинг фикрини чалғитади. Китобни қайтадан ўзгартириб, нашр қилиш керак деб талаб қўйилди*" – деган хулосага келди.

Е.Бекмахановни сиёсий айблаш 1947 йил охирида бошланди. Дастлаб олимнинг Қозоғистон тарихининг баъзи бир масалалари бўйича нашрлари муҳокама қилинса, энди унинг "XIX асрнинг 20-40 йиллардаги Қозоғистон" деган ном билан эълон қилинган монографияси танқид остига олинди. Е.Бекмахановнинг 1947 йил нашр қилинган китоби 1948 йил 14–19 июнда Алматида қизғин муҳокама қилинди. Муаллифга Кенесари Қосимули раҳбарлик қилган қўзғолонни ёқлаш нуқтаи назаридан буржуа-миллатчилик мафкурасини таърифлади деган айб қўйилди. 1950 йил декабрда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Е. Бекмаханов дарс устида

“Правда” газетасида “Қозоқ тарихи масалаларини марксча-ленинча нуқтаи назардан ифодалайлик” деган мақоланинг эълон қилиниши Е.Бекмахановни расмий турда сиёсий айблашнинг дебочаси бўлди. Бекмахановни Кенесари Қосимули бошлаган қўзғолонни прогрессив ва миллий озодлик ҳаракати сифатида баҳолагани қаттиқ танқид остига олинди. Улар К.Қосимули қўзғолонини феодал-монархия ҳаракати сифатида кўрсатишди. (Бу фикр Қозоқ ССР тарихида расмий турда узоқ йиллар бўйи сақланиб қолди).

Кенесари Қосимули қўзғолонига тавсиф бериш муҳокамасидан кейин қозоқ зиёлиларига сиёсий айб тақалди.

Е.Бекмахановни ёқлаб, унинг назариясини қўллаб қувватлаган Панкратова ва бошқалар бўлди. Уларнинг ёрдами билан Е. Бекмахановга жудаям хавфли бўлган Сталин фикрига қарши чиққани учун деган айби олиб ташланди. Бекмахановнинг ғоялари тўғри деб топилиб, унинг китоби юзасидан бир неча мунозаралар бўлди, лекин барибир қатағонлик давом этди. “Китоб зарарли ва илмий эмас” деб опилди.

Қўшимча маълумот.

Е. Бекмахановнинг “XIX асрнинг 20–40 йилларда Қозоғистон” маънавий монографияси илмий жиҳатидан нотўғри ёзилган деб сиёсий танқид остига олинди. 1951 йил 6 октябрда Е. Бекмаханов илмий докторлик даражасидан маҳрум қилинди. У университетдан хайдалиб, овул мактабига ўқитувчи бўлиб ишга кирди. Анча вақт Е. Бекмаханов Алмати, кейин эса Жамбил областида тарих фанидан дарс бера бошлади. 1952 йил 5 сентябрда Совет ҳукуматига қарши ҳаракати учун ҳибсга олинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1952 йил 4 декабрдаги Қозоқ ССР Олий Судининг жиноий ишлар бўйича коллегиясининг ҳукмида 5 йил давомида сайлов ҳуқуқидан айириш, хусусий мулки мусодара қилиниб, 25 йил муддатга озодликдан маҳрум этилиб, "ҳукм кассация тартиби билан қайта қараб чиқилмайди, сўнгги қарор қабул қилинди" деган матинда берилди.

Сталин вафотидан кейин, унинг иши қайта кўрилиб оқланди. Е.Бекмаханов Қозоғистоннинг Россияга қўшилиши тўғрисидаги монографиясини ёзишга киришди. 1958 йил июль ойида Бекмаханов докторлик (диссертация) илмий ишини муваффақитли ҳимоя қилиб чиқди.

Сиёсий қатағонликка учраган Қозоқ ССР Фанлар Академиясининг Президенти Қ.Сатбаев ва атоқли ёзувчи М.Ауезов Қозоғистондан Москвага кетишга мажбур бўлди. Биология, медицина ва геология фанлари соҳаларида маҳсулдор меҳнат қилиб юрган кўп олимларга"космополит" деган айб тақалди. Уларнинг баъзилари республиканинг илмий тадқиқот муассасалари ва олий ўқув юртларини ташлаб кетди. Бекмаханов "Бекмаханов иши" маъмурий-буйруқбозлик тизими мафкурасининг қурбони бўлди. Қатағонлик жамиятда рўй бераётган ҳодисаларга доир ўзига хос очиқ фикр айтган истеъдодли, таниқли қозоқ зиёлиларини аямади. Бу жазолаш чораларини юзлаб, минглаб қозоқ халқининг йигитлари ўз бошларидан ўтказди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Урушдан кейинги йилларда қандай китоб "Урушга қарши" деб аталиб қизиқ муҳокамага тушди?
2. Урушдан кейин қайси китоб "русларга қарши" деб аталиб, муҳокама қилинди? "Бекмаханов иши" нима учун ва қандай пайдо бўлди.

Топшириқлар.

1. Қўшимча манбалардан фойдаланиб, Е.Бекмахановнинг ҳаёти ва ижодини айтиб беринг.
2. Олим ва педагог Е.Бекмаханов ҳақида эссе ёзинг.

Догматик – Бир томонлама қотиб қолган қоидалар.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“ИЛИҚЛИК“ ДАВРИДАГИ ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ РИВОЖЛАНИШИ

7–8-§. Қозоғистон “илиқлиқ” даврида (1954–1964 йй.)

Ушбу дарсда:

- биз “илиқлиқ” даври маъноси ва қарама қаршилик тавсифларини аниқлаймиз;
- Қозоғистондаги ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг хусусиятларини тушунтирамиз;
- Темиртауда бўлиб ўтган қайғули воқеалар билан танишамиз.

Изланувчанлик саволи: “Хрушчев илиқлиги” даврида жамиятда қандай ўзгаришлар бўлди?

Таянч сўзлар:

- Хрушев “илиқлиги”
- бошқариш тизими
- 1959 йил Темиртау воқеалари

Қозоқ СССР ва “Хрушчев илиқлиги”. 1953 йил 5 мартда И.Сталин вафот этди. Унинг ўлимидан кейин бир давр, яъни *Сталин даври* тугади.

1953 йил сентябрда Н.С.Хрушчев КПСС-Марказий комитетининг 1-котиби қилиб сайланди, ССР ни Хрушчев бошқариб турган. 1953–1964 йиллар “Хрушчев илиқлиги” ёки “Хрушчев ўн йиллиги” деб аталди. Сталиннинг шахсига сиғинишни танқид остига ола бошлади. Тарихчилар орасида Н.С.Хрушчевнинг ролини баҳолашда ҳалигача қарама қарши фикрлар мавжуд. Бир томондан Хрушчев даврида Сталин тизимини бузиб, Сталинизм синови бошланди, иккинчи томондан бу тизимнинг бир қисми бўлган Н.С.Хрушчев мураккаб ислоҳотлар ўтказмади.

Н.С.Хрущев

Қўшимча маълумот.

Сталин вафотидан кейин давлат ривожланишининг икки йўли шаклланди:

– Миллионлаб кишилар ва халқнинг ҳаётига хавф туғдирадиган Сталин сиёсатини давом эттириш (Л.П. Берия);

– Элни бошқаришнинг асосий тоталитар тизимдан бош тортиш, ижтимоий сиёсий иқтисодий ислоҳотлар ўтказиш

Бироқ ташаббускори Н.С.Хрушчев бўлган учинчи намуна амалга оширила бошланди. Қайта қуриш бошқарув тизимининг бир қисминигина қамраб олди. Н.С.Хрушчев партия ва давлатнинг олий ҳукумат раҳбарларига тегишли партия

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

аппарати ва архив ҳукуматларини назоратга олди. Бу даврда "триумверат" деб аталган. Г.Маленков, Л.П.Берия ва Н.С.Хрушчев каби давлат арбоблари сиёсий ўрин эгаллади. Ҳокимият учун курашишга ҳаракат қилган ҳар бир одам ўз йўли билан эришишга ҳаркат қилди. Л.П.Берия ички ишлар министрлиги органлари ва давлат хавфсизлик аскарини назорат қилиш орқали, Р.Маленков халқнинг турмуш тарзини яхшилаш сиёсати масаласини қўйди. Н.С.Хрушчев бошчилигидаги комиссия аъзолари Берияга қарши курашишни ўз зиммасига олди.Л.П.Берияни тутқунга олиб, ҳукуматдан четлатиш ёппасига ўрин оладиган сиёсий қатағонликнинг олдини олди.

Ўйланинг: Сталинизмни йўқотишнинг оқибатлари қандай бўлди?
Тадқиқотчилар бу даврни нима учун "қарама-қаршиликлар даври" деб атади?

Н.С.Хрушчевнинг ташаббуси билан Сталиннинг шахсига сиғинишни танқид остига олган Коммунистик партиянинг XX съезди (1956 йил) бўлиб ўтди, ижтимоий сиёсий ҳаётда илиқлиқ даври бошланди. Тарихда бу даврни "илиқлиқ" даври деб аталишининг сабаби СССР нинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида демократлаштириш, раҳмдиллик, оқлаб олиш жараёнлари бошланди. 1956 йил Н.С.Хрушчевнинг ташаббуси билан ГУЛАГ йўқ қилинди. Лекин Н.С.Хрушчев маъмурий буйруқбозлик тизимининг вакили бўлса ҳам жамиятни қайта қуришни ниҳоясига етказмади. Масалан, қозоғистонлик тарихчи Бекмахановнинг иши қайта қараб чиқилди, лекин оқланмади. "Хрушчев даврида" кўп қозоғистонлик олимлар республикага қайтарилиб, ижтимоий-сиёсий ҳаёт жонлана бошлади. Бошқача ўйлайдиганларни эски усул билан тўхтатиш мумкин бўлмай қолди. Сиёсий қувғин қурбонига айланганларни оқлаш ўз меъёрида олиб борилмади. Ҳокимият раҳбарлари бошлаган демократик жараёнлар охирига етмай, узилиб қола бошлади. Бир қатор одамлар лагерлардан озод этилиб, оқланганига қарамай, Н.С.Хрушчев тез орада ислоҳотларни тўхтатиб қўйди. Бошқача ўйлайдиганларни эски усул билан тўхтатиш мумкин бўлмай қолди. Сиёсий қатағон яширин, эҳтиётлик билан олиб борилди.

Қўшимча маълумот.

Шарқий Қозоғистондан Н.С.Хрушчевнинг миллий сиёсатдаги камчиликларига қозоқ мактабларининг сони камайиб кетганлиги ҳақида хат ёзган рус тили фани ўқитувчиси М.Еликбаевнинг тақдири мисол бўла олади. Хавфсизлик комитети олиб борган "тарбиявий чора тадбирлардан" кейин М.Еликбаевни партиядан чиқариб, асаб касалликлари касалхонасига жойлаштирди. СССР Соғликни сақлаш министрлигининг маълумоти бўйича асаб касалликларини даволайдиган касалхонага ётқизиш йўли билан 90 мингдан ортиқ киши, яъни "бошқача ўйлайдиганлар" рўйхатга олинди.

Қозоғистондаги эркин фикрлашни босиш тўғрисидаги ҳужжат Қозоғистон компартияси М.К "Қозоқ адабиёти" газетасидаги респуб-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ликада маданий ривожланишнинг баъзи бир масалаларини эълон қилишдаги хатоликлари тўғрисидаги қарори бўлди. Газетадаги нашрда зиёлиларнинг қозоқ тили тақдирига жонкуярлиги, қозоқ халқининг кўп асрлар давомида келаётган маданиятининг олтин меросларини сақлаб қолишга ҳаракат қилгани "шов-шув" бўлиб кетди. Қозоқ халқининг улуғ оқини Абай бой феодализм сарқитларини мадҳ этувчи бўлиб танилиб, баъзи бир "фаол" ёзувчилар унинг фалсафий ўйлари ва шеърларини нашр қилишни тўхтатишни талаб қилди.

Бу даврда ички сиёсатда халқ ҳаётини яхшилашга йўналтирилган бир қатор чоралар амалга оширилганини ҳам таъкидлаб ўтиш керак. Н.С.Хрушчев раҳбарлик қилган йиллари ҳар бир оиланинг ўзи яшайдиган уйи бўлишига имкон берадиган ёппасига турғун уй қурилиши бошланиб кетди. Қозоғистонликларнинг уйларида замонавий жихоз, кир ювадиган ва тикув машиналари, магнитофонлар, музлаткичлар пайдо бўлди.

Н.С.Хрушчев XX асрнинг 80-йилларда *кенгаш халқи коммунизмда ҳаёт кечиради* деб эълон қилди, лекин Хрушчевнинг ваъдалари ҳақиқатга яқин келмади. Партия ва кенгаш раҳбарлари ишчи кучига боғлиқ масалаларга, маданий-турмуш қурилиши масалаларга эътибор бермай қўйди. Қуролланиш ва илмий – техник кенгаш одамининг турмуш шароитини яхшилашга эмас, ҳарбий-саноат комплексига кўпроқ сарф қилинди.

Қозоғистондаги партиявий ҳокимиятнинг инқирози КПСС сиёсий ташкилотчилик вазифасини бир чеккага суриб, давлат бошқарув тизими билан бирлашиб кетган ҳокимиятнинг қаттиққўл тизимига айланди.

Партия ва давлат бошқаруви

Партия органлари	Кенгаш органлари	Хўжалик органлари
1	2	3
КПСС М.К бош секретари	КПСС Олий Совети Президиумининг раиси	Министрлар Совети раиси
КПСС Марказий Комитети	СССР Олий Совет Президиуми	Министрлар Совети
Сиёсий бюро (Президиум) КПСС ОК	СССР Олий Кенгаши	Министрлар Кенгаши
Сиёсий бюро (Президиум) МК Биринчи секретари	Қозоқ ССР Олий Совети Президиум раиси	Қаз ССР Министрлар Кенгаши Раиси
Қозоқ ССР Компартияси МК	Қозоқ ССР Олий Совети	Қозоқ ССР Министрлар Кенгаши
Вилоят Комитетлари (обком)	Халқ депутатлари кенгаши вилоят ижроия комитети	Министрлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давоми

1	2	3
КПСС шаҳар комитетлар	Шаҳар ижроия комитети	Бошқармалар
КПСС район комитети	Туман ижроия комитети	Трестлар
Партия Комитети	Маҳаллий кенгашлар	Касаба уюшма маъмурлиги

Қозоғистондаги партиявий ҳукумат инқирози миллий республикалардаги партияларнинг биринчи раҳбарлари Москва орқали ҳокимиятга келиб, маҳаллий халқнинг манфаатлари инобатга олинмади. Хуллас, раҳбарлар республикада яшамаган, ишламаган, халқнинг маданияти, иқтисодий хусусиятларини билмайдиганлар эди. Қозоғистон компартияси М.К биринчи секретарлари КПСС Марказий Комитети таклифи билан хокимиятга келди, лекин узоқ ўтирмади. Марказнинг асосий вазифаси: маҳаллий ерлар унинг директивалари ва кўрсатмаларини бажариш бўлди. 1954–1964 йилларда Қозоғистон компартияси котибларига етти нафар киши сайланди. Бу шароит ислоҳотлар ўтказиш, ижтимоий масалаларни хал қилишда нуқсонлар келтириб турди. Ваҳоланки, еттита раҳбарнинг учтасигагина (Ж.Шаяхметов, Д.Қўнаев ва И.Юнусов) қозоғистонлик эди.

Бу қизиқ! Ж.А.Шаяхметов — 1946—1954 йиллар Қозоғистон компартияси М. К. Биринчи котиби вазифасини бажарди; Н.С.Хрушевнинг қўриқ ерларини ўзлаштириш масаласига қарши бўлгани учун ишдан олинди.

П.К.Понамаренко — 1954-1955 йиллар; 1955 йил қурғоқчилик ва қўриқ ерларда ҳосилсизлик туфайли ишдан бўшатилди.

Л.И.Брежнев — 1955 йили августда — 1956 йил мартгача.

И.Д.Яковлев — 1956 йил мартдан — 1957 йил декабргача

Н.И.Беляев — 1957 йил декабрдан — 1960 йил январгача; 1959 йил Темиртов воқеаларидан кейин ўрнидан олинди.

Д.А.Қонаев — Қозоғистон КМ Марказий Комитетининг биринчи котиби бўлиб икки марта сайланди: 1960—1962 йй (Манғишлоқни Туркманистон ССР га беришга ва бошқа ҳудудий масалаларни ҳал қилишда Хрушевга қарши бўлгани учун ўз вазифасидн бўшатилди). 1962 йилдан бошлаб 2 йил Қозоқ ССР Министрлар Кенгашининг Раиси вазифасини бажарган Хрушёв вазифасидан кетганидан сўнг, Д.А.Қонаев 1964 йилдан бошлаб қайтадан Қозоғистон КП Марказий Комитетнинг биринчи котиби бўлиб, 1986 йил декабрь ойигача шу вазифани бажарди.

И.Юсупов — 1962 й декабрдан — 1964 й декабргача мамлакатни бошқарди.

1961 йилда КП МК Пленумида Жумабек Ташенов Қозоқ ССР Министрлар Совети Раиси хизматидан бўшатилди. У Қозоғистоннинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1959 й. Темиртау воқеалари

манфаатини кўзлаб иттифоқ рахбарларига қарши чиқа билган атоқли жамоат арбоби эди.

1959 йилда Темиртау воқеалари. Кенгаш тизими тоталитар тизим бўлиб қолганини кўрсатиб берган воқеалардан бири 1959 йилдаги Темиртау воқеалари бўлди. Ана шундай шаҳарлардан бири Қарағанди области Темиртау шаҳрида. Металлургия комбинатини қуриш Бутуниттифоқ ёшлар зарбдор қурилиши деб эълон қилинди. Комсомол ёшлар рухсат қоғозларини олиб, ўз хоҳишлари билан кўчиб кела бошлади.

Лекин иш ўрни, турар жой, бошқа зарурий шароитларни вилоят ва қурилиш бошлиқлари тайёрлаб улгурмаган эди.

Қурилишда муҳим ижтимоий-маиший масалалар юзага келди (ётоқхоналарда жой етишмаслиги, дўконларда озиқ-овқат, ичимлик суви тақчиллиги, ошхона, шифохоналар жиҳозларининг етишмаслиги, нон етказиш тизимли турда бажарилмаганлиги, қурилиш материалларининг вақтида етказилмаганидан ишнинг тўхтаб қолиши ва бошқа бир қатор ечимини топмаган масалалар). Ишчилар палаткаларга жойлаштирилди. Бу Қармет қурувчиларининг ғазабини уйғотди. 1959 йилда Қарағанди металлургия комбиатида 25 мингдан ортиқ одам ишлади. Маҳаллий раҳбарлар ишчиларнинг аризалари ва қаршиликларини эътиборга олмади. 1959 йил 1–3 августда Темиртовда минглаб ишчилар қатнашган норозилик намойиши бўлди. Бу намойиш армия ва милициянинг ёрдами билан, қурол орқали бостирилди. Бу "Хрушчев давридаги" Кенгаш тизимига қаршилик кўрстатган илк қўзғолонлардан бири эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Хуллас, Темиртовдаги қайғули воқеалар пролетариатнинг номидан партия давлат олий мансабдагилар бошқарувининг инқирозга учраётганини кўрсатувчи “тажриба” сифатида бўлди, кейинчалик шундай воқеалар Новочеркасскда (1962 й.), Алматида 1986 йил декабрь воқеалари) бўлиб ўтди. Иттифоқдаги ва қозоғистонлик раҳбарлар бу шароитга алоҳида эътибор бериб, ишчилар озиқ-овқат ва хўжалик моллари билан таъминланди, палаткалар турар жойларга кўчирилди. 1959 йил Темиртов воқеаси урушдан кейинги 10 йилликдаги СССР даги тоталитар тизимга қарши қаратилган дастлабки қўғолонлардан бири эди.

Саволларга жавоб беринг.

1. СССРни давлат партиявий бошқариш деганимиз нима? СССР да ҳукуматини ким бошқарди? Қозоқ ССР да чи?
2. Қозоғистонда ҳукуматнинг инқирози нима учун пайдо бўлди?
3. 1959 йил Темиртов воқеаларининг сабаби нимада?

Топшириқлар.

1. Қўшимча манбалар, адабиётлардан фойдаланиб, И.В Сталин вафоти ҳақида ва вафотидан кейинги давлатнинг ахволини таҳлил қилинг. “Триумвиратнинг” қайси бири ҳокимият тепасига келса яхши бўлар эди? (Г.М.Маленков, Л.П.Берия ва Н.С.Хрушчев).
2. Интернет материаллари, қўшимча адабиётлардан фойдаланиб Темиртов воқеалари тўғрисида айтиб беринг.

Десталин – И.В. Сталиннинг якка шахсига сиғинишига қарши ҳаракат.
Илиқлик – ижтимоий сиёсий ҳаётда “илиқликни” демократиялаштириш деб тушунтирилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОН ҚЎРИҚ ЕРЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШ ЙИЛЛАРИДА

9–10-§. Қозоғистондаги қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш

Ушбу дарсда:

- Қозоғистонда қўриқ ўзлаштиришнинг эпопеяси билан танишамиз;
- Хрушев даврида кишлоқ хўжалигида ўрин олган ўзгаришларни баҳолаймиз.

Изланиш саволи: Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришнинг Қозоғистонга қандай таъсири бўлди?

Таянч сўзлар

- қўриқ эпопеяси
- қўриқ ерларни ўзлаштириш
- донли экинлар

Н.С.Хрушчев аграр сиёсатидаги янги дастур. Кўп масалалар ичида асосий масалалардан бири қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўлди. Сталин вафотидан кейин, 1953 йил сентябрь ойида ўтган КПСС Марказий Комитет Пленумида кўрилган масала қишлоқ хўжалигидаги шаклланган шароит эди. Пленумда шу даврга мос келмайдиган очарчилак, халқни ғалла ва гўшт маҳсулотлари билан таъминлашдаги камчиликлар айтиб, деҳқонларнинг моддий манфаатларини кўтариш лозимлиги айтиб ўтилди.

Марказий Россияда, СССР нинг Жанубида, давлатнинг Европа қисмида ер майдонининг кам бўлиши сабабли Н.С.Хрушчевнинг фикрича, Шимолий Қозоғистондаги бепоён далани Ғарбий Сибирь ва Урал бўйидаги қўриқ ерларни ўзлаштириш ишларини олиб бориш керак бўлди. Қўриқ ерларини ўзлаштириш Н.С.Хрушчев давридаги амалга оширилган аграр режалардан бўлди.

КПСС МК сентябрь Пленумида (1953 й.) Хрушчев Қозоғистон раҳбарлари ўлкада қишлоқ хўжалигидаги аҳволга эътибор бермаганини танқил қилди. Бунинг оқибати қишлоқ хўжалиги масалаларини экстенсив усулда ҳал этишга – қўриқ ерларни кенг миқдорда ўзлаштиришга олиб келди. Бу режа КПСС Марказий Комитет 1953 йил ноябрь ойида берилди. Унда Қозоғистондаги экин майдонлари тўрт йил ичида 25 млн гектарга кенгайтириш мўлжалланди.

Қўриқ ўзлаштиришнинг бу ҳажми иттифоқ раҳбарларини қаноатлантирмади, Н.С.Хрушчев учун қўриқ ўзлаштириш муҳим

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоғистондаги илк қўриқ ўзлаштирувчилар

лойиҳа бўлиб ҳисобланди. Қўриқ ўзлаштириш ҳақидаги бу қарорни қозоғистонликлар қўллаб-қувватлашини билдирди. Лекин Қозоғистон йирик экин майдонлари сифатида мўлжалланиб, Қозоқ ССР раҳбарлари ва олимларининг қаршилиги инобатга олинмади. Республика раҳбарларининг Қозоғистонни яйлов ерларини мол чорвачилиги билан шуғулланишда пичанзорлар сифатида сақлаб қолиш ҳақидаги фикрлари Хрушчевнинг фикрлари билан мос келмади. "Ерни ёппасига ҳайдаш мол чорвачилиги учун зарар келтирди" деб ҳисобланган республика партия ташкилотининг раҳбарлари ўрнидан олинди. Марказнинг кўрсатмаси билан Шаяхметовнинг ўрнига Қозоғистон КП Марказининг Комитетининг биринчи котиби бўлиб П.К.Пономаренко сайланди, унинг муовинлигига эса бир оз вақт ўтгач, биринчи котибнинг ўзи бўлиб Л.И.Брежнев тайинланди, республика ҳукуматини Д.А.Қонаев бошқарди.

Кўшимча маълумот.

Н.С.Хрушчев олиб борган чоралар деҳқонларнинг крепостной қарамлиги, ўз меҳнатидан моддий манфаатнинг йўқлиги, деҳқон хўжалигидан олинадиган солиқнинг юқорилиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархи пастлиги, аграр соҳанинг ривожланишига таъсир кўрсатди.

Н.С.Хрушчев деҳқонлар эмас, қишлоқ хўжалиги меҳнаткашлари ишлайдиган йирик, яхши механизациялаштирилган хўжаликларни қуришга йўналтиришни талаб этди. Бу йўналишнинг асосий мақсади-қишлоқ ва шаҳарни яқинлаштириш, деҳқонлар ҳаётидаги майда буржуа сарқитларини йўқотиш эди.

Янги йўналиш бўйича ўн йилликда қишлоқ хўжаликнинг ривожланишини аниқлайдиган турли хил тадбирлар ўтказиш, яъни қишлоқ ва шаҳарларни қўшишга, агрошаҳарлар қуришга ҳаракат эди. Шу акциялардан яна бири Хрушчев АҚШ га бориб келгандан кейин – СССР даги барча ерларга тундрадан чала чўл ерларгача "дала маликаси" деб аталган жўхори экиш эди. Хрушчевнинг аграр сиёсатининг яна бир

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Н.С. Хрушчев қўриқ ва бўз ерларини ўзлаштириш харитаси ёнида

шиори – "жон бошига ҳисоблаганда гўшт, сут ва мой ишлаб чиқаришда Америкадан ўзиб кетиш" бўлди. Мамлакат бўйича мол сўйиш гўшт сут маҳсулотларининг етишмовчилиги масаласини ҳал қила олмади. Шу даврда жамоа хўжаликларини йириклаштириб, 1957 йилда уларни Совет хўжалиги (совхоз) қилиб қайтадан қурди. Бироқ бу чора тадбирлар СССР даги озиқ-овқат масаласини ҳал қилмади.

Н.С.Хрушчев таклиф қилган хусусий қўшимча хўжаликларни йўқотиш компанияси озиқ-овқат масаласини қийинлаштриб юборди, яъни бозорларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сонининг қисқариб, шаҳарда озиқ-овқат тақчиллиги сезила бошлади.

Қозоғистонда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш. "Мамлакатда ғалла маҳсулотларини кўпайтириш ҳамда қўриқ ҳамда бўз ерларни ўзлаштириш" ҳақида қарор 1954 йил 23 февралдан мартгача бўлиб ўтган КПСС Марказий Комитет Пленумида қабул қилинди. Пленум материалларида "қисқа вақт ичида ғалла етиштиришни кўпайтиришнинг асоси Қозоғистон ҳудудларида, Сибирь, Урал, Едил бўйи ва Шимолий Кавказнинг баъзи қисмларида қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш орқали донли экинларнинг майдонини кенгайтириш" деб айтилди. 1954 йил умуман олганда, Кенгаш Иттифоқи бўйича 13 млн га қўриқ ва бўз ерларини ўзлаштириш мўлжалланган бўлса Қозоғистондаги жамоа ва кенгаш хўжаликларида 6,3 млн га ер ўзлаштириши тўғрисида топшириқ берилди. Бу чора-тадбирлар "*қўриқ эпопеяси*" деб аталди.

Қўриқ ерларини топиш, танлаш, ўрганиш ишлари авж олиб кетди. Республика Фанлар Академияси ерларни тадқиқ қилиш ишла-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

рига ўнлаб экспедициялар ва отрядлар юборди. Қозоқ ССР Фанлар Академияси тупроқшунослик институти ходимлари 1954 йил 22.6 млн га ерни ўзлаштиришга яроқли деб тан олди. Ўнлаб турли маҳкамалардан (СССР, ФА В.Ленин номидаги Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалиги академияси, Тимирязов номидаги қишлоқ хўжалиги академияси ва бошқалар) яроқли ерларни тадқиқ қилиш учун 40 млн га ер танлаб олинди.

Қўриқ ўзлаштириш чоралари вақтининг тиғизлигига кўра ислоҳот қилишга тайёргарлик вақтини белгилашга, бу йирик лойиҳа иқтисодий томондан чуқур ўрганилмаганига эътибор берилмади. Яъни шу давр раҳбарларини келажак ҳақидаги тахминга ишонтириш осон эмас эди, лойиҳани амалга оширишда молиявий, техник, меҳнат ресурсларигина муҳим бўлди.

Н.С.Хрушчевнинг фикрича, донли экинлар маҳсулотини қўпайтириш учун экин майдонларини кенгайтириш зарур бўлди. У озиқ овқат етказишга транспорт йўқлиги, мутахассислар етишмовчилиги, озиқ-овқат сақлайдиган омборхоналар йўқлиги туфайли Қозоғистон раҳбарларининг айтган огоҳлантиришларига эътибор бермади.

1955 йилга мўлжалланган 7,5 млн га ер ўрнига 9,4 млн га ер ҳайдалди. Қўриқ ўзлаштириш республиканинг Қостанай, Кўкчетов, Оқмўла, Палодар, Шимолий Қозоғистон ва Тўрғай областида олиб борилди.

Қўриқ ўзлаштиришда қишлоқ хўжалигининг моддий техник базаси, яъни янги техника билан таъминлаш (1940 йиллар билан таққослаганда 1955 йилда 18 марта ўсди) трактор, комбайн ва бошқа машина парклари кенгайтирилди. Қўриқ ўзлаштиришга юқори сифатли техникаларни Украина, Москва ва Москва области, Ленинград, Волгоград, Челябинск, Минск, Дондаги Ровстов, Сибирь, Болтика бўйидаги республикалардаги юзлаб заводлар етказди.

Қўриқ ўзлаштириш илғорларига берилган медаль

Қўриқ ерларини ўзлаштиришга ўн минглаб мутахассислар оқиб кела бошлашди, уларнинг орасида агрономлар, инженерлар, механизаторлар, техниклар, қурувчилар ва бошқалар бор эди. Қўриқ ўзлаштиришга иштирок этган одамларни моддий рағбатлантириш чоралари амалга оширилди. Қўриқ ўзлаштирувчилар борадиган манзилгача текин кўчирилди. Ҳар бир оилага молиявий ёрдам, уй жой қуриш учун 10 йилга қарзга пул берилиб, икки йилдан ўн йилгача солиқ тўлашдан озод

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

этилди. Мана шу чораларга давлат 20 млрд сўм сарф қилди. Дастлабки вақтда қўриқ ўзлаштирувчилар 30-40°С совуқда палаткаларда яшаб, сутка давомида меҳнат қилиб, қийин шароитларга чидади. Республика меҳнаткашлари белгиланган чораларни амалга оширишга фаол киришиб зарбрдор меҳнат фаолияти кўрсатди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Н.С Хрушчев аграр сиёсатидаги янги йўналиш нимада?
2. Қозоғистонда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш қандай амалга оширилди?

Топшириқлар.

1. Қўриқ ерларни ўзлаштириш чора тадбирларининг фавқулоддалиги нимада кўринди?
2. Илк қўриқ ўзлаштирувчилар тўғрисида маълумот тайёрлаш.

Қўриқ ерлар – шудгор қилинмаган бўз ерлар.
Эпопея – муҳим тарихий воқеаларни эпик тарзда баён қилиш.

11-§. Қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг иқтисодий,экологик ва демографик оқибатлари

Ушбу дарсда:

- биз қўриқ ўзлаштиришнинг иқтисодий ва экологик оқибатларини;
- демографик оқибатини ва уларнинг Қозоғистон ахолисининг миллий тузилишига таъсирини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

- Қўриқ ўзлаштиришнинг оқибатлари
- ер эрозияси

Изланувчилик саволи: Қозоқ ССРдаги қўриқ эпопеясининг ижобий ва салбий оқибатлари қандай эди?

Қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг муваффақиятли натижалари: Қўриқ ўзлаштириш сиёсатининг иқтисодий жиҳатдан ижобий натажаларини алоҳида айтиб ўтиш мумкин. Қўриқ ўзлаштириш натижасида Қозоғистон ғалла етиштириш бўйича йирик озиқ-овқат базасига айланиб. Б.И.Ленин ордени билан мукофотланди. Ҳудуддаги барча ғалла маҳсулотларини экиш майдонлари 4 ҳиссадан ошиб кетди. Шу йиллари ғалла тайёрлаш бўйича Шимолий Қозоғистон фақат Украина ва Ғарбий Сибирга йўл берди.

Қўриқ ерларни ўзлаштириш ва қишлоқ хўжалигини молиялаштириш янги шаҳарларнинг пайдо бўлишига, эски шаҳарлар ва қишлоқларнинг гуллаб яшнашига таъсир қилди.

Қўриқ ўзлаштирилган майдонларда таркибида оқсили кўп юқори навли буғдой етиштирилди, шу орқали юқори технологияли озиқ-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

овқат чиқарувчи давлат сифатида жаҳон бозорида Иттифоқдош республикаларнинг ичида фақат Қозоғистонгина танилди.

Қўриқ ерларни ўзлаштириш кенг ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузумининг пайдо бўлишида (МТС, йўллари, электр тизими, алоқа ва бошқалар) муҳим рол ўйнади.

Қўриқ ўзлаштиришнинг салбий томонлари: экологик, иқтисодий, ижтимоий, миллий, демографик хусусиятларини кўрсатиб ўтиш керак. Юқори кўрсаткичларга эришиш учун жуда катта майдонлар ҳайдалиб, экологик мутаносиблик бузилди. Тупроқ эрозияси кучайди, ернинг унумдор қатлами (гумус) шамолга учирилди. 1960 йилда Шимолий Қозоғистонда тахминан Франциянинг бутун қишлоқ хўжалиги майдонига тенг 9 млн га ер тупроқ эрозияга учради.

Донли экинлар экиш учун миллионлаб гектар ерни ҳайдаш, аҳоли турар жойлари қуриш мол яйловлари ва ем-хашак тайёрлайдиган майдонларни қисқартириб юборди. Натижада, анъанавий мол чорвачилиги тикланмас талафотга учради. Бу ҳол, ўз навбатида гўшт, сут маҳсулотларининг камайиб кетишига сабаб бўлди, йилқи сони камайди.

Ўйланинг ва исботланг: қўриқ эпопеяси Қозоғистонни ўзгартириб, ижобий ва салбий натижаларни келтириб чиқарди.

Қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг демографик оқибатлари ва уларнинг Қозоғистон халқининг миллий қурилишига таъсири. XX аср 60-йилларнинг бошида қўриқ ерларни ўзлаштиришга 2 млн одам келди. Бироқ уларнинг кўпчилиги республиканинг саноат шаҳарларига жойлашди. Шунинг учун шаҳар аҳолисининг сони ортиб Қозоғистондаги аҳоли сони 9млн 295 мингга етди.

Қўриқ ўзлаштиришга бошқа ҳудудлардан кўчиб келувчилар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

СССРнинг Европа қисмидан кўчириб келтириш Қозоғистон аҳолиси миллий таркибининг улуш салмоғи умумий сонидан 1962 йил 29% га камайди. Қозоқ халқининг сони камайишига боғлиқ, урф одат, анъаналари, қозоқ тили ва маданиятига хавф туғилди. Қозоқ мактаблари ёпилиб, қозоқ тилида чиқариладиган нашрлар камайиб кетди. Бундан оммавий ахборот воситалари ҳам ўрин олди, иш юритиш рус тилида олиб борилди.

Кўшимча маълумот.

Агар қозоқ халқининг 1917 йил октябргача маънавий ва илмий меросини тадқиқ қилиш ман қилинган. 1947 йилдаги Қозоғистон К(БП) МК қарорини ҳисобга олсак, унда қозоқ халқининг дастури ва маънавий меросларининг топталганини пайқаймиз. Қозоқларнинг шаҳарларга ўтиш жараёни ҳам сунъий турда секинлаштирилди.

Хуллас, шу даврда республикада қишлоқ хўжалиги экстенсив равишда ривожланди. 1950–1960 йиллар фаол равишда унинг ичида иқтисодиётнинг аграр соҳасида олиб борилган қайта қуришлар ижтимоий ҳаётни ўзгартира олмади. Қўриқ ерларни ўзлаштириш республика қишлоқларини ўзгартириб, Қозоқ ССР ни СССР даги йирик озиқ-овқат ишлаб чиқариш марказига айлантирда. Шунингдек, Қозоғистон аҳолисининг ижтимоий, иқтисодий, маданий ва экологик ҳаётида бир қатор ўзгаришлар бўлди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қўриқ ўзлаштириш қозоқларнинг анъанавий мол чорвачилигига қандай таъсир кўрсатди?
2. Қўриқ ўзлаштириш даврида нима учун шаҳарликларнинг сони ўсиб борди?
3. Нима учун қозоқ тили ва маданиятига хавф туғилди?

Топшириқлар.

1. Қўриқ ўзлаштиришнинг қандай ижобий ва салбий томонларининг бўлганлигини аниқланг.
2. Хрушчев давридаги Қозоқ ССР нинг ижтимоий иқтисодий ривожланиши тўғрисида умумий хулоса чиқаринг.

Тупроқ эрозияси – тупроқнинг унумдор қаватининг тўлиқ ёки баъзи бир қисмининг бузилиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҚ ССР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ХОМ АШЁ СИФАТИГА ЙЎНАЛТИРИЛИШИ

12–13-§. Хрушчев даврида Қозоғистонда саноатнинг ривожланиши

Ушбу дарсда:

- "Хрушев даврида" Қозоғистонда саноатнинг ривожланишини айтамиз;
- 1957 йилдаги ислоҳотнинг сабаблари ва аҳамиятини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

- Н.С. Хрущев
- Қозоқ ССР саноати
- саноат ислоҳоти

Изланувчанлик саволи: Қозоғистоннинг табиий ерини ўзлаштиришда миллий манфаат қанчалик эътиборга олинди?

Қозоқ ССР да саноатнинг ривожланиши. Иқтисодиётни ислоҳ қилиш, ижтимоий иқтисодий қайта қуришлар ниҳоясига етказилмади. Республика саноати жадал суръатлар билан ривожланди.

Республикадаги саноат маҳсулотлари, ишлаб чиқариш маҳсулотлари юқори суръатлар билан ривожланди. "А" гуруҳи корхоналарининг умумий маҳсулотининг ўсишидан кўра (маҳсулот ишлаб чиқариш қуроллари ёки оғир саноат) "Б" гуруҳи корхоналари жадал ривожланиш йўналишини сақланиб қолди. (Кундалик эҳтиёж молларини чиқариш – енгил саноат, озиқ-овқат ва бошқа соҳалар) 1954–1958 йилларда 730 саноат корхоналари ва цехлар қурилиб ишга туширилди. 1958 йилда Қозоғистон иттифоқдош республикалар орасида (РСФСР ва Украинадан кейин) саноат маҳсулотларини чиқаришда 3-ўринга чиқди.

Ўйланинг: Н.С Хрушчев бошқариб турган даврда саноатдаги ислоҳотларнинг қарама қаршилиги нимада акс этди?

XX асрнинг 60-йилларида саноат қурилиши, индустриал ривожланиш экстенсив равишда олиб борилди. Саноат ишлаб чиқариш илғор Европа давлатлари ва АҚШдагидай "интенсификациялаш" ҳисобидан эмас, – фойдали қазилмалар; одам ресурслари, янги заводлар қуриш ва бошқа қўшимча ишлаб чиқаришлар ҳисобига ривожланди. Табиий ресурсларнинг кўпи электр қуввати ишлаб чиқариш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кўламининг ортишига имконият яратди. Урушдан кейин 5 йилликларда қора ва рангли металлургия, химия саноати махсулотларининг янги турларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Нефть ва кўмир қазиб чиқариш ўсди. Бу пайтда республикада қора ва рангли металлургияни ривожлантириш учун зарур нарсаларнинг ҳаммаси етарли эди. Темир кони ва маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича СССРдаги энг йирик темир кони бўлган Соколов Сарибай тоғ кон бойитиш комбинати ишга туширилди. Қўстанайда Рудний шаҳри бўй кўтарди. 1960 йил Қарағанди металлургия заводи илк домна печини ёқиб, респбуликада илк бор чўян ишлаб чиқарди. Ермак ферроқотишма заводи маҳсулот бера бошлади. Ресублика хромид чиқаришда 1-ўрин, темир ва марганец чиқаришда 3-ўрин эгалллади. Республикада ферроқотишма, прокат, рух чиқариш муҳим аҳамият касб этди. 1964 йил илк алюминий оксидини берган Павлодар алюминий заводи солинди. Шу йили Ускемен титан-магний комбинати ишга тушди.

Химия саноати жадал ривожланди. 1957 йил Оқтўбеда дон кон ўрни асосида хром тузлари заводи, 1960 йил илк бор кам учрайдиган ер элементлари ва кам металлар ишлаб чиқарадиган Иртиш химия металлургия заводи ишга туширилди. “Қаратау комбинати” 7 йиллик охирида (1958–1965 йиллар) фосфори бор маҳсуот етказувчиларнинг энг йириги бўлди.

Химия саноати жадал ривожланди. 1957 йил Оқтўбеда дон кон ўрни асосида хром тузлари заводи, 1960 йил илк бор кам учрайдиган ер элементлари ва кам металлар ишлаб чиқарадиган Иртиш химия металлургия заводи ишга туширилди. “Қаратау комбинати” 7 йиллик охирида (1958–1965 йиллар) фосфори бор маҳсуот етказувчиларнинг энг йириги бўлди.

Рангли металлургия кон ишлаб чиқариши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Жамбул суперфосфат, Оқтўбе хром бирикмалари, Қарағанди сунъий каучук ва бошқа заводлар ўз қувватини оширди.

Геологик тадқиқот ишлари натижасида нефть ишлаб чиқариш саноати ривожланди. 1950 йили "Мунайли" ва "Эмби" кон ўринларини ўзлаштириш натижасида урушгача бўлган даража билан таққослаганда нефть ишлаб чиқариш ошди. 1957 йили "Манғишлоқ нефть-газ тадқиқот" трести қурилди. Қарсақ, Танатар, Прорва, Узан каби янги кон ўринлари очилди.

Республика бўйича йил сайин юзлаб саноат корхоналари ва цехлар ишга туширилиб борилди. Аграр, машинасозлик ва химия саноати (Алмати оғир машинасозлик заводи, Чимкентдаги пресс-автомат, Кўкчетовдаги механика заводлари) бошқа шаҳардаги янги корхоналар билан тўлдирилди. Бироқ буларнинг кўпчилик қисми таъмирлаш иши билан шуғулланди, тайёр маҳсулотни кам берди. Қора ва рангли металлургия асосида машинасозлик саноатиниг шаклланиши секин борди.

Енгил ва озиқ-овқат саноати ривожлана бошлади. Қишлоқ хўжалиги хомашёларнинг мўл бўлиши енгил ва озиқ овқат саноатининг ривожланиш суръатини оширишга кучли таъсир кўрсатди.

Бу даврда жамиятда иқтисодиётни бошқаришда юқори даражага етказадиган илмий-техника прогресси масаласи илгари сурилди. Лекин фақатгина ҳарбий ва космос соҳасидагина инқилобий ўзгаришлар бўлди. Саноатда қўл меҳнати бўлгани учун ривожланишнинг асосий йўналиши ишлаб чиқаришнинг механизациялаш бўлиб қолди.

Хуллас, 1950–1960 йиллар саноат ишлаб чиқариш экстенсив ривожланди. Саноат иқтисодиёт каби ишлаб чиқариш ўринларини кенгайтириш, хўжаликка янги маҳсулот манбаларини тортиш, мутахассисларни ўстириш ҳисобига кенгайди.

Манғишлоқдаги нефть ишлаб чиқариш ускуналари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ақтўбе нефтчилари

Совет халқ хўжаликлари (совнархоз) ташкил қилинди. 1957 йил саноатни бошқариш бўйича ислоҳотлар олиб борилди: саноат соҳаларини бошқаришда ҳудудий принцип бўйича қайта қуриш. Ислоҳотнинг мақсади 1957 йилгача барча корхоналар ўзларининг соҳалари бўйича министрликларига бўйсунган. Масалан, кўмир чиқарадиган шахталар кўмир саноати министрлигига; конфет ишлаб чиқарадиган фабрикалар, нон-макарон маҳсулотлари; мева консервалаш заводлари-озиқ овқат саноатлари министрлигига бўйсунди. Бошқаришнинг бу принципи ҳудудий соҳали принципи деб аталди. 1957 йил саноат соҳали министрликлар йўқ қилинди, энди ислоҳот бўйича бир вилоят ҳудудидаги барча саноат корхоналари – Кенгаш халқ хўжалиги бошқармасига бўйсунадиган бўлди. Бу ислоҳот ҳудудий принцип бўйича бошқариш, яъни Кенгаш халқ хўжалиги орқали янги бошқарув тизимини ташкил қилди. Қозоғистонда республика совнархози (қозсовнорхоз) Қозоғистон халқ хўжалиги бошқариб ўтирадиган, саккиз совнархоз ташкил этилди (ҳар вилоятда). Вилоят совнархози соҳали йўналишига қарамасдан барча саноат корхоналари бўйсундирилди. Вилоят совнархозлар республика совнархозига буйсундирилди.

Н.С.Хрушчев вилоятлар саноат корхоналарида бу ислоҳотни амалга ошириб, иқтисодий мўл-кўллик, мураккаб молия ҳажмини кўпайтиришни кўзлади. Лекин бу самарасиз эди. Яхлит соҳали бошқариш иқтисодий жиҳатдан ноқулай бўлди. Ишлаб чиқаришни бошқаришда қийинчиликлар вужудга келди. 1965 йил Н.С.Хрушчев ҳукуматдан кетгандан кейин саноатни соҳали бошқаришга қайтадан ўтди. Корхоналарнинг хўжалик жиҳатдан эркинлигини ошириш зарурати намоён бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Саволларга жавоб беринг.

1. Урушдан кейин 5 йилликда қандай саноат маҳсулоти турларини чиқариш йўлга қўйилди?
2. 1957 йили ислоҳотнинг маъносини тушунтириб беринг? Уни схема билан кўрсатинг.

Топшириқлар.

1. "Хрушчев давридаги" Қозоғистон саноатидаги ривожланишни тавсифлаб беринг.
2. Совнархозлар хизмати, Қозоғистонда уларнинг сони нечта бўлганини айтиб беринг.
3. Луғат билан ишланг. Ишлаб чиқаришнинг экстенсив ва интенсив ривожланишини айтиб беринг.

14-§. Қозоғистондаги ҳарбий-саноат комплекси. Бойқўнғир космодроми

Ушбу дарсда:

- Биз ССР ва Қозоғистондаги ҳарбий ишлаб чиқариш комплексининг аҳамиятини аниқлаймиз;
- XX аср иккинчи ярмидаги Қозоғистондаги ҳарбий ишлаб чиқариш комплексини қуришнинг оқибатларини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

- ҳарбий-саноат комплекси
- Бойқўнғир космодроми
- ядро полигони

Изланувчилик саволи: Қозоқ ССР даги ядровий синовнинг қандай оқибатлари бўлди?

Қозоғистонда ҳарбий ишлаб чиқариш комплекси. СССР Ҳарбий ишлаб чиқариш комплексининг кўпчилиги Қозоқ ССР да жойлашган эди.

Масалан: Курчатов шаҳрида ядровий ракеталар учирилди. Петропавл оғир машина ясаш заводида ўртача узоқликдаги баллистик ракеталар чиқарилди. Урал шаҳрида ҳарбий кемаларга мўлжалланган йирик колибрли пулеметлар чиқарилди. Ускемен Ульби заводида ҳарбий ишлаб чиқариш аҳамиятига эга химиявий элементлар – берилл, тантал чиқарилди.

Қозоғистонда кўплаб ҳарбий, бактериологик, химия ва ядровий синов полигонлари жойлашган.

Орол денгизининг Возрождение оролида бактериологик қуролни синаш майдони қилинди. Қозоғистонда стратегик аҳамиятига эга бир неча ҳарбий базалар ва синов майдонлари жойлашган. Шимолий Қозоғистонда ва Семейда жаҳондаги энг оғир, ҳар бирининг қуввати 550 кг келадиган 10 та ядровий континентларо баллистик ракета-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лар жойлаштириб, ҳарбий навбатчиликда “РС-20” ракетаси турди. Ҳарбий аэродромларда Ту-95 МС 240 қанотли ядровий ракеталари бор 40 стратегик бомбардимончи самолётлар жойлашган.

Ядровий қуролни портлатиш

Ядровий синов майдонлари. СССР даврида Қозоғистон ҳудудида атом бомбалари синовдан ўтказилди. Синов учун 18 млн гектар ер ажратилиб, Семей Ядро полигонни (майдони 18500 км), Капустин Яр (Тайсой билан учта тажриба майдонини бирлаштирган 88–20 баллистик ракеталарнинг тушишига мўлжалланган зинапоялардан) Азғир майдони бўлди (Каспий бўйи, Атиров областида). 1966–1979 йил 160 дан 1500 метргача чуқурликда 17 ер ости ядровий портлатишлар ўтказилди. “Лира” (Қорачиғанақ) нишонида 1983 йилдан бошлаб, бир неча ер ости ядровий портлатишлар ўтказилди. Приозерск шаҳри маркази бўлган Саришаған синов майдонида ракета ҳужумига ва ҳаво ҳужумига стратегик тизимлар синовдан ўтказилди. Шунингдек, лазер қурилишлари ва ҳаво хўжалигига қарши (ПВО) мудофаа тактика тизмлари Емби синов майдонида синовдан ўтказилди

“Бойқўнғир” космодроми. “Бойқўнғир” космодроми Қизилорда вилояти, Қармоқчи туманида жойлашган. Майдони 5000 кмга чўзилган “Бойқўнғир” космодроми 1955 йиллда бунёд этилган.Космодром қуриш учун Бойқўнғирни танлаганда бу ернинг аҳоли пунктларидан узоқлиги, экватор текислигига яқинлиги, ракета учиришдаги хавфсизликлар инобатга олинган. Бу ерда учиш майдонларидан 205 мингга яқин баландлиги 20–40 минг км турли хил орбиталарга ракеталар учирилди. Космосга ҳарбий, илмий ижтимоий – иқтисодий мақсадларда белгиланган 1380 аппарат чиқарилди. Бойқўнғирни 1955 йил 12 февралда қуриш бошланиб, 1957 йил ишга туширилди. Шунингдек, ракета ташувчиларнинг ҳар бир турига мос бир ёки бир неча техник деталлар ва уларнинг ҳар бирига мўлжалланган бир ёки бир неча старт комплекслари қурилган. Ракеталардан тушган қолдиқларни Қозоғистонда 4,6 млн гектар, Туркманистонда 1,2 млн, Россия федерациясида 5,3 млн гектар ерга зиён келтирмоқда.

Бойқўнғирдан 1961 йил 12 апрельда инсоният тарихида илк бор Юрий Алексеевич Гагарин “Восток” космос кемасида космосга учди. Шу кундан бошлаб космос даври бошланди. Бойқўнғир ундан кейин ҳам космик оламини ўзлаштиришда кўпгина янгиликлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бойқўнғирдаги косик ракета

маркази бўлиб қолди. 1970–1980 йил Бойқўнғир Кенгаш Иттифоқининг энг йирик космос майдони бўлиб қолди. Бойқўнғирдан Ернинг илк сунъий йўлдошлари учирилди. “Восток”, “Восход”, “Союз”, “Прогресс” космик кемалари , “Салют”, “Мир” орбита станциялари, иш олиб боришга мўлжалланган, “Зонд”, “Энергия”, “Буран” планеталараро космик аппаратлар юборилди.

Бойқўнғир дунёдаги энг йирик ва техник жиҳатдан қувватли космодромлардан бири. Жаҳонда учирилган ракеталарнинг ярмидан кўпроғи Бойқўнғирдан учирилган. Жаҳондаги ҳеч қайси космодром Бойқўнғир космодромига бас кела олмайди. XX асрнинг 90 йилларнинг бошида космодром майдони Қозоғистонга ўтиб, бугунги кунда 2050 йилгача Россияга берилган. **Ҳарбий полигонларнинг Қозоғистон аҳолисига зарари.** Учиш майдонидаги ишлар натижасида ернинг катта қисми гептил таъсирида яроқсиз келади. Қозоғистонда 180 000 гектар ер, яйловлар яроқсиз бўлиб қолди.

Ядровий синов майдони ва оммавий қирғин қуролларини синовдан ўтказган бошқа ҳарбий саноат мажмуаларининг иш олиб бориши республика халқига, Қозоғистоннинг табиатига ҳаддан зиёд зарар

Семей ядро полигонидаги Шаған радиактив кўли

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

келтирди. Семей ядро синов майдонидан бошқа Қозоғистон ҳудудида ҳар йили 27 жойда 38 ядро портлатилди.

Ядро қолдиқлари масаласи пайдо бўлди ва у хавфли бўлиб қолаверди. Қозоғистонда уларнинг юздан ошиқ қолдиғи топилди. Ядро қолдиқларининг умумий салмоғи 419 млн тоннадан иборат.

Орол денгизида бактериологик қуролларнинг синов ишлари олиб борилган ("Возрождение") ороли жойлашди.

Қозоғистон ҳудудига катта зарар келтирди.Синов майдонларига яқин турган жойларда аҳоли орасида: юрак – қон томири, онкологик, нафас олиш органлари касалликлари кўпайиб кетди. Генетик касалликлари, она ва бола ўлими кўпайди. Шундай қилиб, Бойқўнғир космодроми ва ҳарбий саноат мажмуалари Қозоғистон табиати ва қозоғистонликларнинг соғлигига ўрни тўлмас зиён етказди. Ўша ҳаракат натижалари кўрсатилган ҳудудда яшаётган одамларга шу кунгача таъсирини кўрсатиб келяпти.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қўшимча манбалардан фойдаланиб, СССР нинг Қозоғистондаги ҲИК нишонлари ҳақида айтиб беринг.
2. Бойқўнғир космодроми қандай қурилганини айтиб беринг.

Топшириқлар.

1. Қозоғистонда қандай ҳарбий заводлар ишлади? Ҳарбий ишлаб чиқариш қандай маҳсулотларни ишлаб чиқарди?
2. Бойқўнғир космодромини солишга нима учун Қозоғистон танлаб олинди?
3. Ядровий синови, космик кемалар учиришнинг Қозоғистон аҳолиси учун қандай салбий томонлари бўлди?

Гептил – одам соғлигига зарар келтирадиган ракета ёқилғиси.
Космодром – Космос аппаратларини учиришга мўлжалланган комплекс қурилишлари бор ҳудуд.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1965–1985 ЙИЛЛАРДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИ

15–16-§. 1965–1985 йилларда Қозоғистондаги саноатнинг аҳволи

Ушбу дарсда:

- кўрсатилган вақт ичида саноатнинг аҳволини аниқлайлик;
- саноатдаги ўзгашришлар ҳақида хулоса қиламиз.

Таянч сўзлар:

- турғунлик йиллари
- 1965 йил ислоҳоти
- иқтисодиётининг хом ашё сифати

Тадқиқотчилик саволи: 1965–1985 йиллар нима учун "турғунлик йиллари" деб атайди?

СССР даги "турғунлик" даври.

СССР тарихида КПСС Марказий Комитетининг бош котиби Л.И.Брежнев раҳбарлик қилган йиллар "турғунлик" йиллари деб аталди. Бу даврда социалистик иўналишдаги давлатлар орасида етакчилик ролини бажариб келган Кенгаш Иттифоқи таъсири аввалгига қараганда пасайиб қолди. Йил ўтган сайин КИКнинг ҳалқаро аренадаги обрўси тушиб, Халқнинг сиёсий ва иқтисодий аҳволида ҳамда ижтимоий тараққиётида турғунлик сезила бошлади.

Л.И. Брежнев

Бир қатор кўрсаткичлар бўйича мамлакатнинг ривожланиши 1964–1985 йилларда шаклланган бўлса-да, иқтисоднинг экстенсив сифати, фойдали қазилмалар экспортидаги эркинлик турғунлик жараёнига олиб келди. Бунинг белгилари юқори технология соҳаларида ортда қолиш, маҳсулот сифатининг пастлиги, ишлаб чиқаришнинг самарасизлиги ва меҳнат унумдорлигининг пасайиши бўлди.

Айнан шу даврда кенгаш мамлакатини инқирозига олиб келган муаммолар йиғилиб қолди.

Қозоғистон бу ўн йилликда РКФСР ва Украинадан кейин 3-ўринни эгаллаб, Кенгаш Иттифоқининг йирик саноат аграр ҳудудларидан бирига айланди. Республика иқтисодиётида оғир саноат устун келиб, асосий соҳаларнинг ривожланиши экстенсив факторлар ҳисобидан

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

амалга оширилди: Молиявий аҳволини яхшилаш, қўшимча маҳсулотлар ва одам ресурсларини жалб қилиш ва бошқалар. Қозоғистонда бу даврда шаҳарлар ўсиши, иқтисодиётнинг юксалиши деярли бўлмади. Республика иқтисодиёти хом ашё маҳсулот сифатини сақлади.

Ўйланинг: Иқтисодиётда 1965–1985 йиллар қандай жараёнлар рўй берди?

1965 йилги саноат ислоҳоти. 1964 йил октябрь ойида КПСС МК Пленумида Н.С. Хрушчев СССР га раҳбарлик лавозимидан кетди. КПСС МК Бош котиби Л.И Брежнев, Министрлар Кенгашининг раиси А.Н. Косигин бўлди. А.И. Брежнев бундан кейин молия вазири, СССР режалаштириш раиси бўлиб ишлади. 1965 йилги ислоҳотни бошқарди.

1965 йилда иқтисодиётдаги инқироздан чиқиш йўлларини излаштириш учун бир қатор ислоҳотлар амалга оширилди. 1965 йил ислоҳотнинг асосий мақсадларидан бири саноатни бошқаришни марказлаштириш, ишлаб чиқариш унумдорлигини ўстириш фонида ошириш бўлди.

1965 йил хўжалик ислоҳотининг аҳамияти:

– Иқтисодий ҳудудларни халқ хўжалиги кенгашлари орқали бошқариш тизими йўқотилди. Н.С. Хрушчев даврида, 1957 йилда йўқотилган бошқаришнинг соҳали тизими қайта тикланди.

– Саноат ишлаб чиқаришини иқтисодий рағбатлантириш кучайтирилди;

– Саноат корхоналарини хўжалик ҳисобига ўтказиш;

– Фойда, нарх, рағбатлантириш, қарзлардан унумли фойдаланиш

– Меҳнаткашлар ва жамоанинг режали вазифаларини бажаришга, ишлаб чиқариш техникасини ва маҳсулот сифатини яхшилашга моддий жиҳатдан имконият яратилди.

8 беш йиллик (1966–1970) натижалари. 1965 йилги ислоҳот иқтисодий аҳамиятга эга бўлди. У тарихда “олтин беш йиллик” деб аталган 8-беш йиллик натижаларида яққол кўринди. 8-беш йиллик йилларида СССР халқ хўжалиги энг юқори кўрсаткичларга эга бўлди.

Қозоғистон иқтисодиётида ҳам олға силжишлар бўлди. 8-беш йилликда ялпи маҳсулот 1,5 ҳиссага ошиб, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 1,6 мартага, фойдаси эса 3 ҳиссага кўпроқ ортди. Саноатда қора ва рангли металлургия, кўмир ва нефть саноати етакчи тармоқлардан бири бўлиб қолди. 1970 йиллар ичида Қозоғистонда кўмир етиштириш сезиларли даражада ривожланди. Қўрғошин, мис,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

марганец, титан, пўлат, қора металлар прокатини эритиш республика металлургиясининг муҳим соҳаларига айланди. Қозоғистон қўрғошин, мис ва титаннинг ялпи иттифоқ ишлаб чиқаришнинг сезиларли қисмини берадиган даражага етди.

Ўйланинг: 8-беш йиллик нима учун "Олтин беш йиллик" деб атала бошланди. Буни далиллар билан тушунтириб беринг?

1965 йил хўжалик ислоҳоти бўйича халқ ҳўжалигининг мазкур соҳасидаги аҳволини теран муҳокама қилишда хўжаликларининг яхлит тизими белгиланди. Химия саноати хам жадал суръат билин ривожланди, унинг ҳажми 2,4 ҳиссага ортди. Жамбул – Қаратов ва Шимкент саноат комплекси ривожланди. Машинасозлик соҳаси янгиланди, машиналарнинг 300 янги турини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди, номенклатура мураккаблаштирилди, маҳсулотнинг кўпи экспортга чиқариладиган бўлди.

Иқтисодий аҳвол ва саноат меҳнат маҳсулдорлигининг ўсиши жон бошига ҳисоблагандаги электр қувватидан фойдаланишнинг ортиши билан боғлиқ бўлди. Қозоғистонда энергетика жадал суръатлар билан ривожланди. Электр энергияси ривожланган давлатларга қараганда (АҚШ, Япония, Канада) кўпроқ ишлаб чиқилди. Электр тармоқларининг кенгайиши электрлаштиришнинг муҳим аҳамиятига айланди. Электр тармоқлари участкаларда 90 минг км солинди.

"Олтин беш йиллик" давридаги иқтисодиётдаги натижаларга қарамасдан, СССР сиёсий тизимини ислоҳот қилиш олиб борилмади, саноатнинг ишлаб чиқарувчи соҳаларини ривожлантиришга зарур шароит яратилмади.

Иқтисодиётни янгилаш ва кенгаш сиёсий тизимининг орасидаги қарама-қаршиликлар 1970–1980 йиллардаги иқтисодий ва "сиесий" турғунлик ҳамда инқирозга уланди, буларнинг оқибатида Кенгаш Иттифоқи таназзулга учрай бошлади.

Қозоғистон иқтисодиётининг хомошё йўналишини олиши. 1965–1985 йилларда республика СССРнинг йирик саноат марказларидан бирига айланди. Республикада саноат ишлаб чиқариш 1980 йилларнинг бошида 50% га етди. Қозоғистон саноати асосан анъанавий соҳалари қора ва рангли металлургия ўз маромида ривожланди, кенг ҳажмда ёқилғи энергетика комплекси, химия саноати, кўмир қазиб олиш, нефть маҳсулотларини чиқариш (жаҳон стандартлари бўйича ҳам) олдинги қаторда бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1960 йил Қозоғистонда кенг миқёсда саноат қурилиши амалга оширилди, лекин республика иқтисодиёти аввалгидек хомашё ишлаб чиқариш йўналишида қолаверди.

Павлодар трактор ясаш заводи

Соколов – Сарибай ва Қарағанди, Ермак темир эритмалари заводида қора металлургия; Лениногорск, Жезқазған, Павлодар, Оскемен комбинатларида, рангли металлургия чиқиш ривожланди, Манғишлоқдаги кон ўринлари нефть ишлаб чиқариш марказига айланди. Қоратоғ тоғ – кон – химия комбинати химия саноати бўйича маҳсулот ишлаб чиқарди. 1961 йилдан 1970 йилгача Қозоғистонда янги саноат кархоналари, цехлар ишга қўйилди, шунингдек, техника томонидан қайта янгиланди. Кўрсаткичлар сонининг ўсишига қарамай, иқтисодий ресурс унумсизлиги сифати аввалгидан кўпроқ кўзга кўрина бошлади.Қозоғистон иқтисоди ҳам Совет Иттифоқининг иқтисодига хос ялпи деформациялар ва инқироз кўринишларидан қочиб қутула олмади. 1970–1985 йилларда СССРнинг ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник ривожланиши даражаси бўйича Европанинг етакчи державаларига тенглашуви иш юзасидангина бўлди. Республикадаги саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг йиллик ўртача суръати ва миллий даромад камайди.

Қозоғистонда юқори технологияли маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналар йўқ эди. Қозоғистондаги паст баҳолар билан арзон маҳсулот чиқарилиб, қиммат турадиган тайёр маҳсулотлар олиб келинди. Қозоғистон иқтисодиётининг ҳам-ашё йўналиши 1970–1980 йил қайта ишлаб чиқарувчи саноат ва кундалик эҳтиёж товарлар ишлаб чиқаришнинг ночор ривожланган тармоқлари бўлиб қолаверди. Кундалик эҳтиёж молларининг 60% га яқини, бошқа иттифоқдош республикалардан олиб келинди, аслида бу товарлар Қозоғистон хом – ашёларидан тайёрланди.

Бу йиллари Павлодар трактор, Шевченко пластмассалар заводи, Қарағанда резина техник буюмлар заводи ишга туширилди, уларнинг ҳар бирида ўн минглаб ишчилар меҳнат қилди. СССР дагина

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

эмас, Европадаги энг йирик корхоналар бўлиб, улар кўп соҳали ихтисослаштирилмаган заводларга айланди, ҳаттоки хўжалик корхоналари ҳам бўлди.

Республика иқтисодининг барча соҳаси унумли иш олиб бора олмади. Металлургия, кимё ишлаб чиқариши қолдиқларининг таркибида баъзан янги қазиб олинган кон таркибидан кўра кўп фойдали металлар бўларди. Бундай шароитда саноатга ресурсни иқтисод қилувчи технологияларни жорий этиб, қайта қуришгина ўзгартира олар эди. Лекин бу амалга оширилгани йўқ.

Иқтисодий инқироз кўринишларининг ортиши саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш суръатининг пасайишида, миллий даромаднинг камайишида кўринди. Иқтисодий бошқарувнинг юқори маъмурий буйруқбозлик усуллари, иқтисодий рағбатлантиришни бартараф этиш, кенг кўламли ривожланиш, давлат мулк шаклининг ҳукмронлиги ишчиларни ишлаб чиқариш воситаларидан айириш, инқироз маркази 1960-йилларнинг ўрталарида СССР ва Қозоғистонни инқирозига олиб келди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Саноатнинг ривожланишдаги ютуқларга ниманинг ҳисобдан эришилди?
2. 1965–1970 йилларда Қозоғистон саноатининг ривожланишида қандай ютуқларга эга бўлди?
3. 1970–1980 йилларда Қозоғистон саноатининг ривожланишида қандай ютуқлар бўлди?
4. Нима учун 1970–1985 йилларда Қозоғистон саноати хом ашё ишлаб чиқариш йўналишидагина ривожланди деб ҳисобланди?

Топшириқлар.

1. Қозоғистонда саноатни ривожланиш бўйича қўшимча материалларни тўплаш ва таҳлил қилиш. Бу маълумотларни жадвал шаклида дафтарга ёзиш. Жадвал билан ишлиш

Қозоғистон саноатининг йўналишлари ва корхоналари	Ривожланишидаги афзалликлари	Камчиликлари ва проблемалари

Деформациялар – ташқи кучларнинг таъсир этиши билан бўладиган ўзгаришлар.

Инқирозлар – яширин ривождаги норозиликлар ва қаршиликлар кучайган шароит.

Экстенсив – сифат эмас, ўзгаришларига боғлиқ ривожланиш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

17–18-§. 1970–1980 йилларда Қозоғистон қишлоқ хўжалигидаги инқирознинг келиб чиқиши

Ушбу дарсда:

- кенгаш ҳокимияти даврида қишлоқ хўжалигида ўрин олган ўзгаришларни баҳолаймиз;
- Қозоғистон қишлоқ хўжалигида инқирозга юз тутишнинг борлигини аниқлаймиз;
- 1982 йил Озиқ- овқат программасининг самарадорлигини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

- инқирознинг қўринишлари
- СССР қишлоқ хўжалиги
- суғориш
- Кимёлаш

1965–1970 йилларда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотлар. XX асрнинг 60-йиллари қишлоқ хўмалигида жадаллаштириш ҳаракатлари олиб борилди. Масалан, йирик иссиқлик гидроэлектростанцияларининг қурилиши натижасида Шарқий Қозоғистон, Семей, Шимолий Қозоғистон областларида жамоа хўжаликлари ва кенгаш хўжаликларини электрлаштириш ишлари яхшилана бошлади. Шунга қарамай, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга йўналтирилган чоралар етарли даражага эриша олмади. КПСС МК нинг 1965 йил март ойидаги Пленумида жамоа хўжаликлар ва кенгаш хўжаликларининг иқтисодини кўтаришга йўналтирилган чоралар тизимини амалга ошириш мўлжалланди:

✓ қишлоқ хўжалик маҳсулотларини давлатдан сотиб олиш баҳоси икки баробар кўтарилди;

✓ режадан ташқари маҳсулот етиштириш учун қўшимча ҳақ тўланди;

✓ солиқ ҳисоблаш ўзгартирилди;

✓ қишлоқ хўжалигини молиялаштириш орттирилди;

✓ хўжаликлар ва кенгаш хўжаликлар янги техника билан таъминланди.

Кўрилган чора тадбирлар кеч бўлса ҳам, бир қатор натижаларга эришилди. 1960 йилларнинг ярмида аграр соҳада умумий ишлаб чиқаришнинг ўсиши 28% ни ташкил қилди.

1970–1980 йилларда қишлоқ хўжалигидаги инқироз. 1970–1980 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, мустаҳкамлаш, жадаллаштириш, ихтисослаштириш, ирригация, кимёвий моддий техника базасини таъминлаш бўйича кенг кўламли қарорлар билан белгиланди. Республика қишлоқ хўжалиги соҳасига капитал қўйилмалар кўпайтирилди. Бу даврда давлат колхоз ва совхозларга трактор, автомобиль, комбайн ва бошқа кўплаб қишлоқ хўжалик техникаларини олди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шунга қарамай, 1970 йилларнинг бошларига келиб қишлоқ хўжалиги соҳасида мураккаб вазият юзага келди.

Ўйланинг: Мисоллардан фойдаланиб, Қозоғистон қишлоқ хўжалигининг кенг қамровли эканлигини исботланг.

1970–1980 йилларда қишлоқ хўжалигида "ҳосил учун жанг", бошланиб доимий асосда ҳарбий хизматчилар, шаҳарликлар, талабалар ва ҳатто мактаб ўқувчилари бепул тўловларсиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғишга жалб этилар эди.

Энг омадли 1966–1970 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиши аниқланса, бундан кейин анчагина пасая бошлади. Қишлоқ хўжалигида инқироз кўринишлари суръати давом этаверди. Экинзор ҳудудлар ҳаддан ташқари кўпайгани билан уларнинг ҳосилдорлиги тушаверди.

Мол чорвачилиги паррандачиликни ҳисобга олмаганда, зиён кўрди. Колхоз ва совхозларнинг улуши ортди.

Кўшимча маълумот.

СССР даги ишлаб чиқариш тизимининг инқирози 1981–1985 йилларда дунёдаги энг йирик қишлоқ хўжалиги соҳасига эга бўлган СССР ни озиқ-овқат маҳсулотларининг энг йирик импортёрига айланишига олиб келди. 1985 йилда СССР да ҳар учинчи нон, ҳар иккинчи макарон тўплами АҚШ, Канада, Аргентина, Туркиядан сотиб олинган импорт донидан тайёрланди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши катта миқдорда субсидиялар ва кўп миллиардлаб пул олди. Бу колхоз ва совхозларда қарамлик кайфиятини келтириб чиқарди. Натижада, 1981–1985 йилларда колхоз ва совхоз хўжаликлари фойдасизлигини билдирди. Қишлоқ хўжалигига солинган молия ўз фойдасини бермади.

Колхоз ва совхозлар СССР аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлай олмади. Ўз ҳудудида жаҳондаги қора тупроқли ерларнинг 2/3 ига эга, қишлоқ хўжалигидаги ерлар бўйича биринчи ўрин, қорамол, қўй, чўчқа ва парранда сони бўйича сўзсиз етакчи ўринга эга бўла туриб, қишлоқ хўжалигида 23 млн. киши мавжуд бўлишига қарамай, мамлакат озиқ-овқат маҳсулотларининг энг йирик импортёри бўлиб қолди.

Бу қизиқ! Қишлоқ хўжалиги доимо дон ҳисобига ҳал қилинган озуқа муаммосига дуч келади. Ҳар йил молларга 40–45 млн.тоннагача дон берилди. Шу билан бирга нон ёпишга дон етишмай давлат четдан ғалла сотиб олди. Биринчи йирик дон таъминоти 1963 йилда бўлиб, 1972–1973 йилларда улар мунтазам бўлиб турди. Қозоғистон ССР да катта миқдордаги ғалла чорвачиликка сарфланди. Чорва молларини боқиш учун миллионлаб дон ишлатилган бўлса-да, чорвачилик жуда паст даражада ривожланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Колхоз ва совхозларда қўл меҳнатининг хўжаликдаги улуши салмоқли бўлиб қола берди, чўпонлар етишмас эди.

К.Дўненбаева

1971 йилда Семей вилоятида қўй хўжалиги ривожланган, комсомол ташкилоти Шубартау тумани битирувчиларини қўй хўжалигига ишлашга таклиф қилган. Ҳамма жойларда чорвачилик комсомол ёшлар бригадалари ташкил этила бошлади. Қозоғистон Коммунистик партияси ёшлар олдига қўй сонини яқин йиллар ичида 50 миллионга етказишни вазифа этиб юклади. Лекин қўй етиштирувчи ёшлар бригадалари олдиларига қўйилган мажбуриятларни бажара олмади. Ташаббусда иштирок этишга мажбур бўлган бригада, ихтиёрсиз келган комсомолларнинг мол боқиш учун ёши ҳам, тажрибаси ҳам етмас эди. Хулоса қилиб айтганда, чорва моллар сонини кўпайтириш муаммоси ҳал этилмади.

Қишлоқ хўжалигини такомиллаштиришга қаратилган тадбирлар. 1982 йилги озиқ-овқат дастури. Қишлоқ хўжалиги муаммоларини ҳал қилишнинг асосий чораларидан бири, 1982 йилда қабул қилинган озиқ-овқат дастури мамлакат аҳолисини энг қисқа вақт ичида озиқ-овқат билан таъминлаш муаммосини ҳал этишга қаратилган мақсадли, мураккаб дастур бўлди. Дастур КПСС Марказий қўмитасининг май (1982 йил) Пленумида 1990 йилгача бўлган давр учун қабул қилинган. Дастурнинг энг муҳим хусусияти шундаки, у қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш сифатида бирлаштирилиб, унинг барча фаолияти умумий, якуний мақсадга – юқори сифатли *озиқ-овқат маҳсулотларини* ишлаб чиқариш ва уларни истеъмолчига етказишга хизмат қиладиган, қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, савдо-сотиқни бирлаштиришга олиб келди.

Қ.Жақаев ҳайкали

Ўйланинг: Озиқ-овқат дастури нима мақсадда қабул қилинди?

1982 йилги озиқ-овқат дастури қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг инқирозини тўхтатишга қаратилган янги уриниш сифатида сезиларли натижалар бермади. Дастур бажарилмаганлигининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сабаби шундаки, дастур "эскирган бош қуролнинг тизими доирасида" ишлаб чиқарилган ва деҳқонларнинг туб иқтисодий манфаатларига таъсир кўрсатмади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларининг ўсиши, ўғитлар нархиниг 2-5 баравари кўпайиши, дастурнинг амалга ошишига тўсқинлик қилди. Кейинги йилларда ҳам режалаштириш ва рағбатлантириш механизмини такомиллаштиришга бир қанча уринишлар бўлди, аммо бу тадбирлар керакли самарага эга бўлмади. Маъмурий – қўмондонлик бошқарув усуллари ишчиларни ишлаб чиқаришдан четлатди, нотўғри бошқарув ва тўловга лаёқатсизликни яратди. КПСС нинг кенг қамровли ва халққа қарши иқтисодий сиёсати бу йилларда ўзини бутунлай йўқотди. Кенгаш тизимига тубдан қайта қуриш керак эди.

Меҳнат илғорлари. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдаги қийинчиликларга қарамасдан, қишлоқнинг оддий меҳнаткашлари юқори кўрсаткичга эришдилар. Масалан, бу йилларда асосан чўпонлар кўп қийинчиликларни бошдан кечирди. Республикада Жамбул вилояти Мўйинқум туманидаги "Айдарли" совхозининг чўпони Жазилбек Қуанишпаевнинг номи кўпчиликка маълум эди. Наслчилик (селекция) йўли билан жун ва қора кўлни сифатининг оширишга муаффақ бўлди. Ж. Куанишпаевнинг наслдор қўйлари Деҳли, Бухарест, Познань, Нью-йоркдаги ўтказилган халқаро кўргазма аукционларда намойиш этилди.Оғир меҳнати ва улкан ютуқлари учун "Ўроқ ва болға" олтин медали билан тақдирланди. С. Абшапов, И. Жақаев, К. Дўненбаева, Н. Головацких, Я. Геринг ва бошқалар Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлди.

Бу қизиқ! Бу йилларда хўжалик юритишнинг шаклланган тизимини ўзгартиришга ҳаракат қилганлар ҳам бўлди. "Иле" савхози билан Алмати областининг Курти туманидаги Ақши тажриба хўжалиги директори бўлиб ишлаган И.Н Худенко бошқаришнинг янгича усулини киритди. У фермер хўжалиги қуриб, деҳқонларнинг эркин меҳнат қилишига шароит яратди. Меҳнат самарадорлиги ортди ва интизом мустаҳкамланди.

Меҳнаткашлар юқори иш ҳақи ола бошлади. Савхозга юқоридан турли комиссиялар оқиб кела бошлади. Улар Худеконинг усулини "социализмга бегона, зарарли" деб баҳолади. Иван Никифорович Худенко судланиб, қамоқхонада кўз юмди. Бу тизимни ўзгартиришга уринаётган инсоннинг фожиали тақдирининг ягона мисоли эмас эди.

Шундай қилиб, Қозоғистон аграр секторидаги инқироз ҳодисалари кўп жиҳатдан саноатга қараганда анча юқори эди. Аграр тараққиётнинг кенг кўламли ресурсларини самарали ишлатиш учун шароит яратилмади, бу эса қишлоқ хўжалиги хом ашёси ва озиқ-овқат маҳсулотларининг тақчиллигини келтириб чиқарди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Саволларга жавоб беринг.

1. Қабул қилинган чора-тадбирларга қарамай, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги вазият нега ёмонлашди?
2. Қишлоқ хўжалигидаги инқироз саноатдан кўра жиддийроқ эканини исботланглар.
3. Озиқ-овқат дастури нимадан иборат? Ушбу ҳужжатнинг қабул қилиниши нимани англатади?

Топшириқлар.

1. XX асрнинг 60-йилларидаги қишлоқ хўжалиги ислоҳотининг асосий мақсад ва вазифаларини аниқланг.
2. Сизнинг қариндошларингиз ёки танишларингиз билан "Брежневнинг даври қандай воқеалар билан ёдда қолди?" мавзусида суҳбат уюштиришнг. Уларнинг ҳикояларини таҳлил қилинг ва ёзиб олинглар.
3. Параграф материалларини суҳбат натижалари билан солиштиринглар. Турли нуқтаи назарларга асосланган ҳолда хулоса чиқаринг.

Жадаллаштириш – ишлаб чиқаришни ривожлантириш жараёнида техника, моддий ва меҳнат ресурсларини илмий ва технологик тараққиёт асосида тўлиқ ва оқилона фойдаланиш.

Суғориш – ерни яхшилашга қаратилган суғориш хўжалик ташкилоти ва техник чора-тадбирлар.

Ихтисослашув – ҳар қандай мутахассислик касбининг фаолиятини мустаҳкамлашда ихтисослашганлик.

Кимёлаштириш – қишлоқ хўжалигида кимёвий технологиялардан ва кимё маҳсулотларидан кенг фойдаланиш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ 60–80 ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ҚАРАМА-ҚАРШИЛИКЛАР

19–20-§. 1965–1985 йилларда Қозоғистондаги ижтимоий – сиёсий ҳаётнинг хусусиятлари

Ушбу дарсда:

- Ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятларини тушунтирамиз;
- 1965—1985 йилларда Қозоғистонда ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг муаммолари, қийинчиликлари ва зиддиятларини қиёсий таҳлил қиламиз;
- Қозоғистон Коммунистик партияси, касаба уюшмаси, комсомол хизматининг моҳиятини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

- ижтимоий сиёсий ҳаёт
- Қозоғистон Компартияси
- комсомол
- касаба уюшмалар

1965–1985 йиллардаги сиёсий ҳаёт масалалари, қийинчиликлари ва қарама қаршиликлари.

КПСС МК октябрь (1964 йил) Пленумида партия ва Давлат бошчилиги алмашуви бўлиб ўтди. СССР юқори сиёсий раҳбариятининг бир гуруҳ ходимлари Н. С. Хрушчёвни лавозимидан олишни яширин тарзда тайёрлади. КПСС МК нинг Бош котиби бўлиб Л. И. Брежнев сайланди. Кўп ўтмай Хрушчевнинг кадрлари ўз лавозимларидан бўшатилди. Қозоғистон Коммунистик Партияси Марказий Қўмитасининг (ҚКП МК) 1-котиби Динмухамед Ахмедович Қонаев қайта сайланди. 1962–1964 йилларда Қозоғистон ССР Вазирлар Кенгаши раиси бўлиб ишлаб, 1-котиб лавозимига қайтди ва 1986 йил декабргача бу лавозимда қолди.

Ўйлаб кўринг: Сиёсий ҳаётнинг белгилари нимадан иборат? Давлат бошқарувида халқнинг ҳақиқий иштироки қандай бўлган

Қўшимча маълумот.

Сиёсий ҳаётни демократлаштирмасдан, 1960 йилларнинг муваффақиятсиз иқтисодий ислоҳотларидан сўнг жамиятнинг ривожланиши секинлашди. 1967 йил Октябрь инқилобининг 50 йиллиги муносабати билан ўтказилган тантанали йиғилишда Л.И.Брежнев Кенгаш халқи томонидан олиб борилаётган тарихий йўлнинг асосий натижаси ривожланган социалистик жамиятни яратиш эканлигини таъкидлади. СССР (ва Қозоғистон ССР) нинг ижтимоий сиёсий ҳаётида инқироз кўринишлари намойиш бўлиб, жамият тараққиётини чеклаб қўйди ва аста-секин тўхтаб қолди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX асрнинг 70 йилларида ҳукуматлар жамоатчилик манфаатларига эмас, ҳокимият партиясининг ва коммунистик партия мафкурасининг манфаатлари йўлида бошқарувнинг барча кундалик ва долзарб масалаларини ҳал қилишга кўплаб партия ва давлат аппаратини тўплашган.

XX асрнинг 60-80 йилларида СССР нинг қўшни мамлакатлар билан бўлган ташқи сиёсати кескин ёмонлашди. Бу "Совуқ уруш" деб аталган вақт бўлиб, Венгрияда (1956 йил) ва Чехославакияда (1968йил) намойишлар бўлиб ўтди. Хитой Халқ Республикаси билан муносабатлар кескинлашди. 1969 йил 13 июнда Даман оролида ва шу йилнинг 13 августида Семипалатинск вилоятида (Жаланғаш кўл вилоятида) чегарада тўқнашувлар бўлиб ўтди. Энг кучли СССР ва АҚШнинг қуролланиш пойгаси 1979 йилда Афғонистонга Кенгаш қўшинларини киритишга олиб келди.

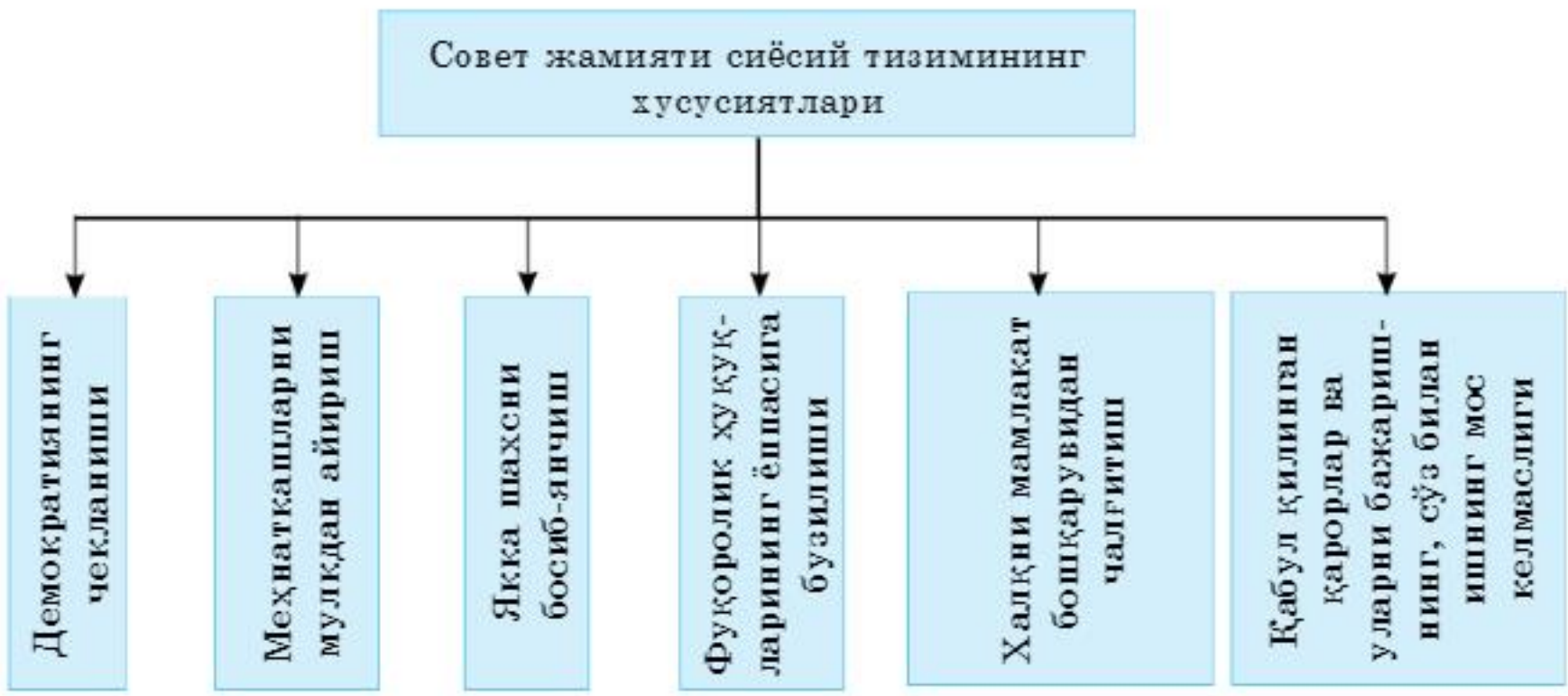

Қозоғистон Коммунистик партиясининг фаолияти. Касаба уюшмалари. Комсомол. 1978 йилда Қозоғистон ССР Конституцияси. 1977 йилда қабул қилинган СССР Конституцияси ва Қозоғистон ССР (1978) Конституциясида Коммунистик партиянинг етакчилик роли тасдиқланди. СССР Конституциясининг 6-моддасида шундай дейилган: "Кенгаш жамиятининг бошқаруви ва раҳбарлиги, унинг сиёсий тизими, жамоат ташкилотлари КПСС." Коммунистик партия сиёсий ҳокимиятининг ягона ядроси эди. Республиканинг олий органлари – Олий кенгаш ва Министлар Совети партиянинг доимий ва тўлиқ назоратида иш олиб боради. Коммунистик партия Министрлар Совет ва Олий Совет йиғилишида миллий иқтисодиётни қандай йўналишда ва қандай ривожлантириш, қандай ходимлар масалаларини ҳал қилиш, касаба уюшмаларида, Комсомолга қандай муноса-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

батда бўлишни муҳокома қилиш учун, қандай масалаларни кўриб чиқиш ва қандай қарорлар қабул қилишни белгилайди: Партия бутун ҳокимиятни қўлига олиб, Совет мамлакатини бошқаради.

Сиёсий тизим институтлари ва жамоат ташкилотлари	1977 йилги Конституцияга мувофиқ уларнинг вазифалари ва ҳақиқий ҳолати
КОКП (Совет Иттифоқи Коммунистик партияси)	Партия – "жамиятнинг етакчи кучи" Сиёсий тизимнинг асосий ядроси (6-модда). Партиянинг юқори қисми ҳукумат аппарати қўшилиб бошқарув функциясини бажаради
Халқ Депутатларининг Кенгаши	Ижро этувчи органлар. Ҳақиқий бўлмаган ваколатлари, уларнинг фаолияти назорат этилади.
БЛКЁИ (Бутуниттифоқ Ленинча Коммунистик Ёшлар Иттифоқи)	Комсомол (БЛКЁИнинг қисқача номи). Сиёсий ёшлар ташкилоти Партиянинг резерви. Сиёсатда мустақил роль бажаради
Касаба уюшмалари	Жамоат ташкилотлари. Ишчиларнинг профессионал манфаатини ҳимоя қилади Сиёсий роль ўйнамайди. Ҳақиқий ҳуқуқлари йўқ

Давлатчилик жараёни касаба уюшмаларига, комсомолларга, бошқа жамоат ташкилотларига (иттифоқларга, уюшмаларга, жамиятларга) тарқалди. Жамоатчилик ташкилотларини партиянинг давлат аппаратига боғлаши уларнинг мустақиллигини инкор қилди.

Республикаларнинг касаба уюшмалари уларнинг ролини меҳнат қонунчилиги, меҳнат хавфсизлиги қоидалари ва меъёрларига қатъий риоя этган ҳолда кўрдилар. Бироқ уларнинг фаолияти партия томонидан қаттиқ назорат остида тартибга солинган. Аёллар ва ўсмирларнинг саломатлиги ва меҳнатини муҳофаза қилиш бўйича ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий – гигиена чоралари амалга оширилди. Касаба уюшмалари болалар ва ишчилар учун санаторийларни, прфилакторийларни, болалар дам олиш масканларини қуриш ва реконструкция қилишда фаол қатнашди. Касаба уюшмалари, маданият таълим мауссасалари, клублар, маданият уйлари ва саройлар сони ортди.

Ёшлар сиёсатининг асосини Қозоғистон ЛКЁИ (Ленинча Коммунистик Ёшлар Иттифоқи) таркибидаги комсомол ташкилотлари олиб борди. XX асрнинг 70-йилларида Қозоғистон комсомоли 7 Бутуниттифоқ,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

11 республика ва область қурилишларига ёрдам кўрсатди. Комсомол (18 минг киши), Жезқазған металлургия комбинати, Қарағанди металлургия заводи, Чимкент фосфор заводи ва яна бошқа қурилишларда иштирок этди. 1974–1977 йилларда Комсомол йўлланмаси билан 25 мингдан ортиқ ёш йигит-қизлар илғор қурилишларга юборилди. 65 мингга яқин йигит-қизлар мол чорвачилиги, кўпчилиги қўй хўжалигини кўпайтиришга келишди.

1978 йил март ойида Қозоғистон ССР Конституциясининг лойиҳаси жамоатчилик муҳокамасига тақдим этилди. 1978 йилги Қозоғистон ССР Конституцияси (Қозоқ ССРнинг Асосий Қонуни) 1978 йил 20 апрелда Республика Олий Кенгашининг муддатидан олдинги VII сессиясида қабул қилинди. Қозоғистон ССР Асосий қонунига кўра бутун ҳукумат эгалиги хизматчиларга, деҳқонлар ва зиёлиларга тегишли бўлди. Иттифоқ Конституцияси сингари республика Конституциясининг 6-бобида партиянинг раҳбарлиги қонун билан белгиланди. Ҳукумат ва бошқарув органлари тизими устидан Қозоғистон ССР Коммунистик партияси назорат қиладиган бўлди.

Республика иқтисодий тизимининг асоси бўлиб давлат, кооператив ва колхоз мулки ҳамда касаба уюшмалари ва бошқа жамоат ташкилотларининг мулкидир. Қозоғистон ССР Конституциясида асосий демократик эркинликлар белгилаб берилди: сўз эркинлиги, намойишлар ўтказиш, виждон эркинлиги, жамоат ташкилотларининг роли белгиланди.

“Турғунлик” йилларида Қозоғистон халқининг моддий аҳволи. 1970–1985 йилларда аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш ва такомиллаштириш жараёни амалга оширилди. Аммо халқ хўжалигидаги бўшлиқлар инсон ҳаётининг сифатига бевосита таъсир кўрсатди. Кенгаш даврида товарнинг асосий турлари, энг аввало, кенг тарқалган истеъмол товарлари дефицит бўлиб қолди.

Ҳукумат одамлардан пул қадрсизланишини яширган. Дарҳақиқат, йиллик инфляция даражаси 4%, 1970–1986 йилларда реал иш ҳақи камайиши 20% ни ташкил этди. Партия давлат аппаратининг ходимлари имтиёз ва енгилликларга эга бўлиб, ноёб маҳсулот ва товарлар билан таъминланган. Бу жамоатчиликнинг норозилигини кучайтирди, аҳлоқ, одоб асосларини йўқ қилди.

Уй-жой қурилишининг муаммоси жуда қийин аҳволда эди. Уй-жой қурилиши аҳоли ўсишидан кескин ортда қолмоқда эди. Уй-жойга бўлган навбат чексиз эди. Барча шаҳар оилаларнинг қисми ётоқхоналарда, баракли уйларда яшаб, уй-жойни ижарага олган эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу қизиқ! Аҳоли керакли молларни излаб топиш ва уларни олиш навбатларида кўп вақт йўқотди.Ижтимоий турмушда, социалистик режаланган иқтисодий шароитларда бўлиши мумкин эмас, чунки бу, фақат капиталистик иқтисодиётининг атрибутидир деган фикр киритилган эди. Инфляциянинг юқори даражаси талаб ва таклиф ўртасидаги кескин фарқни кўрсатди.Товарларнинг нархи паст ва барқарор эди, аммо товарлар ассортименти анча паст эди, уларнинг аскарияти учун доимий тақчиллик мавжуд эди, сифатли маҳсулотларнинг мавжудлиги паст эди. Ёки йиллар мобайнида жавонларда сотилган, ёки нотўғри маҳсулот сифатида сотиладиган кераксиз товарлар ҳаддан ортиқ ишлаб чиқарилган. Кенгаш пропагандаси аҳолининг даромадлари ўсиши масаласи кенгаш жамоатчилигининг фаровонлигини тасдиқлаш эканлигини кўрсатди. Аслида, XX асрнинг 70-80 йилларида СССР да яширин инфляция бўлиб, реал даромадлар доимо пасайиб кетди.1985 йилда истеъмол товарлари ялпи ички маҳсулоти 25% га камайди.

Қишлоқ жойларда ижтимоий ҳаёт тарзи ва ижтимоий соҳа жуда қийин аҳволда эди. 1980 йилларнинг ўрталарида қишлоқ аҳолиси, асосан ёшлар "яхши ҳаёт" излаб шаҳарларга кета бошлади.Шаҳарга келиб, шаҳар ҳаётига мослашган, қишлоқ ерлари эса аста-секин жамиятнинг энг маҳсулдор қисмини-ёшларни йўқотди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1960 йиллари жамиятнинг ривожланииши нима учун секинлашди? "Турғунлик даври" га фикр билдиринг?
2. КПСС жамиятда қандай роль ўйнади? Бошқа ташкилотлар-чи? Фикр билдиринг.

Топшириқлар.

1. Қозоғистоннинг ҳар бир жамоат бирлашмаси: ҚКП, Кенгашлар, касаба уюшмалар, БЛКЁИ тўғрисида хабарлама тайёрланг.
2. Қозоқ ССР 1978 йилги Конституциясининг мазмунини муҳокома қилинг.

21-§. Миллий сиёсатнинг нотўғри талқин қилиниши. 1979 йилги Целиноград воқеаси

Ушбу дарсда:

- СССР халқлари байналмилал (интернационал) шиорлари остида ассимиляциялаштириш (халқларни аралаштириш) ва руслаштириш ҳаракатларини, Қозоғистоннинг кўплаб фуқароларининг қаршилиги ва норозилигини келтириб чиқариши, норасмий гуруҳларнинг қурилишини исботлаймиз;
- 1979 йилги Целиноград воқеаларини маъмурий – буйруқбозлик сиёсатига қарши халқ норозилиги сифатида кўриб чиқамиз;

СССР да миллатларни яқинлаштириш сиёсатининг мафкуравий (идеология) асосланиши. Хрушчевча – брежневча маъмурият "та-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

рихий ва янги жамоа-кенгаш халқини" яратиш ниятида бўлди.

Таянч сўзлар:

- Миллий сиёсат
- Норасмий ташкилотлар
- Целиноград воқеалари

Бу иш-ҳаракатларнинг назарий асосини "миллий масаланинг тўлиқ ва якуний ҳал қилиниши", "халқларнинг мангу дўстлиги", "миллатлар ва элатларнинг яқинлашуви ва қўшилиб кетиши" тўғрисидаги марксистик назариялар ташкил қилади. Оммавий депортациялар ва бошқалардан кейин Қозоғистон "халқлар дўстлигининг лабораторияси" деб атала бошланди.

Ушбу босқичда миллий республикаларда халқларнинг КПСС нинг миллий сиёсатига ижтимоий ва маънавий қониқмаслиги тўпланди: партия ташкилотлари расман эълон қилинган байналмилалчилик, миллий қадр-қиммат, ўтмиш тарихи, маданияти, тилга қизиқиш ҳақида ҳар қандай тасаввурларни миллатчиликнинг бир кўриниши деб ҳисоблади. XX асрнинг 60–70 йилларида КПСС ички ва ҳарбий министрликларга таяниб, СССР халқларининг манфаатларини бузадиган кадрлар сиёсатини амалга оширди.

Миллий тил ва маданиятни қайта тиклаш бўйича муқобил ғояларга тарафдор бўлганлар Москвада ўқиётган қозоғистонлик талаба ёшлар эди. Қозоғистон ёшлари миллий республикаларнинг иқтисодий тараққиети орқадалигини, қозоқ тили ва маданиятининг яширин камситилишини кўрди ва қозоқ халқининг маънавияти ва ривожланиши учун бир қатор ижтимоий ташаббусларни тақдим этди. 1962 йилда "Жас тулпар" норасмий (расмийлаштирилмаган) ташкилотини қурди, у 1966 йилгача умр сурди. "Жас тулпар гуруҳининг иштирокчилари" миллий республикаларнинг мартабасини оширишни, ҳуқуқларини кенгайтириш ғояларини олға сурди.

Миллий республикада мустақил норасмий гуруҳларнинг ташкил этилиши иттифоқ партия комитетлари ва махсус хизматлар орасида хавотир уйғотди."Жас тулпар" миллат сиёсатида жой олган камчиликларни йўқотиш тўғрисида юқори идораларга аниқ таклифлар қўйди. Бу уюшмалар қозоқ ёшларининг сиёсий онги ўсиб, шаклланишига катта таъсир кўрсатди. "Жас тулпар" гуруҳининг фаолият даражаси муҳокама қилингандан кейин, Қозоғистон Коммунистик партияси уни тарқатиб юбориш бўйича чоралар кўрди. Юмшаган режим шароитида бу сафар ҳукумат қаттиқ чоралар билан чекланди. Талабалар тўғридан-тўғри қатоғонликка дучор бўлмагани учун, уларнинг ўқишни тугатиб, ўз мутахассисликлари бўйича ишга киришига шароит яратилди. Бундай норасмий ҳаракатлар кенгаш даврининг "олтмишинчилар" (уларнинг мавжудлиги ва фаолияти XX асрнинг 60 йилларида бошланган) деган ном олган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоғистоннинг турли ҳудудларида тарқоқ, норасмий, партиясиз гуруҳлар пайдо бўла бошлади. Масалан, Қарағанди "ЕСЕП" партияси, Павлодардаги "Жас улан" ташкилотлари ҳақида маълумотлар бўлган. Ҳар иккала ташкилот ҳам дастурлари, низомлари, бўлинмалари ва ҳудудлар билан алоқа ўрнатган. Ушбу бир неча ташкилотларнинг ўзига хос мақсади – қозоқ маданияти ва тилини, республикаларнинг ҳудудий яхлитлигини талаб қилишдир. Тез орада Улар Давлат Хавфсизлик Қўмитаси томонидан ҳайдалди. 1973–1974 йилларда Қозоғистон Давлат Университети тарих факультети талабалари орасида "Сариарқа" гуруҳи бор эди, унда ўзнизомига, дастурий мақсадлар сифатида Қозоғистон мақомини (статусини) ошириш, тил ва миллий маданиятни қайта тиклаш ишларига эътиборини қаратди. Гуруҳ томонидан ташвиқот ишлари олиб борилиб, ноқонуний равишда варақалар тарқатилди. Давлат Хавфсизлик Қўмитаси назорати остида гуруҳ тарқатилиб, унинг раҳбарлари ишдан бўшатилди. XX асрнинг 70-йилларида 20 норасмий ёшлар ташкилотлари мавжуд эди. Умуман олганда, бу даврда "Кенгаш жамиятини байналмилаллаштириш" ва "халқлар дўстлиги лабораторияси" ни яратиш, қозоқ тили ва қозоқ маданиятини жамият маънавий ҳаётидан босқичма-босқич сиқиб чиқариш жараёни амалга оширилди.

Қозоқ мактаблари, бола боғчалари ёпилди, газета ва китобларни қозоқ тилидаги тиражи камайди. Шу каби вазият оммавий ахборот воситаларида ҳам такрорланди, қозоқ тилида телевидение ва радио эшиттиришларнинг вақти қисқартирилди.

Жамоат жойларида, иқтисод ва иш қоғозларининг юргизилиши рус тилида олиб борилди. СССР халқларини байналмисал шиорлари остида ассимиляциялаштириш ва руслаштириш сиёсати Қозоғистон фуқароларининг қаршилиги ва норозилигига олиб келди.

1979 йил Целиноградда ги воқеалар. Марказнинг Қозоғистон манфаатларини йўқотиши ва миллий муносабатларда қарама-қаршиликларнинг келиб чиқиш и Целиноградда ги 1979 йилда воқеа бўлди. Немисларни депортация қилиш пайтида Волга бўйидаги автономия тузуми тарқатилиб юборилгандан кейин, юз минглаб немис миллати фуқаролари Қозоғистонга кўчирилган эди.

Кўшимча маълумот.

1979 йили 31 майда КПСС МК ининг Сиёсий бюросининг "Немис мухториятини (автоном) вилоятини қуриш" тўғрисидаги қарори чиқди, унда "Немис халқининг миллий маданиятини ривожлантириш ва улар орасида мафкуравий ва тарбиявий ишларни яхшилаш, шунингдек, вилоятга кирадиган ҳудудларнинг табиий бойликларини ўрганиш ва иқтисодий ривожланишни яхшилаш учун зарур шарт-шароитлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

яратиш, Қозоқ ССР таркибидаги Немис автоном вилоятини республика органларига бўйсунган ҳолда тузиш ҳақида қарор қабул қилди."

Немис мухториятини тузиш тўғрисидаги қароридан сўнг Қозоғистон раҳбарлари уни амалга оширишни бошладилар: бўлажак мухториятнинг чегараларини аниқлаш, вилоят ташкилотларини жойлаштириш масаласини кўриб чиқиш, янги маъмурият тизимлари ва ходимлари тасдиқланди. Немис мухториятини тузиш комитетининг раҳбари этиб А.Коркин тайинланди. Мухториятнинг маркази қилиб Ерейментау шаҳри белгиланди. Янги мухториятнинг таркибига Павлодар, Қарағанди, Кокчетау вилоятларининг туманларини киритиш белгиланди.

Мухториятни яратиш тўғрисидаги қарор маҳаллий аҳоли орасида норозиликка сабаб бўлди. 1979 йили 16 июнда Целиноград (Астана) шаҳрида қўлда ёзилган варақалар тарқатила бошлади. Кўчаларда митинглар ва намойишлар бўлиб ўтди. Целиноград марказида қозоқ ёшларининг қўлларида "Қозоғистон бўлинмайди!", "Немис мухториятига йўл йўқ!" деган ёзувлари бўлган транспорантлар бор эди. Улар Қозоғистон фақат қозоқларгина эмас, ундан бошқа руслар, украинлар, татарларнинг ва бошқа миллатларнинг муқаддас ватани бўлиб турганлиги атаб ўтилди.

Шунингдек, халқ билан ҳисоблашмай туриб, мухторият тузиш мумкин эмас, бу қонунларга мос келмаслиги айтилди. 19 июнь куни, иккинчи митинг пайтида, вилоят раҳбарлари одамларга Целинограддa мухторият йўқлигига ишонтирди. Қозоғистон ССР да немис мухторияти тузилмаслигини маълум қилди.

Целиноград воқеасида қатнашган ёшлар. 1979 йил.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Партия органлари ва ДҲҚ (КГБ) ёрдамида Целиноградаги воқеалар ҳақида маълумот кенг тарқамаслигини таъминлашга уринди.

Шундай қилиб, бу даврда республиканинг ижтимоий сиёсий ҳаёти, мамлакат ҳаётининг барча соҳаларида демократиянинг йўқлиги Коммунистик партиянинг етакчилик ролини англатади. Миллий сиёсат соҳасида инқироз ҳодисалари ва қарама-қаршиликлар пайдо бўлиб жамият уларни ҳал этиши лозим эди.

Саволларга жавоб беринг.

1. XX асрнинг 60-70-йилларида республикада қандай норасмий ёшлар ташкилотлари бор эди? Уларнинг қандай мақсадлари бўлди?
2. Целиноград аҳолиси Немис автономиясига қарши курашнинг қайси шаклларидан фойдаланди?
3. Целиноград воқеаларининг тарихий аҳамияти нимадан иборат?

Топшириқлар.

1. Марказий Қозоғистон миллий сиёсатида қонунбузарликлар бор эканлигини исботланг?
2. Целиноградаги 1979 йилги воқеаларнинг сабаблари нимада?

Норозилик ҳаракатлари – XX асрнинг иккинчи ярмидаги мавжуд тартибларга қарши ижтимоий ҳаракатлар.

Нарасмий ташкилот – расмий тузилмаларда расмийлаштирилмаган ташкилот.

Сиёсий тизим ёки жамиятнинг сиёсий ташкилоти-сиёсий фаолият, муносабатлар ва муайян жамиятга хос сиёсий жараёндир.

22-§. "Шахслар" тарихи Қозоқ ССР раҳбариятининг фаолияти: Ж.Шаяхметов, Д.Қонаев, Ж.Ташенов

Ушбу дарсда:

- Республикани бошқарган Ж.Шаяхметов, Д.Қонаев, Ж.Ташеновларнинг ижтимоий сиёсатдаги фаолияти билан танишамиз;
- Республика ижтимоий ва ва сиёсий вакилларининг республика манфаатларини ҳимоя қилишдаги ролини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар:

- Ижтимоий сиёсий арбоблар
- Қоз ССР партия раҳбарлари ,
- Миллий манфаатлар.

Тадқиқот саволлари: XX асрнинг иккинчи ярмида Миллий манфаатлар қандай ҳимояланди?

Жумабай Шаяхметов (1902–1966 йй.) – ҚССР партия Кенгаш партияси, давлат ва жамоат арбоби, Давлат бошқарувига сиёсий вазият ва шахсий фазилатларини асослаган ҳолда эга бўлди. Оммавий ҳибсга олиш ва отилишлар барча соҳаларда кадрлар етишмаслигига

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

олиб келди. Уларни жойини тўлдириш лозим эди. Бундай шароитда Алма-ата ОГПУ НКВД бошлиғининг ўринбосари Жумабай Шаяхметов эътиборсиз қолмади. Л.Мирзоян ҳибсга олиниши билан, Н.Скворцов алмаштирган пайтда Ж.Шаяхметовни 1938 йили Қозоғистон КП МК нинг учинчи котиби ва бир йил ўтиб иккинчи котибликка кўтарилди. Жумабай Шаяхметов 1946–1954 йиллари Қозоғистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг биринчи котиби даражасида иш олиб борди.

Ж.Шаяхметов

Кўшимча маълумот.

Ж. Шаяхметов камбағал чорва оиласида дунёга келди; 1910–1913 йиллари бошланғич мактабда ўқиди. 1917 йили икки синфлик қозоқ-рус билим юртини битирди. 1917–1919 йиллари бойларнинг қўлида хизматкор бўлди. 1919 йилнинг декабрьида ўқитувчи, 1921–1923 йиллари Теке волост (болис) қўмитасининг котиби. 1923–1926 йилларда ички ишлар органларида хизмат қилди. 1928–1938 йилларида ОГПУ-НКВД органларида оператив хизматда эди.1936 йилдан НКВД вилоят бошқармаси бошлиғининг ўринбосари (Шимолий Қозоғистон, Алмати) бўлди.

1932–1933 йиллари Москвада Нариманов номидаги. Шарқшунослик институтида ўқиди. 1946–1954 йиллари Қозоғистон КП МК нинг биринчи котиби бўлди. 1950–1954 йилгача СССР Олий Кенгаши, Миллий Кенгаш раиси бўлди. Сталин Жумабай Шаяхметовни "Шарқ бургути" деб атаган.

Жумабай Шаяхметовнинг ташаббуси билан Алматида қизлар педагогика институти, Алмати консерваторияси, Чет тиллар институти, Шимкент химия ва технологиялар институти, Жисмоний тарбия институти очилди. Қозоғистон республикасида олий ўқув юртлари томонидан тайёрланган мутахассислар етарли эмас эди. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун Шаяхметов ва Москва, Ленинград ва Россиянинг бошқа марказий вилоятларидаги университетлари билан ҳар йили икки минг қозоғистонлик қиз ва йигитларни билим олиш учун юборишга келишилган.

Ж.Шаяхметов қўриқ ерларни ўзлаштиришда ерларни оммавий тарзда ҳайдаш анъанавий чорвачиликни ривожлантиришга зарар келтиради деб ҳисоблайди. Бундай қаршиликка Никита Хрушчев чидамай Ж. Шаяхметовни республикани бошқаришга қобилиятсиз деб эълон қилади ва Қозоғистон Компартияси МК биринчи котиби лавозимидан бўшатилади.

Д.Қонаев

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Динмухамед Ахметўғли Қонаев (1912–1993 й.), кенгаш партия ва давлат арбоби, Қозоғистон КП МКнинг Биринчи котиби. Алмати вилоятида туғилган. Мактабда ўқиб юрган даврларининг ўзида Д.Қонаев тоғ-кон инженери касбини эгаллашга қарор қилади. 1931 йили ёш Д.Қонаев Қозоғистон ўлка комсомол қўмитасининг йўлланмаси билан Москвага, М.И.Калинин номидаги Москва рангли металлар ва олтин институтига ўқишга тушади. Институтни битиргандан кейин 1936 йилнинг июлида Балхаш-Қўнғирот қурилишига юборилади.

Қўшимча маълумот.

Динмухамед Қонаев ўз хотираларида шундай деб ёзади: "Менинг меҳнат фаолиятим Балхаш-Қўнғиротда бошланди. Бу ерда беш ойлик амалиётни (практика) ўтгандан кейин, Қўнғирот ва унинг одамлари билан танишдим. Кейин мен янги ташкил этилган шарқий довоннинг бригадири (десятник) бўлиб ишладим. Мен ишлаётиб "йилига 90 минг тонна қора мис ишлаб чиқаришни аниқлаш" мавзусида диплом иши учун материал йиғдим. Диплом "жуда яхши" деб баҳоланди. Менинг дастлабки қадамим Қозоғистон рангли металлургиясини ривожлантириш билан боғлиқ эди. Мен ҳозирги кунга қадар Марказий Қозоғистоннинг кучли мис саноати, кейин конли Алтайдаги қўрғошин – цинк саноатининг пайдо бўлишида иштирок этганимдан фахрланаман ".

Кўп ўтмай Динмухамед Ахметўғли Риддер полиметалл комбинатига Риддер кон бошқармасининг директори сифатида юборилади, қисқа вақт ичида коннинг ёш директори унинг ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиради, ортда қолганлар қаторидан етакчи, илғор ширкатчилар қаторидан ўрин олади. 1941 йили Риддернинг номи Лениногорск бўлиб ўзгартирилади. 1942 йилнинг апрелида Д.А.Қонаев Марказий Комитетга чақирилиб, 20 апрель куни Республика халқ комиссарлари кенгаши раисининг ўринбосари этиб тайинланади. 1952 йилдан бошлаб Қонаев Фанлар Академиясини бошқарган. 1955 йилда Қозоғистон ССР Вазирлар Кенгаши раиси этиб тасдиқланди. 1960 йилда Д.А.Қонаев бир овоздан Қозоғистон КП нинг биринчи котиби этиб сайланди. Қозоғистон иқтисодий салоҳияти сўнгги етти йил ичида икки баробар ўсган ва Қозоғистон ташкил топган кундан бошлаб саноат йил сайиин кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқарган. Режани муддатидан аввал бажаргани учун: Балқаш ва Жезқазған тоғ кон металлургия комбинатлари Ленин ордени билан, Соколов – Сарибай қазиб олиш ва қайта ишлаш комбинати, Ақтобе химия комбинати, Қарағанди синтетик каучук заводи, Иртишкўмир, Қарағанди гўшт комбинати Меҳнат Қизил байроғи билан мукофотланди. 1962–1964 йилларда қайтадан ҚозССР ҳукуматининг бошлиғи бўлиб меҳнат қилди. 1964 йилдан 1986 йилги декабрьь ойигача ҚКП МК Биринчи котиби бўлиб, республика партия ташкилотига доимий раҳбарлик қилган. Д.А.Қонаев уч

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, 8 Ленин ордени ва бошқа медаллар билан мукофотланди.

А. Ташенев

Жумабек Ахметўғлы Ташенев (1915–1986 йй.), кенгаш давлати ва партия арбоби, Қозоғистон КП МК нинг аъзоси, Қозоқ ССР Вазирлар Кенгашининг раиси, иқтисод фанлари номзоди, Ақмола вилоятининг Танағул қишлоғида туғилган. 1933 йили Ақмола қурилиш техникумига ўқишга тушди, лекин бир йилдан сўнг ўқишни тарк этишга мажбур бўлди. Билим олишни қайта тиклаб, техникумни 1955 йилдагина битирди. Кенгаш ва партия ишларида ишлаган. 1952 йилнинг январида Ақтобе вилоятининг биринчи котиби бўлиб сайланди. 1952 йилдан 1960 йилгача – Қозоқ ССР Олий Кенгаши Президиумининг раиси. 1960–1961 йиллари – Қозоқ ССР Вазирлар Кенгаши раиси. Жумабек Ташенов Шимолий Қозоғистоннинг бир неча ҳудудларини бирлаштирувчи, Қозоғистон ССР ҳудудларидан ажралиб чиқадиган Қўриқ ерларни яратиш лойиҳасига; Жанубий Қозоғистон вилоятларининг бир қатор ҳудудларини олиб, Ўзбекистонга ўтказишга фаол равишда қарши чиқди. Ж.Ташеновнинг Марказ сиёсатига қарши кескин эътирозлари оқибатсиз ўтмади. Н.Хрушчёвнинг талаби бўйича у республикадаги юқори лавозимлардан бўшатилди. 1961–1975 йиллари Жанубий Қозоғистон-Чимкент вилояти Кенгаши Ижроя Комитети раисининг муовини бўлиб ишлади. 1962 йилда диссертацияни ҳимоя қилиб, иқтисод фанлари номзодини илмий даражасини олди.

Бу қизиқ! 1965 йилнинг ўзида Жанубий қозоғистонлик туманининг катта худуди-418 минг гектар — унумдор ерлари ва минглаб бош қўйлари билан Қозоғистондан Ўзбекистонга кетди. Кейинчалик Д.Қонаевга Л.Брежневнинг ёрдами билан ернинг ярмини қайтаришга муваффақ бўлди. Жумабек Ташенов қўриқ ерларни ўзлаштириш йиллари республиканинг биринчи раҳбарларидан бирига айланди. 1960 йили бизнинг республикадаги маҳаллий ерларни ажратишга янги уриниш амалга оширилди. Бешта дон берувчи Шимолий вилоят Россияни, Манғистау нефть конларини Туркманистонга, пахта етиштириш худудлари эса Ўзбекистонга берилиши лозим эди. Ақмола шаҳрида бўлиб ўтган учрашувда Хрушчев шундай деди: "Республикада ер майдони ҳақида бир долзарб савол бор. Биз бу масала юзасидан дўстимиз Қонаев билан ва вилоят раҳбарлари билан фикр алмашдик. Улар бизнинг фикримизни қўллаб-қувватладилар. Энди, Жумабек Ахметович, мен бу масала бўйича сизнинг фикрингизни эшитмоқчиман". Ташенов Н.Хрушчевга кескин эътироз билдирди: "Агар Олий Кенгаш ҳар бир Республиканинг ҳудудий масаласига шахсан аралашса , СССР Конституциясини бекор қилиш керак. Бу ерда ҳар бир республиканинг тарихий ҳудудга эгалик қилиш ҳуқуқи борлиги айтилган . Агар бу қонун бузилган бўлса , унда биз халқаро ҳуқуқни ҳимоя қилиш ташкилотларига адолат юзасидан мурожаат қилиш ҳуқуқимиз борми?" Шундан сўнг Ж.Ташенов ҳукумат раҳбари лавозимидан бўшатилди, лекин ҳудудлар Қозоғистондан ажратилмади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Тарихий шахслар Ж.Шаяхметов, Д.А.Қонаев, Ж.Ташенов урушдан кейинги йилларда республиканинг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Қозоғистонда туғилиб, унинг тарихини билиб, ўлканинг табиий бойлиги, мамлакатнинг тараққиёти ва фаровонлиги учун имкониятлар яратган улкан ватанпарварларга айланди. Республика раҳбарияти даврида СССР да етакчи ўринни эгаллаб, мамлакатнинг саноат салоҳиятини, аграр секторини ривожлантирди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Ж. Шаяхметов 1946–1950 йиллари Қозоғистон тарихида қандай роль ўйнаган? У ҚССР КП МК биринчи котиби лавозимидан нега бўшатилди?
2. Д.А. Қонаевнинг даврида Қозоғистоннинг саноат салоҳияти қандай ўзгарди? Унинг республикани ривожлантиришга қўшган ҳиссасини аниқланг.
3. Ж. Ташенев қандай иш-ҳаракатлари билан республика тарихида из қолдирди? У Қозоқ ССР ҳукумати раиси лавозимидан нима учун бўшатилди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“ТУРҒУНЛИК” ЙИЛЛАРИДАГИ ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР

23-§. “Турғунлик” йилларидаги демографик ўзгаришлар ва урбанизация

Ушбу дарсда:

- Биз “турғунлик” йилларидаги демографик ўзгаришларни кўриб чиқамиз;
- Қозоғистонда урбанизация даражасини ўрганамиз.

Тадқиқот саволи: Қозоғистондаги урбанизация жараёнларига қандай омиллар таъсир этди?

Таянч сўзлар:

- демографик жараёнлар
- ҚССР халқининг сони
- урбанизация

“Турғунлик” йилларидаги демографик жарёнлар. Республиканинг “халқлар дўстлиги лабораторияси” деб ном олиши бежиз эмас. 60-йилларда Қозоғистонда 100 га яқин этнос яшади. СССР да юргизилган байналмилалчилик сиёсати Қозоғистонда сезиларли ўзгаришларга учраса-да, амалга оширила бошлади.

1950–1970 йиллардаги бўлган миграция жараёни марказнинг ижтимоий ва иқтисодий сиёсатидан келиб чиқди. Саноат миграцияси йирик саноат корхоналарнинг қурилиши билан боғлиқ бўлди, улар бутуниттифоқ қурилишлар деб эълон қилинди. Саноат қурилишига иттифоқнинг барча ҳудудларидан келган ишчилар Қозоғистоннинг шаҳарларида ишлашга келишди. Қишлоқ хўжалигидаги миграция қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш даврида ортди ва 2 миллиондан зиёд энг биринчи қўриқ ўзлаштирувчилар вилоятга келди. Бундай миграция натижасида республикада туб қозоқ аҳолисининг сони кескин камайса, аҳолининг этник тузилиши таркибига таъсир этиб, европа (биринчи навбатда славян) этник гуруҳлари сонини кўпайтирди. 1968 йилдан бошлаб миграция оқимлари камайди, лекин аҳоли нисбатан юқори табиий нисбатда ўсишда давом этди.

1970 йилда Қозоғистон ССР аҳолиси 13 миллион, 1979 йилда 14,6 миллион киши бўлган. 1979 йилги халқ саноғи маълумотларига кўра, қозоқларнинг сони 5,3 миллион бўлиб ва бу кўрсаткич 36% ни ташкил этган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

СССР даврида Қозоғистон аҳолиси энг юқори даражага – 16,5 миллиондан ортиқ одамни ташкил этган. 1989 йилги СССР да сўнгги халқ саноғи эди. Қозоғистонда 1989 йилги халқ саноғи маълумотларига кўра, 130 дан зиёд этник гуруҳ тинчлик ва ҳамжиҳатликда яшаган. 9 та этник гуруҳлар қозоқлар, руслар, немислар, украинлар, ўзбеклар, татарлар, уйғурлар, белоруслар, ва корейслар умумий аҳоли сонининг 95,6% ни ташкил қилади. Иккала йирик буюк этник гуруҳ – бу қозоқлар 40% дан ортиқроқ, руслар 37,4% ни ташкил этди.

Урбанизация. (шаҳарларнинг ўсиши) Урбанизация – бу замонавий дунёдаги глобал жараёнлардан биридир. Қозоғистон саноатининг ривожланиши мобайнида шаҳарлар тез суръатлар билан ўсиб борди, ишчи шаҳарлар қурилди, шаҳар аҳолисининг сони ўсди. 1980-йилларда мамлакат ичкарисидаги миграция, асосан қишлоқдан шаҳарга кўчиш характерли бўлди. 1989 йилги саноқ бўйича, республикадаги шаҳар халқининг сони 56,7%-ни, қишлоқ аҳолиси 43.3% ни ташкил этди. Республика аҳолисининг таркибида шаҳар аҳолиси кўпая бошлади ва унинг аҳолидаги ўз улуши бутуниттифоқ кўрсаткичига яқинлашди. Қишлоқ аҳолисига келадиган бўлсак, унинг сони тез ўсиб бормаган. 1959 йил умумий халқ сонида қишлоқ аҳолисининг сони 56,2% ни ташкил этган сўнгги йил бўлди. Кейинчалик қишлоқ аҳолиси сони нисбатан камайиб кетди.

1970 йилги Бутуниттифоқ халқ саноғининг маълумотларга қўра шаҳар аҳолисининг улуши 50,3% ни ташкил этди. Шундан буён шаҳар аҳолиси Қозоғистон аҳолисининг катта қисмига айланди. Кейинчалик, жараён давом этар экан, шаҳар аҳолиси аста-секин доимий равишда ўсиб борди.

Кенгаш ҳокимияти даврида Қозоғистондаги шаҳарлар сонининг ўсиши шаҳар саноат омилларига боғлиқ эди. Улар орасида табиий ресурсларининг ривожланиши, транспорт инфратузилмасининг ривожланиши бор. Темир йўллар ва станцияларда бўлгани учун кичик ва ўрта шаҳарлар пайдо бўли.

1960–1980 йиллар орасида шаҳар ва қишлоқ жойларда ҳаёт сифатидаги сезиларли фарқ туфайли қишлоқ аҳолисининг миграция оқимлари туфайли тез урбанизация ҳам содир бўлди.

Ўйлаб кўринг: Қозоғистонда 1970–1980-йилларда шаҳарларнинг кўпайиши нимаанинг ҳисобига бўлди?

Бугунги кунда деярли барча мамлакатлар ижтимой-иқтисодий ривожланиш даражасига, географик жойлашувига ва ўзига хос де-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шаҳар қурилиши. Урбанизация даражаси

мографик жараёнларга қараб ҳар хил шаклларда яшамоқда. Шаҳар аҳолисининг қишлоқ аҳолисига нисбатан ўсиши замонавий урбанизациянинг рамзий хусусиятлари ҳисобланади. Урбанизация катта ва йирик шаҳарларда аҳолининг тўпланиши билан ажралиб туради. 100 мингдан зиёд аҳолиси бўлган йирик шаҳарларнинг ўсиши, янги урбанизация ва шаҳар ҳаёт тарзининг ўсиши, аҳолининг урбанизация жараёнини янада ёрқинроқ акс эттиради.

Саволларга жавоб беринг.

1. Урбанизация нима? Қўшимча манбалардан қайси мамлакатларга тегишли эканлигини аниқланг?
2. Қандай омиллар Қозоғистонда урбанизация жараёнларига таъсир кўрсатди? 1960–1980 йилларда шаҳар аҳолисининг ўсишига сабаб бўлган факторлар қандай?

Топшириқлар.

1. 1970–1980 йилларда Қозоғистоннинг шаҳарлари ҳақида қўшимча маълумотлар топинг.
2. Сиз яшаётган шаҳар ёки энг ёқадиган шаҳарлар ҳақида айтинг.

Мегаполис – 1 миллиондан зиёд аҳолиси бўлган шаҳар.
Урбанизация – шаҳарларда аҳолининг ўсиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА ТАЪЛИМ БЕРИШ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

24–25-§. 1945–1985 йилларда Қозоғистондаги таълим бериш тизими

Ушбу дарсда:

- Урушдан кейинги даврда Қозоғистондаги халқ маорифининг ривожланишига баҳо берамиз;
- умумий ўрта таълимга ўтиш учун нима зарурлигини аниқлаш;
- 1984 йилда умумий таълим ва касб-ҳунар билим юртларида қайта қуришнинг асосий йўналишлари билан танишамиз.

Таянч сўзлар:

- Касб-ҳунар мактаблари
- училищелар
- техникумлар
- моддий -техника базаси
- педагогик кадрлар
- мактаб ислоҳоти

Маориф. Уруш йилларида тўхтаб қолган мажбурий етти йиллик таълим олиш 1949 йилда қайта тикланди. Болаларни мактабга қабул қилиш сони ўсди. XX асрнинг 50-йилларида мактабда политехник таълимни ривожлантириш, болаларни ишлаб чиқаришга яъни саноатга жалб этишга катта эътибор қаратилди.

1959 йил октябрда Қозоғистон ССР Олий Кенгаши “Мактабнинг ҳаёт билан алоқасини мустаҳкамлаш ҳақида ва Қозоғистон СССРда халқ маорифи тизимини янада ривожлантириш тўғрисида”ги Қонунни қабул қилди. Янги қонунга кўра 1962–1963 ўқув йилидан бошлаб умумга бир хил 8 йиллик таълимга кўчиш, 11 йиллик меҳнат политехник мактабларни ташкил этиш, ишчи-ёшлар мактабларини кўпайтириш, мактаб-интернатлар тизимини кенгайтириш мўлжалланди. Бу даврда ҳунар техника билим юртлари ва техникумлар сони ортиб борди. 1954 йилдан буён республикада очила бошлаган, асосан, ўрта маълумотга эга бўлган ёшлар, қабул қилган техника билим юртларида токарлар, фрезерчилар, машина ҳайдовчилар, кранчи, экскаваторчилар тайёрлади.

Ўйлаб кўринг: Урушдан кейинги йилларда Қозоғистоннинг олий таълим тизими ва маданиятининг ривожланишидаги фарқлар қандай? XX аср 20-30-йилларида маданий қурилишнинг вазифалари,1946–1986 йиллардаги вазифалардан қандай фарқ қилди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1965 йили республиканинг 39 янги ўқув ўринларида 144,7 минг талаба билим олди.

XX асрнинг 70-йилларида умумий ўрта таълим беришга ўтиш бошланди. 50-70-йилларда рус тилида ўқитиладиган мактаблар сони ўсиб, қозоқ тилида ўқитиладиган мактаблар сони камайди.

XXасрнинг 80-йилларининг бошида мажбурий ялпи ўрта таълим беришга ўтишни тўлиқ амалга ошириш зарурлиги белгиланди (жадвал).

Асосий кўрсаткичлар	1960–1961 йй.	1970–1971 йй.	1980–1981 йй.	1985–1986 йй.	1986–1987 йй.
Мактаблар сони	10 444	10 147	8724	8728	8654
Ўқувчилар сони, минг	1820	3226	3272	3348	3262
Унинг ичида мактаб битирувчилари (9–10/11-синфлар) минг	99	431	691	596	512
Ўқитувчилар сони, минг	104	178	212	237	242

1946 йил 1 августдаги БК(б)П МК "Звезда" ва "Ленинград" журналлари тўғрисида" Қарори 40-йилларнинг иккинчи ярмида мактаблардаги тарбия ишига асос бўлди. Унда "Кенгаш тузуми ёшлар тарбиясининг сиёсатга лоқайд қарашига, ғоясизлик руҳида тарбияланишига йўл қўймайди" деб кўрсатилган. Ўша кезда шундай кўрсатмаларни бажариш кенг ёйилди. Сталин шахсига сиғиниш авж олган пайтда, айниқса, 1949 йилда мамлакатимиз халқлар отасининг 70 йиллик юбилейи нишонланаётган чоғда ҳаддан ташқари чегарадан чиққан эди.

Ўйлаб кўринг! 1970–1980 йили умумий ўрта таълим нимага боғлиқ эди?

Мажбурий саккиз йиллик ва ўрта умумтаълим. 1959 йилдан бошлаб таълим бериш тизимида саккиз йиллик мактаб ишга туширилди. Уни битирган ўқувчилар уч йил ишлаб чиқариш ёки қишлоқ хўжалигида ишлаб бериши лозим эди. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ҳудудларида 300 дан ортиқ янги мактаблар очилди. Шу билан бирга қўриқ ўзлаштирувчиларни мактаб билан таъминлаш, аралаш мактаблар, яъни қозоқ мактабларни рус мактабларига айлантириш амалга оширилди. Натижада, қозоқ тилида ўқитиладиган мактаблар сони қисқариб кетди.

Аёл педагогларини тайёрлашга катта эътибор қаратилган. 1947 йилда барча мактабларни дарсликлар билан таъминлаш учун

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Совет мактабидаги дарс

ўқув – педагогик нашриёт қозоқ, рус, ва уйғур тилларида китоблар чоп этила бошлади. Бунга БК(б)П МК Пленумининг 1946 йил 21 декабрдаги "Мактабларни дарсликлар билан таъминлаш" қарорларининг бажарилиши, ҳар бир ўқувчини она тилидаги дарсликлар билан тўлиқ таъминлаши шарт эди.

Урушдан кейинги йилларда олий ва ўрта таълимга катта эътибор берилди 16 ноябрь 1947 йили Совет ҳукумати буйруғи билан "Қозоғистон ССР да олий ва ўрта таълим беришни янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида" қарор қабул қилди. Бу янги университет ва факультетларнинг очилиши, талабалар сонини ошириш, қозоқ ёшлрининг Москва, Ленинград шаҳарларига ўқишга юбориш ва бошқа чоралар белгиланди. Шу йиллар давомида Қарағанди тиббиёт (медицина) ва кончилик институти, Семейда тиббиёт ва ветеренария, Ақмолада қишлоқ хўжалиги, Ускеменда педагогика ва қурилиш-йўл, Ақтобеда тиббиёт институтлари очилди. Қарағанда, Шимкент, Қостанай, Гурьев, Петропавловскдаги ўқитувчилар институти, педагогика институтига айлантирилди. Жумладан, 30 мутахассислик бўйича кадрлар тайёрлайдиган С.М.Киров номидаги Қозоқ Давлат университети – энг йирик ўқув ўрни бўлди. Алматидаги тиббиёт, қишлоқ-хўжалик, педагогик, кончилик ва металлургия институтлари йирик ва олий ўқув юртлари қаторига қўшилди.

1946–1958 йиллардаги талабалар сони ортиб, улар Қозоқ СССРнинг келажакдаги кадрлар потенциалини шакллантирди.

1946–1958 йилларда талабалар сони ўсиб, улар Қозоғистон ССР нинг бўлажак мутахассислар сулоласини вужудга келтиради. Олий ўқув юртларида ўқитувчилар сафи кенгайиб, уларнинг мингга яқини илмий даражага эга эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

М. Киров номли Қозоқ Давлат университетининг бош биноси
1934 йил. Алмати ш.

Урушдан кейинги йилларда мутахассисларни тайёрлаш деярли 11 марта ошди.

1940–1980 йилларда республиканинг таълим тизимида сезиларли ўзгаришлар рўй берди, олий ўқув юртларинг моддий техник базаси мустаҳкамланди, таълим тизимининг салоҳияти янгиланди ва такомиллаштирилди.

Вазифани бажаринг! Қўшимча манбалар асосида XX асрнинг 40–80-йилларидаги таълим бериш тизимининг моддий-техник жиҳатдан таъминланишини таҳлил қилинг.

1984 йилда умумтаълим ва касбий таълим мактабларидаги ислоҳотлар. Қозоғистоннинг маданий ҳаётидаги ўзгаришлар 80-йилларнинг икки босқичи билан боғлиқ:

Биринчи босқич (1981–1984 йй.) – умумий таълим ва касбий таълим ислоҳотини тайёрлаш ва юргизиш. (1984 й.). 11 йиллик таълим жорий этилади, ихтисослашган синфлар ташкил этилади, умумтаълим берувчи мактаблар, лицейлар, гимназия, коллеж махсус мактаб мақомига эга бўлади. Билим олиш 6 ёшдан бошланиб, гуманитар йўналишини олади.

Иккинчи босқич (1985–1990 йй.) – кенгаш республикаларида таълим тизимида ислоҳотларни амалга ошириш даври. Умумтаълим мактаблари ўқув режасида тўртта янги фан “Атроф-муҳит билан танишиш”, “Ишлаб чиқариш асослари”(Касб танлаш), “Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси”, “Ҳисоблаш техникаси ва информатика асослари”. Ушбу босқичда янги педагогик технологиялар қўлланди. Кенгаш телевидениеси ўқитувчи инноваторларнинг олға сурган тажрибасини тарғиб қилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1988 йилда биринчи марта СССР бўйича 12 йиллик таълимга ўтиш ғояси муҳокама қилинди.

Бу даврда Қозоғистон мактаблари давлат ҳаётининг барча соҳаларига хос инқирозни бошидан кечирди.

Молиялаштиришнинг қисқариши ва унинг оқибатлари, янги мактабларни қурилишининг қисқариши, ўқув ўринлари моддий техник базасининг етарли даражада ривожланмаганлиги, ўқитувчилар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш масалалари, ўқитувчилар меҳнатини обрўсининг камайиши. Умумтаълим берувчи ва ҳунар мактабларида ислоҳотлар СССР нинг парчаланиши натижасида тўхтаб қолди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1940–1980 йиллар Қозоғистонда таълим бериш тизими қандай ривожланди? Таълим бериш тизимини даврларга бўлиш мумкинми?
2. СССР да умумтаълим бериш тизими ва ҳунар мактабларидаги ислоҳотлар қачон амалга оширилди?
3. Шу даврда қандай янги фанлар жорий этилди?
4. Республика мактабларининг моддий-техник базасини таъминлашдаги ўзгаришлар қачон бошланди?

Топшириқлар.

1. Қўшимча материаллардан фойдаланиб, таълим бериш тизимидаги ислоҳотлар, таълим бериш маҳкамаларининг моддий-техник базасининг мустаҳкамланиши ҳақида айтиб беринг.
2. 1920–1930 йиллари таълим бериш тизимини урушдан кейинги давр билан таққосланг. Таққослаш учун мос белгиларни танлаб олинг.
3. Кенгаш даврида мактабда ўқиган одамлар билан суҳбатлашинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ 40–80 ЙИЛЛАРИДАГИ ҚОЗОҒИСТОНЛИК ОЛИМЛАРНИНГ ИЛМ–ФАН ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЮТУҚЛАРИ.

26-§. Кенгаш Қозоғистондаги илм-фаннинг ривожланиши

Ушбу дарсда:

- Давлатнинг илм–фан соҳасидаги олиб борган сиёсатини аниқлаймиз;
- XX аср иккинчи ярмида қандай фанлар яхши ривожланганини аниқлаймиз;
- қозоғистонлик олимларнинг илм-фаннинг ривожланишига қўшган ҳиссасини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар

- фан
- "Лисенкочилик
- Қаз ССР фанлар академияси
- партия цензураси
- тиббиёт
- геология
- тарих

Урушдан кейинги йилларда илм–фаннинг ривожланиши. Урушдан кейинги йилларда маданиятнинг бошқа соҳалари каби илм-фан ҳам партиянинг қаттиқ назари остида эди. Партия тарих ва фалсафа фанлари каби тилшунослик, биология, математика ва баъзи фанларни "буржуа сохта фани" деб қоралади. Бу ҳолат тўлқин механикаси, кибернетика, психоанализ ва бошқа фанларда пайдо бўлди.

1950 йилда И.В.Сталин тилшунослик масалалари бўйича муҳокамаларда иштирок этди ва кенгаш мафкурасидаги чексиз устуворликлар ҳақида гапирди. Табиий фанлар, жумладан, биологик фанлар бўйича босим мавжуд эди. Бу жараёнлар давлат қишлоқ хўжалигидаги қийинчиликларга сабаб бўлиб, тирик организмларнинг табиатини аниқлайдиган генетика эмас, балки инсон фаолияти билан шуғулланадиган биология фанида Т.Лисенконинг меросга оид психологик илмий назарияси эди. Т.Лисенконинг назариясига кўра, табиатнинг барча қонунлари керакли тарзда ўзгартирилиши мумкин.

Инсоннинг ушбу қонунларга алоқаси бўлган субъектив омиллар мутлақ ҳақиқатга асосланади. "Лисенкочилик" биологлар ва генетикларни таъқиб қилиш ва йўқ қилишга олиб келди. Ноаниқликнинг муайян шаклларини ҳисобга олмаган ҳолда: квант физикаси, эҳтимоллик назарияси, социологияда статистик таҳлил каби соҳалар мамлакатда тақиқланган эди. Лисенко партиянинг шу даврдаги барча илмий фанларга, сохта илмларнинг ҳақиқатга бўлган муносабатининг ёрқин далили эди.

Лекин шунга қарамасдан Қозоғистон илм-фани ривожланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1957 йилда В.И.Ленин номидаги Бутуниттифоқ Фанлар Академияси Қозоғистон қишлоқ хўжалигининг қозоқ бўлимчаси ВАСХНИЛ асосида 11 илмий институтлар ва 17 ҳудудий республика станцияларини бирлаштирган қишлоқ хўжалиги фанлар академиясини ташкил этди.

1958 йилда СССР Архитектура ва қурилиш академиясининг Қозоғистон бўлими ташкил қилинди.

XX аср 50 йилларининг иккинчи ярмида Қозоқ СССР Академияси энг йирик миллий академиялардан бири бўлган. 50 йилларнинг охирида ҚозКСФА тизимида 50 та илмий-тадқиқот институти, шу жумладан 13 та сектор, обсерватория, 3 та ботаника боғи ва 8 илмий базалар мавжуд эди.

1960–1970 йилларда Қозоқ СССР ФА си Кенгаш Иттифоқининг энг йирик илмий маркази эди. Кўпгина қозоғистонлик олимларнинг илмий ишлари чет элларга кенг тарқалди.

Қозоғистоннинг илмий-тадқиқот институтлари кенг миқёсли тадқиқотлар ўтказди. Геологлар фойдали қазилмаларнинг бой конларини топдилар. Улар Менделеев жадвалидаги элементларга бой эканлигини тасдиқлади. Фанлар академиясининг Минерал ресурслар бошқармаси қора, рангли ва ноёб металлар геологияси ва ёқилғи ресурсларни кенг кўламда ўрганиб чиқди. Урушдан кейинги йилларда Қозоғистон олимлари файдали қазилма конлари бўйича қидирув ишлари олиб боришди. Кейинчалик Марказий Қозоғистоннинг металлогенетика харитасини ясаш усулларини топгани учун бир қанча олимлар Қ.И.Сатпаев, И.И.Бок, Р.А.Борукаев, Г.Ц.Медоев, Д.Н.Казанли ва яна бошқалар Ленин мукофотига сазовор бўлди.

Ўз навбатида, янги конларни ўзлаштириш ва ривожлантириш табиий фанларнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Масалан, академик Д.В. Соколовский электрокимёвий усул билан катализаторларни ўрганишни ташкил этди. Академик У.М.Ахметсафин геология ва гидрофизика соҳасида муваффаққиятли иш олиб борди. Алматида Ядро физикаси институти, Қарағанди – Кимё металлургия институти очилди. Академик-кимёгар, публицист ва жамоат арбоби Е .А. Букетовнинг номи илмий соҳага, балки жамоатчиликка ҳам маълум бўлди.

Тадқиқот: Қозоғистон олимларининг янги йўналишлари ютуқларини аниқланг. Қандай илмий марказлар ривожланди?

Марказий Қозоғистонда сув билан таъминлаш муаммолари, энергетика ва маҳаллий хом ашёнинг оловга чидамли ва қурилиш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

материаллари билан саноатнинг ривожланиши ўрганилди. Марказий Қозоғистонни сув билан таъминлаш масалаларини ечиш учун академик Ш.Чокин раҳбарлик этган олимлар гуруҳи Иртиш-Қарағанди магистраль канали қурилишининг асосий масалаларини ишлаб чиқди.

Астрофизика, математика, биология ва қишлоқ хўжалик фанлари вакиллари қизғин тадқиқотлар ўтказди. М.А. Айтқожиннинг раҳбарлик этган олимлар гуруҳи генетика ва микробиология соҳасида катта натижаларга эришди. 1976 йилда моноформаларни очиш ва тадқиқоти учун (ҳужайрадаги заррачаларнинг янги синфи) М.А.Айтқожин Ленин мукофоти билан тақдирланди.

В.И.Ленин номидаги Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалиги фанлар академиги А.И.Бараев бошчилигидаги Шарқий бўлим, тупроқни ҳимоя қилиш бўйича тадқиқотлар олиб борган. Биология ва қишлоқ хўжалиги соҳасидаги олимлар янги турдаги буғдойни яратди.

Тиббиётда муҳим ютуқларга (аллергология, онкология, вирусология) эришилди.

Фанни мақсадли молиялаштириш гуманитар фанлар ривожига ҳисса қўшди. XX асрнинг 70 йилларида ҳуқуқ, фалсафа, филология ва бошқа фанлар соҳасида янги йўналишлар пайдо бўлди. Адабиётшунослар қозоқ халқининг оғзаки адабиёти меросини ўрганишда давом этдилар. Қозоқ Совет адабиёти тарихига оид умумлаштирилган асар нашр этилди.

Илм-фан академиясининг биринчи президенти Қаниш Имантай ўғли Сатпаевнинг ўқув хонасида фан соҳасида янги ғояларни муҳокама қилмоқда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Археолог, тарихчи, этнограф А.Н.Марғулон янги археологик маданиятларни кашф этди ва ўзиниг илмий, археологик мактабини яратди. Ўтрор ва бошқа вилоятларда қазилма ишлари олиб борган археологлар катта ютуқларга эришди. 1969 йилда Қ.А.Ақишев томонидан топилган эр.ав. IV–III асрлардаги Олтин одам бутун дунёга машҳур бўлиб, бугунги кунда Мустақил Қозоғистоннинг рамзига айланди.

Бироқ сезиларли тараққиётга қарамай, Қозоғистонда илм-фан ривожланишида муаммолар мавжуд эди.Одамларнинг умумий сонидаги олимларнинг улуши СССР даги кўрсаткичлардан икки баробар паст бўлди. Илмий жамоада маҳаллий аҳоли сони анча паст. Барча илмий ишлар рус тилида ёзилган. Мафкуравий жиҳатдан ижтимоий фанлар тазйиқ остига олинган. Кўп масалалар тадқиқотдан чиқариб юборилди ва олимлар учун ёпиқ қолди. Партия цензураси нафақат илмий тадқиқотлар билан чекланган, балки илм-фаннинг айрим соҳаларига ҳам тегишли: психология, кибернетика, социология, демография ва бошқалар тақиқланган.

Саволларга жавоб беринг.

1. Нима учун урушдан кейинги йилларда илмий ва ижодий зиёлилар тазйиқ остига олинган?
2. Қандай фанлар тақиқланган ва нима учун?
3. XX асрнинг иккинчи ярмида қозоқ фани тараққиётида қандай муаммолар кўтарилди? Уларнинг ҳар бирининг фан тараққиёти учун аҳамият даражасини аниқланг.
4. Республика фанининг таниқли вакилларини айтинг, улар қандай соҳаларда хизмат қилди?
5. Қозоғистон фани ривожланишининг ижобий натижаларини айтиб беринг.

Топшириқлар.

1. Ушбу даврдаги Қозоғистон фанига тавсиф беринг.
2. Қозоғистон олимларидан бирини фаолияти ҳақида маълумот тайёрланг.

Космополит – ватанпарварлик туйғуларини ватан манфаатларидан узоқлаштирган шахс.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ 40–80 ЙИЛЛАРИДА АДАБИЁТ ВА САНЪАТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

27–28-§. Кенгаш Қозоғистондаги адабиёт ва санъат

Ушбу дарсда:

- адабиёт ва санъатда "мафкуравий парчаланиш" жараёни, "олтмишинчи йиллар" асарлари ҳақида билиб оламиз;
- Миллий анъанавий шеърият жанрини аниқлаймиз, қозоқ ёзувчиларининг ижодини ўрганамиз;
- адабиёт ва санъатнинг "мафкуравий парчаланиш" жараёнини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар:

- адабий жанрлар
- мафкуравий парчаланиш
- декада
- санъат
- театр
- кино
- оммавий ахборот воситалари

1946–1985 йиллардаги адабиёт ва санъат. 1949 йили Москвада қозоқ адабиётининг ўн кунлиги ўтди. Қозоқ адабиётининг урушдан кейинги йиллар тарихида 1949 йили Мухтар Ауэзовга "Абай" романи учун Сталин (кейинроқ Давлат) мукофотининг берилиши муҳим воқеа бўлди. Урушдан кейин ва урушгача бўлган даврда "социалистик реализм" деб аталадиган мафкуравий, сиёсий ва услубий тушунчалар давом этди. Қозоқ ёзувчиларининг ижодкорлиги асосан учта тематик соҳада ривожланган:

- Кенгаш халқининг ижодий фаолияти;
- Улуғ Ватан уруши қаҳрамонлари;
- Тарихий ўтмиш:

Тадқиқ қилинг: Мухтор Ауэзов ҳаёти ва ижоди, "Абай" романининг мазмуни ва аҳамиятини баҳоланг.

Шунга кўра, ёзувчилар замондошлар образи-қаҳрамонлик, тинчлик учун курашган жангчи, фронт аскари, Ватан ҳимоячиси ва одамларнинг тақдири билан боғлиқ бўлган тарихий шахсларнинг образини яратди.

Ўша йиллардаги адабиётнинг ижобий образи-олдинги қатордаги илғор ишчи бўлди. Шундай асарларнинг қаторида – С.Муқановнинг "Сирдарё" (1947 йили) романи, Х.Ерғалиевнинг "Бизнинг овул қизи" поэмаси, А.Абишевнинг "Муҳаббат билан дўстлик", Ғ.Мусреповнинг "Миллионер" романлари дунё юзини кўрди. Уруш ҳақидаги биринчи прозаик асарларидан бири Ғ.Мусреповнинг "Қозоқ солдати" романи

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўлди. Унинг "Уйғонган ўлка" романи қозоқ ишчи синфининг пайдо бўлиши тўғрисида баён қилди.

Қозоқ ишчиларининг образи Т. Жарковнинг "Далада пайдо бўлган пўлат", Д.Абилевнинг "Ўтли тўлқинлар" поэмаларида тасвирланди.

XX аср 50-йилларининг иккинчи ярмидан бошлаб, адабиётда етакчи мавзуларнинг, бири "қўриқ ўзлаштириш" бўлди. С.Муқановнинг, М.Ауэзовнинг, И.Шуховнинг "қўриқ ерларни ўзлаштириш" тўғрисидаги очерклари Иттифоқ кўламида машҳур бўлди.

1951–1956 йилларда СССР халқларининг 20 тилида ва 16 хорижий тилда чоп этилган китоблар қозоқ тилига таржима қилинган. Москвада қозоқ адабиёти ва санъатининг иккинчи ўн кунлигига тайёргарлик жараёнида қозоқ ёзувчиларининг кўплаб асарлари нашр этилди. Улар орасида С.Сейфуллиннинг, И.Жансугировнинг, Б.Майлиннинг асарлари, шеърлари ва қўшиқлар тўплами, "қозоқ эпоси", адабий асарлар, мусиқа, маданият ва театр тарихи, рассомчилик ва ҳайкалтарошлик альбомлари чоп этилди.

Кучли полиграфия базаси қурилиб, Алматида йирик полиграфия комбинати ишга тушди.

Сўнгги 15 йил ичида ёзган асарларини жамлаган Қозоғистон ёзувчиларининг III съезди 1954 йилда бўлиб ўтди. Ушбу босқичда С.Муқановнинг "Ҳаёт мактаби" деб номланган автобиографик повести ва Шоқан Уалиханов тўғрисидаги пьесаси ёзиб битирилди. Қ.Беккожиннинг "Мариям Жагор қизи" поэмаси чоп этилди.

Урушдан кейинги йиллари поэзия билан проза жанрида янги номлар пайдо бўлди. Ҳарбий – ватанпарварлик мавзуси қозоқ ёзувчиларининг ижодида кенг ўрин эгаллади.

Халқ шеъриятининг анъаналари Жамбул шеърлари билан, Кенен Азирбаевнинг, Омар Шипиннинг ва бошқа халқ оғзаки адабиёти вакилларининг ижоди билан янада бойиди. Қозоғистоннинг Кенгаш адабиёти бутун халқ томонидан кўп миллатли деб тан олинган. Москвада ўтган дастлабки адабиёт ва санъат ўн кунлигидан бери рус муаллифларининг китоблари озгина бўлса, XX аср 50 йилларининг охирида республикада Қозоғистон рус ёзувчиларининг 150 дан ошиқ китоби чоп этилди. Уларнинг 20-си Москва босмахоналаридан чиқди.

Урушдан кейинги йилларда Қозоғистонлик рус адабиёти тарихида барча жанрларнинг ривожланиш даври бошланди. Бу йиллари Улуғ Ватан уруши тўғрисида асарлар ёзиш давом этди. Масалан, фронт офицери Дмитрий Снегиннинг ҳужжатли материаллар асосида эълон қилинган "На подступах" повести (1949 йил).

Урушдан кейинги дастлабки ўн йиллик уруш қаҳрамонлари ва фронт орти қаҳрамонларининг хотиралаш жанрини пайдо қилди. Жангчилар орасида биринчи бўлиб, қўлига қалам олган атоқли бо-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тир генерал-майор И.В. Панфиловнинг шериги бўлди. Қозоқ ёзувчиси Бауржан Момиш ўғли уруш ва ватанпарварлик ҳақида кўп ёзди. 1936 йилдан бошлаб, у армия сафида бўлиб: аввал взвод командири, кейинроқ полк ва дивизия командири бўлди. У генерал-майор И.В.Панфилов бошқарган Москва остоналаридаги жангда 316–ўқчи дивизияси таркибида бўлди. Урушдан кейин армия бош штабининг Олий Ҳарбий Академиясини битирди, ҳарбий педагог хизмати билан шуғулланиб, шу академияда дарс берди.

Б. Мўмишули

Б.Момиш ўғлининг барча асарлари Улуғ Ватан уруши воқеаларига бағишланган. Унинг "Ортимизда Москва" (1958 йили), "Генерал Панфилов" (1963 йили), "Бизнинг оиламиз" (1976 йили) асарлари кенг тарқалган ва жаҳон халқларининг бир неча тилларига таржима қилинган.

Абдижамил Нурпейисовнинг "Қон билан тер" трилогияси орол балиқчиларининг ҳаёти тўғрисида бўлиб, 1974 йили СССР Давлат Мукофотига сазовор бўлди.

Қозоқ ёзувчиси Илияс Есенберлин улкан ҳаёт мактабини босиб ўтди.1915 йилда Марказий Қозоғистонда Атбасар хизматчиси оиласида дунёга келди. Болалар уйида тарбияланди.1935 йилда Қозоғистон Кончилик институтига ўқишга кирди. Институтни тамомлагандан сўнг, Жезқазған мис эритиш комбинатига инженер бўлиб ишга олинди. Улуғ Ватан урушининг биринчи кунларидан бошлаб офицер артиллерист бўлиб хизмат қилди. 1942-1947 йилларда жароҳатлангандан сўнг, КП МК да, шундан кейин маданият маҳкамаларини бошқарган. "Жазуши" нашриётининг директори, Қозоғистон ёзувчилар иттифоқи бошқармасининг котиби бўлди.

И.Есенберлиннинг дастлабки поэмалари "Айша", "Султон", "Олижаноблик қушиқлари", "Большевиклар поэмаси", "Биржан Сал трагедияси", асарлари жуда машҳур бўлиб, дунёдаги шеърий идрок ва юксак тасавурга эътибор қаратди. И Есенберлин замонавий мавзулар билан бир қаторда тарихий асарлари ёзиш билан ҳам шуғулланди. И. Есенберлиннинг "Кўчманчилар" триологияси XV–XVII асрлардаги қозоқ халқининг ҳаётини очиб кўрсатди. Ундан бошқа тарихий романлари "Олмос қилич" "Ачиниш", "Узилган умит" романларида қозоқ халқининг жунғорлар билан кўп асрлик кураши, қозоқ хонлари, жираулар, ботирлари тўғрисида ёзди.

І. Есенберлин

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

О.Сулейменов

Олжас Сулейменов – янги адабиётнинг таниқли вакили, кўплаб шеърий тўпламлар муаллифи, “Аз ва мен”, “Ёзиш тили” илмий асарларининг муаллифи. Унинг ижоди янгилик тенденциялари, шеърий услубнинг мураккаблиги, қозоқ, рус ва жаҳон бадиий анъаналарининг бирлашиши билан тавсифланади. 1961 йил апрелда “Комсомольская правда” саҳифаларида чоп этилган О.Сулейменовнинг “Одамга таъзим эт, Она ер” поэмаси Юрий Гагариннинг космик парвози шарафига ёзилган. XX асрнинг 70-80 йилларида “Аз ва мен” янги ва ёрқин, бадиий қиёфаси ноаниқ бўлган асарни яратди. “Звезда”, “Москва”, “Молодая гвардия” журналларида кескин танқидлар билдирилди. КПСС Марказий Қўмитасида мафкуравий масалаларни бошқарувчи М.А.Суслов уни “русларга қарши чиқиш ва миллий нуқтаи назардан” деб номланган китоб деб атади. Китоб кутубхоналаридан олиб ёқилди ва тақиқланди, аммо Қозоғистон раҳбарлари муаллифни ўз ҳимоясига олишди.

Мухтор Шаханов асарлари дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. 1960 йилдан 1970 йилгача “Бахт”, “Балладалар”, “Янги ойнинг туғилиши”, “Сейхундария” (Сирдарё ҳақидаги қадимий афсоналар) шеърлари чоп этилди. Унинг “Севги тонги”, “Ишонч подшолиги”, “Асил” асарлари М.Ауэзов академик театрида саҳналаштирилди.

XX аср 80 йилларининг иккинчи ярмида адабий ҳаётдаги муҳим воқеа бўлиб, қатағонликка учраган ёзувчиларнинг Ш.Қудайбердиев, А.Байтурсинов, Ж.Аймаутов, М.Дулатов (1988 й.) асарлари қайта нашр этила бошланди. Қозоғистон ёзувчилари XX асрнинг бошида миллий адабиётнинг таниқли вакиллари асарлари билан танишиш имконига эга бўлдилар.

Санъат, театр, кино. 1949 йили 18 октябрдаги Қозоғистон К(б) ПМК си томонидан қабул қилинган “Республиканинг театр санъатини ривожлантиришнинг ҳолати ва вазифалари тўғрисида” қарори Қозоғистон санъат халқи олдига бир қатор вазифаларни қўйди. Театрда “республика буюк социалистик ўзгаришларни такомиллаштириш” таклиф этилди. Қозоғистон КПси Қозоғистон академик театри Кенгаш Иттифоқи қарорларини бошқариб, замонавий Кенгаш мавзусига эътибор қаратиб, “ёмон одатлар ва бадиий тасаввурларнинг ғоявий томонларини тозалаб чиқишни” талаб этди.

Ишчилар синфи тўғрисида, қишлоқ меҳнаткашлари ва зиёлилар жамоасига бағишланган пьесалар, маърифатшунослари Абай,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ш. Уалиханов, И. Алтинсарин ва бошқалар ҳақида пьесалар қўйилди.

1949 йилда "Абай" романи бўйича энг юқори ижодий даражадаги спектакл намойиш этилди. Бош ролларни ижро этган Қ.Қуанишпаев ва А.Омирзақовага Сталин мукофоти берилди. 1956 йили опера театри саҳнасида дастлабки уйғур композитори Қ.Қожамяровнинг "Назугум" операси қўйилди.

К.Бәйсейитова

Опера санъатининг ривожланишига катта ҳисса қўшган СССР халқ артисти Сталин мукофотининг икки марта лауреати Куляш Байсейитова бўлди. Катта истеъдод эгаси ўз ижоди билан замондошларини мафтун этди. Буюк актриса саҳнада турли образларни яратди. Бу йиллари қозоқ мусиқаси янги жанрлар билан симфония, хор ва камера мусиқалари билан тўлдирилди.

Кўпчиликка бағишланган ашула ва романсларнинг ривожланишида Е.Брусиловский, М.Толебаев, Л.Хамиди Б.Байқадамовлар катта роль ўйнади. Қозоғистонлик мусиқачиларининг мусиқий тилига меърос бўлиб қолган ва рус мусиқий маданиятининг анъаналарини мослаштирган.

1951 йили "Совет Қозоғистони" номли хроникалик фильмининг намойиши бошланди. 1959 йилга келиб Алмати киностудиясида "Кенгаш Қозоғистони" журналининг мингинчи сонини чиқарган.

1953–1959 йиллари "Севги афсонаси", "Чавандоз қиз", "Бўтакўз", "Севимли доктор" ва бошқа бадиий фильмлар бутуниттифоқ муваффақият қозонди ва қозоқ киноси олтин фондига кирди.Бугунги кунда ҳам ушбу фильмлар киношунослар орасида катта қизиқиш уйғотмоқда.

Қозоғистон халқ рассоми А.Қастеев, таниқли рассом А. Черкасский, С.Калмиков, Қ.Тележанов ўша йилларда кўплаб ёрқин ва қизиқарли асарлар ёзган. 1958 йилда Москвада ўтказилган қозоқ адабиёти ва санъати ўн кунлигида Қозоғистон рассомлари ва амалий санъат усталарининг 500 дан ортиқ асари намойиш этилди.

А.Қастеев

Урушдан кейинги йиллари Қозоғистон илм-фан ва маданияти қийин даврларни бошдан кечирди. Ушбу даврнинг энг яхши асарлари вақт синовидан ўтиб, яхшилик, адолат, ўз халқига ва давлатига, келажакка бўлган ишончининг абадий ғояларига хизмат қилишни давом эттирган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қиз Жибек филмидан кўриниш

Адабиёт ва санъатда мафкуранинг пачаланиши. XX асрнинг 60 йилларида зиёлиларни таъқиб қилиш тўхтатилди, илмий ва бадиий ижодга аралашда қатъиятли "кенгаш" характерига эга партия ходимлари томонидан тузатишлар киритилди. Шунга қарамай, зиёлиларга нисбатан тазйиқ ўтказишнинг заифлашуви "Хрушчевнинг илиқлик" даврида пайқалди. Адабиётда мафкуравий парчаланиш жараёнларини ҳис қилган "олтмишинчилар" тушунчаси пайдо бўлди. Янги ижодий импульс олди. Айни пайтда адабиёт ва санъат учун жуда кўп истеъдодли асарларнинг пайдо бўлиши, жанрларнинг хилма-хиллиги, янги шакллар, усуллар ва мавзуларни излаш характерлидир.

XX асрнинг 70–80 йиллари адабиёт ва санъатда муҳим ижтимоий ва сиёсий воқеалар бўлди. Қозоғистон ёзувчиларининг съездлари бўлиб ўтди. КПСС МК нинг адабиёт ва санъат танқидчилиги тўғрисидаги қарори эълон қилинди. Қатағон қилинган ёзувчиларнинг мероси китоб мухлисларига қайтарилди. Бу воқеалар қозоқ ёзувчилари, рассомлари, кинемотографчиларнинг ижодига ижобий таъсир кўрсатди. К.Бекқожиннинг, А.Сарсенбаевнинг, Ж.Молдагалиевнинг, М.Алимбаевнинг асарларида ватанпарварлик ва байналмилалчилик ғоялари акс эттирилди. Одамларнинг тарихий тақдири, инсон дунёсидаги жой М.Мақатаев, А.Тажибаев, К.Мирзалиевнинг асарларида намойиш бўлди. И.Есенберлинниг ижоди асосан тарихий мавзу билан боғлиқ эди. Қозоғистонлик адабиётшунослар театр учун қизиқарли драматик асарларини ёзди. М.Ауэзов ва Ғ.Мусрепов билан биргаликда театр саҳналарида Т.Ахтановнинг, С. Шаймерденовнинг, Қ. Мухамеджановнинг, Д. Исабековнинг, Р. Сайсенбаевнинг пьесалари қўйилди.

Қозоқ кино санъатида муваффақиятли ишлангани болалар фильмлари эди.

"Менинг исмим Қожа", "Алдар Косе", "Она тўғрисидаги достон", "Ота омонати", "Дўппили фариштa" фильмлари бўлди. "Қазақфильм" киностудиясида эпик достон яратилишининг илк тажрибаси "Қиз-Жибек" достони эди. Ғ.Мусрепов сценарийси драма, шеърият, достон, санъатининг уйғунлигини кўрсатди. XX асрнинг 70 йиллари "Атаманнинг охири", "Қон билан тер", "Даладаги қувғин", "Транс Сибирь экспресси", "Буғдой ҳиди" фильмлари суратга олинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг! Нима учун 60-йиллар кўплаб истеъдодли асарлар билан ажралиб туради?

Маданий-маърифий муассасалар ва оммавий ахборот воситалари. Республика маданий ҳаётида муҳим ўринни маданий-маърифий муассасалар, кутубхоналар, клублар, музейлар эгаллади.

Урушдан кейинги йилларда республикада кутубхоналар сони ўсди. Маданий-маърифий муассасаларининг ривожланишига, қишлоқ ерларида оммавий ахборот воситаларининг мавжудлигига алоҳида эътибор берилди. Бу йиллар давомида яратилган кутубхоналар, клублар, бўлинган кино қурилмаларнинг ярми қўриқ ўзлаштириш ҳудудларига жойлашди.

Жамоа тарғиботчиси, ташвиқотчи ва ташкилотчи сифатида нашриёт ривожланишига катта эътибор берилди.

Газета қозоқ, рус ва уйғур тилларида нашр этилди. Радио станцияларнинг сони ортди. Совхозлар, Олий ўқув юртлари, саноат ҳудудларида алоҳида ўзининг радио марказлари бўлган. Хабарлар рус, қозоқ, ва уйғур тилларида бўлган. 1958–1959 йилларда телевидение ривожлана бошлади. Телемарказлар Алмати, Қарағанди, Оскемен ва бошқа вилоят марказларида ишлаган.

Қозоқ адабиёти ва миллий санъати СССР халқларининг бадиий маданиятида муносиб ўрин эгаллади. Қозоқ ёзувчиларининг аксарияти жаҳон маданиятиниг классиклари бўлиб, дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. Катта ютуқлар ва даромадларга қарамасдан, миллий адабиёт ва санъат ҳукмрон партия ва давлат ҳокимиятини қаттиқ назорати остида ушлаб турди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1940–1980 йилларда учта адабий тармоқнинг қайси бири ривожланишга эришди?
2. 1946–1985 йиллари Қозоғистон кенгаш адабиётинининг ҳусусиятлари қандай?
3. Бауржан Момиш ўғлининг қандай асарларини ўқидингиз?

Топшириқлар.

1. Миллий адабиётнинг ёрқин вакиллари ва уларнинг асарларини номини атанг.
2. Бир ёзувчи ёки шоирнинг тарихий портретини ёзинг.
3. Шу давр ёзувчилари тўғрисида ёки уларнинг бирини ижоди ҳақида хабарлама тайёрланг.
4. Театр, кино сингари жанрларга таъриф беринг.
5. Шу давр Қозоғистон маданиятининг жанрларидан бирига тақдимот тайёрланг.

Мафкура парчаланиши – жамиятнинг мафкурасидан озод бўлиш жараёни.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОН ҚАЙТА ҚУРИШНИНГ ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧИДА

29–30-§. Қайта қуришнинг сабаблари мазмуни ва оқибатлари

Ушбу дарсда:

- 1985 йили М.С.Горбачёвнинг келиши билан бошланган – "Қайта қуриш" ислоҳотларининг сабаб ва оқибатлари билан танишамиз;
- "Қайта қуриш" ислоҳотларининг Қозоғистонга келтирган ўзгаришларини ўрганамиз.

Таянч сўзлар

- Қайта қуриш
- жадаллаштириш
- ошкоралик
- оппозиция

Тадқиқот саволи: *СССР-нинг парчаланиши: қонуний ёки тасодифми?*

1980 йиллар ўртасида ижтимоий сиёсий ҳаёт. 1980 йиллар ўртасид Совет Иттифоқи ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий инқирозга юз тутди. Маъмурий-буйруқбозлик тизими замонавий давр ҳақиқатини қаноатлантира олмади. Жамиятнинг барча жабҳаларида, унинг иқтисодий асослари, ижтимоий ҳаёти, сиёсий тизими ва маънавиятини оширишнинг долзарб эҳтиёжини талаб этди.

Билиш зарур: 1982 йили ноябрь ойида вафот этган Л.И.Брежнев ўрнига оғир касал бўлган, ДҲК нинг собиқ раиси Ю.В.Андропов ўтирди. Унинг маъмурий бошқарув усуллари билан интизомга бўлган уринишлари бекор бўлди. Тез орада у вафот этди ва 1984 йилнинг февраль ойида Сиёсий Бюро раҳбартияти К.У.Черненкога ўтди. У бир йилдан ортиқ вақт СССР нинг бошлиғи бўлиб хизмат қилди. Лекин Кенгаш ҳукумати бошлиқлари ўзгарса-да, маъмурий буйруқбозлик тизими ўзгаришсиз қолаверди.

1985 йилнинг 10 мартида КПСС бошчилигига сиёсий бюронинг энг ёш аъзоси 53 ёшдаги Михаил Сергеевич Горбачёвнинг келиши муносабати билан СССР да ислоҳотлар даври бошланди. М.Горбачевнинг бошқарув даври **7 йилга чўзилиб** (1985–1991 й.) тарихга "Қайта қуриш" номи билан кирди.

СССР МК 1985 йилги апрель пленуми ва "Қайта қуриш.". Ҳокимиятга келган М.Горбачёв бир ойдан кейин 1985 йили апрелдаги Марказий Қўмитанинг Пленумида янги сиёсий йўналишга ўтиш зарурлигини эълон қилди. Иқтисодий ва ижтимоий ислоҳотлар белгилаб олинди, бу жамиятнинг ушбу йўналишлари сифатини кўтариши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

керак эди. Жамиятни янгилашдаги энг бош масала ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш зарурлиги таъкидланди. Жадаллаштиришнинг асосий мақсадларини ҳал этиш учун: илмий ва технологик янгиликлардан фойдаланиш, иқтисод бошқарувида ўзгаришлар, касаба уюшмалари ҳуқуқини кенгайтириш, хўжалик ҳисобига ўтиш, меҳнат интизомини кучайтириш, янги корхоналар қуриш, аввалги корхоналарни модернизация қилиш ҳақида айтиб ўтилди.

Қайта қуриш шиори ёзилган плакат

Бу ижтимоий-сиёсий ҳаётни янгилашда алоҳида роль ўйнаган "ошкоралик" сиёсати эди. Цензура бекор қилинди ва барча вилоятларга газеталар, журналлар ва китоблар чиқаришга рухсат берилди. Буларнинг барчаси аҳолининг ижтимоий фаоллигига олиб келди. Қисқа вақт ичида кўплаб жамоат ташкилотлари қурилиб, улар М.Горбачёвнинг ислоҳини шиорларини ва "жадаллаштириш", "ошкоралик" "қайта қуришни" қўллаб қувватлади. Бошқа томондан, оммавий ахборот воситалари СССР ни ривожланиш стратегияси бўйича кўплаб тортишув ва муҳокамаларни ўтказдилар. Улар қайта қуриш бўйича кенгаш жамиятининг турли фикрларини акс эттирдилар.

Жамиятда янгиланиш сиёсатини бошлаган М.Горбачёв бу инқироз сиёсий турғунлик, "Кремлдаги қариялар томонидан олиб келинди" деб айтиб, турли баҳоналар билан бир қатор таниқли сиёсат арбобларини ишдан бўшатди.Коррупцияга қарши кураш бошланди. Аслида бу Ю.Андропов бошлаган чораларнинг давоми эди. Шу муносабат билан пора олиб, коррупцияга берилган юзлаб олий ва ўрта эшелондаги партия ва ҳукумат аъзолари жавобгарликка тортилди.

М.С.Горбачёвнинг ҳокимият тепасига келиши билан Қозоғистон билан аввалги дўстона муносабатлар партиянинг қаттиқ назорат остида бўлди. 1980 йилнинг ўртасида ижро ҳокимияти интизомининг пасайиши натижасида ўғрилик, зўровонликка йўл бергани учун Қозоғистон ҳукумати марказий матбуот томонидан қаттиқ танқид қилинди.

Шунга қарамасдан 1986 йили февралда Қозоғистон Коммунистик партиясининг XVI съезди **Д.А.Кунаевни** республика партия ташкилотининг Биринчи котиби лавозимига қайта сайлади.

М.С.Горбачёвга республика миқёсидаги биринчи раҳбари томонидан ҳокимиятни қайта эгаллаши ёқмади. Унинг фикрича, маҳаллий партия ташкилотлари юқори органларига, Москвага

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўйсуниши мажбур деб ҳисоблади. Кўп жиҳатдан бу ғоя амалга ошди ҳам. Шундай қилиб, 1985–1986 йилларда Ўрта Осиёнинг барча беш республикасида ҳам МК нинг биринчи котиблари алмаштирилди, унинг устига Қозоғистонда Д.Қонаевни Г.Колбинга алмаштириш, урушдан кейинги даврдан ўзга миллат вакили, одатда, иккинчи раҳбар сифатида лавозимга эга эди, маҳаллий аҳоли вакили биринчи лавозимда эди. Бу одат бузилди, маҳаллий аҳолининг манфаатлари умуман ҳисобга олинмади.

Мамлакат иқтисодий ҳаётининг янгиликлари. 1986 йилда – давлат томонидан қабул қилинган (госприёмка). Корхонанинг тайёр маҳсулотларини қабул қилиш давлат мустақил комиссияси томонидан корхонадан ташқарида амалга оширилди. Натижалар қаноатлантирмади, чунки 1987 йилда маҳсулотнинг 15–18% и давлат мустақил комиссияси томонидан қабул қилинмас эди. Ушбу давр мобайнида иқтисодиётнинг барча тармоқларида инқироз сезиларли эди. Хусусан, маҳсулот танқислиги аҳолининг ижтимоий аҳволини ёмонлаштирди.

Билиб олинг: Қайта қуриш йиллари 3 босқичдан иборат:

1 Босқич: 1985 йил апрелидан (КИКП пленуми) 1987 йил ёзигача ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш концепциясини амалга ошириш даври;

2 Босқич: 1987 йил ёзидан 1989 йил май ойигача. Бу даврнинг ўзига хос хусусиятлари- давлат корхоналари ва ҳамкорлик тўғрисида қонунлар қабул қилиш;

3 Босқич: 1989 йил майдан 1991 йил августигача социалистик бозор иқтисодиёти" ни яратишга интилиш даври.

Қайта қуришнинг *биринчи босқичида* иқтисодиётни илмий техник тараққиёт асосида ислоҳ қилиш шакллантирилган. Бироқ саноатда давлат монополияси бўлган ҳолларда, завод билан фабрика импорт қилинган ускунани юқоридан импорт қилишдан бош тортди. Ускуналар импорт қилинган тақдирда ҳам, улар қутиларга тегмасдан корхона ортида шамол, ёмғир ва қор остида фойдаланилмасдан қолиб кетган.

1987 йилда қабул қилинган Давлат корхоналари тўғрисидаги қонунга мувофиқ, давлат корхоналари ўзини-ўзи молиялаштириш, хўжалик ҳисобини юритиш учун топширилди. Корхоналар ҳамкорлик билан шартномалар тузиш имкониятига эга ва айрим йирик корхоналар ташқи бозорларга чиқиш имкониятини олди. Аммо 1987 йилдан буён барча ислоҳотлар мувафаққиятсиз эканлиги пайқалди. Илмий жиҳатдан пухта ўйланган, тушунчаларсиз қабул қилинган қарорларнинг бажарилмаслиги кутилмаган натижа эмас эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ижтимоий соҳада бир қатор тадбирлар амалга оширилди: мактабларни оммавий компьютерлаштириш, ичкиликбозликка қарши кураш ва меҳнатсиз топилган даромадга қарши кураш кучайди. Бироқ озиқ-овқат ва истеъмол товарларининг сезиларли даражада камлиги кузатилди. Кундалик ҳаётда "*қора бозор*" баҳоси билан ҳисобланиб, "*қант, чой, совун етишмаслиги*" деган тушунчалар пайдо бўлди. "Савдо мафиясининг" вакиллари озиқ-овқат товарларини олиб сотишлар орқали миллиардлаб фойда кўришди.

Шу муносабат билан ҳукумат оммавий ахборот воситалари, митинг ва намойишларда қаттиқ танқид қилинди.

Кадрлар сиёсатини қайта ташкил қилиш амалга оширилди. Бироқ кўплаб партия хизматчилари ва хўжалик раҳбарлари жамият кўрсатмалари ва қарорлари орқали бошқарув тизимига риоя қилишди.

Миллий сиёсатда ўзгаришлар рўй бермади. Натижада, миллий муаммоларнинг нотўғри ҳал этилиши 1986 йил декабрь ойида Қозоғистонда содир бўлган воқеаларга олиб келди.

Партия фаолиятида "қозоқ бошлиғи русларнинг", "рус бошлиғи қозоқларнинг" масалаларини ҳал этиши лозим деган принципга амал қилинди. Охири қишлоқ кенгашларида миллатлараро муносабатларга оид бўлим очилди. Бироқ ҳокимият миллий муаммони чуқур тушунишдан кўра ягона миллатлараро дўстликни мустаҳкамлаш байроғига риоя қилди.

2-*босқич* 1987 йилнинг ёзида КПСС нинг июнь Пленумидан бошланди. Лекин Пленумнинг қарорлари ярим белгили характерда эди. Жамият онги ўзгарди, одамларнинг фаровонлигини ошириш учун *бозор* муносабатларига ўтиш ва *ҳусусий мулкни* жорий этиш зарур эди.Бироқ мамлакат раҳбарлари норозилик, садоқат ва масъулиятсизлик кўрсатишда давом этди. Иқтисодиётнинг ижара, пудрат тизимини ривожлантириш режалаштирилган бўлиб, уни амалга ошириш долзарб масала сифатида бошлаб юборилди. Бироқ бу чора ҳал қилинмаган. Қонун фақат иқтисодиётнинг қисман ривожланишига имкон берди. Қонун давлат режаси ва бозор муносабатлари каби икки дунё бўйича боғланиш ясашга ҳаракат қилди. Яъни Кенгаш ҳукумати томонидан унинг социалистик *бозор модулига* кириши тўғрисида қарор қабул қилди.

Бажар: "Қайта қуриш" давридаги Қозоғистон мавзусида тақдимот тайёрланг.

Партия *бозор иқтисодининг* тараққий этган ривожланиши юқоридан тикланадиган *давлат режаси* билан эмас, балки *хусусий*

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мулкни ривожлантириш билан бирлаша бошлаганини билиб, эски ёндашувдан четга чиқмади.

3-босқичда қайта қуриш ғоялари кенг қанот ёза олмади. Сабаби: биринчидан, партия, мамлакат раҳбарлари ислоҳотни дадил амалга ошира олмади. Иккинчидан, барча раҳбарларнинг бюрократик номенклатураси унинг эътирози билан ифодаланди.

Шундай қилиб, қайта қуриш, биринчи навбатда, жамиятдаги вазиятни тез яхшиланадиган кайфият яратгани билан умидлар оқланмади. Зеро, қайта қуришнинг мақсад ва вазифалари белгиланиб олинмади. Усул таҳлил қилинган ва ҳал қилинмаган. У қуруқ сўз билан бошланиб, тортишувга улашди. Мамлакат раҳбарлари томонидан давлатнинг юқаридан пастга қайта ташкил этилиш оқибатлари иқтисодиётни ва аҳолини ижтимоий шароитларини бошқаришга эътибор бермаслигига олиб келди. Марказда ва жойларда оммавий ахборот воситалари орқали чоп этилган эски раҳбарларни обрўсизлантирувчи материаллар топилди. Янги раҳбарият ўзларини тоза ва пок тутишга уриниб кўрди, бироқ эски ва янги ҳукумат иқтисодиётнинг инқирози тобора ошиб бораётган жиноятчилик, дўкон расталарининг бўш бўлишига айбдор эди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Кенгаш тизими инқирозининг сабаблари?
2. Қайта қуриш сиёсатини бошлаш нима учун керак бўлди?
3. 1985 йил апрель пленумида қандай йўналиш эълон қилинди?
4. Қайта қуришни қандай даврларга бўлиш мумкин?
5. Қайта қуриш йиллари Қозоғистоннинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида қандай ўзгаришлар бўлди?
6. "М.С.Горбачев – СССР нинг сўнгги раҳбари" мавзусида хабарлама тайёрланг.
7. Матндаги плакатга қараб, қайта қуришнинг шиорлари мазмунини тушинтиринг.

Қайта қуриш – кенгаш жамиятини "юқоридан" сиёсий-иқтисодий ислоҳ қилишга интилиш. Ислоҳотни амалга оширишга интилган М.С. Горбачёвнинг номи билан боғлиқ. Хронология доираси 1985–1991 йил.

Воситачилик (посредничество) – хўжалик юритувчи субъектларининг шартномавий – ҳуқуқий муносабатлари. Бу ерда бир томон (пудратчи) бошқа томон (буюртмачи) буйруғига биноан муаян ишни бажаради ва натижани мижозга топширишга мажбурдир, бу эса ўз навбатида ишни қабул қилиш ва тўлаш мажбуриятини олади.

Плюрализм (*лот.* Pluralis – кўп, кўпайтирилган) – турли ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар фикрини очиқ ифодалашнинг ўзига хос хусусияти.

Митинг (*инглиз. йиғилиш*) – бир масала юзасидан йиғилиб ҳал этиш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОНДА 1986 ЙИЛГИ ДЕКАБРЬ ВОҚЕАЛАРИ

31-§. Қозоғистондаги 1986 йил Декабрь воқеалари: сабаблари, бориши ва оқибатлари

Ушбу дарсда:

- Қозоғистондаги 1986 йилги декабрь воқеаларининг сабаблари ва бориши билан танишамиз.

Таянч сўзлар

- Буйруқбозлик демократияси
- миллатчилик
- "Қўйын-1986"

Тадқиқот савол: *Қозоғистондаги 1986 йилги Декабрь воқеаларининг характери қандай бўлди?*

Қозоғистонда 1986 йилги декабрь воқеалари: сабаблари ва бориши. 1986 йилги Декабрь воқеаларининг келиб чиқиши Марказнинг буйруқбозлик-бюрократик сиёсатининг натижаси бўлди. Қозоғистонга қўйидаги белгилар хос: Улар:

– Ери, табиат бойлигининг кўплигига қарамасдан мамлакат аҳолисининг турмуш даражасининг пастлиги эътиборга олинмади.

– Қозоғистон мамлакатининг ривожланган ҳудудлар учун хом ашё манбаларига айланиши ва ҳудуднинг экологик фалокатга учраши;

– Халқ истеъмол товарларининг 60% сиртдан олиб келиниши;

– Миллий масаланинг чигаллашуви ва руслаштириш сиёсатининг кенгайтирилиши;

– Маданий соҳани қамраб олган камчиликлар: мисли кўрилмаган мафкура, илм-фанни "қолдиқ" тамойили асосида молиялаштириш; одамларнинг маънавий тараққиётига тўсиқлар. 60–90 йилларда қозоқ мактаблари сони, айниқса, Кокшетау, Шимолий Қозоғистон, Ақмола, Қостанай, Шарқий Қозоғистон вилоятларида кескин камайди. Тил маданиятига бўлган бундай муносабат қозоқ халқининг кўп асрлик адабиёти, тарихи ва анъаналарига зарар етказди.

Қозоғистон комсомоли ўзгача танқид остига олинди. Қозоғистон Коммунистик Партияси ташкилотидаги камчиликлар "Правда" газетасида муҳокама қилинди. Д.А.Қонаев билан М.С.Горбачёвнинг орасидаги халқни бошқарув билан хўжаликни ташкиллаштириш – кадрлар масаласи бўйича зиддият ўн саккиз ой давом этди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бундай ҳолда 1986 йил декабрь марказ билан кескин муносабатларни кучайтирди. Бунинг сабаби 1986 йил 16 декабрь куни Қозоғистон Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг **V фавқулодда Пленумининг** қарори бўлиб, у фақат 18 минут давом этди Пленумни Кенгаш Иттифоқи Марказий Қўмитасининг қарорига биноан Г.П. Разумовский бошчилигида Д.А. Қонаев Қозоғистон Коммунистик Партияси Марказий Қўмитасининг биринчи котиби лавозимидан озод этилди, Унинг ўрнига "бир овоздан" Ульяновск вилоят партия қўмитасининг биринчи котиби вазифасида ишлаган Г.В.Колбин келди. Пленумнинг қарори шу куни, 16 декабрь куни республика радиосидан эълон қилинди.

Кечқурун ички ишлар вазирлиги ва ДХК Пленум қарори юзасидан аҳолининг норозилиги тўғрисида маълумот олишни бошлади. СССР ҳукумати СССР нинг қадимги одатига кўра, халқ фикри билан ҳисоблашмасликка қарор қилди ва ҳудуддаги вазиятни билмаган, ҳудуднинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган шахснинг ҳокимиятга келиши халқнинг ғазабини келтирди.

Намойиш етакчилари ёшлар, талабалар, ишчилар бўлиб, декабрдаги воқеаларининг асосий кучлари эди.

Ўйланг: Нима сабабдан кенгаш бошчилари ўз қаршиликларини билдирган ёшлар билан тил топимси олмади?

17 декабрь 1986 йили талабалар ва Алмати шаҳри ишчиларининг намойиши миллий, лекин миллатчилик эмас эди. Ёшларнинг шиорларидан бири "Бизнинг тилимиз йўқолмайди ва биз еримизни исроф

Алмати шаҳридаги Брежнев майдони. (ҳозирги Республика майдони) 17 декабрдаги кўриниш. "Бўрон-1986"

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилмайлик". Ўша пайтда ҳаётнинг ҳақиқати шу эди. Намойиш тинчлик ва сиёсий характерда бўлди. Майдонга йиғилганлар ҳозирги кунда мадҳиямизга айланган "Менинг Қозоғистоним"ни куйлади. Маъмуриятга кўникиб қолган республика раҳбарлари ёшлар билан тенглаша олмадилар. Декабрь воқеаларининг боришини академик М.Қ.Қозибаев уч босқичга бўлди:

1-босқич: 16 дан 17 декабрга ўтар кечаси. Декабрь ойининг ўша кечаси ёшлар учун ҳаяжон, тебраниш, ёшлик умиди эди.

2-босқич: 17 декабрь – 7-8 дан 18 соатгача бўлган давр. Бу маъмурий буйруқбозлик тизими ва ёш бўлган демократияни бетма-бет тинч курашиш даврига ўтар кечаси.

3-босқич: 17 декабрь соат 18 дан 18 декабрь кунигача. Айни пайтда баррикадалар пайдо бўлиб, томонлар жангга киришди, куч ишлатишди. Воқеалар ўзидан ўзи қўзғолонга айланди. Қўмондонлик маъмурий тизим хавфсизлик кучлари ёрдамида норозиларни тарқатиб юборди ва уларни ўзларини ҳимоя қилишга мажбур қилди.

Қўзғолоннинг стихияга айланиш вақти, ҳаётчан тизимнинг қуролли жазоловчи отрядининг куч ишлатиб, норози гуруҳни қўзғашга, кучга кучни қарши қўйиш давридир.

Намойишчиларни қувиб тарқатишнинг махсус оператив режаси "Қуюн-1986" ("Метель-1986") деб номланди. Қарорни Марказ маъқуллагани билан маҳаллий раҳбарият қабул қилди. "Қуюн" операциясига умумий раҳбарият СССР ИИВ (МВД) ички ишлар аскар бошчисининг биринчи ўринбосари В.С.Дубиняк, генерал-полковник.

Б.К.Елисов ва Қозоқ ССР ички ишлар министри Г.К.Князев томонидан қилинди. Хавф тарқатиш ҳақидаги буйруқни Қозоқ ССР ички

1986 йилги декабрь воқеалари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ишлар министри Г.Н. Князев берди. Ўша пайтдан бошлаб Алматида оммавий тартибсизлик бошланди. Қуролланган солдатлар ёшларни сапёр кураклари билан, дубинкалар билан уриб, зўравонлик қилди. Декабрнинг совуқ аёзида сув сочиб, навбатдаги операциядан кейин ушланган йигит қизларни солдатлар қаттиқ аёзда бир неча соатлаб ерда ётишга мажбурлади. Кўплаб ушланган одамларни прокурорнинг рухсатисиз ва суднинг қарорисиз ҳеч қандай расмий равишда вақтинча ушлайдиган изоляторларга, тиббий реабилитацияларга ўтқизганлиги аниқланди.

Билиб қўйган афзал: Декабрнинг 19-23 оралиғида халқнинг норозилик чиқишлари ва митинглар Қозоғистоннинг Жезқазған, Талдиқорғон, Кўкшетау, Қарағанда, Арқалық, Павлодар, Жамбул, Талғар, Сарқан ва яна бошқа шаҳарлари билан Сариўзак, Шамалғон, Шелек даҳаларида давом этди.

Операцияни амалга оширишда милиция ва ички ишлар таркиби қатнашди. Шаҳарнинг хар бир туман комитетига икки минг одамдан халқ ясоқчиларини ясашга кўрсатма берилди. Одамлар фавқулодда ҳолатда бўлган ва уларнинг сони 16 мингга яқин эди. 18 декабрь куни эрталаб сиёсий ва умумий раҳбариятни Москвадан келиб қўлга олган С. Соломенцев ёшларнинг тинч номойишини "Кўриниб турган миллатчилик" деб баҳолаб, бу ҳақиқатни янада бузди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1986 йилги навбатдан ташқари пленум қандай масалаларни кўриб чиқди? Бу ечим тўғрисида нима биласиз?
2. Д.А.Қонаевнинг вазифасидан озод қилиниши билан Желтоқсан воқеасининг қандай боғлиқлиги бор?
3. Декабрь воқеаларининг сабаби қандай?
4. Студент ёшлар билан ишчи гуруҳларнинг бўй кўрсатишини сизлар қандай баҳолайсизлар? Матиндаги суратларга қараб айтиб беринглар.

Тапшириқ

Параграфдаги расмлардан фойдаланиб, 1986 йилги декабрь воқеаси тўғрисида иншо ёзинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

32-§. 1986 йилги декабрь воқеалари қатнашчиларига тегишли жазолаш чоралари

Ушбу дарсда:

- Декабрь воқеаларига қатнашган ёшларнинг жасурлик ишлари билан танишамиз;
- марказий ҳукуматнинг қатнашувчиларга қарши қувғин-сургин ҳаракатларини, шу билан бир қаторда адолатли ўрин олган "декабрчиларнинг" оқланишини, бу тарихий воқеанинг аҳамиятини шарҳлаймиз.

Таянч сўзлар

- интернационалик
- ватанпарвар
- Шаханов комиссияси
- қозоқ миллатчилиги
- мустақиллик

1986 йилги Декабрь воқеалари қатнашчиларига тегишли СССР Марказий Қўмитасининг махсус қарори.

1986 йил Декабрь воқеаларини марказий матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситалари Алмата шаҳрида экстремистлар, миллатчилар, безорилар ва гиёҳвандлар гуруҳларининг бузуқчилик ишлари деб хабарлашди. Декабрь воқеаларидан кейин мамлакатнинг сиёсий ҳаёти аввалгидек бошқарилди. Оммавий ахборот воситалари орқали янги раҳбар мақтовга сазовор бўлиб, камчиликларнинг ҳаммаси собиқ раҳбарга тегишли дейилди. Д.Қонаевнинг танқидлари, собиқ ходимларнинг тозаланиши ва ишдан бўшатиш одатдагидай кампания билан устма уст келди. Олий ўқув юртларига қабул қилиш қозоқ миллатини фоизининг кўрсаткичи кам бўлиши назоратга олинди.

Изланинг: "Декабрь – воқеа эмас, қўзғолон!" – деган фикр юзасидан тадқиқот қилинг .

Совет Иттифоқининг **1987 йил 16 июлидаги** "Козоғистон Республикачилар партияси ишчиларининг интернационал ва ватанпарварлик тарбия иши хақидаги" қарорига шундай баҳо берилиб, ҳамма қозоқ халқига миллатчилик рамзлари тақалди..

Расмий партия ҳужжати эълон қилингандан сўнг, ходимларни таъқиб қилиш ишлари бошланди. Уларнинг хатоликларини излаб, ишдан бўшатди. Бошланғич ва тармоқ партиялари ташкилотининг кўп котиби қайта сайланди ва вилоят ҳамда туман комиссиялари бюроси тозаланди. Партия, Кенгаш, касаба уюшмаси, комсомол ходимлари аттестациядан ўтди. Олий ўқув юртларидаги талабалар ўқишдан чиқарилди.

Шаханов комиссиясининг натижасига кўра ўша кунлари 8500 одам қамоққа олинган. Маълумотларга кўра, 1720 одам жароҳат олган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қ. Рисқулбеков

110 киши судланган. Декабрь воқеаларининг фожиали саҳифаларидан **Қайрат Рысқулбеков, Мирзағул Абдиқулов, Ербол Спатаев, Лаззат Асанова, Сабира Мухамеджанова** ва яна бошқа кўплаб қозоқ йигит ва қизларининг ўлими Желтоқсан воқеасининг қайғули саҳифаларидан бири бўлди. Ўша пайтдаги қизларимиз жасорати элимиз ичида афсонага айланди.

Тергов ишлари шошилинч, ўйлаб чиқарилган ва фақат айблов шаклида юргизилди. Гуноҳсиз айбланувчиларнинг бири Алмати архитектура ва қурилиш институтининг 1-курс талабаси Қайрат Рисқулбеков "ҳарбий С.Савицкийни ўлдирди" деб айбланди.

Рисқулбеков ўлим жазосига ҳукм қилиниб, кейинчалик 20 йилга озодликдан маҳрум қилинди. Бироқ у номаълум ҳолатларда Семейдаги қамоқхонада вафот этди. **1986 йилги декабрь воқеаларининг тарихий аҳамияти.** Декабрь воқеалари катта тарихий аҳамиятга эга. Биринчидан, қозоқ халқи миллий онгининг ўсишига катта таъсир кўрсатди, қозоқларнинг ўз-ўзини таниши ва миллий ғурур билан мустақиллик ҳақидаги тушунчани тубдан ўзгартирди. Тоталитар тузумга қарши чиққан ва бюрократик аппаратура томонидан миллатчиликда айбланган ёшлар учун ғурур туйғуси қозоқ халқиинг этник кенгайиши, бирлашиши ва миллатлаштиришни жадаллаштирди. Иккинчидан, халқаро эътироф этилган миллатнинг ўзини ўзи бошқариш тамойили бошқача маънога эга бўлиб, мустақил давлат йўлидаги кураш кучайди. Бироқ бу воқеа иттифоқдош республика-

1986 йилги Желтоқсан воқеаси юзасидан суд мажлиси чапдан ўнга қараб: Е. Кўпесбаев, Т. Ташенов, Қ. Рисқулбеков ва Қ. Кузембаев

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ларнинг мустақиллигига туртки берди. (Тбилиси – 1989, Баку – 1990, Вильнюс – 1991 т.б.)

Учинчидан, демократия ва инсон ҳуқуқлари тушунчаси ўзгарди. Ёшларга давлат машинаси сифатида қарайдиганлар билан келишмай, ўзларининг ҳукуматни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган ҳақиқий фуқаро эканлигини кўрсатишди.

Алмати шаҳрида жойлашган 1986 йилги Желтоқсан кўтарилишини ёдга олиш монументи

Декабрда Алматида қозоқ ёшлари билан милицияга олиб келинганлар ичида бошқа миллат вакиллари ҳам бўлганлиги маълум. Улар Декабрь ғоясига ишонган Қозоғистон халқларининг вакиллари эди. Бу тоталитар гуруҳ, маъмурий тизимдан зарар кўрган фақат қозоқ халқи эмас, балки бошқа совет халқининг бор эканлигини ҳам кўрсатди. Декабрь воқеалари бутун халқнинг маънавий ҳаётига таъсир кўрсатди, миллий тушунча даражаларини кўрсатиб, миллий руҳни қайта тиклади.

1986 йилги Декабрь воқеалари қатнашчиларини оқлаш.

1990 йили май ойида Н.А. Назарбаевнинг таклифи билан 1987 йили июль ойида КПСС МҚ нинг “қозоқ миллатчилиги”ни айблаган буйруғи ўз кучини йўқотди. СИКП МҚ Сиёсий бюроси бу таклифни қабул қилишга мажбур бўлди. 1989 йили раҳбарликка келган Н.Назарбаевнинг олдида бир қатор муаммолар турган эди. Энг аввал “қозоқ миллатчилиги” деган адолатсиз айбловни олиб ташлаш учун жуда кўп куч ишлатилди.

Қозоқ ССР Олий Кенгаши раислигининг 1990 йилги сентябрнинг 24 идаги фармонида “тинч ва сони томонидан оз норозилик намойишларининг оммавий тартибсизликка уланиб кетиши-республика раҳбарларининг сиёсий дармонсизлигидан, қийин ҳолатдан тинч йўл билан чиқа олмаганлигидан ва чиққиси келмаганлигидан уларнинг яхши ниятлар билан эмас, кучига ишонганлигидан” – деб атаб кўрсатди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланг! 1986 йилги Желтоқсан қўзғолонининг тарихий аҳамияти қандай бўлди? "Шаханов комиссияси нима сабабдан ташкил қилинди ва унинг иши қандай натажа берди?

Бажаринг! Желтоқсан воқеаси — сабаблари ва натижалари мавзусида тақдимот тайёрланг.

1991 йилнинг 12 декабрида Н.А. Назарбаев Қозоғистондаги "1986 йилги 17-18 декабрь воқеаларига қатнашгани учун жавобгарликка тортилган фуқароларни оқлаш хақида" фармон чиқарди, у бўйича жиноий жавобгарликка, маъмурий жавобгарликка ва тартиб бузгани учун жавобгарликка тортилганлар оқланди.

2006 йилнинг сентябрида Элбошимизнинг иштироки билан Декабрь қўзғолонининг 20 йиллигига расмий равишда ёдгорлик очилди. "Мустақиллик тонги" ёдгорлигининг очилиши вақтида Давлатимиз раҳбари: "Ёшларни майдонга чиқарган декабрь воқеаси бизнинг мустақиллигимизнинг биринчи қалдирғочлари бўлди" деб атаб айтди. Қозоқ халқининг қадр қимматини баланд кўтарган фуқароларнинг руҳи, энг аввал, ёшларнинг мардона ҳаракатларини ардоқлаш мақсадида ёшлай ҳаётдан кўз юмган Қайрат Рисқулбековга 1996 йилнинг 9 декабрида элимизнинг энг юқори мукофоти "Халқ қаҳрамони" унвони берилди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Декабрь воқеалари иштирокчилариги қандай жазо тури қўлланилди?
2. Декабрь воқеаларининг тарихий аҳамияти қандай?
3. 1986 йилги декабрь воқеалари иштирокчиларининг оқланиши ҳақида айтиб беринг.

Тапшириқлар

1. "Декабрь воқеалари – сабаблари ва оқитбатлари" мавзусида тақдимот тайёрланг.
2. Желтоқсан кўтарилиши тўғрисида "Қалибай Абеновинг "Аллажар" фильмини кўринг.
3. Оқин М.Шахановнинг "Тўрт она" шеъридаги асосий қадриятларни айтинг.

Мустақиллик – ички ва ташқи сиёсат юритишда давлатнинг бошқа давлатлардан мустақил бўлиши.

Қўшимча маълумот.

Қ.Рисқулбековнинг ўлим жазосига ҳукм қилиниши жаҳон ҳамжамиятининг норозилигини уйғотиб, кечирим сўрашини талаб қилди. Чет мамлакатларда Рисқулбековга ўлим жазоси қаттиқ жазо сифатида берилганлиги ҳақида кўп ёзилди. 1987 йил Венгрияда, машҳур ёзувчилар – Я. Киси, А. Ражек, Г. Демский, Г. Конрад ва яна бир қанча маданият арбоблари ҳаммаси 41 одам имзо қўйган хат эълон қилинди. Чехословакияда собиқ ташқи ишлар вазири Х. Хачек 77

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жамият арбоблари уни ҳимоя қилиб гапирди. Рейтернинг хабарлашича, Польшанинг "Тинчлик ва эркинлик кенгаши" бу ечимнинг адолатли эканлигига гумонланиб, Горбачевга ёзиб, ишни қайта кўришини талаб қилди.

1986 йилги декабрь воқеалари бўйича қурилган махсус комиссия унинг сирли ҳолатда вафот этгани, расмий идоралар уни ўз жонига қасд қилганликларини айтишган. Қ.Рисқулбеков қамоқда ўтириб, ўзининг адолатлилигини исботлай олмаганлигига, ҳукуматнинг шафқатсизлиги ва адолатсизлигига куюниб, ўзини ичидан тўлғатган сирларини шеър билан ифодалагани вафот этганидан кейин маълум бўлди. Шуларнинг бири "Адолатли сўз" шеъри.

Таниқли шоир, декабрь воқеаси бўйича ташкил этилган комиссияни бошқарган Мухтар Шаханов эсдалигидан.

Алмати шаҳрида 1986 йилги, декабрнинг 17-18 да бўлган воқеаларга баҳо бериш ҳақида комиссиянинг натижалари ва таклифлари ҳақида Қозоқ ССР Олий Кенгаши Президиумининг фармони. (лавҳа)

Комиссия ҳужжатларни кўриш борасида, қўш раисларнинг бири, Қозоқ ССР халқ депутати М.Ш. Шахановнинг маълумотини тинглаб ва муҳокама қилиб, Қозоқ ССР Олий Кенгаш Президиуми қозоқ ёшларининг Алматида бўлган воқеаларда қатнашиши миллатчилик сифат олмагани ва бошланғич поғонасида қонунга қарши бўлмаганлигини атаб кўрсатди. Қайта қуришгача бўлган вақт орасида республикага унча таниқли бўлмаган партия хизматкорини Қозоғистон КП биринчи котиби қилиб юборган Марказ томонидан республика халқи ва партия жамиятиниг фикрини очиқ-ойдин айтилмаслиги, халқ онгининг юқори даражада баҳоланмаслиги ёшлар норозилигига сабаб бўлди.

Қозоқ ССР Олий Кенгаш раиси ***Е.Асанбаев*** *Алмати,*
1990 йили 24 сентябрь.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"ҚАЙТА ҚУРИШ" ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ДЕМОКРАТИК МАСАЛАЛАР

33-§. Қозоқ ССР нинг давлат мустақиллиги ҳақидаги Декларацияси

Ушбу дарсда:

- "Тиллар тўғрисида" ги Қонуннинг маъноси;
- Қозоқ ССР нинг Президенти бўлиб Н. А. Назарбаевнинг сайланиши, Мустақиллигимиз ҳақида Декларациянинг мазмунини кўриб чиқамиз;
- 1991 йилги "Август фитнаси" ва СССР нинг тарқалиб кетиши ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар

- "Тиллар тўғрисидаги" Қонун
- президент
- декларация

1989 йил 22 сентябрь куни Қозоқ ССР Олий Кенгашининг сессиясида "Қозоқ ССР нинг Тиллар" ҳақидаги "Қонуни қабул қилинди."Унда Тил миллатнинг буюк неъмати ва унинг ўзига хос қисмидир, миллатнинг келажаги тилнинг ривожланиши унинг ижтимоий фаолияти билан чамбарчас боғлиқ дейилган.

Қонун 35 моддани ўз ичига олган олтита бўлимдан иборат. Қонунга кўра қозоқ тили Қозоқ ССР нинг давлат тили бўлган.

Рус тили миллатлараро алоқа тили деб қабул қилинди.

Шу билан биргаликда Қозоғистонда яшовчи бошқа миллат вакилларининг тилларидан фойдаланиш тартиби ҳам кўриб чиқилди.

Маҳаллий ҳокимият органлари ва маъмурий органларнинг ҳужжатларини қабул қилиш, суд жараёнини олиб бориш, фуқароларнинг аризалари, сўровлар, шикоятларига корхоналарнинг қайтарадиган жавоблари ва яна бошқа ҳужжатлар шу миллат вакилларнинг тилида берилиши керак деб кўрсатилди. Бундан ташқари, "Тиллар тўғрисидаги" Қонун Қозоғистон халқлари тилларини ҳар томонлама ривожлантиришга ғамхўрлик қилиши ҳақида айтиб ўтилди.

Қозоқ ССР Олий Кенгаши ва биринчи Президентни сайлаш. 1990 йилнинг баҳорида Қозоқ ССР Олий Кенгашинниг 12-чақириғида депутатлар ўринларига сайлов олди дастури ўтказилди. Депутатликка номзодларни кўрсатиш ҳуқуқи меҳнат жамоалари ва норасмий уюшмаларга киритилди. Қозоғистон ССР Олий Совет ишчи ва қишлоқ гуруҳи билан биргаликда олимлар, адвокатлар, университет ректорлари ва дин арбобларини қайта сайлади. Е. Асанбаев – Олий Кенгаш раиси этиб сайланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1990 йилларнинг бошида республика мустақиллигини асослаш учун 1978 йилдан қўлланилиб келаётган Қозоқ ССР Конституциясига асосланган декларатив сифатдаги бир қатор бир қатор қонунни ўзгартириш керак эди. Инқироздан чиқишнинг бир йўли **Президентлик хизматини жорий этиш эди.**

1990 йил 24 апрелда "Қозоқ ССР Олий Кенгаши" Президент лавозимини тасдиқлаш билан биргаликда Қозоқ СССР Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида қонун қабул қилиниб, Қозоқ ССР и президенти лавозимини тасдиқлади. **Қизғин мунозарадан кейин Олий Кенгаш Н. Назарбаевни Қозоқ ССР нинг Президенти этиб сайлади.**

Президентлик бошқариш институтининг киритилиши давлат ҳокимиятини партия тизими ва марказий ҳукуматдан (Москадаги) озод бўлишига имкон берди.

Президент ижро ҳокимиятини ўз зиммасига олди ва Вазирлар Кенгаши Вазирлар Маҳкамасига ўзгартирилди. Ҳукумат ходимларини тасдиқлаш Президентнинг ваколати остида эди.

Қозоғистон Республикаси Президентининг Биринчи Президенти Н.А.Назарбаев сайловдан сўнг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш учун барча саъй – ҳаракатларни амалга оширди. Ўша пайтда Н. А. Назарбаевнинг обрўси ошиши муносабати билан унга КССР Федерал Кенгашининг вице-президентининг лавозими таклиф қилинди.

Қозоқ ССР давлат мустақиллиги тўғрисида декларация (25 октябрь 1990 йил). Қозоқ ССР Олий Кенгаши қарори билан 1990 йил 25 октябрда Қозоғистон мустақиллиги ҳақидаги декларация қабул қилинди. Ҳужжат 17 пунктдан иборат эди.

Ҳужжат мамлакат мустақиллигини биринчи марта бошқа мамлакатлар билан қонуний демократик давлат сифатида эътироф этишга имкон берди. Шунингдек, у мустақилликнинг дастлабки шартларини яратди.

Қозоғистон ССР давлат мустақиллиги тўғрисидаги Декларациянинг қабул қилиниши тарихий аҳамиятга эга эди, чунки у қонуний демократик ҳуқуқий давлатнинг шаклланишига асос бўлди.

Бажаринг! Қозоқ ССР нинг давлат мустақиллиги тўғрисидагиДекларациясининг тарихий аҳамияти ҳақида эссе ёзинг.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1989 йилда қабул қилинган "Тиллар тўғрисидаги" Қонунда нима тасдиқланди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2. Қўшимча ахборот манбаларидан Қозоқ ССР Биринчи Президентини сайлаш тўғрисидаги маълумотларни топиб, кичик ҳикоя ёзинг.
3. Қозоқ ССР нинг давлат мустақиллиги тўғрисидаги Декларация қачон эълон қилинди?

Топшириқ

"Н.Назарбаев – Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти" мавзусида эссе ёзинг.

Декларация – лотинча маълумотнома, хабар бериш. Ҳукуматнинг ички ва сиртқи сиёсий йўлланмаси, сиёсий партиялар, халқаро уюшмалар номидан тайёрланадиган маълумотнома.

34-§. Қозоғистондаги ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар. Семей ядровий синов полигонининг ёпилиши

Ушбу дарсда:

- Қайта қуриш йилларидаги Қозоғистонда халқнинг сиёсий фаолиятининг ўсишини таҳлил қиламиз;
- жамиятни демократлаштириш борасида пайдо бўлган сиёсий партиялар, ҳаракатлар ва ташкилотлар билан танишамиз.

Таянч сўзлар

- норасмий давр
- жамоат ташкилотлари
- экологик ҳаракат
- сиёсий ташкилотлар
- партиялар

Изланиш учун савол: Демократик жараёнлар жамиятнинг онгини қандай ўзгартирди?

Қайта қуриш сиёсати йиллари бошланган жамиятни демократлаштириш Қозоғистонда ижтимоий ҳаракатлар уюшмаларининг хизматига туртки бўлди. Кўп партиявий тизимни шакллантириш жамиятнинг демократик тузилмасининг ўзига хос хусусиятларидан бири сифатида бошланди. Қозоғистонда ижтимоий ҳаракатнинг ривожланиш босқични ўз ичига олди:

1 босқич (1986 йили куз – 1987 йилнинг баҳори): – мустақил ижтимоий ташкилотларининг пайдо бўлиши;

2 босқич – экологик ҳаракатнинг ривожланиши (1987–1988);

3 босқич: (1988 йилнинг ёзи ва қиш ойлари) – уларининг асосида сиёсий ташкилотлар ва партияларнинг ташкил топиши.

Биринчи босқичда (1986–1987) шартли равишда "норасмий босқич" деб айтиш мумкин. Сабаби

О.Сулейменов

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бошланғич ташкилотлар ёшлар орасидаги турли баҳслар, сиёсий ва яна бошқа клублар турида ташкил топди.

Иккинчи босқичда (1987–1988) энг аввало, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологик масалалар билан шуғулланадиган ташкилотлар пайдо бўлди. Масалан: 1987 йилнинг июль ойида Павлодар шаҳрида оқсил-витамин концентратини ишлаб чиқарувчи комбинат қуришга қарши гуруҳ тузилди. 1987 йилнинг август ойидан бошлаб Алмати шаҳрида "Ташаббус" ижтимоий-экологик бирлашмаси ишлай бошлади. Ўша йили шоир, жамият арбоби М.Шахановнинг ташаббуси билан Балхаш ва Орол масалалари бўйича қўмита тузилди. Қўмитанинг асосий мақсади Орол атрофидаги экологик офатга ҳукуматнинг эътиборини жалб қилиш эди.

Учинчи босқичда 1988 йилда айрим минтақавий марказларда (Алмати, Павлодар ва ҳоказо) зиёлилар ҳозирги сиёсий масалаларни муҳокама қила бошладилар. 1988 йил июль ойида Ленинграддаги уюшма намунаси бўйича Кентау шаҳрида "Қайта қуриш" клуби ташкил топди. 1988 йил октябрь ойида "Яшил майдон" сиёсий қанотларининг фаоллари Алматида "Халқ майдонини" эълон қилди.

Олжас Сулейменов – Қозоғистон халқ ёзувчиси, шоир, сиёсат арбоби. 1936 йил 8 майда Алмати шаҳрида дунёга келган. Мактабни тугатгандан сўнг С.М.Киров номидаги Қозоқ давлат университетининг геология факультетида, кейин Москвадаги М.Горький номидаги Адабиёт институтининг таржима факультетида ўқиди. 1962 – 1971 йилларда "Қазақстан правдаси" газетасида бўлим бошлиғи, "Қазақфильм" киностудиясида бош муҳаррир бўлиб ишлади. Жамоат арбоби сифатида ҳам танилди. ҚазССР кинематографияси Давлат комитети раислигига сайланди, кейин Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасида котиб вазифасида ишлади.

1989 йилда "Семей-Невада" ядрога қарши ҳаракатни ташкил қилиб, Семей синов майдонининг ёпилишига катта ҳисса қўшди. Ўша йилларда Қозоқ ССР Олий Кенгашига депутат бўлиб сайланди. Қозоғистоннинг Италия, кейин Грузия ва Мальтадаги ваколатли элчиси бўлди. 2001 йилнинг октябрь ойидан бошлаб Қозоғистон Республикасининг ЮНЕСКОдаги доимий вакили.

"Невада-Семей" ноядровий ҳаракати. 1989 йилнинг 28 февралида Семейдаги ядровий полигон масаласи бўйича шоир ва давлат арбоби Олжас Сулейменов қозоқ телеканали орқали маълумот берди. Ўша куни Алматидаги кўп одамлар йиғилган митингда О.Сулейменов мамлакатимизнинг ҳамма ижтимоий, ижодкор, диний бирлашмаларига, Кенгаш тинчликни муҳофаза қилиш комитетига, халқаро "Яшил олам" уюшмасига, "Инсонни ҳимоялаш" бўйича халқаро жамғарма дўнёдаги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Семей–Невада ҳаракатининг Москвадаги бўлимининг Норозилик митинги. 1989 й.

ядро портлашларига қаршилик қилишга чақирди. Невада (АҚШ) синовларни тақиқлаш ҳаракатининг тарафдорларини ва Қозоғистон раҳбарларидан Семей синов майдонидаги ядро синовларини тугашини талаб қилди. Бу шикоятлар асосан қирқ йил мобайнида, айниқса, ядровий портлашлар оқибатида жабр топганларнинг кўпчилиги томонидан қўллаб қувватланди.

Ҳаракат пайтида кўплаб норозилик митинглари ўтказилди, матбуот анжуманлари, халқаро учрашувлар Семей полигонида ва бутун дунёда ядро синовларига қарши курашда кўплаб гуруҳ кучларига айланди. Ҳаркат катта обрўга эга бўлиб, Қозоғистондан ташқарида ҳам қўллаб қувватланди. Улар ҳарбий муассасалардан ядровий синов сирларни ошкор қилишни ва одамлар учун оқибатларни қоплашни талаб қилишди. Мақсадига эришганидан сўнг, тарқатиб юборилди ва ҳаракат аъзолари гуруҳи "*Халқлар Конгресси*" партиясини шакллантирди.

Уйлаб кўринг! Ядро синовларини тўхтатиш талабининг тарихий аҳамияти нимада?

1990 йил август ойида рус тилидаги фуқароларнинг "Бирлик" этник ҳаракатлари тузилди.

Унинг ташкилотчилари (Юрий Бунаков, Юрий Старцев бошчилигида), асосан, иттифоқ аҳамиятига эга корхоналарнинг техник, зиёли вакиллари бўлди. Ҳаракат хизмати жараёнида этнослараро тўқнашувларга йўл қўймаслик учун митинглар, намойишлар, иш ташлашлар ўтказилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билиб қўйган яхши: 1991 йилги 29 августда Биринчи Президент фармони бўйича полигон ёпилди. Бироқ маҳаллий аҳоли ҳам, атроф муҳит хам портлашнинг оқибатидаги зарарини кўрмоқда.

"Русская община", "Лад" ва "Демократик тараққиёт" ҳаракати Қозоғистонда яшовчи славян миллатлар манфаатларини ҳимоя қилиш учун тарихий босқичга ўтди. Уларнинг кўплари кейинчалик тарқаб кетишди.

"Азат" фуқаролар озодлиги ҳаракати. Бу ҳаракат 1990 йилнинг июнь ойида ташкил этилган. Дастлаб бу ҳаракат сафида минтақаларда турли сиёсий ташкилотларнинг вакиллари бўлган. "Азат" асосий мақсадини Қозоғистон суверенитети учун кураш сифатида эълон қилди. Унинг раҳбарлари. М. Есеналиев, М. Шорманов, С. Ақатаев ва бошқалар эди. Ҳаракатнинг бошқа ташкилотлардан фарқи республиканинг барча ҳудудида унинг бўлимлари ташкил топди. 1991 йил "Азаит" фуқаролик ҳаракати партияга айланиб, унингн раҳбари этиб С.Ақатаев сайланды.

90-йилларда декабрь воқеасида фаол қатнашганлар "Желтоқсан" партиясини тузди. Ёшларнинг кичик гуруҳини бирлаштирган "Алаш" партияси шаклланди.

Сиёсий йўналишдаги ташкилотларнинг қатор ижтимоий, касбий ва бошқа йўналишдаги нодавлат ташкилотлар тузила бошланди. Масалан, "Жанговар ауғанистандиқтар", "Азамат", "Ақиқат", "Қазақ тили", "Мусилман айелдер лигаси" ва бошқалар.

1989 йилда тузилган "Адилет" жамиятининг асосий мақсади жамоалаштириш давридаги очарчилик ва сталинча қатағоннинг ҳақиқий қиёфасини очиш бўлди. 1990 йилнинг ноябрь ойида Қозоғистонда сиёсий турдаги 100дан ортиқ ташкилот бор эди. Қозоқ ССРнинг давлат мустақиллиги тўғрисидаги Декларацияни қабул қилиш вақтида кўпгина ижтимоий гуруҳлар фаоллик кўрсатди.

Бажаринг! "Ижтимоий ташкилотлар тўғрисида" қонуннинг жамиятнинг ривожланишига таъсирини ёзинг.

Сиёсий ҳаракатларни тартибга солиш мақсадида Қозоқ ССР Олий Кенгаши 1991 йилнинг майида "Ижтимоий ташкилотлар тўғрисида" Қонун қабул қилди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1980 йилларда ва 1990 йилларнинг бошларида Қозоғистонда яратилган биринчи жамоат ташкилотларини атанг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2. "Семей-Невада" ҳаракатининг мақсади нима эди?
3. Бу ташкилот полигонларни ёпиш учун қандай кураш олиб борди?

Тапшириқ

"Жасил Ел" жамоат ташкилотини ташкил этинг ва бизнес-ўйинини ўтказинг. Ташкилотнинг мақсадини иш турларини танланг.
1990 йилларда Қозоғистонда ташкил этилган жамоат ташкилотлари фаолияти бўйича қуйидаги жадвални тўлдиринг.

Ташкил этилган вақти	Жамоат бирлашмаларининг номи	Мақсади

Жамоат ташкилотлари – фуқаролар томонидан ихтиёрий равишда яратилган нодавлат (нодавлат) жамоа бирлашмаси.
Сиёсий ташкилотлар – сиёсатга жалб қилиш ва сиёсатда иштирок этиш учун яратилган жамоат ташкилотдир.

35-§. Совет сиёсий тизимининг инқирози. "Август исёни" ва СССР нинг қулаши

Ушбу дарсда:

- Қайта қуриш йилларида мамлакатимиздаги сиёсий воқеалар билан, турли сиёсий партияларнинг фаолияти билан танишамиз;
- 1991 йил "Август исёни" ва СССР нинг қулаши ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар

- Август "исёни"
- фавқулодда ҳолат
- Беловежье битими

Тадқиқот саволи: *СССР нинг парчаланишига нима сабаб бўлди?*

1989 йилда Жанаозенда содир бўлган воқеа, Қарағанди кончиларининг иш ташлаши. Қайта қуриш йилларида мамлакатда аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган мақсад ва вазифаларнинг кўпи амалга ошмади. Қабул қилинган масалалар жамоатчиликка тааллуқлидир. 1989 йил июнь ойида Манғистау вилоятининг Жанаозен шаҳрида рўй берган халқ ғалаёни бунинг тасдиғидир.

Кўшимча маълумот.

Жанаозенда уй-жой олиш учун, мактабгача болалар боғчасига навбатда бориш жуда секин силжиди. Ишсизлик маҳаллий ёшлар орасида ўсди. Ушбу минтақадаги газ нефть маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи маҳаллий мутахассисларни ишлаб чиқармаганлиги сабабли, мамлакатдан ташқаридан ишчи кучи олиб келди. Чет элликлар хонадонлар билан таъминланди, уларга барча ижтимоий шароитлар яратилди.

"Вахта" усули билан келиб-кетиб ишловчилар яшовчи аҳолини камситиш орқали ижтимоий зиддиятга олиб келишига туртки бўлди. Шаҳарда иккала томондан ҳам

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

шаҳарда тўқнашувлар бўлган. Можарони бартараф этиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва махсус ваколатли ҳарбий кучлар сафарбар қилинди. Вахтада ишлайдиганларнинг кўпчилиги шаҳар ташқарисига чиқарилди. Бир қарашда миллатлараро низоларга ўхшарди, аммо унинг асосий сабаби – қозоқ халқини олиб келган совет ижтимоий сиёсати эди. Республика шаҳарларига ва Манғишлақ овулларида норозиликлар бўлиб ўтди.

1989 йилнинг июль ойида Россия ва Украинадаги кончиларининг иш ташлашга чиқиши, 10–19 июль кунлари Қарағанда кўмир кони ишчиларининг бош кўтаришига сабаб бўлди. Уларни кончилар, металлурглар, қурувчилар ва бошқалар, саноат ходимлари ва қўллаб-қувватлади.

Кончилар иқтисодий талаблари билан бирга сиёсий талаблар ҳам қўйди. Маошни кўтариш, конлардаги меҳнат шароитини яхшилаш, озиқ-овқат маҳсулотларининг турини кўпайтириш ва шунга ўхшаш талаблар билан бирга, Семей ядровий полигонини ёпиш, бутун иттифоқ тузилмаларининг монополиясини олиб ташлаш каби талаблар бўлди. Кончиларнинг талаби бўйича Қозоғистон МК нинг биринчи котиби бўлиб яқинда сайланган Н.А. Назарбаев келиб, кончилар билан қийин суҳбат ўтказди. Суҳбат маҳаллий телеканал бўйича кўрсатилди. Республика раҳбарияти кончилар билан халқ манфаатларини ҳимоя қилиш учун ишлашга келишиб олди.

Ўша воқеадан кейин халқнинг компартияга ишончи йўқолиб, партиянинг обрўси туша бошлади. 1990 йилда Коммунистик партия аъзоларининг 42 фоизи ихтиёрий равишда партиядан чиқиб кетди. **1991 йил 7 сентябрь** куни Алматида Қозоғистон Коммунистик

Кончилар иш ташлаши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

партиясининг навбатдан ташқари мажлиси бўлиб ўтди. Узоқ давом этган мунозарадан сўнг, съезд Қозоғистон КП сини тарқатиб, унинг ўрнига янги партия қуриш ҳақида қарор қабул қилди. Янги ташкил этилган партия "Социалистик партия" деб аталди. Шунга ўшаш ўзгаришлар СССРнинг бошқа республикаларида ҳам содир бўлди. Бир неча ойдан кейин коммунистик руҳда тарбияланган ва ўз фикрларини тарк этишни истамаган бир гуруҳ одамлар янги ташкилот – Қозоғистон Коммунистик партиясини қурди ва кўп ўтмай социалистик партия тарқаб кетди. 1991 йилнинг 12 октябрь ойида Комсомол ташкилоти фавқулодда съезд ўтказиб, "Қозоғистон Ленинчилар Коммунистик Ёшлар Иттифоқи" номини "Қозоғистон Ёшлар Иттифоқи"га ўзгартиришга қарор қилди.

Бироқ ҳар куни сийраклаша бошлаган ушбу ташкилот ҳам ҳаёт кечиришни тўхтатди.

1991 йилги Август исёни. СССРнинг парчаланиши. 1991 йил апрель-май ойларида мамлакатнинг суверенитетида Ново-Огореводаги президентлик қароргоҳи Горбачев билан тўққиз шўро мамлакатлари раҳбарлари билан янги битим тузишга келишиб олди. Ушбу учрашувда иштирокчилар янги босма нашрларда яратилган бирлашма ғоясини қўллаб-қувватладилар. У суверен давлатлар иттифоқи тузиб, совет суверен республикаларининг демократик федерациясига айланди. Шу муносабат билан янги давлат тизимининг ўзгариши, янги конституцияни қабул қилиш ва сайлов тизимининг ўзгариши киритилди. Ново-Огарево музокаралари иштирокчилари 1991 йил 20 августда янги Иттифоқ шартномасига имзо чекишди.

19 август куни эрталаб М. Горбачевга қарши гуруҳ одамлар ахборот воситалари орқали, СССР раҳбарининг соғлиги яхши эмаслиги сабабли ўз хизматини бажара олмаслиги эълон қилинди. Шунга боғлиқ холда Москвага ҳарбийлар киритилиб, бутун Республикада фавқулодда вазият эълон қилинди.

Махсус матбуот анжумани Фавқулодда вазиятлар бўйича давлат қўмитаси (ФВДК) томонидан эълон қилинди. Совет Иттифоқидаги сиёсий, иқтисодий ва миллатлараро муносабатларда инқирозни бартараф этиш учун турли хил чора-тадбирлар кўриши ҳақида маълум қилди.

Бу муҳим! 1991 йил 29 июлда Ново-Огарёвода М. Горбачёв, РСФСР Президенти Б. Ельцин ва Қозоғистон Президенти Н. Назарбаев ўртасида учрашув бўлди. Учрашувда Иттифоқ битимига имзо чекилганидан кейин давлат раҳбариятини алмаштириш, яъни Премьер-министр В. Павловни, Мудофаа министри Д. Язовни ИИМ министри Б. Пугони, МХХ раиси В.Крючковни вазифасидан озод қилиш тўғрисида гапирилди. 2 августда М,Горбачёв телевидениеда нутқ сўзлаб, янги иттифоқ тузилиши ҳақида хабар берди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Вазифасидан кетишини билган министрлар шовинистик фикрдаги коммунистлар билан куч министрликлари раҳбарлари янги иттифоқ шартномасига имзо чекишга йўл қўймасликка қарор қилдилар. Бундай қадамни улар СССРнинг бирлигини ҳимоя қилиш сифатида баҳолашди. Аслида уларнинг бу ҳаракатлари ўз манфаатлари ва аҳволларини ҳимоя қилиш учун қилинган эди. Чин маънода улар қонуний давлат ҳукуматига қарши чиқишди.

Чин маънода исёнчиларнинг асл мақсади 1985 йилгача СССРда бўлган тоталитар тизимни шакллантириш бўлди.

Бироқ исёнчилар иттифоқдош республикалар ва жамият томонидан қўллаб-қувватланмаган эди. Бунинг ёрдамида РСФСР Президенти Б. Ельцин, Республика Олий Кенгаш раиси Хасбулатов ва Россия бош вазири Силаев бутун аҳолини унга қарши курашишга чақирди. 22 август куни КПСС аъзолари ҳибсга олинди. Горбачев ўз фаолиятига қайтди. Август ғалаёни Коммунистик партиянинг халқ олдидаги обрўсини туширди.

Бу муҳим! 19–20 августдаги воқеалар Совет Иттифоқининг тўлиқ парчаланишига олиб келди. 20, 21 ва 24 августда Эстония, Латвия ва Украина ўзларининг мустақилликларини эълон қилди. Кейин ойнинг охиригача давлат мустақиллиги тўғрисидаги қарорни Беларусь, Молдова, Озарбайжон, Қирғизистон ва Ўзбекистон қабул қилди. 27 сентябрда Туркманистон ўзининг мустақиллигини эълон қилди.

23 августда, Ельциннинг фармонига биноан, КПСС хизмати тўхтатиб қўйилди. Ўша куни Қозоғистон ССР Президенти Нурсултан Назарбаев КПСС Марказий қўмитасининг Сиёсат бўлими таркибидан чиқишини эълон қилди. Қозоғистон КП сентябрь пленумида фавқулодда съезд чақиришга қарор қилди.

Келажакда янги Кенгашнинг бўлмаслигига ишонган Россия Президенти Б.Ельцин, Украина Президенти Л.Кравчук ва Белоруссиянинг Олий Кенгаши раҳбари С. Шушкевич 1991 йилнинг 8-декабрида Белоруссиядаги Беловежье пушасида жойлашган “Вискули” резиденциясида учрашди. Шу учрашув уч славян республикаларининг раҳбарлари 1922 йили СССР ни қуриш ҳақидаги Шартнома ўз кучини йўқотганлигини эълон қилиб, янгидан Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) қурилганини эълон қилди. Дўстликни қурувчилар расмий равишда унинг таркибига бошқа давлатларни ҳам чақирди.

Бажаринг! 1991 йилги август исёни натижасида вақтинча СССР ҳукуматини қўлга олган Фавқулодда ҳолатлар бўйича давлат комитети (ФҲДК) ишлари бўйича мунозара уюштиринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шунга боғлиқ Н.Назарбаевнинг таклифи билан Ашхабадда Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг раҳбарлари учрашиб, ўзларининг МДҲ-га қўшилишга қарши эмаслигини, шартли равишда янги шартнома қабул қилиш кераклигини эълон қилди. 1991 йил 16 декабрь куни Қозоғистонннинг Олий Кенгаши "Қозоғистон Республикасининг мустақиллиги тўғрисида Қонун қабул қилди.

1991 йил 20 декабрда Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Тожикистон, Туркманистон, РКФСР, Украина, Белорусь, Армения, Молдова раҳбарлари Аламатада бош қўшди. Бунга Грузия кузатувчи ҳисобидангина қатнашди. М.С.Горбачев бу йиғилишга чақирилмади.

1991 йил 21 декабрда ўша 11 давлат раҳбарлари Алмата Декларациясини қабул қилиб, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг янги асосда қурилганини эълон қилди. Ўша куни Президент Н.Назарбаев Армения, Грузия, Беларусь, Қирғизистон, Латвия, Литва, Молдова, Россия, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Украина ва Эстония давлатларининг мустақиллигини тан олган қарорга қўл қўйди.

Қозоғистон Республикаси Ташқи ишлар вазири бўлиб Т.Сулейменов тайинланди. 17 кишидан иборат министрлик хизматчиларининг сони белгиланди.

Шунга мувофиқ Кенгаш Иттифоқи давлат сифатида аренадаги ўзининг хизматини тўлиқ тўхтатди. 25 декабрь куни М.Горбачев телевизор орқали ўзининг СССР президенти лавозимидан кетиши ҳақида эълон қилди.

Саволларга жавоб беринг.

1. 1989 йилда Жанаозенда содир бўлган воқеалар, Қарағанди ишчиларининг иш ташлаш сабабларини аниқланг.
2. Совет Иттифоқининг қулаши қандай сабабларга кўра эди?
3. 1991 йил 23 августда Б. Ельцин нимани эълон қилди?
4. МДҲга аъзо бўлган давлатларни айтинг.
5. Қандай кучлар сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларга қарши эди?
6. Совет Иттифоқининг бутунлай парчаланиш сабаблари ҳақида мунозара ўтказинг.

Август воқеаси – қайта қуришга қарши бўлганларнинг Конституцияга қарши йўл билан ҳокимиятни эгаллаб олиш мақсадида 1991 йил 18–19 августда СССРда давлат тўнтариши ўтказишга ҳаракат қилиши.

Мустақил Давлатлар ҳамдўстлиги (МДҲ) – 1991 йилда парчаланган СССРнинг ўрнига ташкил қилинган давлатлар иттифоқи.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ЭЪЛОН ҚИЛИНИШИ

36-§. Мустақил Қозоғистон давлатчилигининг шаклланиши

Бугунги дарсда:

- "Қозоғистон Республикасининг мустақиллиги ҳақидаги" "Қонуннинг мазмуни ва моҳиятига тўхталамиз.

Тадқиқот саволи: *"Қозоғистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги" Конституциявий Қонунининг тарихий аҳамияти қандай?*

Таянч сўзлар

- Мустақиллик ҳақидаги қонун
- Хукуматнинг уч тармоғи
- Президентлик бошқарув институти
- Инаугурация

Қозоғистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги" Қонун (1991 йил 16 декабрь). Қозоғистон Республикаси давлат мустақиллиги тўғрисидаги Қонун 1991 йил 16 декабрда қабул қилинди. Қонун 7-бўлим 18 бобдан иборат. Бу ҳужжат Қозоғистон Республикаси мустақиллигини бутун оламга эълон қилган бирдан бир тарихий аҳамияти бор ҳужжат бўлиб ҳисобланади. Қабул қилинган ҳужжатнинг I бўлимида Қозоғистон Республикаси мустақил, демократик, унитар ва ҳуқуқий давлат бўлиб эълон қилинди.

У ўз мамлакатининг қудрати, яъни ички ва ташқи сиёсатини шахсан юритганлиги ва халқаро ҳуқуқ тамойиллари асосида барча давлатлар билан муносабатларини ўрнатганига асосланган эди. **Қозоғистон ҳудудининг ҳозирги чегараси бир томонлама, бўлинмас ва дахлсиздир** бобида **II бобда** республика фуқаролари миллатига, диний эътиқодига, жамоат бирлашмалари, келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи ва яшаётган жойига қарамасдан бир хил ҳуқуқлардан фойдаланиб, ўз вазифаларини бажариши атаб кўрсатилди. Ҳужжатда мустақилликнинг эгаси бўлиб **республика фуқаролари** ҳисобланиши айтилган. Бир пайтлар ҳар хил тарихий шароитларга боғлиқ республика ҳудудини ташлаб кетишга мажбур бўлган ва бошқа давлатларда яшовчи қозоқларга ўзлари ҳаёт кечираётган мамлакатнинг қонунига қарши бўлмаган ҳолда, шу мамлакатнинг фуқароси бўлиш билан бир қаторда, Қозоғистоннинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Президент инагурацияси маросими. 1991 йил 10 декабрь. Алмати ш.

фуқаролиги қўшиб берилиши аниқ бўлди. Ҳужжатда давлатнинг жуда муҳим вазифаларидан бири сифатида маданиятни, урф-одатлар билан тилни қайта ривожлантириш кўзда тутилди.

Қозоғистонда ҳаёт кечираётган бошқа миллат вакиллари миллий қадриятларини қайта тиклаш қоидалари аниқ айтилди.

III боб Қозоғистон Республикаси давлат органлари тузилмаси таҳлил қилинди. Қозоғистонда давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва **суд ҳокимияти** тамойилларига асосланганлиги аниқланди. Агар **Қозоғистон Республикаси Олий Кенгаши** томонидан қонун **чиқарувчи** орган Қозоғистон Республикаси Президенти ва унинг ижро этувчи ҳукумати томонидан Президент бўлса, Қозоғистон Республикаси Олий суди ва Олий Арбитраж суди судялар деб эълон қилинди.

Конституцияни ҳимоя қилиш бўйича олий суд органи Қозоғистон Республикасининг Конституциявий суди ҳисобланади.

IV боб Республиканинг иқтисодий мустақиллиги асосларини белгилайди. Барча шахсий иқтисодий тизимлар республиканинг мустақил давлат мақомига ва мулкчиликнинг барча шаклларининг кўплиги ва тенглигига асосланганлиги қайд этилди. Ер ва ер ости бойликлари, сув ва ҳаво ҳудуди, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ва бошқа табиий ресурслар, иқтисодий ва илмий-техник салоҳият Қозоғистон Республикаси мулкидир.

V бобда Қозоғистоннинг Республикаси жаҳон халқаро ҳуқуқ субъекти бўлиб ҳисобланиши кўрсатилган. Қозоғистон дипломатик ва консуллик вакиллари билан алмашади, халқаро ташкилотларга,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жамоавий хавфсизлик тизимига кира олади ва уларнинг ишларида қатнашади, ташқи иқтисодий ишлардаги масалаларни мустақил ҳал қилади деб тасдиқланган.

Сўнгги VII бобда ҚР нинг давлат рамзлари – Герби, Байроғи, Мадҳияси белгиланди. Пойтахти – Алмати шаҳри (29.03.2019 йилда тўлдирилганлари билан амалдаги Конституциянинг 2-бобига асосан Қозоғистон Республикасининг пойтахти – Нур-Султан шаҳри). Шу билан бирга Конституция ва яна бошқа қонун актлари кўрсатилган қонунга зид келмасагина қўлланилади деб кўрсатилган.

Изланинг! Конституциянинг 6-бобида айтилмаган масалалар тўғрисида изланиб, хабар тайёрланг.

1991 йилда Президентлик институти ривожланишининг янги босқичи бошланди. Мустақиллик ўрнатила бошланган ўша даврда умумхалқ Президент сайлови ўтказиш зарурияти пайдо бўлди. Президентликка номзодларни рўйхатга олиш 1991 йилнинг 10 октябригача ўтказилди. Қозоқ ССР Олий Кенгаши сайловни 1991 йил 16 октябрдаги қарорга биноан 1991 йил 1 декабрда ўтказишга қарор қилди.

Бу пайтда эндигина тузила бошлаган сиёсий партияларнинг сайловга тайёргарлиги ночор эди. Натижада президентликка ёлғиз номзод бўлиб Қозоқ ССР Олий Кенгаши тавсия қилган Н.Назарбаев рўйхатдан ўтди.

1 декабрь куни бўлиб ўтган умумхалқ сайловида Қозоғистон Президенти Нурсултан Назарбаев бўлди. Сайловда қатнашган аҳолининг 98,78% Н. Назарбаев учун овоз берди.

“Социалистик” даврнинг охири давлатнинг номини ўзгартиришни талаб қиларди. 10 декабрь куни Қозоғистон Кенгаш Социалистик Республикасини Қозоғистон Республикаси деб аташ тўғрисидаги қонун қабул қилинди. 1991 йил 10 декабрь куни Алмата Республика майдонида Президентнинг инаугурация маросими бўлиб ўтди. Н. А. Назарбаев кўп миллатли республикага хизмат қилиш, Конституцияни ҳурмат қилиш, халқнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш, Қозоғистон Республикаси Президенти вазифаларини адо этишга ваъда берди. Н. А.Назарбаев минбарга яқинлашиб, Конституция ва Ҳукуматнинг давлат декларациясини имзолаб, қозоқ ва рус тилларида қасамёд қабул қилган.

Қозоғистон Республикаси Давлат мадҳияси тантанали равишда залда чалинди. Президентнинг нутқидан сўнг, республика халқ шоири Ш.Абенов, республика миллий ёзувчиси Д.Ф.Снегин, СССР

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

халқ депутати И.Кожахметов, СССР халқ артисти К.Х. Кожамияров, СССРнинг фахрий мураббийси З.Ф.Арих чиқиб, барча оқсоқоллар номидан *Ш. Абенов Президентни табриклаб оқ фотиҳа* берди. Миллий безаклар билан безатилган чопон, бош кийим ва белбоғни тақдим қилдилар.

Саволларга жавоб беринг.

1. "Қозоғистон Республикаси Мустақиллиги тўғрисидаги" Қонун қачон эълон қилинди?
2. Қонуннинг 3-бобида ҚР нинг давлат ҳукумат органлари тўғрисида нима дейилади?
3. 1991 йил 1 декабрда ўтказилган умумхалқ сайловлари натижасида, Назарбаев учун қанча одам овоз берди?
4. "Мамлакатга мустақилликни таъминлайдиган қонун" мавзусида хабар тайёрланг.

Демилитация – келишувлвр орқали қўшни давлатлар орасидаги чегара чизиғи ўтадиган жойни аниқлаш, кейин тарафлар орасида имзо чекиш орқали иккинчи босқич, демаркация амалга ошади, яъни уларнинг орасидаги чегара жойини расмий равишда расмийлаштириш.

Демократия – бу халқнинг кучи; халқнинг қўлида сиёсий куч. Мамлакат ҳаётидаги энг муҳим масалаларни ҳал қилишда халқнинг назорати остида бўлган сиёсий ва иқтисодий типдаги қурилиш, овоз беришда тенг ҳуқуқлилик, одамларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳимояси.

Дипломатия – давлат ташқи сиёсатининг бир воситаси бўлиб, ҳарбий бўлмаган амалий тадбирлар тўпламидир.

Инаугурация – давлатнинг юқори лавозимли мулозимларини хизматга киришишининг тантанали тартиби.

Интеграция – давлатлараро сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий иттифоқларни яратишдир. Унинг асоси – умумий манфаат, сиёсий муносабатларнинг яқинлашуви ва ҳамкорлик.

Президент республикаси – юқори ҳукумат президентнинг қўлида бўладиган республиканинг бошқариш шаклидир.

Суверенитет – давлатнинг, миллатнинг мустақил бўлишидир.

Ҳукумат – давлатнинг олий ижро органи.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Н.А. НАЗАРБАЕВ – ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ БИРИНЧИ ПРЕЗИДЕНТИ

37–38-§. Мустақил давлатнинг шаклланишида Элбоши Н.Назарбаевнинг роли

Бугунги дарсда:

- Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти, халқ етакчиси – Н.Назарбаевнинг ишлари ва унинг ташаббуслари билан танишамиз;
- Қозоғистоннинг жаҳон майдонидаги обрўсининг ошишига эътибор қаратамиз.

Тадқиқот саволи: *Давлат тарихининг ўзгариши даврида Элбошининг роли қандай бўлди?*

Таянч сўзлар

- Биринчи Президент
- Элбоши
- ғоявий бирикиш
- Халқаро обрў

Н.А. Назарбаевнинг сиёсатчи, мутафаккир ва жамият арбоби сифатида шаклланиши. Миллат етакчиси. Мустақил давлатнинг шаклланиши ва ривожланишида Биринчи Президентнинг роли.

Мустақил Қозоғистоннинг тарихи – унинг давлат институтларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш, халқаро саҳнада, ижтимоий-иқтисодий ютуқлари, миллатнинг маънавий ва маданий янгиланиши, биринчи навбатда, Қозоғистон Республикаси Президенти, Миллат етакчиси Н.Назарбаев номи билан боғлиқ.

Ўзининг меҳнатсеварлиги ва ташкилотчилик қобилиятлари туфайли Н.А.Назарбаев металлургия заводининг оддий ишчисилигидан бошлаб давлат раҳбари даражасигача меҳнат йўлини босиб ўтди. Ўз фаолиятини республика халқига хизмат кўрсатишга, унинг ўсиб-униши ва келажагини таъминлашга бахш этди.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган вақтнинг ўзида, Назарбаев собиқ Совет Иттифоқидаги энг нуфузли шахсларидан бири бўлган. Мустақил Қозоғистон Президенти лавозими унинг буюк давлат арбоби иқтидорини очиб берди, жаҳон миқёсида ва даражасида стратегик мавқе кўрсатди. Шу билан бир қаторда жаҳон етакчилари: Маргарет Тэтчер, Ли Куан Ю ва бошқа кўплаб сиёсатчилар Н.Назарбоевнинг стратегик фикрлаш қобилиятини, узоқни кўришини таъкидладилар.

Бугунги кун Қозоғистон – кучли иқтисодиёти ривожланган, халқнинг бирдамлиги ярашган ва келажак учун режаси зўр ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Президент Н. Назарбаевнинг Қозоғистон халқига навбатдаги йўлланмаси вақти

кучли режалар қуриб ўтирган жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли аъзосини яратиш. Тарихи ўхшаш ва мустақилликка биргаликда эришган кўплаб давлатлар бошларидан кечирган ижтимоий ва сиёсий зарбалар мамлакатимизда бўлмаган.

Изланинг: "Қозоғистоннинг ривожланиш модели" мавзусида эссе ёзинг.

Мустақилликка эришишдан қисқа вақт олдин, давлатнинг аҳволи умуман бошқача эди. Мустақилликдан кейинги қувонч тез орада келажакка деган ишончсизлик, қўрқинч билан алмашди. Собиқ СССР таркибида бўлган республикалар орасида иқтисодий ва сиёсий алоқаларни заифлашишига кўплаб йирик саноатларнинг тўхташига, қишлоқ хўжалиги соҳаси қулашига, маданий ва илмий боғланишларнинг сусайишига олиб келди, одамлар ойлаб иш ҳақи олмай, дўконларда товарлар йўқолиб кетди.

Жуда мураккаб вазиятда масъулият юкини кўтариш керак бўлган ҳал қилувчи қарор қабул қилувчи инсон керак эди. Бу Қозоғистон Республикасининг Президенти Нурсултан Назарбаев эди. Шу билан бирга ҳукумат олдида зудлик билан ечиладиган бир қатор муаммолар мавжуд эди.

Булар:

– давлатни шакллантириш, давлат ҳокимият органларини ташкил этиш;

– мураккаб ижтимоий ва иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш;

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

– мамлакатимизнинг халқаро майдонда тан олиниши;

– турли халқаро ташкилотларнинг тўла аъзосига айланиш.

Н.А. Назарбаевнинг ўзи "Қозоғистон йўли" номли китобида шундай дейди: "*Кўпчилик, айниқса, катталар яхши уйларни қуриш қанчалик мураккаб эканини биладилар. Қийин нарса – ёш давлат, умумий мамлакат – Қозоғистонни яратишдир.*

Шунинг учун давлатни яратиш, келажакда қандай давлатда ҳаёт кечиришимизни аниқ йўллайдиган ҳаммага тушунарли режани талаб қилади". Шу сабабли долзарб муаммоларнинг тез ечимини топиш учун **1992 йилда** Қозоғистонни мустақил давлат сифатида шакллантириш ва ривожлантириш" стратегияси қабул қилинди. Стратегия ҳозирги Қозоғистон пойдеворининг биринчи қадамини қўйган республиканинг расмий ҳужжатларидан бири бўлди. Шу ҳужжат билан Қозоғистон ривожланган чорвачилик тажрибасидаги консерватизмни, алоҳида раҳбарлар ва халқнинг бир ёқлама фикрлашини енга бошлади.

Стратегия *икки асосий* иқтисодий тамойилни эълон қилди:

Биринчидан, рақобатбардош, ижтимоий бозор иқтисодиётини шакллантириш;

Иккинчидан, инсонга иқтисодий танловни амалга оширишга имкон берувчи ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитларни яратиш. Н. Назарбаевнинг **"биринчи-иқтисодиёт, кейин-сиёсат"** формуласи давлатга ўтиш даври муаммоларини муваффақиятли енгишга имкон берди. Ҳозирда ҳеч ким "**Қозоғистон ривожланиши моделининг**" ҳақиқатини инкор эта олмайди. Бу модел яхши аниқланган стратегияга асосланган аниқ ҳаракатни таъминлайди. Мустақилликнинг дастлабки кунларида Президентимиз огоҳлантирган эди:

"...Баъзилар тарихий нуқтаи назардан биз Ғарб тамаддунига интиламиз дейди. Биз кўпроқ осиёлик элмиз, шунинг учун "йўлбарсларнинг" тажрибасини қўллашимиз керак дейди иккинчи бировлар. Биз россиялик менталитет билан жамоавийлик тамойилларини теран сингдирдик, шунинг учун бизнинг танловимиз Россиянинг танловига ўхшаш бўлиши керак дейди учинчилар. Тўртинчи бировлар биздаги халқнинг кўпчилиги мусулмонлар, шунинг учун янги туркий моделни асос қилиб олишимиз керак деб даъво қилади. Буларнинг ҳамма айтганлари ҳақиқат ва шу билан бир қаторда уларнинг барчаси хато қилади. Биз – ўзимизнинг аниқ тарихимиз билан мустақил келажагимиз бор евроосиёлик халқмиз. Шу сабабли бизнинг бошқа ҳеч кимнинг моделига ўхшамайдиган бўлади. У ўзига турли тамаддунларнинг ютуқларини сингдиради".

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Изланинг: Мамлакат Президентининг ёшларга кўрсатган бошқа сўзларини топиб, давом эттиринг:

1. "Бу ҳукуматга эмас, билимга ишонадиган замон";
2. Ёш қозоғистонлик фуқаро деганимиз — фақат ҳуқуқкина эмас, биринчи навбатда ўзи, ўзининг оиласи ва бизнинг Ватанимиз учун катта масъулият эканини унутмаслигимиз керак".
3. "Соғлиқни сақлаш аввало инсон томонидан шакллантирилиши керак";
4. "Сизнинг билимларингиз сизнинг мехнатингизнинг натижаси.
5. "Сиз мустақил Қозоғистоннинг келажаги учун тарихий масъулиятни ҳис қиладиган фуқаросизлар".

Шу билан бирга, мустақилликнинг дастлабки йилларида иқтисодий моделнинг самаралисини излаш билан бир қаторда мафкуравий йўналишни аниқлаш муҳим эди. Ўша пайтда ўтиш даврининг қийинчиликларини тушунмаган ҳолатлар ҳам бўлди: "*Биз турли моделлардан бирини танлашимиз керак эди. Аммо айни пайтда вазиятни таҳлил қилиш, кўплаб мамлакатлар татбиқ қилган жамиятнинг ривожланишининг оқибатлари фойдасиз бўлишига олиб келди*", деб ёзди президент Н.А.Назарбаев.

Президент томонидан тақдим этилдиган ривожланиш йўналиши ихчам дастур шаклида берилди.

Тасаввур қилинг: "Биринчи — иқтисод, кейин сиёсат" формуласининг моҳияти ва маъноси нима?

Сиёсий ва иқтисодий соҳаларнинг тўртта йўналиши:

Биринчиси, расмий ҳуқуқий мустақилликдан тўла мустақилликка ўтиш;

Иккинчиси, ўша пайтдаги – давлатчиликни мустаҳкамлаш;

Учинчиси, тизимли ва кенг миқёсли иқтисодий ислоҳотлар жараёни танланди;

Тўртинчиси, ташқи иқтисодий ҳамкорлар танлашда прагматизм ва прагматик ташқи сиёсат.

Мафкуравий соҳадаги тўртта йўналиши қуйидагилардир:

– биринчидан, миллатлараро тотувлик;

– иккинчидан, миллий бирлик;

– учинчидан;

– Қозоғистон жамиятини модернизация қилиш ғояси эълон қилинди;

– Тўртинчидан – жамиятдаги бошқа динларга ҳурмат ва диний эркинликни шакллантириш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу принципларнинг барчаси вақт синовидан ўтган.

XX асрнинг 1990 йилларнинг иккинчи ярмида ислоҳотлар давом этаверди. Ўша вақтга келиб давлатчилик, сиёсий тизим, демократия ва фуқаролик эркинлиги асослари шаклланди. Янги қонунлар асосида бозор иқтисодёти шаклланди. Трайбалиқлининг тарқалишига тўсиқлар қўйилиб ва қозоқ халқининг бирлиги сақланиб қолди ва жамиятдаги миллатлараро тинчлик янада мустаҳкамланди. Ушбу босқичда ислоҳотларнинг асосий йўналиши макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, қонунчиликни, молиявий тизимни, ижтимоий соҳани ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришни таъминлашдан иборат. Иқтисодий инқирознинг сабабларини бартараф этиш йўлларини аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга эди.

Бажаринг! Қозоғистонда яшайдиган миллатларнинг мафкуравий бирилиги туғрисида ё ижтимоий йўналишдаги эссе ёзинг.

Н.А Назарбаев ва Евроосиё ғояси.

Н.А Назарбаевнинг асосий ғояларидан бири – бу Евроосиё интеграцияси ғояси. Ушбу ғоя жаҳон сиёсатидаги глобал лидернинг асосий устувор йўналишларидан биридир.

Евроосиё ғояси XX аср бошларида рус муҳожирлари орасида пайдо бўлган "**Евроосиё мактаби**"нинг ғояларига асосланади. Ушбу йўналишдаги ишлардан бири Евроосиё халқларининг географик ва маданий-тарихий бирлигини илмий жиҳатдан исботловчи таниқли рус мутафаккири Лев Гумилёвнинг тадқиқотидир.

Элбоши Н.Назарбаев замонавий Европа Иттифоқи концепциясини, замонавий дунё хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таклиф қилди. Қозоғистон Президенти илк бор 1994 йилда Ломоносов номидаги Москва давлат университетида эълон қилди. Бу бўйича бурунги Кенгаш Иттифоқининг таркибида бўлган давлатлар ташкил этилган, умумий муддаони муҳофаза қилишни кўзда тутган **Евроосиё Иттифоқини қуриш** таклифи илгари сурилди.

Н.А Назарбаев томонидан таклиф этилган Евроосиё ғояси қуйидаги принципларга асосланади:

Биринчидан, маданий ва ривожлантирувчи факторларни йўққа чиқармасдан интеграцияни биринчи навбатда иқтисодий прагматизм асосида яратиш: "*Интеграция жараёнларининг ҳаракатлантирувчи кучи абстрактли геосиёсий ғоялар ва шиорлар эмас, иқтисодий манфаат. Шу боис келажакдаги Евроосиё Иттифоқининг асосий пойдевори – ягона иқтисодий маконимизни халқимизнинг кенг кўламли ҳудуди сифатида биргаликда ривожлантиришдир*".

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иккинчидан, бирлашиш тўғрисидаги қарор ҳар бир давлат томонидан ихтиёрий равишда қабул қилиниши керак.

Учинчидан, тенг ҳуқуқлилик, бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик, суверенитетни ҳурмат қилиш ва чегараларнинг қатъий ҳимоя қилиш тамойиллари асосида давлатларни бирлаштириш.

Тўртинчидан, келишув асосида бирлашмага аъзо бўлган Давлатнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда Евроосиё Иттифоқининг аниқ розилиги билан қарорларни қабул қилиш учун ваколатли миллий органларни ташкил этиш. (*Н.Назарбаев Евроосиё Иттифоқи: Фикрдан келажакдаги тарихга қадар*) ("Егемен Қазақстан", 2011, 27 октябрь.)

Ҳозирги вақтда таклиф этилаётган интеграция лойиҳаси турли ассоциациялар сифатида муваффақиятли ишламоқда. 1995 йилда Иттифоқ шартномаси имзоланди. Н.А Назарбаев ғояси ШҲТ (*Шанхай ҳамкорлик ташкилоти*), ЕврАзЕС ва ЖХХШТ (*Жамоат хавфсизлик ҳақидаги шартнома ташкилоти*) каби нуфузли ташкилотларнинг шаклланишидан бошланди."*Бугунги кунда Евроосиё ғояси миллионлаб одамлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда, Элбоши айтганидай "Бой маданий келажакни кўриш мумкин. Бу бизнинг мамлакатимизга жаҳон ва дунёда муносиб ўрин эгаллаш имконини беради – иқтисодий, маданий ва гуманитар ҳамкорликнинг янги даражасига қўтарилишига шароит яратади. Бу биз ҳозирдан бошлаб бирга ёзиб келган умумий тарихимиздир*".

Биринчи Президент Н.А.Назарбаевнинг Давлат раҳбари сифатидаги фаолиятини якунлаши. 2019 йил 19 августда Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти – Элбоши (Миллат йўлбошчиси) Нурсултан Абишули Назарбаев ўзининг халққа йўлланган мурожаатида Қозоғистон Республикасининг Президенти сифатидаги ваколатини тўхтатганлиги ҳақидаги қарорини эълон қилди. Нурсултан Абишевич Назарбаев Биринчи Президент статусини тасдиқлаган Қозоғистон Республикаси қонунига мувофиқ Элбоши Хавфсизлик Кенгашининг раиси, "Нур Отан" партиясининг етакчиси ва Конституциявий Кенгаш аъзоси вазифаларини давом эттириши мумкин.

Шундай қилиб, Элбоши (Миллат етакчиси) Нурсултан Абишули Назарбаев ўзининг тарихий вазифасини бажариб, конституциявий ҳуқуқига кўра Давлат раҳбари вазифасини ўз ихтиёри билан якунлади.

Давлат раҳбари вазифасини бундан буён давом эттириш масаласи Конституция бўйича ҳал қилинди. Давлатни бошқариш вазифаси Конституциянинг 48-моддасига биноан президентлик сай-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лови ўтгунига қадар Парламент Сенатининг раиси Қасим-Жомарт Тоқаевга юклатилди. 2019 йилнинг 21 мартидан Қасим-Жомарт Тоқаев қасамёд қилиб, Қозоғистон Республикасининг Президенти лавозимига киришди.

2019 йил 9 апрелда Қозоғистон Республикаси Президенти Қасим-Жомарт Тоқаев юртимизнинг фуқароларига йўллаган мурожаатида навбатдан ташқари сайлов тўғрисидаги ўз фикрини эълон қилди:

Қимматли ватандошлар!

Бугун элимизга ва ҳар қайсимизга тегишли ўта аҳамиятли мурожаат эълон қилмоқдаман.

Юртимизнинг Конституциясига мувофиқ Қозоғистон Республикаси Президентлигига навбатдан ташқари сайловни 2019 йилнинг 9 июнида ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилдим.

Мен бу масъулиятли қарор бўйича Элбошимиз Нурсултан Абишули Назарбаев билан маслаҳатлашдим.

Парламентнинг икки палата спикери билан, Премьер-Министр билан кенгашдим.

Конституциявий Кенгаш келишувига таяндим.

Парламентдаги партия етакчилари билан учрашдим.

Навбатдан ташқари сайлов тўғрисида қарор қабул қилиш – ўта аҳамиятли ва зарурий қадам.

Биз Элбошимизнинг саъй-ҳаракатлари билан мустақил, қудратли давлат қурдик. Қозоғистон халқаро майдонда ўзининг муносиб ўрнига эга бўлди. Бизни нуфузли ва кучли давлат сифатида бутун дунё тан олади.

Бугунги кунда тарихий босқични бошдан ўтказяпмиз.

Олий ҳокимият қонуний ва тинч йўл билан алмашди. Бутун жаҳон ҳамжамияти бу воқеани тушуниш ва ҳурмат билан қабул қилди.

Давлат раҳбари сифатида мен ўз вазифамни ва масъулиятимни тўлиқ ҳис этаман.

Президент лавозимига киришганимдан буён ҳамма жойни айланиб юрибман. Халқнинг дардини яхши биламан. Зиёлилар билан, меҳнаткашлар билан, бизнес вакиллари билан, инвесторлар билан, чет эллик шахслар билан учрашдим.

Биз Элбошимизнинг аниқ йўлидан борамиз. Халқимиз – бирлашган. Мустақиллигимизнинг энг юқори қадрияти сифатида мамлакатимизнинг пойдевори мустаҳкам. Олдиндаги Президент сайлови бунга далил бўлиши керак.

Шунинг учун юртдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш, олға юриш учун, ижтимоий-иқтисодий мақсад-вазифаларни муносиб равишда амалга ошириш учун бизга аниқлик зарур. Бунинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

устига дунёдаги аҳвол ноаниқ бўлиб турибди. Бу Ватанимизнинг хавфсизлигига синов-хатар олиб келиши мумкин.

Ички ва ташқи сиёсатдаги ворисийлик ва барқарорликни сақлаб, Элбоши тавсия қилган ижтимоий дастурларни ўйдагидай муваффақиятли ва самарали амалга оширишимиз керак.

Бунинг учун айтиб ўтилган тақдирдаги қарорни қабул қилдим.

Бундай қарор фақатгина халқнинг бевосита хоҳиши билан сайловда қабул қилиниши шарт.

Қозоғистон – демократик мамлакат. Президент халқ танлови билан сайланади.

Мен Давлат раҳбари сифатида сайловнинг шаффоф, очиқ ва адолатли ўтишига кафиллик бераман! Бу – менинг қатъий позициям!

Олдимизда катта вазифалар турибди. Мен халқимизга, яъни сизларга ишонаман.

Қадрли ватандошлар!

"Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, тўртовлон тугал бўлса, тепадагини ундирар" дейди доно халқимиз.

Бўлғуси сайловга барчангизни бор масъулият билан қарашга чақираман.

Юртимизнинг келажаги, ҳар бир оила билан фуқаронинг тақдири Сизларнинг қарорингизга бевосита боғлиқ!

2019 йил 9 июнда бўлиб ўтган навбатдан ташқари сайловда Қасим-Жомарт Тоқаев Қозоғистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ кейинги 5 йил муддатга ҚР Президенти этиб сайланди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Президент Н.А.Назарбаевнинг устувор вазифалари нима??
2. Инқирозни бартараф этиш учун қандай стратегик дастурлар қабул қилинди?
3. Президент Н.А. Назарбаевнинг юксак халқаро обрўсига сабаб нима?
4. Н.А.Назарбаев таклиф қилган Евроосиё ғоясининг тамойиллари қандай?
5. Президентнинг халққа йўлланмасини тузишнинг алоҳида хусусиятлари.
6. "Қозоғистон – менинг тақдирим" мавзусида эссе ёзинг.
7. Қўшимча маълумотлардан фойдаланиб, Президентнинг Қарағанди металлургия заводида ишлаган вақти ҳақида слайд тайёрланг.
8. Элбоши ҳақидаги фильмни кўриб чиқинг ("Болалик давримнинг осмони", "Юлдузлар тўқнашганда") ва "Мамлакат келажагини ўйлаган фуқаро" мавзусида эссе ёзинг.

Маргарет Тэтчер – Буюк Британия Қироллигининг 71-Бош вазири (Буюк Британия Консерватив Партияси) 1979–1990 йиллари. Бу лавозимда бўлган биринчи аёл, шу билан бирга Европа давлатларидан бош вазир бўлган биринчи аёл. Тэчер Буюк Британиянинг XX-асрда энг узоқ бош вазирлик қилган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ли Куан Ю – Сингапур сиёсатчиси, Сингапур Республикасининг биринчи бош вазири (1959–1990) бўлиб, унинг пайтида мамлакат ривожланиб, Сингапур "иқтисодий мўъжиза" тушунчаси пайдо бўлди.

Трайбализм ёки трибализм (ингил тилида tribalism, tribe-қабила) қабила принципига асосланган ижтимоий-сиёсий бирлашма туридир ва давлат ҳокимияти уруғ-қабила алоқалари асосида шаклланади. Бу қабилаларарo тўқнашувларга олиб келади.

Иқтисодий интеграция – қўшни давлатлар ўртасида барқарор алоқаларни ривожлантириш жараёни, иқтисодий интеграцияда босқичма-босқич интеграция қилиш, халқаро иқтисодий ва давлатларнинг умумий мулкини ҳимоя қилувчи сиёсатни қўллаб-қувватлашдир.

Қўшимча маълумот.

Нурсултан Абишевич Назарбаев 1940 йил 6-июлда Алмати вилоятининг Каскелен туманидаги Чемолган қишлоғида туғилган. 1967 йилда Қарағанда металлургия комбинатидаги Олий техника институтини тамомлаган. Иқтисодиёт фанлари доктори. 1960 йилдан 1969 йилгача Қарағанда металлургия комбинатида ишлаган. 1969–1973 йилларда Қарағанди вилоятининг Темиртау шаҳрида партия-комсомол ишларида масъулиятли вазифаларни бажарган. 1973 йилдан 1977 йилгача. Караганда металлургия заводи партия комитетининг котиби. 1977–1979 йилларда – Қарағанди вилоятининг партия қўмитаси иккинчи котиби. 1979–1984 йилларда Қозоғистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг котиби. 1984–1989 йилларда – Қозоғистон ССР Вазирлар Кенгаши Раиси. 1989 йилдан 1991 йилгача – Қозоғистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг биринчи котиби. Бундан ташқари, 1990 йил февралдан апрелгача Қозоқ ССР Олий Советининг раиси бўлган. 1990 йил апрель – Қозоғистон Республикаси Президенти. 1991 йил 1 декабрь куни Қозоғистон президенти сайлови биринчи марта ўтказилди. Н.Назарбаев сайлов натижалари бўйича ғалаба қозонди (98,7%). Мамлакатдаги барча кейинги президентлик сайловларида, аҳолининг аксарияти Назарбаевни қўллаб-қувватлайди.

Кўплаб асарларнинг муаллифи: "Экономика Казахстана: реальность и перспектива становления", "Без правых и левых", "Стратегия развития Казахстана как суверенного государства", "Нарық және әлеуметтік-экономикалық даму", "Ғасырлар тоғысында", "Евразийский союз: идеи, практика, перспективы", "Тарих толқынында", "Бейбітшілік кіндігі", "Сындарлы он жыл", "Еуразия жүрегінде", "Қазақстан жолы" ва бошқалар.

Билишингиз керак: (Қўшимча ҳужжатлар) ва бошқалар. Биринчи Президентнинг Қозоғистон халқига йиллик Мурожаатлари тўғрисида.

Н.А.Назарбаев биринчи марта Қозоғистон халқига Мурожаатини 1997 йилда йўлларида ва шу Мурожаатида мамлакатнинг 2030 йилгача ривожланиш стратегияси тақдим этилди.

Халққа мурожаат қилиш дастури кўплаб давлатларда ўрин олган, бурунги Кенгаш Иттифоқининг таркибида бўлган давлатларда хам учрайди. Лекин Қозоғистон Президенти Н.А. Назарбаев ўзгача турини шакллантирди – у мамлакатнинг шахсий институтларига эмас, масалан АҚШ Президенти ва яна бошқа давлат раҳбарларига

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўхшаб (қонун чиқарувчи органларнинг олдида сўз олди) давлатнинг якка институтларига эмас, аксинча бутун халққа мурожаат қилди. Асосан, Қозоғистон халқига Мурожаати демократик бошқаришнинг бир тури бўлиб ҳисобланади. Президент – тўппа-тўғри халққа мурожаат қилади, шундан кейин халқни бошқараётган ҳукумат режаларига бўлган нуқтаи назар белгиланади.

Масалан, 1997 йилги Мурожаатида Н.А. Назарбаев 33 **йилга** мўлжалланган мақсадлар билан вазифалар ҳақида сўз қўзғади. Маърузасида мамлакатда ва жамиятда бўладиган ўзгаришлар хақида тушунтирилди, мамлакат олдига қўйилган юқори мақсадларга етиш учун қандай оралиқ даврлардан ўтиш кераклиги хақида ахборот берилди. Бу мурожаатда Президент "Қозоғистон – 2030" стратегиясини қандай қабул қилиш уни қаттиқ ўйлантирадиган масала эканлиги ҳақида ёзади. Сабаби стратегиянинг муваффақиятли амалга ошиши халқнинг кўнгил куйи билан боғлиқ бўлди. Халқ Стратегияни жудая яхши қабул қилди, унда фаровон келажакка етишдаги миллий мақсадлар билан устуворликлар тизими белгиланди.

Бундан кейинги анъанага айланган ҳар йилги Мурожаатлар ҳам ўша намуна бўйича тузилди: бошида Президент ўтган йилнинг якуний ҳисоботини берди, ютуқларга тўхталиб, ечимини кутаётган масалаларни эслатди. Кейин эса Ҳукуматга аниқ топ ширириқлар берилади, уларнинг бажарилиш муддати ва яна бошқа талаблар белгиланади. Йил давомида Қозоғистон жамияти давлат раҳбари берган Топширириқлар. қай даражада ва қандай бажарилаётганлигини кўради. Ҳар Мурожаатдан кейин унинг асосий белгиларини тушунтирадиган чора-тадбирлар уюштирилади. Бу билан давлат органлари раҳбарлари, Парламент ва маслаҳат депутатлари, жамоатчилик фаоллари, оммавий ахборот воситалари шуғулланади. Шундан сўнг жамоатчилик Ҳукумат ва маҳаллий ижроия органларининг хизматлари Давлат раҳбари Мурожаатида қўйилган мақсадларини амалга оширишга йўналтирилганини яхши билади, демак, иқтисодни ривожлантириш, хавфсизликни мустаҳкамлаб, турмуш тарзини яхшилашни кўзлайди.

Ҳар Мурожаатда мамлакатимизнинг ютуқлари билан жаҳонда бўлаётган ўзгаришлар айтиб ўтилиб, кейинги йилга қўйиладиган янги вазифалар белгиланади.

Биринчи Президеннт Н.А.Назарбаевнинг аҳамиятга молик мурожаатларидан бири 2009 йилги "**Инқироздан – янгиланишва ривожланишга**" номли Мурожаати бўлди. Бунда Элбоши қозоғистонликларга бизнинг давлат жаҳонни қамраб олган инқироздан ўйдагидай ўтиб, ундан-да кучли ва гуллаб яшнаган мамлакат бўлиб чиқишини ишонтириб айтди. Миллий даромаддан йиғилган маблағлар инқирознинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни қўллашга имкон беради. Уларни муваффақиятли ва вақтида амалга оширгандан кейин халқаро экспертлар ҳам тан олди. "Ўша жамғармани ташкил қилиб биз яхши иш қилдик. Ўзининг эртанги кунини ўйлаган ҳар қандай давлатлар шундай ишлаши зарур. Шу орқали биз ўша кўринишдан чиқиб кетиш имконияти учун олдиндан иқтисодимизнинг мустаҳкам жамғармасини таъминладик", – дейилади 2009 йилги Мурожаатда.

Элбошининг топшириғи бўйича Ҳукумат кичик ва ўрта бизнесдаги тадбиркорларни қўллаб-қувватлади, турар жой қурилиши соҳасига катта маблағ ажратди. Элбоши ялпи ишсизликнинг авж олишига йўл қўймаслик учун халқни иш билан таъминлаш дастурини ҳозирлайди, иқтисод соҳаларини бундай кейин янгилаш, унинг ичида транспорт инфратузилмасини яхшилашни топширди. Шунинг орқасида жаҳоннинг кўплаб давлатларининг иқтисоди инқирозга учраб,ишсизлик кучайиб, ижтимоий норозиликлар юз бераётганда, бизнинг мамлакат барқарорликни сақлаб қолди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Қозоғистонда жадаллаштирилган ривожланиш дастурлари қабул қилинди, кўплаб янги ишлаб чиқариш ўринлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

очилди. "Йўл харитаси" доирасида турар жой – коммунал хўжаликни янгилаш, транспорт инфрақурилмасини янгилаш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Бажарилган чора-тадбирлар натижасида ишсизлик анча пасайди.

Элбошининг ҳар бир Мурожаати мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий аҳволни холис таҳлил қилиб кўриб чиқади, мураккаб масалалар ҳар томонлама тушунтирилиб, уларни ҳал қилиш йўллари кўрсатилади, шу билан бирга Қозоғистон жамияти олдида турган умумий вазифалар аниқланади.

Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н.Назарбаевнинг Қозоғистон халқига Мурожаатлари (1997–2018 йй.)

1. 1997 йил 16 октябрь. "Қозоғистон-2030". Барча Қозоғистонликларнинг ўсиши, хавфсизлиги ва фаровонлиги".

2. 1998 йил 20 сентябрь. "Давлатдаги вазият, ички ва ташқи сиёсатнинг асосий йўналишлари: янги асрдаги жамиятни демократлаштириш, иқтисодий ва сиёсий ислоҳотлар.

3. 1999 йил 16 сентябрь. "Янги асрдаги мамлакат барқарорлиги ва хавфсизлиги"..

4. 2000 йил 16 октябрь. "Ихтиёрий, самарали ва хавфсиз жамият".

5. 2001 йил 16 сентябрь. "Асқар Асулар алда: Мамлакатдаги Вазият ва 2002 йилда ички ва ташқи сиёсатнинг асосий йўналишлари".

6. 2002 йил 16 апрель. "Қишлоққа алоҳида эътибор қаратилмоқда.

7. 2003 йил 16 апрель "Ички ва ташқи сиёсатнинг 2004 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари.

8. 2004 йил 16 март. "Рақобатга қобилиятли Қозоғистон учун рақобатбардош иқтисодиёт, рақобатбардошлар учун".

9. 2005 йил 16 февраль. "Қозоғистон тезкор иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий модернизация йўлида".

10. 2006 йил 1 март "Қозоғистоннинг дунёнинг энг рақобатли 50 мамлакатига кириш стратегияси".

11. 2007 йил 28 февраль. "Янги дунё - Янги Қозоғистон".

12. 2008 йил 16 февраль. "Қозоғистон халқининг фаровонлиги – давлат сиёсатининг асосий мақсади".

13. 2009 йил 6 март. "Инқироздан ва ривожланишга".

14. 2010 йил январь. "Янги ўн йиллик – янги иқтисодий ўсиш – Қозоғистоннинг янги имкониятлари".

15. 2011 йил 28 январь. "Келажакни биргаликда қурамиз".

16. 2012 йил 27 январь. "Ижтимоий-иқтисодий модернизация – Қозоғистон тараққиётининг асосий йўналиши".

17. 2012 йил, 14 декабрь "Қозоғистон-2050" стратегияси – янги ташкил этилган давлатнинг янги сиёсий йўналиши.

18. 2014 йил 17 январь. Бир мақсад, битта манфаат, бир келажак.

19. 2014 йил 11 ноябрь. "Нурли йўл" – келажакка йўл.

20. 2015 йил 30 ноябрь. "Қозоғистон янги глобал иқлимда: ўсиш, ислоҳотлар, тараққиёт.

21. 2017 йил 31 январь. "Қозоғистоннинг учинчи янгиланиши: глобал рақобатдошлик".

22. 2017 йил 12 апрель. Нурсултан Назарбаев. "Келажакка маънавий уйғониш" мақоласи.

23. 2018 йил 10 январь. "Тўртинчи саноат инқилобининг ривожланиши учун янги имкониятлар".

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

24. 2018 йил 5 октябрь "Қозоғистонликлар фаровонлигининг ўсиши: даромад ва турмуш сифатини ошириш".

"Қозоғистон-2050" стратегияси – янги ташкил этилган давлатнинг янги сиёсий йўналиши:

I. Қозоғистон давлатчилигини, миллий иқтисодиётни, фуқаролик жамиятини, ижтимоий уйғунликни, минтақавий раҳбарликни ва халқаро ҳокимиятни танқидий текшириш.

1. Кучли ва муваффақиятли давлат.
2. Барқарор демократлаштириш ва либераллаштириш жараёни.
3. Турли ижтимоий, этник ва диний гуруҳларнинг розилиги ва тинчлиги.
4. Миллий иқтисодиёт. Халқаро меҳнат тақсимотидаги бизнинг ролимиз.
5. Ижтимоий барқарорлик ва уйғунликни таъминловчи мустаҳкам ижтимоий. сиёсат.
6. Жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилган мамлакат
7. Ядро қуролини тарқатмаслик режимини илгари суришдаги фаол иштирокимиз.
8. "Қозоғистон-2030" стратегияси. Асосий хулосалар.

II. XXI асрнинг глобал ўн муаммоси.

1. Биринчи муаммо тарихий даврни тезлаштиришдир.
2. Иккинчи муаммо – глобал демографик мувозанат.
3. Учинчи, муаммо озиқ-овқат хавфсизлигига таҳдид.
4. Тўртинчи муаммо – сув етишмаслиги.
5. Бешинчи муаммо глобал энергия хавфсизлиги.
6. Олтинчи муаммо – табиий ресурсларнинг камайиши.
7. Еттинчи муаммо – Учинчи саноат инқилоби.
8. Саккизинчи муаммо ижтимоий беқарорликнинг тезлашиши.
9. Тўққизинчи муаммо – тамаддунимиз қадриятларининг инқирози.
10. Ўнинчи муаммо – янги дунё беқарорлигининг хавфи.

Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти – Элбоши Н.А.Назарбаевнинг Қозоғистон халқига йўллаган Мурожаатномаси, 2012 йил 14 декабрь

"... 2004 йилдаги "Маданий мерос" дастурида биз Қозоғистонда тарихий ва маданий ёдгорликлар ва объектларни – модернизация қилдик. 2013-йилда "Халқ – тарих тўлқинида" дастури орқали жаҳоннинг энг нуфузли архивларидан тарихимизга тегишли бўлган ҳужжатларни мунтазам тўплаб, таҳлил қилдик. Ҳозир биз кенг кўламли ва асосий ишни бошлаймиз. Мен келажакка қадам қўйиш ва мамлакатнинг оммавий онгини кучли ва масъулиятли Бирлашган Миллат бўлиш учун қандай ўзгартиришимиз ҳақида ўйлашга қарор қилдим ... "

Н. Назарбаев. "Келажакка йўналиш: маънавий тикланиш" мақоласидан.

2017 йил 12 апрель.

Келгуси йиллар учун вазифалар:

Жамиятни англаш фақат модернизация қилишнинг асосий тамойилларини шакллантиришни эмас, балки замонавий шароитда омон қолишимиз керак бўлган аниқ лойиҳаларни амалга оширишни талаб қилади. Шу муносабат билан келгуси йилларда кучли ижро этиладиган қатор лойиҳаларни таклиф қиламан. **Аввало,** қозоқ тилини лотин алифбосига ўтказиш қилиш керак ... **Иккинчидан**, ижтимоий ва гума-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

нитар фанлар соҳасида "Янги гуманитар таълим. Қозоқ тилида 100 та янги дарслик лойиҳасини амалга оширамиз"... **Учинчидан,** Қозоқ "Она юртингга байроғингни тик" деб бежиз айтмаган. Ватанпарварлик сизнинг туғилган қишлоғингизга, шаҳардаги ва минтақангизга бўлган меҳр-муҳаббатингиздан бошланади. Шунинг учун "Ланд оф Ланд" дастурини жорий қилишни таклиф қиламан ... **Тўртинчидан**, "Туғилган жой" дастуридан бўлак, биз халқнинг онгига ундан хам муҳимроқ – умуммиллат муқаддас жойлар тушунчасини сингдиришимиз керак. Унинг учун "Қозоғистоннинг муқаддас маънавий қадриятлари" ёки "Қозоғистоннинг муқаддас жойларининг географияси" лойиҳаси керак. Ҳар бир халқнинг, ҳар бир маданиятнинг ҳамма бирдек муқаддас жойлари бўлади. **Бешинчидан,** замонавий оламдаги рақобатбардошлик қобилияти – маданиятнинг хам рақобатбардошликка қобилияти деган сўз. АҚШ нинг "совуқ уруш" давридаги даромадининг асосий бўлаги Голливуднинг активида. Биз XXI асрнинг жаҳон харитасида ҳеч кимга ўхшамайдиган, ўз ўрни бор миллат вакиллари бўлишимиз керак деб айтсак, "Жаҳондаги замонавий қозоғистонлик маданият" лойиҳасини ишга туширишимиз керак.

Н. Назарбаев. "Келажакка йўналиш:
Маънавий тикланиш" мақоласидан. 12-апрель 2017 йил

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ДАВЛАТЧИЛИКНИНГ ШАКЛЛАНИШИДАГИ ЧОРА-ТАДБИРЛАР

39-§. Мустақил Қозоғистоннинг ижтимоий-сиёсий институтларининг ривожланиши

Бугунги дарсда:

- Қозоғистондаги президент бошқариш институтининг асосий хусусиятларимиз билан танишамиз. Маъмурий ҳудудий бирликларнинг номларидаги ўзгаришларни аниқлаймиз.

Таянч сўзлар

- палата
- ваколатлилик
- янгиланиш
- геосиёсий кенгаш

Мамлакат мустақиллигининг ва президент институтининг кучайиши. Қозоғистонда президентлик шаклидаги республика тизими шаклланди. Конституциявий қоидага кўра, давлат ҳокимиятининг ягона манбаи – бу одамлар. Давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига бўлинади. Одамлар олий қонуний кучларни қабул қилиш ҳуқуқига эга.

Қозоғистон халқи Парламентни тўғридан – тўғри (Парламент) ва унинг вакиллари (Сенат) орқали қуради. *Қозоғистон Республикаси Парламенти вакиллик органи сифатида қонунчилик жараёнини ўз конституциявий ваколати доирасида амалга оширади.* Конституцияга кўра халқ ва давлат номидан гапириш ҳуқуқи Қозоғистон Республикаси Президенти ва Парламентига тегишли.

Президент каби Парламент халқнинг иродаси ва манфаатларини ифодалайди, халқ номидан гапиради. 1995 йилда қабул қилинган Конституцияда давлат бошқаруви, мулкчилик, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари учун янги қийинчиликлар пайдо бўлди.

Ўйланиб кўринг: Нима учун фақат Президент билан Парламентга халқ номидан гапириш ҳуқуқи берилган?

Нима учун мустақил давлатнинг қадимги тарихий-гоеграфик номларининг қайтарилиши муҳим?

Олий вакиллик органи – икки палатали Парламентни (Сенат ва Мажлис) шакллантиришнинг ҳуқуқий асосидир. Қуйи палата 107 нафар депутатдан иборат бўлиб, конституциявий қонун билан белгиланган тартибда сайланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мажлиснинг 98 нафар депутатини сайлаш хаммага бирдай, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан амалга оширилади. Мажлис депутати Қозоғистон Халқ ассамблеяси томонидан сайланади. Мажлис депутатларининг ваколат муддати – беш йил.

Сенат конституциявий қонун билан белгиланган тартибда ҳар бир вилоятдан, республика аҳамиятига молик шаҳар ва Қозоғистон Республикаси пойтахтидан икки нафар шахсдан иборат депутатлардан иборат. Бугунги кунда 15 нафар депутатнинг миллий, маданий ва бошқа манфаатларини инобатга олган ҳолда Сенат Президент томонидан тайинланади. Парламентнинг Олий палатаси аъзоларининг умумий сони 47 кишидир.

1996 йил 30 январьда икки палатали парламентнинг биринчи мажлисида Қозоғистон Республикаси Президенти Н.А. Назарбаев: "*... биз Қозоғистоннинг ҳақиқий, маданий парламентаризмининг шаффоф бошиланишида турибмиз*", деди. Мамлакатда профессионал парламент шакллана бошлади. Парламентаризм нуқтаи назаридан, парламент профессионал касб, қонунчилик, касбийлик, бир палатали тузилишдан икки палатали тузилишга ўтиш йўналишлари ривожланди.

Бажаринг: Давлат ҳукуматининг ва давлтат бошқарма тузилишининг бир аъзоси, уларнинг вазифалари ҳақида тақдимот тайёрланг.

Ҳукумат Қозоғистон Республикаси ижро этувчи ҳокимиятини амалга оширади, ижро этувчи органларнинг тизимини ва уларнинг фаолиятини бошқаради. Марказий ва маҳаллий ижро этувчи органларни бошқаради ва уларнинг хизмат фаолиятига бошчилик қилади. Ҳукумат давлатнинг асосий ижтимоий-иқтисодий сиёсатини изоҳлаб чиқади, унинг асосий мудофаа, хавфсизлик, жамоат тартиби тамойилларини белгилайди ва уларни амалга оширишни ташкил қилади.

Қозоғистон Республикаси **Конституциявий Кенгаши** 7 нафар аъзодан иборат бўлиб, ваколатлари олти йилга узайтирилади. Конституциявий кенгаш ўз фаолиятида *қуйидагиларга амал қилади: уларнинг конституциявийлигини таъминлаш давлатнинг яхлитлигини, сиёсий барқарорлигини таъминловчи конституциявий қоидаларга қаттиқ риоя этилишини назорат қилади.*

Суд ҳукумати – давлат ҳукуматининг шахсий бўлими бўлиб, уни фақат республика номидан *суд* амалга ошириши мумкин. Республика *Олий суди*, республиканинг маҳаллий ва бошқа судлари ҳам республиканинг судлари ҳисобланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Суд ҳукумати фуқароларнинг, жамоат бирлашмаларининг, давлат органларининг, ташкилотларнинг ҳуқуқларини, ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва Конституция, қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар ва халқаро шартларни амалга ошириш учун яратилган.

Маҳаллий давлат бошқарувни маслаҳат – маҳаллий ваколатли органи ва маъмурият – маҳаллий ижро этувчи орган бажаради. 2001 йил 23 январь Қозоғистон Республикасида "маҳаллий давлат бошқаруви ва ўзини-ўзи бошқариш тўғрисида" ги қонун қабул қилинди, маслаҳатлар ва маъмуриятнинг уюштириш тартиби ва ва иш-ҳаракати тасдиқланди. Маслаҳат ва маъмурий ҳудудлар режаларини, иқтисодий ва ижтимоий дастурларини тасдиқлади.

Билиб қўйган афзал! Маслаҳатлар пойтахт, алоҳида обрўли шаҳар, вилоят, туман ва шаҳарларда ташкил қилинади.

Маслаҳат депутатлари умумий, тенг ва яширин овоз бериш орқали **беш йил** муддатга сайланади.

Маслаҳат тегишли ҳудудларни ривожлантириш режаларини, иқтисодий ва ижтимоий йўналишларини, маҳаллий бюджетни ва уларнинг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботларни, унинг ичида туман, шаҳар тумани, қишлоқ, овул, овул округи ҳокими амалга оширадиган бюджет йўналишини тасдиқлаши, турар жойларнинг аҳволини назорат қилиш ишларини бажариши шарт.

Қозоғистон Республикаси маъмурий-ҳудудий тузилиши қуйидаги маъмурий-ҳудудий бирликлар томонидан белгиланади: *қишлоқ*, *кент*, *қишлоқ округи*, *шаҳардаги туман*, *шаҳар*, *туман*, *вилоят*. Қозоғистон Республикаси миллий ва маҳаллий манфаатларини уйғунлаштириш асосида давлат бошқарувини амалга ошириш икки асосий тоифага бўлинади: *ҳудуд* ва *даҳаларига* бўлинади.

Қозоғистоннинг мустақилликка эришганидан сўнг, қадимий тарихий-географик номлар, маъмурий-ҳудудий бирликлар миллий топонимикани модернизация қилиш учун қайта тикланди. Рус тилида қозоқ топонимлари исмларини қайта ташкил қилиш орқали кўплаб вилоятлар, шаҳарлар, туманлар ва бошқа аҳоли пунктларининг номлари ўзгартирилди. Номларни алмаштириш Халқ депутатлари Кенгаши таклифига биноан ва Қозоғистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат Ономастик комиссияси асосида амалга оширилди. Масалан, Жамбул – Жамбил; Чу – Шу; Джездинский – Жезди; Талди-Курган – Талдиқорган; Джетисай – Жетисай; Иссиқ шаҳари – Есик ва бошқалар.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Изланинг: Ўзингиз яшовчи худуддаги қадимги тарихий-географик номларнинг қайтарилиши ҳақида эссе ёзинг.

ҚР Биринчи Президентининг 1997 йил 23 майдаги "Алмати, Шарқий Қозоғистон, Қарағанди, Шимолий Қозоғистон вилоятларининг маъмурий-ҳудудий тузилишининг ўзгариши" ҳақидаги (туманларни бириктириш орқали) фармони бўйича бу вилоятларнинг ички тузилишида ўзгаришлар бўлди. 1997 йилги ислоҳотнинг асосий мақсади маъмурий тузилмани оптималлаштириш ва вилоятларнинг молиявий юкини камайтириш, эди.

Бир қатор вилоятларнинг ҳудудий тузилиши қайта кўрилиб бириктирилди ва шунинг учун уларнинг чегараси хам ўзгарди. Маъмурий – ҳудудий ислоҳот борасида Жезқазған вилояти Қарағанда вилояти билан, Кокшетау Шимолий Қозоғистон билан, Семей Шарқий Қозоғистон вилоятлари билан бирлаштирилди. Талдикорған вилояти Алмати вилоятига қўшилди. Кейинчалик Ақмола вилоятининг маркази мартабасини – Кокшетау (1999 й.), Алмати вилоятининг маркази мартабасини – Талдиқорған (2001 й.) шаҳарлари олди. *9 июнь 2018 й. Қозоғистон Президенти Н.Назарбаев Жанубий Қозоғистон вилоятини Туркистон вилояти деб қайта тузиш ҳақида фармон чиқариб, Чимкент шаҳарига республика аҳамиятига эга шаҳар мартабаси берилди.*

Қозоғистон Республикасининг маъмурий-ҳудудларга бўлиниши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоғистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бўлинишига қараб унинг маъмурий-ҳудудий бирликлари қаторига 86 шаҳар (3-республика аҳамияти бор шаҳарлар – Астана, Алмати, Шимкент, 14-вилоят марказлари, 25 вилоят аҳамияти бор шаҳар ва туман аҳамиятига эга 45 шаҳар), 174 шаҳар кент киради.

Маъмурий-ҳудудий ислоҳот нафақат ички, балки геосиёсий аҳамиятга эга. Бу ҳудудлар, биринчи навбатда, давлат чегараси ташқи чегара билан бир вақтда яратилган. Чегара билан чегарадош ҳудудларни созлаш келажакда уларнинг аҳволини барқарорлаштирди. Мустақил Қозоғистоннинг умумий геосиёсий фазода ички бирлашишига шароит яратилди. Йириклаштирилган четки вилоятларнинг аҳамиятлилиги чегарадош шаҳарнинг номи билан эмас, Шимолий Қозоғистон, Ғарбий Қозоғистон, Шарқий Қозоғистон, Жанубий Қозоғистон вилоятларига ўхшаш Қозоғистоннинг аҳамиятли ҳудудлари билан номланди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Мустақил Қозоғистон томонидан давлат бошқарувида қандай чоралар кўриш керак бўлди?
2. Қозоғистон Республикаси Президентининг вазифалари ҳақида бизга хабар беринг.
3. Қозоғистон Республикаси бошқариш шакли ва ҳукумат тармоқлари қандай?
4. Топоним ва ономастиканинг маъноси ҳақида нимани биласиз?
5. ҚР Биринчи Президентиниг 1997 йил 23 майдаги Маъмурий-ҳудудий тузилиш ҳақидаги ислоҳотида қандай ўзгаришлар юз берди?
6. Маъмурий-ҳудудий ислоҳотнинг геосиёсий аҳамияти қандай?

Маъмурият – 1) давлат бошқаруви органлари, ижро этувчи органларнинг мувофиқлаштирувчи органлари; 2) менежмент ва мансабдор шахслар; 3) Регуляторлар, масъул шахслар.

Ономастика – бу тилшунослик бўлими, номларни ўрганиш, уларнинг шаклланиши ва ўзгариш тарихини ўрганади.

Геосиёсат (юнонча сўз – ер, мамлакат, сиёсат) – географик омиллар билан боғлиқ ташқи сиёсат географик факторларга (ҳудуд, об ҳаво, кон ресурслари ва бошқалар) боғлиқ ҳолда юритиладиган сиёсат.

Топшириқ

Қуйидаги схемадан фойдаланиб, давлат органларининг ўзаро боғланиши қандай амалга ошиши ҳақида тақдимот тайёрланг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давлат ҳукумати ва давлат бошқари тузуми

40-§. Қозоғистондаги кўппартиялилик тизимининг шаклланиши. Жамоат ҳаракатлари ва ташкилотлар

Бугун дарсда:

- Қозоғистондаги кўппартиялилик тизимнинг, жамоат ҳаракатлари ва ташкилотларнинг шаклланиши ва ривожланишининг асосий босқичлари билан танишамиз.

Таянч сўзлар

- норасмий ташкилот
- меросхўр
- сиёсий хаёт
- жамоавий
- ҳаракат

Қозоғистондаги кўппартиялилик тизимнинг ривожланиши ва асосий босқичлари. Сиёсий жамоа ҳаракатлари ва ташкилотлари Қозоғистонда кўппартиялилик тизимининг ривожланишига йўл очиб, демократия давлат қуришнинг дастлабки нишони бўлди. Республикада чин маънода фикр алмашишдаги кўриниш берувчи кўппартиялилик сиёсий тизимнинг ҳуқуқий асоси яратилди. Кўппартиялилик тизимнинг шаклланиши ва ривожланишининг асосий босқичлари бор.

Билганингиз афзал: Сиёсий Партия (латын. *partis – қисм*) маълум бир ижтимоий гуруҳ, синф, миллат манфаатларини ҳимоя қилиш учун бирлашган жамиятнинг фаол ва ташкилий қисми ҳисобланади. Партияларнинг ўз дастурлари бор, яъни партия ғоясини, унинг мақсад-вазфалари ва уни бажариш усулларини аниқлайди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Нур Отан партиясининг биринчи логотипи

Биринчи босқич – (1980 йилларнинг ўртасидан 1990 йилгача бўлган ораликда) норасмий жамоат бирлашмаларининг ташкил этилиши.

Иккинчи босқич (1990 йилдан 1996 йилгача бўлган вақт) – кўппартиялилик жараёнининг ривожлана бошланиши. Бу йиллар оралиғида кўппартиялилик тизими мамлакатни демократлаштириш ва сиёсий тизимнинг янгиланишини ечувчи қадам қуйди. Кўппартиялилик тизимининг тез ўсишига сабаб бўлган воқеа 1990 йили СССР халқ депутатларининг II съездида КРСИ Конституциясидаги "Кенгаш жамиятининг асосий йўналиш берувчи куч, унинг сиёсий тизимининг турткиси КПСС" деган 6-бобни олиб ташлаши.

1990 йил апрель ойида "Алаш" миллий озодлик партияси ва 1990 йили май ойида Алмати шаҳрида Қозоғистон социал-демократик партияси (ҚСДП) ўзининг ташкил этилганини эълон қилди. Қозоғистон Коммунистик партиясининг ҳуқуқий вориси Социалистик партия қурилди. Бир партиялиликнинг пойдевори таъсис этилгани сайин Қозоғистонда демократик эркинликлар пайдо бўлди ва кўппартиялилик тизими шакллана бошлади. Мамлакатни демократлаштириш ва сиёсий тизимни янгилаш учун муҳим қадамлар қўйилди. Фуқароларга чин ҳуқуқлар ва эркинликлар, давлат масалаларни ечишда қатнашишга имконият берилди.

Учинчи босқич (1996–1999 йй.) 1996 йили кўппартиялилик тарихи янги саҳифаларни очган "Сиёсий партиялар ҳақидаги" Қозоғистон Республикасининг қонуни қабул қилинди. Бу қонуннинг қабул қилниши партияни ҳуқуқий институтга айлантириш ишида илгари босган қадами бўлди. Қозоғистон фуқароларининг эркин бирикиш ҳуқуқи шу қонун билан таъминланди.

Ушбу қонун партия хизматини конституциявий ҳуқуқ доирасида партия хизматларини шакллантирди ва уларнинг фаолиятини тартибга солди. Шу тариқа сиёсий партиялар Адлия министрилигига бириктирилди.

Ўйланиб кўринг: Кўппартиялилик тизимни нима учун демократик давлат ўрнатишнинг фактори деб айтамиз? Қозоғистондаги жамоат ҳаракатларининг жамиятга роли қандай?

1998 йил сентябрь – 1999 йил январда Қозоғистоннинг фуқаролар партияси (ҚФП), Қозоғистоннинг республика халқ партияси (ҚРХП),

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"Азамат" демократик партияси (АДП), Қозоғистоннинг аграр партияси ва яна бошқалар қурилди.

Тўртинчи босқич (1999 йилдан ҳозирги вақтгача) Қозоғистонидаги кўппартиялик тизимни қайта қуриш, ривожлантириш, давлатнинг сиёсий ҳаётидаги ролини орттириш давом этди.

2002 йилги 15 июлда "Сиёсий партиялар ҳақида" Қозоғистон Республикасининг янги қонуни қабул қилинди, бу партия хизматини жой жойига қўйишдаги янги шартларни: партияларни қуриш, уларнинг хизматини тўхтатиб туриш ва тўхтатиш тартибини ҳуқуқий белгилаш, партияларни маблағ билан таъминлаш, сайлов тизимига қатнашиш ва яна бошқалар.

Билганингиз афзал: Сиёсий партия бошқа жамоат бирлашмаларидан деярли фарқ қилади:

- Сиёсий партиянинг асосий мақсади ҳокимият учун курашишдир;
- сиёсий партия фаолиятининг асосий принциплари унинг уставида акс эттирилган;
- марказий ва маҳаллий ташкилий тузилма;
- сайлов кампанияларини мафкуравий ва ташкилий томонидан қўллаб-қувватлайди;

2009 йилнинг 9 февралида "Сиёсий партиялар ҳақидаги" қонунга янги тузатишлар киритилди. Сайлов ҳақидаги қонунда партиявий қуйи палатага – Мажлисга ўтиш учун 7 фоизлик тўсиқ қўйилди (сайлов пайтида 7 фоиз овоз йиғиш). Бу сиёсий партияларнинг ўзларини өқллайдиганлар учун курашишини рағбатлантиришга тегишли бўлади.

"Нур Отан" халқ-демократик партияси – Қозоғистондаги энг йирик партия. Раиси – Нурсултан Абишули Назарбаев.

1999 йил январда ҚРнинг Биринчи Президенти Н.А.Назарбаевнинг ташаббуси билан "Отан" партиясига асос солинди. Шу йилнинг 12 февралида Қозоғистон Республикаси Адлия министрлигида рўйхатдан ўтди. 2006 йил 22 декабрда Астанада (Нур-Султан ш.) бўлиб ўтган Республика сиёсий "Отан" партиясининг навбатдан ташқари X съездида янги сиёсий ташкилот – "Нур-Отан" халқ-демократик партияси тузилди, унинг таркибига "Қазақстанның азаматтық партиясы", "Қазақстанның аграрлық партияси" ва "Асар" партияси қўшилди.

Қозоғистоннинг Коммунистик партияси 1991 йил октябрда КПСС нинг парчаланганидан сўнг тузилди.

Бажаринг: Ўзингиз биладиган битта партиянинг ёки ҳаракатларнинг дастурини ёзиб, эмблемасини чизинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоғистоннинг "Ақ Жол" демократик партияси. Қозоғистоннинг "Ақ Жол" – Демократик партияси "Қозоғистоннинг демократик Танлови" жамоат бирлашмаси таъсис этилган сиёсий партиядир. 2002 йил январь ойида Сиёсий Кенгаш аъзоси Қозоғистоннинг "Ақ Жол" демократик партиясининг ташкил этилганини эълон қилди. Партия Қозоғистонни янада демократлаштириш бўйича таклифлар бериш учун келишув комиссияларининг ишида фаол иштирок этмоқда.

Қозоғистоннинг ижтимоий-демократик "Аул" партиясининг ў мақсадлари партия аграр секторни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни кучайтириш, қишлоқ ишчиларининг манфаатларини ҳимоя қилишдир

Жамоат ҳаракати ва ташкилотларини шакллантиришнинг асосий босқичлари. 1980 йилнинг иккинчи ярмида Жаҳон тарихининг ривожланиш саҳнасида ва СССР-да бўлаётган воқеалар Қозоғистонда кўппартиявийлик тизимини тиклаш ва ижтимоий-сиёсий ҳаётни демократлаштириш жараёнининг бошланишига бевосита таъсир кўрсатди. 1991 йил 27 июнда "Қозоғистоннинг Жамоат бирлашмалари тўғрисида" ги Қонуни қабул қилинди. Қозоғистоннинг биринчи қонуни ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий ташкилотларни яратиш ва ривожлантириш шартли равишда бир неча босқичларга бўлинади.

Билиб қўйган афзал: Фуқаровий жамият-ҳуқуқ ва давлат томонидан ҳимоя қилинадиган, инсон озодлиги ва ҳуқуқини кўрсатувчи шахсий озодликка эга бўлган иқтисодий мустақил инсонлар жамияти.

I босқич: (1986 йилнинг кузидан 1989 йилгача бўлган вақт.) Протопартиявий (партия изидан борган) ташкилотларнинг тузилиши, фуқаровий бошлама ҳаракатларнинг, норасмий бирлашмаларининг "Яшил майдон", "Еттисув" ва бошқа экологик гуруҳларнинг пайдо бўлиши. Қозоғистонда қайта қуриш вақтида ҳудудий белги буйича "Олам врачлар ядровий урушга қарши" халқаро бирлашманинг бўлимлари ва энг йирик халқаро антиядровий "Невада-Семей" ҳаракати тузилди.

II босқич: (1989 йилнинг боши – 1991 йилнинг августи.) Шу йиллари Қозоғистоннинг мустақил жамоат уюшмалари Ассоциацияси тузилиб, унга "Демократик-Кенгаш" филиали, "Мемориал", *"Ишонч", "Яшил майдон", "Инициатива", "Бирлашув" мустақил касаба уюшмаси ва яна бошқалар кирди. Кейинчалик миллий-демократик сифатдаги- норасмий ташкилотлар* "Желтоқсан", "Азат", "Жер ўйиқ", ихтиёрий тарихий тарбия жамияти, "Адолат", "Қозоқ тили" жамияти қурилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бажаринг: Қозоғистон Республикасидаги сиёсий партиялар ҳақида тақдимот тайёрланг.

III босқич: (1991 йилнинг сентябридан 1998 йилгача) КПСС ни тарқатиш, СССР-нинг тарқалиши, **мустақил Қозоғистон Республикасининг ташкил этилиши,** Республика фуқароларнинг сиёсий фаол ҳолатининг ўсиши, партиялар ва жамоат бирлашмаларини рўйхатдан ўтказиш;

IV босқич: (1998 йилдан 2007 йилгача) 2002 йилги партиявий қонун тизимини ўзгартириш учун, партия қуриш тизимини янада ривожлантириш, партияларни қайта рўйхатдан ўтказиш ва яна партияларнинг пайдо бўлиши, 1999 ва 2004 йиллардаги Парламент сайловига партияларнинг қатнашиши;

V босқич: (2007 йилдан ҳозиргача бўлган давр) 2007 йилда конституциявий тузатишлар ва 2010 йилда ҳукумат томонидан киритилган ўзгаришлар натижасида партия тизимининг таркибий тузилишидаги ўзгаришлар.

Давлат сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш учун шароит яратишдир. Давлат нодавлат ташкилотлар билан биргаликда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий ҳимояга муҳтож гуруҳларни қўллаб-қувватлаш, гендер тенглиги ва ижодий ташаббусларни қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит яратади. Нодавлат ташкилотлар ва давлатлар ўртасидаги шериклик боғланиш Фуқаролик форумларда аниқ намоён бўлади. Қозоғистонда фуқаролик форуми икки йилда бир марта ўтказилади. Биринчи форум 2003 йилда бўлиб ўтди.

Саволларга жавоб беринг.

1. "Партия" сўзи ҳақида маълумот беринг. Ижтимоий ҳаракат ва партия нимаси билан фарқ қилади?
2. "Сиёсий партиялар тўғрисидаги" Қонун қачон қабул қилинди?
3. *Ижтимоий ҳаракат* нима? Қозоғистонда қандай ижтимоий ҳаракатлар мавжуд?
4. Қозоғистонда ижтимоий ҳаракатларнинг ривожланишининг асосий босқичларини айтиб беринг.
5. Жамиятдаги нодавлат ташкилотларнинг аҳамияти қандай??

Қўшимча маълумот.

Мухтар Шаханов (1942 йили туғилган) – шоир, давлат ва жамоат арбоби, Қозоғистон Республикаси Парламенти Мажлисининг депутати, Қозоғистон Республикаси Халқ ёзувчиси, "Давлат тили" жамоат ҳаракатларнинг раиси. Ўнлаб чет эл академияларининг, университетларнинг доктори, профессор. БМТ нинг Атроф муҳит дастури мукофоти, Қозоғистон ва умумиттифоқ Ленин комсомол мукофоти, Турк Республикасининг "Турк дўнёсига хизмати учун" халқаро мукофоти, Қирғизистон Республикаси Халқаро

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

М.Шаханов

"Маънавият", ЮНЕСКО-нинг "Брооукер" клуби мукофоти, 2000 йли "Тарлан" мукофоти 2001 йилда, Туркиянинг Гебзе шаҳарида "Туркий забон халқлар орасида энг яхши шоир" унвони берилди. 2002 йилда М. Шахановга "Жазагер жады космоформуласы" (Шыңғыс ханның пенделік құпиясы) номли асари учун Калифорния Илм, саноат, билим ва санъат академиясининг А.Эйнштейн номидаги олтин медали берилди. СССР ва Қозоғистон халқ депутати, СССР Олий. Советининг аъзоси. 1986 йили Декабрь воқеалари борасида қозоқ халқи "миллатчи" деб айблаган КПСС Марказий Комитети сиёсий бюросининг фармонига қарши чиқиб, ўша пайтдаги ҳақиқатни шакллантириш бўйича комиссия қурди. 1980-йилларнинг охири ва 1990-йилларнинг бошларида М.Шаханов ўзини таниқли сиёсий ва жамоат арбоби сифатида кўрсатди.

Мухтор Шаханов ташаббуси билан Орол денгизи ҳавзасида аҳолига ёрдам кўрсатиш учун Балхаш ва Орол муаммолари қўмитаси ташкил этилди. Қўмита жамоатчилик ва СССР ҳукумати эътиборини Орол денгизининг экологик ҳалокатига қаратди. У қозоқ миллатининг қадриятлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш йўлидаги курашувчанлиги билан эл ҳурматига сазовор бўлган юртга таниқли шахс.

41-§. Қозоғистон Республикасининг Конституцияси (Бош Қонуни)

Бугунги дарсда:

- 1993, 1995 йиллари Қозоғистон Конституцияларининг аҳамиятини биламиз;
- Конституциямизнинг жамиятдаги ўрнини аниқлаймиз;
- 2007 йили киритилган ўзгаришлар билан тўлдиришлар ҳақида билиб оламиз.

Таянч сўзлар

- конституциявий қонуният
- ҳуқуқий давлат,
- демократик давлат,
- унитар давлат

1993 йилги Қозоғистон Республикасининг Конституцияси. 1993 йили 28 январда Қозоғистон Республикасининг Олий Кенгаши элимизнинг Асосий қонуни – Мустақил Қозоғистоннинг биринчи Конституциясини қабул қилди. Бу аҳамиятли ҳужжат лойиҳасининг мунозараси ҳамма жойда фуқароларнинг, ҳар хил сиёсий партиялар билан ҳаракатлар вакилларининг йиғилишларида юргизилди. Мунозара борасида бир бирига умуман қарама-қарши нуқтаи назар хам айтилди.

Қозоғистон Республикасининг мана шу биринчи *Коституцияси 4 бўлим, 21 моддадан* ташкил топган. Конституция бобларининг кўпчилиги – Ватанимизда миллатлараро бирдамликни сақлашга бағишланган. Унда Қозоғистон Республикасининг ҳамма фуқароларининг тенг ҳуқуқли эканлигини таъминлашни маълум қилди. Шунинг учун ҳам Асосий қонуннинг энг биринчи масаласи –

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

одам ва унинг ҳаётига боғлиқ масалалар бўлди. Элимиздаги қилинаётган ишларнинг ҳаммаси Қонунга мувофиқ фақат фуқаролар ва жамиятнинг манфаатлари учун юритилиши керак деб тасдиқланди. *Конституцияда тилга боғлиқ масалалар ўз ечимини топди.* Конституция бўйича давлат тили – қозоқ тили, миллатлараро алоқа тили рус тили деб эълон қилинди. Давлат ўз томонидан миллатлараро алоқа тилини, уларнинг эркин қўлланилиши сохаларини сақлаш ва уларнинг ривожланишига кафолат берди.

Қозоғистон Республикасининг Конституцияси

Фуқароларнинг давлат тили ёки миллатлараро алоқа тилини билмаганлиги сабабли ҳуқуқлари ва эркинликларини чеклаш тақиқланган.

Асосий қонунга кўра, Қозоғистон Республикаси ҳудуди бирлаштирилган, у бўлинмас ва дахлсиздир. Қозоғистон давлат ҳокимиятининг *ягона манбаи – Қозоғистон халқи эканлиги эълон қилинди*. Давлат ҳокимияти давлатнинг Конституцияси ва қонунлари асосида амалга оширилади. Қозоғистон Республикаси Конституцияси энг юқори қонуний кучга эга. Республика Президенти Конституциянинг бажарилишига кафолатдир.

Конституциянинг барча боблари ва моддалари фуқаролар, жамият, унинг асосий тузилиши, оила ва жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини мувофиқлаштиришга қаратилган. Қозоғистон фуқаролари Конституцияга, мамлакат қонунларига риоя қилишлари, ҳар бир инсоннинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилишлари шарт. Бундан ташқари, Республика фуқаролари давлат рамзларига эга.

– Герб, байроқ ва мадҳия. Ватанни ҳимоя қилиш – ҳар бир олижаноб фуқаронинг вазифаси. Республика фуқаролари қонун билан белгиланган солиқлар ва йиғимлар тўлашга мажбурдирлар.

Учинчи қисм давлатнинг ҳуқуқий меъёрларини ва унинг органлари ва институтларини белгилайди. Тўртинчи қисм Конституция ва унинг қоидаларининг барқарорлигини таъминлашга бағишланди.

1995 йилги Қозоғистон Республикаси Конституцияси. 1993 йилнинг январида кучга кирганидан кейин мамлакатнинг биринчи конституцияси ҳақиқий ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазиятдаги камчиликларни четлаб ўтганлигини кўрсатди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1993 йил декабрь ойида Олий Кенгашнинг XII чақируви унинг ваколатларини муддатидан олдин бекор қилди. Фуқаролик ишлари асосида Конституциявий суд 1994 йил 7 мартда сайланган Олий Кенгашни ноқонуний деб ҳисоблади. Ушбу воқеа янги конституцияни амалда қўллашнинг ягона сабаби эди.

Бундай ҳолда Қозоғистон Республикаси аҳолиси 1995 йилда Элбоши Президент Н.Назарбаев сиёсий йўналишини қўллаб-қувватлади 1995 йил 29-апрелда давлат раҳбарининг муддатини 2000 йилга қадар умумхалқ **референдуми** вақтида узайтириш тўғрисида қарор қабул қилди.

Изланиш учун савол: 1995 йилги янги Конституциянинг қабул қилишининг тарихий аҳамияти нимада?

1995 йили 30 августда – республика референдумининг натижасида янги Конституция қабул қилинди. Конституция 9-бўлим, 98 бобдан иборат. Конституция бўйича Қозоғистон Республикаси демократик, унитар, дунёвий, ижтимоий, ҳуқуқий давлат. Президентлик бошқарув шаклидаги давлат бўлиб, ҳукуматни **Президент бошқаради,** у 40 ёшдан ошган, Республика ҳудудида сўнгги 15 йил яшаётган ва давлат тили (қозоқ тили) да эркин гапира оладиган фуқароларнинг ичидан 5 йилга сайланади.

Ёдда тутинг! Референдум – умумдавлат, ҳудудий ёки маҳаллий аҳамиятга эга, масалан, ички ва ташқи ёки қандайдир бир қонунни қабул қилиш пайтидаги аҳамиятли масалалар бўйича сайловчиларнинг ўз эркини билдириши. Масалан: Конституцияга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш вақтида қўлланилади.

Асосий қонун тинчлик ва сиёсий барқарорликка, барча халқнинг манфаати учун иқтисодий тараққиёт, Қозоғистон ватанпарварлиги, кўп миллатли халқларнинг бирлиги ва мамлакат бирдамлигига асосланган.

Қозоғистон Республикаси демократик давлат, яъни халқнинг кучи ёки халқ қуроли деган мънони англатади. Қозоғистоннинг асосий демократик тамойиллари-инсон қадриятлари, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, мафкуравий ва сиёсий ҳар турлилилик (плюрализм) – қонун олдида тенглик асосида қурилган. Демократия барча турдаги фуқароларнинг жинси, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, мулкий ҳолати, ишончи ва бошқа хусусиятларидан қатъи назар тенглигини кўрсатади. Конституция демократиясининг таркибий тузилмаси, давлатнинг юқори лавозимли (Президент) таркибини ўзгартириш ва вакиллик органларини шакллантириш (парламент,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

маслаҳат ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш) – ихтиёрий сайлов. Ихтиёрий сайловлар учун **учта асосий шарт мавжуд: биринчидан, муқобил,** сайловчининг бир нечта номзодлардан бирини танлаши; **иккинчидан,** сайлов кампаниясининг барча босқичларида жамоатчилик назорати, **учинчидан,** сайловчиларнинг **эркин турда овоз беришидир.**

Давлатнинг ягона манбаи – бу халқ. Халқ бевосита республика референдуми ва эркин сайловлар орқали ҳокимиятни амалга оширади, шунингдек, ўз ҳокимиятини давлат органларига топширади. Қозоғистонда ҳеч ким ҳокимиятни назорат қила олмайди. Республикада давлат ҳокимияти бирлаштирилиб, Конституция ва қонунларга асосланган қонунчилик, ижро ва суд тармоқларини тақсимлаш, уларни назорат қилиш ва мувозанатлар тизими асосида ўзаро ҳамкорлик тамойилига мувофиқ амалга оширилади.

1995 йил Конституциясига биноан Қозоғистон президентлик бошқарув шаклидаги унитар давлатдир.

Унитар давлат – сиёсий ҳукмронлик бир марказга бўйсунадиган, давлат ичида ўз ҳолича бўлак, бошқа тузилишга йўл бермайдиган давлат тури.

1998 йил Конституциясига қўшимчалар ва ўзгартиришлар давлат бошқаруви тизимида ваколатли органнинг роли ва ўрнини мустаҳкамлади. Шунга кўра, Парламентнинг Конституцияга ўзгартириш киритиш тўғрисидаги ваколати кенгайтирилди. Суд тизимини демократлаштириш учун судларнинг *суд жараёни* татбиқ қилинди. Ушбу ўзгаришларга кўра қишлоқ, шаҳар ва туманлар *ҳокимларини* сайлаш ҳам кўриб чиқилди.

2007 йилги Конституциявий ислоҳот. *2007 йил 21 май куни Қозоғистон ўзининг ижтимоий-сиёсий ривожланишида янги босқичга ўтди.* Президентимиз Парламент қабул қилган Конституцияга **ўзгартиришлар ва қўшимчалар** киритиш тўғрисидаги қонунга имзо қўйди.

Аввалам бор, республика президентлик шаклларидан парламентга ва президентлик шаклига ўтишга қаратилган муҳим қадам бўлиб, Қозоғистонда демократия ва фуқаролик жамиятни янада ривожлантириш сиёсатининг мантиқий давомидир. Бу унда бир нечта ўзгаришларни кўриш мумкин. *Иккинчидан*, президент бош вазир лавозимига муносиб номзодни тайинлашдан олдин парламентнинг сиёсий фракцияларига (парламент қуйи палатаси) мурожаат қилади, кейин эса мажлисга ижро этувчи ҳокимиятга номзодни тавсия қилади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйлаб кўринг! Мамлакатимиз нима сабабдан 1995 йилда янги Конституцияни қабул қилишга мажбур бўлди? Президент ва президент-парламент бошқаруви турларининг фарқи нимада?

Бундан ташқари, Конституциявий кенгаш, республика бюджетининг ижро этилишини назорат қилувчи Ҳисоб қўмитаси ва Парламентнинг икки палатаси Марказий сайлов комиссиясини тузишда бевосита иштирок этиши мумкин эди.

Учинчидан, қуйи палатанинг (партия рўйхатларини) сайловга оид мутаносиб тизими сиёсий партиялар томонидан шакллантирилди. Мажлис депутатларининг сони 30 кишига кўпайиши сиёсий партияларнинг кўпчилик ўринларига эга бўлиш имкониятларини оширди. 9 нафар депутат Қозоғистон Халқ ассамблеяси томонидан сайланади, шу билан Мажлисда турли миллат вакилларининг манфаатлари таъминланади.

Тўртинчидан, давлат жамоат бирлашмаларини молиялаш имкониятига эга. Давлат томонидан молиялаштириш манбаси пайдо бўлиши нодавлат ташкилотларнинг ўсишига, давлат ва жамиятни мустаҳкамлашга, аҳолининг фуқаролик фаоллигини оширишга ёрдам берди.

Бешинчидан, ҳозирги пайтда ҳукумат ўз ишини сифат жиҳатидан янги даражага қаратиши керак эди, чунки аввал ҳукумат ишончсизлик вотумини билдириш учун мажлис депутатларининг 2/3 қисми овоз бериши шарт бўлса, янги ўзгаришларга биноан фақат кўпчилиги қарши бўлса, шу етарли бўлди, ўша пайтда бошқарувчи ҳукуматнинг жавобгарлиги хам ортди. Шу билан бир қаторда парламент депутатларининг ваколатги кучайтирилгани билан халқ олдидаги жавобгарлиги ортди.

Муҳим сиёсий ўзгаришлар қаторига 2012 йилдан бошлаб Президент лавозимида хизмат қилиш *7 йилдан 5 йилгача* қисқартирилди. Шу билан бирга депутатларнинг таклифига кўра, президентликка қаторасига икки мартадан кўп сайланиш таъқиқланди.

“Сенатда миллий-маданий ва жамиятнинг яна бошқа манфаатларини ҳимоя қиладиган вакилларнинг бўлишини таъминлаш учун” сенат депутатларининг сони (парламентнинг юқори палатаси) Президент тайинлайдиган 8 одамга кўпайтирилди.

Энг муҳим ўзгаришларнинг бири бу Элбошининг вилоят, пойтахт ва республика аҳамиятига эга шаҳарларнинг ҳокимларини тайинлашдан аввал маслаҳатларнинг (маҳаллий ваколатли орган) шартномасига эришиш керак бўлди. Натижада, маслҳатларнинг обрўси кўтарилди. Шу билан бирга, маслҳатлар шаҳар ҳокимиятига

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

нисбатан овозларнинг ярмидан кўпи билан норозилигини билдириш ҳуқуқига эга бўлгани сабабли оқсоқолларга бевосита таъсир кўрсатиши мумкин эди. Маслҳатлар маҳаллий ўзини ўзи бошқариш жараёнида ҳам иштирок эта оладиган бўлди. Натижада, ҳудудларда сайловчилар олдида ҳокимлар билан бирга жавобгарлик юкини кўтарган сиёсий кучнинг янги маркази – маслаҳатлар пайдо бўлди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистон Республикасининг 1993 йилги Конституцияси ҳақида гапириб беринг.
2. 1993 йилги Конституцияда тилга боғлиқ қандай қарорлар қабул қилинди?
3. 1995 йили 30-августда қабул қилинган Конституциянинг асосий бўлимлари ҳақида айтиб беринг.
4. Унитар давлат деган сўзнинг маъноси қандай?
5. Қозоғистон Республикаси Конституциясининг битта бўлими ҳақида эссе ёзинг.
6. 1995 йилги Конституциянинг 1993 йилги Конституциядан қандай фарқи бор?

Парламент – қонун чиқариш вазифасини амалга оширувчи энг юқори ваколатли орган.

Ҳукумат – Республика ижро этувчи ҳокимиятнинг энг юқори органи. Ҳукуматга министрликлар, агентликлар, комитетлар, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари бўйсунади. Ҳукуматни Премьер-Министр бошқаради, уни бу лавозимга Президент тайинлайди.

Гуманизм – инсоннинг ор-номуси, ҳуқуқи ва эркинлигини энг юксак қадриятлар деб эълон қилувчи илм.

Референдум – аҳамиятли қонун чиқарувчи ёки ички ва ташқи масалани ечиш мақсадида сайловчиларнинг хоҳишини билдириш, сўроқ юритиш. Масалан: Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш.

Унитар давлат – сиёсий ҳукумат бир марказга буйсунган, давлатнинг ичида ўз олдига бўлак, бошқа тузилишга йўл бермайдиган давлат тури.

Бу муҳим! 1998 йил Конституциянинг 19 бобига тўлдиришлар билан ўзгартиришлар киритилди. Ўзгартиришлар Президент, Сенат ва Мажлис депутатлари вазифаларининг муддати ва ваколатини ўз ичига олди. Давлат хизматчилари учун аввал кўзланган тахминий ёшнинг юқори чегараси олиб ташланди. Мажлиснинг 10 депутати нисбий ваколатлилик тизими бўйича партиялар кесими негизида сайлана олади.

2007 йилда Конституцияга қуйидагича ўзгартиришлар киритилди: нисбий сайлов тизимига ўтди; Премьер-министрни тайинлаш тўғрисидаги меъёрларни ва Ҳукумат раҳбарларини тайинлаш пайтида партия фракциялари билан Президентнинг кенгаш тартибларини жорий қилиш ҳисобидан Парламент обрўсини мустаҳкамлаш; Қозоғистон халқлари ассамблеясига конституциявий мартаба берилди ва ўз вакилларини белгиланган квота бўйича Парламент Сенати ҳамда Мажлисига юбориш ҳуқуқини олди.

2011 йилда Конституцияга Республика Президентини навбатдан ташқари сайлашни белгилаш ва ўтказишнинг конституциявий асосларига бағишланган ўзгартиришлар киритилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2017 йилда Конституцияга қуйидагича ўзгартиришлар киритилди: Астана (Нур-Султан) шаҳри чегарасида молия соҳасида алоҳида ҳуқуқий режим ўрнатилади; бузғунчилик ҳаракатлар қилгани ва ҚозоғистонРеспубликаси ҳаётининг муҳим манфаатларига оғир зарар келтиргани учун суд қарори билан фуқароликни бекор қилиш асослари белгиланди. Шунингдек, ҚР Президентига қўшимча талаблар, яъни олий маълумотли бўлиш талаби қўйилди. Парламент ва Ҳукумат ваколати кучайтирилди. ҚР Биринчи Президентининг ҳуқуқий мартабаси тасдиқланди.

2019 йил 23 март куни 2-бобда Қозоғистон пойтахтининг номи Нур-Султан деб ўзгартирилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОН ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ СУБЪЕКТИ

42–43-§. Қозоғистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириши

Ушбу дарсда:

- Қозоғистоннинг халқаро аренага чиқиши,унинг ютуқларини таҳлил қиламиз;
- Қозоғистоннинг ядровий қуролсизланиш йўлини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар:

- халқаро арена
- ташқи сиёсат
- транзит-транспорт алоқалари
- ядровий синов
- "тинчлик эпицентри"

Тадқиқот саволи. *Қозоғистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириши қандай амалга ошди?*

Қозоғистон республикасининг халқаро аренадаги обрўси. 1991 йил Қозоғистон мустақиллигига эришгандан сўнг жаҳон ахборот воситаларида бизнинг давлатимиз тўғрисида ҳар хил ахборотлар берилди. Яъни Қозоғистонни кучли ядро қуролларига эга бўлган мусулмон давлат деб, яъни "ислом давлати" деб кўрсатди. Бундай нохуш ахборот бизнинг давлатимизга таъсирини кўрсатиб қолмасдан, жаҳон давлатлари билан муносабат ўрнатишга тўсиқлик қилди.

Биз эса мана шу тўсиқдан ўтиб, ҳалқаро алоқаларга чиқишимиз керак эди.

МДҲ давлатлари раҳбарларининг учрашуви

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Биринчидан, бизнинг давлатимизнинг ҳақиқий тавсифини кўрсатишимиз керак эди;

Иккинчидан, Қозоғистонни халқаро даражага кўтариб, унинг хавфсизлигига ҳудудий яхлитлигини таъминлашимиз лозим бўлди;

Учинчидан, жаҳон ҳамжамиятида иқтисодий ва сиёсий алоқалар ўрнатишимиз муҳим бўлди.

Қозоғистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириши ўша вазифаларни амалга оширишдан бошланди. Бу ишлар Қозоғистон мустақилликка эришган дастлабки кунларданоқ ўз натижасини бера бошлади.

1991 йил охирида Қозоғистоннинг мустақиллигини **108та чет давлатлар тан олди, 70 та чет давлат билан дипломатик муносабатлар ўрнатди.** 1992 йил ташқи ишлар министрларининг иштироки билан икки томонлама ва кўп томонлама 13 ҳужжат, шунингдек 30 та битим, меморандумларига қўл қўйилди. Алматада 21 чет эл элчихоналари очилди, Қозоғистоннинг дипломатик миссияси Вашингтонда, Москва, Пекин, Анқара ва Нью Йоркда ўз ишини бошлади.

Н.А.Назарбаевнинг Ҳиндистонга, Покистон, АҚШ, ГФР, Франция. Эрон, Туркия, Финляндияга олий даражадаги иш сафарлари Қозоғистон мустақиллигини халқаро танитишда муҳим аҳамият касб этди. Бир йил ичида 20 давлат ва ҳукумат раҳбарлари Алматага расмий сафар билан келди. Россия, Ўзбекистон, Қирғизистон, Молдова, Белоруссия, Арманистон, Тожикистон билан шартнома тузилди.

Ўйланинг: Мустақиллик олганимизнинг илк йиллари давлатимиз халқаро аренада танилиши учун қандай чора-тадбирлар олиб борилиши керак бўлди? Ташқи сиёсатда нима учун иқтисодий алоқалар биринчи ўринга қўйилди?

Қозоғистон Республикасининг ташқи сиёсатидаги асосий йўналишлари. Қозоғистон биринчи навбатда МДҲ (мустақил давлатлар ҳамдўстлиги) давлатлари билан алоқа ўрнатди. МДҲ давлатлари билан иқтисодий алоқаларни қайта қуриш, мустаҳкамлаш ва кейинги ривожланишида Қозоғистон ташаббускорлик вазифасини бажарди. Бундай чоралар инқироздан чиқиш учун зарур эди. лекин республиканинг таклифлари МДҲ даги баъзи ҳамкорлар томонидан қўллаб-қувватланмаганини айтиш керак. Қозоғистон 90 йилларнинг бошида МДҲ давлатлари билан “интеграция” сиёсатини амалга оширишга ҳаракат қилди.

Ғарбий йўналишда асосий роль АҚШ га берилди. АҚШ Қозоғистонни 1992 йил тан олди.

Шу билан бир қаторда Осиё давлатлари орасида асосий йўналиш сифатида Хитой алоҳида ўрин эгаллади. ХХР билан турли йўна-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лишларда битим ва шартномалар имзоланди, Япония, Корея Республикаси, Монголия, Малайзия билан иқтисодий алоқалар ўрнатилди.

1992 йил 2 март куни Қозоғистон БМТ (Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг) аъзоси бўлди.

Билиб қўйинг: Қозоғистон БМТ нинг 168 аъзоси бўлди.

Ҳозирги янги Қозоғистон тарихидаги муҳим воқеаларнинг бири 2010 йилда Қозоғистоннинг ЕХҲТ Европадаги Хавфсизлик ва 2011 йилда Ислом Ҳамкорлик Ташкилотига (ИҲК), Ташқи ишлар министлари кенгашига, Марказий Осиё ҳамкорлиги ташкилотига (МОҲТ) ва бошқа кўплаб ташкилотларга раислик қилишидир. Бундай мартабага Қозоғистон собиқ совет давлатлари ичидан биринчилардан бўлиб эришди, бу эса қозоқ халқи учун фахр ва ифтихор эди.

Қозоғистоннинг мустақиллигни илк тан олган давлатлардан бири **Туркия** билан ўзаро муносабатлар ўрнатилди. Н.А Назарбаевнинг 1991 йил октябрь ойида Анқарага расмий сафари муҳим аҳамиятга эга бўлди.

1992 йил октябрь – ноябрь ойларида Н.А Назарбаев Теҳронга расмий сафарида икки давлат ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик шартномаси тузилди. 1992 йил Қозоғистон Узоқ ва Яқин шарқда 16 мамлакат билан ҳамкорлик қилди.

1991 йил Қозоғистон халқаро валюта фондига, Жаҳон банки, Европа қайта қуриш ва ривожланиш банки, Осиё тараққиёт банкига, иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига кирди.

Хуллас, сиёсатимиз кўп векторли (соҳали) яъни халқаро хавфсизликни кучайтириш, давлатлараро ҳамжиҳатликни ривожлантириш иқтисодий алоқаларни ўрнатиш каби ҳамжиҳатликнинг таркибий қисми эди.

Қозоғистоннинг жаҳон иқтисодий алоқаларидаги ўрни.

Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н.А Назарбаев мўлжаллаган Қозоғистон Республикаси ташқи сиёсатининг "иқтисодий" инқилоб масаласи бошқа давлатлар билан иқтисодий-илмий – техника муносабатини таъминлашга йўналтирилган. Халқаро майдондаги шароит республика учун жуда қулай. Дипломатларнинг асосий кучи "Қозоғистон иқтисодиётининг ривожланишига, энг аввало", банкрот бўлган корхоналарга ёрдам бериш, яъни иш жойларини қуриш, энг янги технологияларни киргизиш учун муҳим бўлган чет эл инвестицияларини тортиш вазифаси қўйилган эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давлат раҳбарларимиз ташқи сиёсатни “иқтисодий” инқилоб асосида, ташқи ишлар вазирлиги инвестиция сиёсати бўйича бир қанча чора тадбирлар олиб борди. Қозоғистон Республикаси Президенти ёнида **чет эл инвесторлари кенгашининг** – ЕҲРБ, Дойче Банк, АБН-Амро, Шелл, ЧИобмл, Эни, Тоталь, Лукойл ва бошқа чет эл банклари ва инвестор компаниялари билан очиқ фикр алмашишга имконият берадиган муҳим кенгаш органлари иш олиб борди.

Бажаринг: Икки давлат орасида иқтисодий битим намунасини ёзинг

2000 йил Алматада бўлиб ўтган **биринчи Евроосиё иқтисодий саммити, 2012 йил 22-24 май** кунлари Астанада (ҳозирги Нур-Султан) бўлиб ўтган иқтисодий форум нафақат Қозоғистон учун, балки Ўрта Осиё ҳалқлари учун ҳам нуфузли аҳамиятга эга бўлган воқеа бўлди. Бу иш жаҳон иқтисодий форуми (ЖИФ) раҳбарлигида ўтди.

Жаҳонда рўй бераётган ҳамжиҳатлик жараёнларининг натижасида давлатимиз Европа билан Осиё ўртасидаги ҳудудий транспорт “кўприги”га айланди.

Қозоғистоннинг транзит-транспортни ривожлантириши, республика манфаатини назарда тутиб, сиёсий ва иқтисодий ривожланишга йўл очиб берди.

Қозоғистон мустақилликка эришгандан сўнг халқаро конференциялар ва кенгашларда иштирок этиб, халқаро транзит-транспорт кенгашларига қўшилди. Бу эса Қозоғистонга қуйидагидай муҳим стратегик масалаларни ҳал қилишга имконият берди:

1) Қозоғистоннинг жаҳон денгиз портларига чиқиши ва темир йўл, автомобиль ва ҳаво йўлларининг асосий уч йўналиши: а) Россия, Европа ва Болтиқ давлатлари; б) Хитой, Япония, Жануби-Шарқий Осиё давлатлари; в) Жанубий-Осиё, Кавказ, Эрон ва Туркия бўйича транзит алоқалар йўналтиришга имкон берди.

2) 1993 йил 1 январдан бошлаб Қозоғистон Темир йўллар Ҳамжамияти ташкилотининг (ТҲТ) таркибига кирди. Бу мамлакатнинг халқаро транспорт бозорига чиқишини таъминлади. в) 1991 йил 31 январда Қозоғистон БМТ нинг Европа иқтисодий комиссиясига аъзо бўлди (ИНК).

Қозоғистон – ядровий держава. XX асрнинг 80 йилларида жаҳонда ядро қуролланиш арсеналида 50 минг заряд бомба бор эди. Улар умумий қувват кучи 12 минг мегатонна, яъни Хиросимада ёрилган 1 млн бомбага тенг эди. Олимларнинг фикрича, ер юзидаги ҳаётни тўхтатишга 100 мегатоннаси ҳам етар экан. Хуллас, инсоният ерни ҳар қандай вақтда ёрилиб кетадиган ”ўқ-дори” бочкасига айлантирди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

СССР парчалангандан кейин, унинг ядро қуроллари Россия, Украина, Белорусия ва Қозоғистонда қолди. Икки тизим (социализм ва капитализм) бир бири билан қаршилашган вақтда ҳар иккаласининг хам ядровий ракеталари бўлган. Қозоғистонда қирғинбарот уруш даврида энг қувватли бомба ва ракеталар бўлди. Семейдаги, Жангизтепа ва Есил ҳудудида, Державинск қишлоғида "СС-18" ракеталари турди. Булар нишонга яхши олинган бўлгани билан, техника параметрлари жойлашиши бўйича ҳам ғарбга хавф туғдирадиган ускуналар бўлиб чиқди.

Билган маъқул: "СС-18" ракеталарининг ҳар бирида ўнлаб бомбалар илинган шахтадан учиб, океандан ўтиб, ўзининг мўлжалига етганда, бомба ўнг томонга учиб, ўзларининг нишонларини излаб топган.

Шунингдек, шарқий Қозоғистон областидаги Ульба металлургия заводида уран 20 йил бўйи сақланиб келди. Олимлар ҳисоблашича, у уран 20 ядро бомбасини ясашга етар экан. Қозоғистон Совет Иттифоқининг атом бомбаси ядро ёқилғисининг 85% ни таъминлаб турган. Қозоғистонда жойлашган ядро қуроллари Буюк Британия, Франция, Хитойнинг ядро қуролларини қўшиб ҳисоблагандан ҳам кўпроқ қисмини ташкил қилар эди. Қозоғистондаги бу қуроллар йиғиндиси миллионлаб халқи бор 1000 дан ортиқ шаҳарни, мамлакатни, ҳаттоки континентларни ер билан яксон қилиши мумкин эди. Шунинг учун инсониятнинг олдидаги муҳим масалалардан бири ёппасига қурол-яроғларни йўқотиш, ҳозирги ва келажак авлодга тинч тотув ҳаёт кечиришга шароит яратиб бериш эди.

Ўйланинг: "Қирғин барот уруш" деганимиз нима? Ядровий қуролнинг оддий қуролдан нима фарқи бор?

Қозоғистон Республикаси ядро қуролидан бош тортиши ва унинг тарихий аҳамияти. Қозоғистон ядровий қуролланишдан ўз эрки билан бош тортган жаҳон мамлакатлари орасидаги илк давлат. Элбошимиз ёрлиғи билан **1991 йил 29 августда** Семей ядровий синов полигони ёпилди. Қозоғистоннинг раҳбарлари 1987 йилдан бошлаб полигонни ёпиш масаласини кун тартибига қўйди. Унда Қозоғистон бугунгидай мустақил эмас, бошқа республикалар каби марказнинг таъсирида эди. Бу масалани ҳал қилишга республиканинг биринчи раҳбарлари қатнаштирилмади, Москва ўзи ҳал қилди. Полигонни ёпиш тўғрисидаги масалани айтишнинг ўзи мисли кўрилмаган қаҳрамонлик эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1992 йил 2 мартда БМТ нинг Бош Ассамблеясининг 46 сессиясида Қозоғистон Республикаси Президенти Н.А Назарбаев Қозоғистоннинг халқаро сиёсати тўғрисида сўзлаган нутқида Қозоғистон дипломатияси ёппасига қуролсизланиш, тинчликни қўллаб – қувватлаш сиёсатидан иборатдир деб айтди.

Изланинг: "ёппасига қириш қуроллари" – "офат қуроллар" мавзусида эссе ёзинг.

Н.А Назарбаев Қозоғистоннинг ядровий қуролсиз давлат бўлиши учун **уч шартни** амалга оширишни таклиф қилди, улар:

1) Ядро қуроли бор мамлакатлар тарафидан Қозоғистонга келажакда ядро қуроли билан ҳужум қилмаслик кафолати берилиши;
2) ракеталардан уран фойдасининг Қозоғистонга қайтарилиши.
3) Қозоғистон иқтисодиётига антиядровий ҳаракат тўғрисидаги битимга қўл қўйиш. 1992 йил майда ядровий ракета қуролларини бузиб, Россияга кўчириб олиб кетиши, уранни эса Қозоғистонга пулга чақиб қайтариш тўғрисида Лиссабон битимига қўл қўйилди:

1995 йил Семей полигонида сўнгги ядро заряди йўқ қилинди. Қозоғистон ядровий синовларни тўлиқ ман этиш тўғрисида битимга қўшилди.

1997 йил БМТ Бош Ассамблеяси Қозоғистоннинг ядровий синовларидан зарар кўрган ҳудудларига ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилди.

Қозоғистон ядро қуролсиз мамлакатга айланди, биз бу тарихий қадамни ясаб, қуйидаги принципларга амал қилдик.

Биринчидан, бу Қозоғистонликларнинг ўз манфаатларини кўзлайдиган қарори эди. Эллик йил давомида Қозоғистонда ўтказилган ядровий синовлар бизнинг халқимизнинг соғлигига ва теварак атрофга катта зарар келтирди. Семей полигонида офат майдони 300 мингдан ортиқ кмни ташкил қилди.

Иккинчидан, ядровий синовлардан нафақат одамлар, ернинг ўзи ҳам заҳарланади. Ландшафтлар бўлинишига олиб келди,ядро портлатишларнинг ўрнига ифлосланган радиация тўлган кўллар пайдо бўлди.

Учинчидан, ядро қуролидан бош тортиш Қозоғистоннинг ўз мустақиллигини илк йилидан бошлаб тинч ташқи сиёсий йўналишини танлаб олиши билан Элбошимиз ўзининг "Тинчлик эпицентри" номли китобида буни намоён этди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистон Республикасининг халқаро аренага чиқиши учун қандай талаблар керак бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2. Қозоғистон мустақиллик олганда уни чет элларнинг тан олиши шартмиди?
3. *Кўп векторли сиёсат* деган сўзнинг маъносини тушунтириб беринг?
4. Қозоғистон жаҳон иқтисодий алоқаларини қандай олиб борди?
5. Элбошимиз Семей ядро синов полигонини ёпиш тўғрисида қарорни қачон қабул қилди?
6. Ядро қуролларини назорат қиладиган, уни синаш, қўллаш ва тарқатишни ман қилувчи ҳалқаро ташкилотлар, халқаро шартлар борми?
7. Қозоғистон Республикаси ядро қуролидан бош тортишнинг тарихий аҳамияти қандай?

Глобаллашув – жаҳон иқтисодий, сиёсий, маданий ва диний интеграциялашиш жараёни ҳамда унификация.

АСЕАН – 1967 йил 8 августда Жануби – Шарқий мамлакатларнинг ассоциаси-халқаро ташкилот. Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайланд, Филлипин мамлакатлари киради. Бу ташкилотга кейинчалик Бруней (1984), Вьетнам (1995), Лаос ва Мяньма (1997), Камбоджа (1999) кирди.

Мораторий – айрим ҳаракатлар ва мажбуриятларнинг бажарилишини маълум муддатга кечиктириш ёки тўхтатиш.

Консенсус – мажлис, конференция, қурултой ва бошқа форумларга қатнашганлар битта масалани ҳал қилишда битимга келган ҳолда қарор қабул қилиш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ИЛК ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИ

44-§. Бозор иқтисодиётига ўтишдаги қийинчиликлар

Ушбу дарсда:

- СССР нинг иқтисодий моделидаги Қозоғистоннинг ўрин билан танишамиз ва мустақилликнинг илк йилларидаги иқтисодиётни таҳлил қиламиз.

Таянч сўзлар:

- Ташқи бозор
- экспорт
- импорт
- Табиий ресурслар
- модернизация

Умумиттифоқ интеграциясидаги Қозоқ ССР нинг ўрни ва роли. СССР парчаланишига қадар Қозоқ СССР га кирадиган 15 та иттифоқдош республиканинг бири эди. Қозоқ ССР ер майдони бўйича Иттифоқда РКСФР дан кейин 2 ўринда, яъни СССР умумий худуди майдонининг 1/8 қисмини ташкил қилар эди.

Қозоғистон халқининг сони бўйича иттифоқдош республикалар РФСФР, Украина, Ўзбекистондан кейин 4-ўринда турди.

СССР аҳолисининг 6% ни ташкил қилди. Республика 1980 йил *экспорт*га хом ашё, қора ва рангли металлургия буюмлари, нефть, уран чиқара бошлади.Қозоғистондаги саноат корхоналарининг 95% и марказнинг назорати билан иш олиб борди. Республиканинг халқ хўжалиги Россияга деярли қарам бўлди.

1988 йил республикадан четга 6,7 млрд совет сўми ҳажмида маҳсулоти чиқарилган бўлса, 13,8 млрд сўмли маҳсулот четдан олиб келинди. Қишлоқ хўжалиги ва мол чорвачилиги учун сарфланган харажат кутилган натижа бермади. 1990 йилларнинг бошида Қозоғистон четга товар чиқариш бўйича фаоллашди, яъни экспортга чиқариш томонидан Қозоғистон СССР да 5 ўринда турди. Республика экспортининг 97% и хом *ашё материаллари* ва *ярим тайёр маҳсулотларни* ташкил қилди. Қозоғистон СССРнинг экспортга чиқардиган сариқ фосфорнинг 90% ини, миснинг 72% и, иш юзасида хром конини қўрғошин, рух берди. Лекин шундай ютуқларга қарамасдан иқтисодий инқироз чуқурлашиб борди, маҳсулот ишлаб чиқариш қисқариб кетди.

Ўйланинг: Умумиттифоқ интеграциясида Қозоғистон қандай роль ўйнади ва ўрин олди? Нима сабабдан табиий бойлиги мўл Қозоғистон иқтисодий инқирозни бошидан кечирди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

СССР даги иқтисодий инқирознинг чуқурлашуви Қозоғистон иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Иқтисодий алоқанинг узилиши, маҳсулотнинг ўз вақтида етказилмаслиги ишлаб чиқариш саноат корхоналарининг тўхтаб қолишига олиб келди. 1990 йил бошида иқтисодиёт 55% га пасайди.

Бошқа ркспубликаларга қараганда Қозоғистоннинг шароити маҳсулот етказиб бериш, инфратузилиш, саноат корхоналари ва техника қуролларининг эскириши, қишлоқ хўжалигининг экстенсив ривожланиши жаҳон стандартига тўғри келмади. Ишлаб чиқариш корхоналарини қуриш, турар жой, мактаб ва бошқа ижтимоиий объектлар қуриш қисқариб кетди. Транспорт соҳаси 60% га қисқарди, ишсизлик авж олди. Давлат саноат корхоналарини бошқара олмай қолди. Кўплаб ишлаб чиқариш корхоналарида маҳсулот ва товар айланишидаги тушган даромад талон-тарожга учради. Жамиятда *олибсотарлар, порахўрлик, яширин иқтисодиёт* авж олди. Кундалик ҳаётдаги эхтиёж моллар танқислиги (кийим-кечак, озиқ-овқат) ва бошқа кучайди. Озиқ-овқат ва саноат маҳсулотларига карточкалар жорий қилинди. Халққа нафақа берилмади, бир неча ойлаб иш ҳақи тўланмади, бу эса халқнинг турмуш шароитини пасайтириб юборди. Гиперинфляция, яъни пулнинг ҳаддан ташқари қадрсизланиши. Банк тизими яхши ривожланмаган эди. Дўконларда озиқ-овқат ва кундалик эхтиёж молларнинг етишмовчилиги: буларнинг барчаси жиноятнинг ўсишига, жавобсизликка, лоқайдиликка олиб келди.

Изланинг: Нима учун СССР да бозор иқтисодиёти бўлмади? Бозор иқтисодиётига ўтишдаги дастлабки қийинчиликлар қайсилар?

Қозоғистоннинг табиий ресурслари: Қозоғистон минерал хом ашё ва фойдали қазилмаларга бойлиги жиҳатидан жаҳонда етакчи ўринларда туради. Газ, уран, кўмир саноати, айниқса, нефть, рангли металл қазиб чиқариш хом ашё йўналишига эга бўлди. Бу тармоқ ҳозирги Қозоғистон иқтисодиётининг энг асосий бюджети таркибига киради. Қозоғистонда ҳозирги кунда 300 тага олтин фонд бор деб тахмин қилинади, ундан 173 таси ишлаб турибди.

Қозоғистон саноатида нефть-газ соҳаси яхши ривожланди. Давлатимизда нефтнинг 160 конлари ишлайди, яна бой заҳирага эга 14 та кон аниқланган. Каспийда нефтнинг бой конлари жойлашган. Нефть заҳираси – 6,1 млрд тонна, газ эса 6 триллон куб метрни ташкил этади.

Билиб қўйинг: Мендеелев жадвали бўйича 110 элементнинг 99 си очилиб, унинг 60 га яқини тадқиқ қилиниб, ишлаб чиқаришда қўлланилмоқда. Давлатимиз

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жаҳонда вольфрам фондида биринчи, хром, уран, фосфор конлари бўйича иккинчи, марганец учинчи, қўрғошин ва молиебдендан тўртинчи ўринда. Темир кони бўйича саккизинчи ўринда.

Иқтисодий ислоҳотларнинг стратегияси. Қозоғистонда иқтисодиётни ислоҳ қилиш мустақиллик олгандан кейин бошланди. Мана шу вақтдан бошлаб, Қозоғистонда иқтисодий *модернизация** (янгиланиш, ўзгариш) амалга оширила бошлади:

Замон талабига мос иқтисодиётни экстенсив ривожлантириб, барқарорликни таъминлаш муҳим эди. Республикада иқтисодий модернизацияни амалга оширишда қуйидаги вазифалар турди;

– Иқтисодиётни либераллаштириш (очиқ иқтисодиётни шакллантириш, давлат томонидан назоратни йўқ қилиш ва иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш);

– Хусусий мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш;

– Тадбиркорликни ривожлантириш учун шароит яратиш (фойда кўришга йўналтирилган ва иқтисодий эркин иш-ҳаракатни амалга ошириш учун қулай шароит яратиш);

– Иқтисодий эркин ҳудуд шакллантириш;

– Чет эл инвестицияларини киритиш ё иқтисодиёт соҳаларига фойда келтириш мақсадида узоқ муддатли капитал киритиш).

– Ривожланган инфратузилмани ўстириш;

– Молия кредит соҳасини ислоҳ қилиш.

Бажаринг: Режали иқтисодиёт давридаги ва ҳозирги кунда дўкондаги маҳсулотларни таърифлаб беринг.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ҳуқуқий асосини қуриш мақсадида Қозоғистон ҳукумати "Қозоқ ССР идаги эркин иқтисодий ҳудуд тўғрисида", "Қозоқ ССР даги чет эл инвестициялари тўғрисида", "Қозоқ ССР идаги мулк тўғрисида", "Қозоғистон Республикасида тадбиркорликни ривожлантириш ва хўжаликдаги фаолият эркинлиги", "Қозоғистон Республикасидаги банклар ва банклар хизмати тўғрисида" (1991 йил) ва бошқа Қонунлар қабул қилинди. Шунингдек, Республикада ташқи иқтисодий алоқа вазирлиги, ташқи иқтисодий банк ташкил қилинди. Қозоғистон Республикасининг миллий банки мустақил деган статусга эга бўлди. Қозоғистон Республикасининг 1993 йилги биринчи Конституцияси бўйича хусусий мулк *расмийлаштирилди*. Бундан кейин хусусий бизнес очишга ҳуқуқий асос солинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистон 1990 йилларнинг бошида четга қандай фойдали қазилмалар чиқарди?
2. 1990 йили Қозоғистон иқтисодиёти нима учун инқирозга учради?
3. Қозоғистон мустақилликнинг илк йилларида иқтисодиётни барқарорлаштириш учун қандай қадамлар қўйди?
4. Нима учун жамиятда порахўрлик, олибсотарлик, сояли иқтисодиёт авж олиб кетди?
5. Модернизация қилиш нима учун муҳим қадамлардан бўлди?
6. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ҳуқуқий асосини қуриш мақсадида қандай қонунлар қабул қилинди?

Инфляция – пулнинг қадрсизланиши, пул айланишининг товар айланишидан кўпроқ миқдорда бўлиши.

Инвестиция – фойда олиш мақсадида саноат қишлоқ хўжалиги ва бошқа корхоналарга узоқ муддатли капитал қўйиш.

Хусусийлаштириш – давлат мулкини (корхона, турар жой, транспорт ва бошқалар) хусусий мулкка бериш ёки сотиш. У бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий шартларидан бири.

Легитим – қонунга мос равишда.

Ислоҳот – ижтимоий ҳаётда ўзгаришлар ясаш.

Либераллаштириш – давлат назоратини йўқотиб, иқтисодий ҳаракат эркинликларини кенгайтириш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ИЖТИМОИЙ – ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР

45–46-§. 1990 йиллардаги Қозоғистондаги ижтимоий демографик жарёнлар

Ушбу дарсда:

- Қозоғистонда 1990 йиллардаги ижтимоий ва этнодемографик соҳадаги ўзгаришларни аниқлаймиз;
- Халқ сони ва унинг жойлашишини, миграцион ўзгаришлар ва чет элдаги Қозоқ диаспораси тўғрисида айтамиз.

Таянч сўзлар:

- Ижтимоий соҳа
- Нафақа тизими
- Аҳоли сони
- кўчиб қўниш
- диаспора
- курултой

1990 йилги инқироз шароитидаги ижтимоий аҳвол.

Инсоннинг ҳаёти ва фаолияти ижтимоий соҳани ташкил қилади. Ижтимоий соҳа тизимига-билим бериш, маданият, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминлаш, жисмоний тарбия, ижтимоий овқатланиш, маиший хизмат кўрсатиш транспорт, алоқа ва бошқалар киради.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки йилларида қозоқ элининг кўпчилигида турмуш шароити пасайиб кетди. Ижтимоий ҳаётда турмуш шароитига қараб одамлар икки табақага бўлинди-бойлар ва камбағаллар. Айниқса, иш ҳақлари кам ижтимоий қатламга кирадиган ўқитувчилар, врачлар, инженерлар, бюджет хизматчилари эди.

1990 йилларнинг бошида иқтисодий инқироз, нархни эркин (Либераллаштириш) юбориш, пулнинг қадрсизланиши (Инфляция) аҳоли турмуш шароитининг пасайишига олиб келди. 1992–1996 йиллари нарх 35 мартага ўсди. 1991–1993 йиллари олиб борилган пул ислоҳотлари одамларнинг йиллар давомида жамлаган пулларини қадрсизлантирди, ишчиларнинг иш ҳақлари, нафақадорларнинг нафақалари вақтида берилмади. Кундалик эхтиёжларини қондириш, оилани таъминлаш мақсадида олий маълумотли (врачлар, ўқитувчилар ва бошқалар) кишилар ўз касбларини ташлаб, бизнес (савдо) ва бошқа соҳаларга кетиб қолди. Олий маълумотли, тажрибали мутахассисларнинг ўз касбларидан воз кечиши таълим, соғлиқни сақлаш соҳаларига салбий таъсир кўрсатди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Инқизор халқнинг ҳукуматга бўлган ишончсизлигини келтириб чиқарди.

Халқнинг турмуш шароитини яхшилаш қийин ва муҳим масала бўлиб қолди. Хуллас, 1995 йил Конституциямиз қабул қилиниб, унда Қозоғистон ўзини ижтимоий давлат деб тасдиқлади. 1996 йилдан бошлаб секин-секин иқтисодий ўсиш сезилди. Давлат томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, яъни меҳнатга яроқли, ўз эҳтиёжларини қаноатлантира оладиган томонлари эътиборга олинди. 1997 йил ижтимоий халқни ҳимоя қилиш мақсадида умумий миллий фонд жорий қилинди.

2000 йилдаги ижтимоий соҳанинг ривожланиши. 2000 йилларнинг бошида ижтимоий сиёсат барқарор иқтисодий ўсиш шароитида олиб борилди. Нафақадорларга Улуғ Ватан Уруши ва меҳнат фахрийларига, кўп болали оналар ва турмуш шароити паст бўлган оналарга ижтимоий ёрдам кўрсатиш асосий мақсад бўлиб қолди. Инфляция ҳажми 2002 йилда етти фоиздан камайиб кетди. Иқтисодиётнинг мана шундай гуллаб яшнаши натижасида элимиз йил сайин ўз фуқароларининг нафақаси ва ойлик маошини ошириб турди. Камбағаллик камайиб, аҳолининг ўрта қатлами ўсиб борди. Бу йўналишда дадил қадамлар ташланди.

Изланинг: 2030 ўз яшаётган жойингиз халқининг ижтимоий турмушини кўз олдингизга келтиринг. Қандай ўзгаришлар бўлиши мумкин.

2001 йил элимизда "Давлат ижтимоий ёрдам ҳақида"қонуни, қабул қилинди. Қийин шароитда овул аҳолисининг шароитини яхшилаш мақсадида Президентнинг 2003—2005 йилларда овулни ривожлантириш дастури қабул қилинди. Шу йиллар оралиғида аграр сиёсат овулни ривожлантиришга, экологик жиҳатдан аҳволи ночор ҳудудларни қўллашга йўналтирилган.

Бироқ аграр сектордаги аҳвол ҳали ҳам қийин эди: ишсизлик ўсди, якка хўжалик секинлик билан шаклланди, овул халқи ёппасигс шаҳарлар ва туман марказларига кўча бошлади. 2000 йилнинг ўрталарига келиб 2005—2007 йилларга мўлжалланган ҚРдаги ижтимоий ислоҳотларни бундан буён чуқурлаштириш дастури тайёрланиб, қабул қилинди. Пенсиялар, стипендияси, баъзи ёрдам пуллари ва иш ҳақи миқдори оширилди.

Ўйланинг: Давлатнинг 2000 йиллардан бошлаб ижтимоий сиёсатининг мазмуни қандай? Қозоғистонда кўчиб қўниш сиёсатининг сабаблари нимада?

2009 йилдан бошлаб ҳукумат инқирозга қарши иш ҳаракатларининг асосида "йўл ҳаритаси" амалга оширила бошлади. "Йўл

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

харитаси” дастури бўйича ҳудудлардаги аҳолини иш билан таъминлаш ва кадрларни қайта тайёрлаш мақсадлари кўзда тутилди.

Турар жой масаласи барча давлатларнинг ижтимоий соҳасидаги муҳим масала бўлиб ҳисобланади. Бозор муносабатларига ўтгандан сўнг турғун уй масаласи бўйича ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй берди.

1995 йил Қозоғистон Республикаси Конституциясида Қозоғистон Республикасининг барча фуқароларини бошпана билан таъминлаш муҳимлиги айтиб ўтилган. Турар жой нархини шакллантириш учун бошпана халққа тўлиғи билан хусусий қилиб берилиб, квартира эгалари корпоративлари қурилди ва турғун уй таъмирлаш корхоналарини қайта қуриш қараб чиқилди. 1997 йил Қозоғистонда уйнинг 85% и хусусийлаштириб, шу йилнинг январьида 600 КЭП лар ташкил этилди. Шунингдек, давлат ва қурилиш бизнеси турғун уй масаласи бўйича қўшимча куч талаб этади.

Қозоғистон Республикасида аҳолини рўйхатга олиш. 1999 йил Қозоғистонда ҳар ўн йилда ўтказиладиган халқ саноғи ўтказилди. 2009 йил навбатдаги халқ саноғи ўтказилиб, 2010 йил 4 февралда санақ натижаси эълон қилинди. 1999 йил санақ натижаси бўйича, Қозоғистонда 14, 953 минг аҳоли яшаши аниқланди. 1989 йил республика аҳолисининг сони билан таққослаганда (16,199 млн киши) 1,246 млн (7,7%) га камайган.

2009 йил халқ саноғи натижаси бўйича Қозоғистонда 16,009 млн одам яшаши аниқланди. Хуллас, 1999 йил санақ билан солиштирганда халқ сонининг ўсиши 6,8% ни ташкил қилди.

Бажаринг: Ижтимоий масалалар бўйича оммавий материаллардан фойдаланиб, ахборот тайёрланг.

Қозоғистон халқининг этник таркиби турли хил этносдан иборат. Халқ саноатининг натижаси бўйича 130 дан ортиқ халқлар ва этник гуруҳлар яшашади. Давлатимиздаги энг кўп миллат-маҳаллий қозоқ миллати.

Давлатимиздаги ривожланишнинг асосий босқичларидан бири соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш бўлиб ҳисобланади.

Қозоқларнинг умумий улуши 1989–2009 йил 40%дан 63%га кўпайган.

Қозоғистон Республикасида халқнинг кўчиб юриши аҳоли сонининг камайиб кетишига олиб келди. Миграция (кўчиб қўниш) оқибатларидан Қозоғистон халқининг абсолют сони қисқара бошлади. Асосий миграцион оқим яқин чет элларга (Россия, Белоруссия, Украина ва Ўзбекистон) йўналтирилди. МДҲ давлатларидан четга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

борувчиларнинг асосий қисми Германия, Исроил, Греция, АҚШ га кўчиб кетувчиларни ташкил қилди.

Аввало, бу халқларнинг тарихий Ватанларига қайтишларига боғлиқ бўлди. Кўчиб-қўниш оқимининг кўпайишига қарамасдан, республиканинг ички сиёсати барқарор бўлди. Ташқи кўчиб-қўнишдан ташқари, ички кўчиб-қўниш ҳам давом этди, айниқса, овулдан шаҳарга, туман марказларига одамлар кўп кўчишди.

Шунингдек, 1991 йилдан бошлаб миграцияда МДҲ давлатлари ва чет эллардан қозоқ миллат вакиллари кўчиб кела бошлади.

Ўйланинг: Мустақилликдан кейин Қозоғистон Республикасида халқ сони , миллий таркиби ва жойлашуви қандай ўзгарди? Жаҳон қозоқлари ҳамдўстлигининг роли қандай?

"*Ўралмонлар*" (она юртига қайтиб келганлар) деб номланган қозоқларнинг аждодлари (Хитой, Эрон Монголия, Ўзбекистон, Россия, Қирғизистон, Покистон ва бошқа давлатлардан) этник ватанга қайтиб келди. Қозоғистонга мустақилликдан кейин кўчиб келиш квотаси билан келган ўролмонлар сони 192 минг оила ёки 750 минг киши, давлат ёрдамисиз келганлар 1 млндан ортиқ киши республикадаги Алмати, Туркистон, Манғишлоқ областлари, Алмати, Нур-Султан, Тараз ва Жана Озен шаҳарларига бориб жойлашди. Сўнги кўчиб келган қондошларимизнинг кўпчилиги ишга жойлашиш учун қулай бўлган республика пойтахтига ёки йирик вилоят марказларига ўрнаша бошлади.

"Нурли кўчиш" дастури 2008 йил 2 декабрь куни Ҳукумат қарори билан қабул қилинди. Бу давлат дастурининг асосий мақсади — мамлакатлардаги қондошларимизни, яъни бошқа давлатларда яшовчи қозоқларни қабул қилишнинг қонуний чора тадбирлари: уй жой билан таъминлпш, уй сотиб олиш учун узоқ муддатга кредит бериш, ғамхўрлик қилиш чора тадбирлари олиб борилади. Республикага кўчиб келган бошқа мамлакат вакиллари ҳам (руслар, немислар ва бошқалар) қўллаб қувватланди.

Яқин чет эллардаги қозоқ диаспораси. Қозоқларнинг Қозоғистондан чет ўлкаларга жойлашиши қозоқ халқи ҳаётидаги бир неча йирик тарихий воқеалар билан боғлиқ. Қозоқ диаспораси бир хил эмас, чунки улар узоқ вақт давомида ҳар хил шароитда шаклланди. Қозоқ диаспораси кўп ҳолларда сиёсий зўравонлик натижасида мажбуран пайдо бўлди. Сиёсий тазйиқ кўрсатиш оқибатида ҳозирги кунда Осиё, Ғарбий Европа ва Америкада қозоқ диаспорасининг катта қисми жойлашган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ҳозирги кунда турли ахборот воситаларининг маълумоти бўйича, чет эллардаги қозоқ диаспорасин вакилларининг сони 5 млнга яқин.

Қозоқ диаспорасининг кўпчилиги, яъни Ўзбекистонда (1,5 млн), Россия (800 минг), Туркменистон, Қирғизистон, Тожикистон, Украина ва бошқа давлатларда 187 мингга яқин.

Қозоқ ирридентаси ва диаспораси бу бизнинг давлатимизнинг улар яшайдиган давлатлар билан олиб борадиган ташқи сиёсатнинг муҳим компонетларидан бири. Шу давлатлар билан ўзаро муносабатлар шу ерда яшаётган қозоқларга ҳам албатта ўз таъсирини ўтказди.

Билиб қўйинг: Ирридента бу-этноснинг ўз тарихий ватанида яшаётган, бироқ ушбу ҳудуд турли сабабларга кўра бошқа давлат таркибига кириши туфайли шу жойда қолиб кетган этник камчилик.

Қозоқларнинг бир қисми Россия билан (Астрахань, Оренбург, Курган, Омск, Тоғли Олтой автоном вилоятида), Ўзбекистон билан (Сирдарё, Чирчиқ, Қизилқум, Мирзачўл ҳудудлари) чегарадош ҳудудларда ўрнашган. Яқин чет эллардаги қозоқлар, асосан, қишлоқ жойларда, Россиянинг Европа қисмидагилар шаҳарларда яшайдилар. У ердаги қозоқлар ўз тилини, маданияти ва этносига хос хусусиятларни сақлаб қолишга ҳаракат қилишяпти.

1991 йил Москвада қозоқ ёшларининг “Меросхўр” (“Мурагер”) маданий ташкилоти ўз ишини бошлади. “Қозоқ тили” жамияти ташкил қилинди. Ўзбекистонда 1995 йилдан бошлаб “Ўзбекистон” нашриётидаги (“Асыл мұра”) “Бебаҳо хазина” қозоқ редакцияси ўзбек тилидаги дарсликларни қозоқ тилига таржима қилади, қозоқ тилидаги мақолаларни эса “Нурли йўл” газетасида чоп қилади.

Узоқ чет эллардаги қозоқ диаспораси. Хитойдаги қозоқлар узоқ чет эллардаги қозоқ диаспоралари ичида энг кўп жойлашгани. Ҳозирги кунда Хитойдаги турли манбалар буйича – 1,5 млнга яқин қозоқлар яшайди. Бу-бизнинг ватандошларимизнинг чет эллардаги энг кўп жойлашган қисми, ундан кейин Монғолияда – 83 минг қозоқ, Афғонистонда – 30 минг, Туркиядаги қозоқларнинг сони турли маълумот манбалари бўйича 10 минг ва Эрон давлатида 10 мингга яқин қозоқ борлиги аниқланган. Шунингдек, қозоқ диаспораси Канадада, Покистонда, Германияда, Францияда, АҚШ, Саудия Арабистони, Австралия ва Яқин Шарқ мамлакатларида бор.

Хитойда (Олтой, Или, Тарбағатай, Қулжа, Баркўл-Қумыл) қозоқлар зич жойлашган, Европада эса сийрак жойлашган. Узоқдаги қондошларимиз қозоқ ёшларининг орасида маданий-билим бериш, тил масаласи бўйича чора тадбирлар олиб бормоқда. Масалан, Туркияда, Буюк Британияда қозоқ тилини ўқитадиган мактаблар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Жаҳон қозоқларининг қурултойи

очилган. Бугунги кунда жаҳоннинг турли мамлакатларида 32та маданий марказ иш олиб боради.

Билиб олинг: Диаспора – маълум бир халқнинг этник гуруҳининг бир қисми ўз юртидан бошқа жойга кетишини англатадиган тушунча.

Изланинг: Сиз яшайдиган область, ҳудудда қандай миллат вакиллари яшайди? Статистик маълумотлар тайёрланг?

Жаҳон қозоқларининг қурултойи. 1992 йили Алматида Жаҳон Қозоқларининг I қурултойи бўлиб ўтди. Қурултойга-Туркия, Германия, Франция, Швеция, Норвегия, Монголия, Россия, Қирғизистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва боша давлатлардан, ҳаммаси бўлиб 13 давлатдан, шунингдек, Қозоғистоннинг барча вилоятларидан вакиллар қатнашди. Кун тартибида-Жаҳон қозоқлари иттифоқини қуриш, унинг қарорларини қабул қилиш, бош органларини сайлаш муҳокама қилинди. Жаҳон қозоқлари иттифоқининг раиси қилиб Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н.А.Назарбаев сайланди.

Қозоқларнинг Бутунжаҳон II қурултойи 2002 йилда Туркистонда бўлиб ўтди. У қозоқларнинг маънавий янгиланишига, чет элдаги қозоқларнинг мамлакат иқтисодини кўтаришга ҳисса қўшишига, чет элдаги қозоқ маданий ёдгорликларини сақлашга бағишланди.

Қозоқларнинг Бутунжаҳон III қурултойи 2005 йилда пойтахтда ўтди. Унда маданиятни ривожлантириш, иттифоқдошлик масалалари, “Мәдени мұра” дастарида иштирок этиш, ёшларнинг ватандаги ОЎЮ да ўқиш юзасидаги масалалар кўриб чиқилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоқларнинг Бутунжаҳон IV қурултойи 2011 йилда Астана шаҳрида бўлиб ўтди. Қурултойга 35 мамлакатдан қозоқлар қатнашишди. Бу қурултойнинг бошқа қурултойлардан фарқи ёшлар ташкилотлари билан талабалар уюшмаларининг етакчилари чақирилди. Тадбирнинг бош мақсади этник қозоқларни тарихий ватанига қайтариш, юртига келган қондошларимизни қўллаб қувватлаш бўлди. Қурултой доирасида чет элда ва мамлакатимизда яшаётган ёшларнинг имкониятлари билан уларнинг таклифлари муҳокама қилинди.

Жаҳон қозоқларининг V қурултойи 2017 йил 22-25 июнь кунлари Астанада бўлиб ўтди. Элбошимиз жаҳоннинг 39 та давлатидан келган Жаҳон қурултойининг барча қатнашувчиларига мурожаат қилиб нутқ сўзлади. У ўз нутқида илк Қурултой ўтгандан буён 25 йил ичида Қозоғистоннинг эришган ютуқлари ва давлатимизда олиб борилаётган ислоҳотларни атаб ўтди. Н.А.Назарбаев маънавий янгиланиш борасида амалга оширилаётган лойиҳага, шунингдек, лотин алифбосига кўчиши, гуманитар йўналишдаги энг аъло 100та китобни қозоқ тилига таржима қилиш, “Туған жер” (“Туғилган ўлка”), “Қозоғистондаги муқаддас жойларнинг географияси”, “Жаҳондаги замонавий Қозоғистон маданияти”, “Қозоғистондаги 100та янги исм” каби лойиҳаларга алоҳида тўхталиб ўтди. Нутқининг сўнгида Қурултой қатнашувчиларига Астанани саёҳат қилиб, “ЭКСПО-2017” мутахассислаштирилган кўргазмани томоша қилишни таклиф қилди. Элбоши чет элдаги қариндошларнинг Отамаконни унутмай, уни ҳар доим ҳурмат қилишга чақирди: “... *Чет элдаги қозоқлар давлатимизга тез-тез келиб, туғилган ўлкаси билан доимо алоқада бўлиб туриши лозим. Қайси давлатда яшаётган бўлсангиз ҳам, Қозоғистонни ҳар доим юракларингизнинг тўрида ушлангизлар. Қозоқнинг тарихий Ватани битта. У ҳам бўлса Қозоғистон*”, – деб ўз нутқини якунлади.

Саволларга жавоб беринг.

1. Нафақа тизимини ислоҳ қилиш қачон бошланди ва қандай олиб борилди?
2. Ўзингиз яшаётган ҳудудда “Турар жой” масаласи ҳал қилинганми?
3. 1990–2000 йиллардаги этнодемографик соҳада қандай ўзгаришлар бўлди?
4. Ўроломонларнинг Қозоғистондаги турмуш шароитида қандай қийинчиликлар учради?
5. Қозоғистон ва бошқа республикалар орасида маданий алоқани ривожлантириш мақсадида сўнгги йилларда қандай чора-тадбирлар ўтказилди?
6. Чет эллардаги қозоқ диаспорасининг хусусиятлари нимада?
7. Якин ва узоқ чет эллардаги қозоқ диаспорасининг бир-биридан қандай фарқи бор?
8. Жаҳон қозоқларининг қурултойи нима мақсадда чақирилади?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Топшириқ.

Матбуот материалларидан фойдаланиб, ижтимоий масалалар бўйича маълумот тайёрланг.

Ижтимоий ислоҳотлар – меҳнаткашларнинг турмуш шароитини яхшилаш мақсадида олий ҳукумат органларининг қонун чиқариш тизимида олиб борган ўзгаришлари.

Ижтимоий сиёсат – жамиятнинг яхши ривожланишини таъминлашга, ижтимоий манфаатларни қаноатлантиришга, турмуш шароитни яхшилашга йўналтирилган сиёсий қарорлар ва иш ҳаракатлар йиғиндиси. Унга, аввалом бор, халқнинг турмуш шароитини яхшилаш, ойлик иш ҳақини ошириш, турар жой билан таъминлаш ва бошқалар киради.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"ҚОЗОҒИСТОН – 2030" СТРАТЕГИЯСИ – ДАВЛАТ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЯНГИ ДАВР

47-§. Қозоғистон Республикасининг узоқ муддатга мўлжалланган мақсад ва стратегиялари

Бугінгі сабақта:

- Қозоғистоннинг ривожланишидаги узоқ муддатли давлат стратегиясини таҳлил қиламиз;

Таянч сўзлар:

- "Қозоғистон-2030"
- миллий хавфсизлик
- жамият бирлашуви
- мутахассислашган давлат

Изланувчилик саволи: *Нима учун "Қозоғистон–2030" стратегиясини қабул қилиш керак бўлди?*

"Қозоғистон–2030" стратегияси. 1997 йили Давлатимиз Президенти "Қозоғистон – 2030. хавфсизлиги ва турмуш фаровонлигини орттириш" деб номланган Қозоғистон халқига мурожаатида Н.А. Назарбаев: "Кўплар бошқа мустақил давлатлар шунга ўхшаш йўлни босиб ўтганда, биз янги мамлакат, янги бозор иқтисодиёти ва янги демократик давлат қурдик. Биз қувватли ташқи кучлар бизнинг келажагимизни аниқлашда муҳим рол ўйнаган ривожланган жахонлашиш ва ўзаро мустақиллик даврида ҳаёт кечиряпмиз. Агар биз фикримизни амалга оширишда ақл билан иш тутиб, ривожланишимизнинг ички ва ташқи факторларини таҳлил қилишга қобилиятли бўлсак, бизнинг консолидациямизнинг, тарихимиз асосида ва шароитимизга боғлиқ тўғри йўл танлаш имкониятимиз бор", – деб атаб кўрсатди.

Ўйланг! Нега "Қозоғистон–2030" стратегияси эмблемасида қор барси тасвирланган?

Қозоғистон давлатининг шаклланишида иккита асосий стратегик мақсад кўзда тутилди. Биринчидан, Қозоғистоннинг мустақил давлат бўлиши. Иккинчидан, Қозоғистонда ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ислоҳотлар амалга ошириш.

Узоқ муддатга мўлжалланган мақсадлар ва уларни амалга ошириш старатегиялари. Бизнинг давлатимиз элбоши ўз Мурожаатида айтган муваффақиятларга эришиш учун еттита узоқ муддатга мўлжалланган йўналишлар аниқланди:

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1. *Миллий хавфсизлик* ҳудудий яхлитликни тўлиқ сақлаб, Қозоғистоннинг мустақил мамлакат сифатида ривожланишини таъминлаш.

2. *Ички сиёсий барқарорлик ва жамиятнинг бирлашуви.* Ҳозирги ва келаси ўн йилликлар мобайнида Қозоғистонда миллий стратегияни амалга оширишга имконият берадиган ички сиёсий барқарорлик ва миллий бирликни сақлаш ва кучайтириш.

3. *Чет эл инвестициялари ва ички даромаднинг даражаси юқори очиқ бозор иқтисодиётига асосланган иқтисодий ўсиш.* Иқтисодий ўсишнинг хилма хиллиги ва гуллаб яшнашига эришиш.

4. *Қозоғистон фуқароларининг соғлиги, билими ва турмуш тарзи.* Барча қозоғистонликларнинг турмуш тарзини, соғлигини, билим бериш ва экологиясини яхшилаш.

5. *Энергетик ресурслар.* Халқнинг турмуш шароитини яхшилашга ва иқтисодиётнинг барқарор ўсишига таъсир қиладиган даромад топиш мақсадида нефть ва газ чиқариш, экспортни ўстириш орқали Қозоғистоннинг энергетика ресурсларидан унумли фойдаланиш.

6. *Инфратузилиш.* Айниқса, транспорт ва алоқа. Бу секторларни ривожлантириш миллий хавфсизликни кучайтиришга, барқарорлик ва иқтисодий ўсишга таъсир этадиган йўл билан ривожлантириш.

7. *Касбий давлат.* Ўз ишига берилган ва бизнинг мақсадларимизга эришишдаги халқ вакиллари сифатида кўрсатадиган Қозоғистон давлат хизматкорларининг замонавий гуруҳини тайёрлаш.

Ўйланг! Нима деб ўйлайсиз, нима сабабдан "Қазақстан – 2030" стратегияси мамлакатимизни ривожлантиришнинг бош вектори дейилади?

1998–2000 йилларга мўлжалланган мақсадлар:

– миллий хавфсизликни кучайтириш – етакчи давлатлар билан муносабатлар ўрнатиш йўли билан, Қозоғистоннинг энергетика секторига капитал тортиш ва давлатимизнинг ҳарбий доктринасини ясаш;

– овулдаги муҳим муаммоларни ҳал қилиш;

– камбағаллик ва ишсизликка қарши кураш;

– ички сиёсий барқарорликни ва жамиятдаги тотувликни кучайтириш йўли билан иқтисодий ўсишга қўл етказиш;

– барча ижтимоий иқтисодий ислоҳотларни ниҳоясига етказиш, тўлиқ нафақа ва ижтимоий ёрдам ҳақларини вақтида тўланиши;

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

– қулай инвестицион климат қуриш;

– Ҳукумат ва давлат хизмат ислоҳотларини тезлаштириш, порахўрликка қарши курашни кучайтириш.

“Қазақстан – 2030” узоқ муддатли стратегиясини амалга ошириш босқичлари

1-босқич – Қозоғистон Республикасининг 2010 йилгача стратегияни ривожлантириш режаси. У ўзининг табиий ресурсларидан мамлакат фаровонлиги учун фойдаланиб, иқтисоди ривожланган, яхши билим олган ва соғлиги жойида, хавфсиз ва демократик шароитда ҳаёт кечирадиган мамлакат бўлиши учун келажакдаги ривожланишга замин ҳозирлайди.

2-босқич – мамлакатимизнинг рақобатбардошлик қобилиятларининг асосларини шакллантиришга бағишланган Қозоғистон Республикасининг 2020 йилгача стратегияни ривожлантириш режаси бажарилади.

“Қазақстан–2030” дастури стратегиясининг тарихий аҳамиятини баҳолаш осон эмас. Жаҳон ўз ривожланишининг стратегиясини ясашга қобилиятсиз жуда кўп давлатларни кўрди. Ўз режаларини амалга ошира олмаган қанча давлатлар бор. Турли хил шароитлар сиёсий эркинликнинг ночорлиги ва раҳбарларнинг қобилиятсизлиги давлатларни ҳар хил аҳволга солди. Ривожланиш векторини аниқлаб, узоқ муддатли мақсадларни танлаб олиш-мураккаб вазифа. Стратегияни таҳлил қилиб жаҳон ҳамжамияти Қозоғистоннинг мақсадга етиш деган ҳаракати ва қарорига юқори баҳо берди. Стратегик йўналишнинг аниқлиги ва тўғрилиги кўриниб турибди. Фуқароларнинг турмуш шароитини яхшилаш ва гуллаб яшнашига олиб бордиган йўл мураккаб ва узоқ. Лекин ишончли стратегия – гуллаб яшнашга олиб борадиган йўл.

Қозоқ халқининг мақоли: “Тез юрганга чанг юқмас” – дейди. Шунинг учун вақт кўрсатади, йўл юрган одам ғалабага эришади.

Саволларга жавоб беринг.

1. “Қозоғистон-2030” стратегияси қачон қабул қилинди?
2. Бу стратегияни қабул қилишнинг қандай сабаблари бор эди?
3. Мурожаатнинг қайси қисмида Қозоғистонда мавжуд ички ва ташқи имкониятларга, шунингдек, салбий томонлари ва ташқи хавф тўғрисида айтилди.

Топшириқлар.

1. 2030 йилгача Қозоғистон ривожланишининг стратегияси узоқ муддатли мақсадларини санаб беринг.
2. Кичик гуруҳларга бўлиниб,манбалардан фойдаланиб, ҳар бир босқични таърифлаб беринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Гиперинфляция – пулнинг ҳаддан ташқари қадрсизланиши.
Инфратузилма – тармоқларнинг ишлашига муҳим моддий маҳсулотларнинг ва ижтимоий турмушни яхшилашга зарур: йўллар, каналлар, портлар, алоқа тармоқлари, қурилишлар, иморатлар, хизмат кўрсатиш ва тармоқлар йиғиндиси.
Порахўрлик – лавозимли шахснинг ўзининг раҳбарлигидан фойдаланиб, қонунга қарши ўз фойдасини кўзлаб иш тутиши.
Модернизациялаш – янгилаш, янги талаблар ва меъёрларга, техник шароитларга, сифатли даражаларга ва бошқаларга мослаштириш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОНДА 1997 ЙИЛДАН БОШЛАБ ИҚТИСОДИЁТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

48-§. Қозоғистоннинг 1990–2000 йиллардаги иқтисодий аҳволи

Бугунги дарсда:

- 1990-йили бозор иқтисодиётининг ишлаб чиқариш муносабатларига таъсирини муҳокама қиламиз;
- аграр сектордаги янгиланишнинг асосий йўналишларини аниқлаймиз;

Таянч сўзлар:

- иқтисодиётни
- эркинлаштириш
- хусусийлаштириш
- чет эл инвестициялари
- банк тизими
- миллий валюта

Изланувчилик саволи: *XXI асрдаги Қозоғистон иқтисодиёти ривожланишининг қандай асосий йўналишлари бор?*

Қозоғистон иқтисодини янгилаш босқичлари. 90-йилларда Қозоғистондаги иқтисодни ислоҳ қилиш 4 босқичда амалга олиди.

***Биринчи давр* 1991–1993 йиллари иқтисодиётни ўзгартиришдан бошлаб миллий валютани қабул қилгунча бўлган даврни ўз ичига олади.** Бу даврда давлатдан бош тортиш ва хусусийлаштиришни амалга оширишда хусусий мулк турлари ўзгариб турди. Бу гиперинфляция билан бирга олиб борилган чуқур инқироз даври бўлди. Республика иқтисодиёти Россия иқтисодиёти билан чамбарчас боғлиқ эди.

Бозор муносабатларига ўтишнинг *иккинчи даври* республика рубль тизимидан чиқиб, ўз валютасини қабул қилган 1994—1998 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда иқтисодий қонунлар қабул қилинди, давлат мулкчилигидан бош тортиш ва хусусий мулкчиликка ўтиш ниҳоясига етди, тадбиркорлик ривожланди, бозор иқтисодиёти шаклланди.

Ислоҳ қилишнинг учинчи даври 1998—2001 йиллари олиб борилди. Бу даврда ялпи ички маҳсулот ўсди (ялпи ички маҳсулот-давлат иқтисодиётининг барча соҳаларида бир йил ичида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва хизмат кўрсатишнинг нархини кўрсатадиган макроиқтисодий кўрсаткич), саноат маҳсулотлари, инвестиция ҳажми ва бошқа муҳим кўрсаткичлар. 1997 йили Жануби-Шарқий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Осиё давлатларида бошланган инқироз Қозоғистонга ҳам етиб, иқтисодиётга салбий таъсирини кўрсатди.

Ўйланинг. Қозоғистон табиий ресурсларга бой мамлакат эканлигини исботланг. Қозоғистонда иқтисодий янгиланишнинг қайси даврида инқироз сезила бошлади?

Тўртинчи давр 2001 йилдан бошлаб бозор иқтисодиёти институтларининг иш олиб бориши билан характерланади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш. 1992 йили Россиядаги иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш республикадаги шароитни қийинлаштириб юборди. Россиядан кейин республика нархни эркинлаштириш чораларини қайта ишлашга мажбур бўлди. Бу барча товарлар ва хизмат кўрсатиш соҳасида нархнинг ўн марта ўсиб кетишига, яъни молиявий инқирозга олиб келди. Ишлаб чиқариш тарифининг, энергия, хом ашё баҳоси ўсди.

Нархни эркинлаштириш Қозоғистонда иқтисодий инқирозни кучайтирди. 1992 йили саноат маҳсулотлари 20%ни ташкил қилди. 1992–1993 йиллари Қозоғистондаги инфляция 20–30 баробарга ўсди. Аҳолининг турмуш шароити оғирлашди. Эркинлаштириш республикадаги чигаллашган аҳволни яна ҳам кучайтириб юборди. Қарагандида озиқ овқат қимматлашиши, иш ҳақи вақтида тўланмаганлиги сабабли шахтёрлар норозилик ҳаракати билан чиқишди. Бошқа саноат корхоналарида ҳам хавфли шароитлар вужудга келди. Кўплаб Қозоғистондаги саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш тўхтаб қолди. Қозоғистон илк молиявий ва иқтисодий тизимда қолгани учун бозор муносабатига ўтиш қийин бўлди. 1993 йил ноябргача рубль тизимида қолди.

Аниқланг! Нега Қозоғистон иқтисоди хом ашёга йўналтирилган деб ҳисобланади?

Миллий валютани жорий қилиш. 1993 йилнинг кузигача Қозоғистон МДҲ давлатлари билан яқин иқтисодий алоқада бўлиб, рубль тизимини қуриш тарафида бўлди. Бироқ Россия билан битим юргизиш борасида Қозоғистон учун ноқулай бўлган, республиканинг иқтисодий мустақиллигини йўқотиш билан чекланган шароитлар таклиф қилинди. Қозоғистонга эмиссия натижасида қадрсизланган эски пуллар, инфляциянинг янги тармоғини олиб келиб қозоғистонликларнинг турмуш шароитини оғирлаштириб юборди. Шу вақтда давлат раҳбарлари миллий валютани жорий қилиш тўғрисида қарор қабул қилди. ҚР Биринчи Президентининг қарори билан 1993 йили 15 ноябрда миллий валюта-тенге жорий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилинди. Хуллас, Қозоғистон иқтисодий мустақиллик йўлига қадам ташлади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастури. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришниг ҳуқуқий асоси Қозоғистон республикасининг "Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида" (1991 йили) ва "Хусусийлаштириш тўғрисида" (1995 йили) қонунларида белгиланди. Қозоғистондаги хусусийлаштириш тўрт босқичдан иборат эди.

Биринчи босқичда – 1991–1992 йиллари давлатимизнинг фуқароларини ўз меҳнат жамоалари орқали хусусийлаштиришга тортиш ғояси бўлди. Ўн минглаб Қозоғистонликлар корхоналарнинг: дўконлар, хизмат кўрсатиш тармоқлари, фермер хўжаликларининг эгаларига айланди.

Қозоғистондаги хусусийлаштиришнинг *иккинчи босқичи* – 1993–1995 йиллари 4 йўналишдан иборат бўлди: кичик хусусийлаштириш у (савдо тармоқлари, маиший хизмат кўрсатиш тармоқлари ва 200 та ишчиси бор ишлаб чиқариш корхоналари аукцион ва танлов йўли билан сотилди); ёппасига хусусийлаштириш (200–5000 ишчиси бор саноат корхоналари); хусусий лойиҳа бўйича хусусийлаштириш (5000-дан ортиқ ишчилари бор корхоналар); агросаноат комплексларини хусусийлаштириш.

Учинчи давр – (1996–1998 йиллари) электроэнергетика ва нефть газ соҳасида, шунингдек, ижтимоий соҳада: соғликни сақлаш, таълим бериш, фан ва маданият соҳасида хусусийлаштириш бошланган. Иккинчи ва учинчи босқичда 94та йирик корхона, унинг ичида 57таси чет эл инвесторларига берилиб, хусусий ва давлат капиталининг иштироки билан қурилиб, ишчи ўринларини сақлаб қолишга, иқтисодиётни ривожлантиришга имконият берди.

Хусусийлаштиришнинг **тўртинчи даври** – 1999 йили бошланиб ҳозирги кунгача давом этмоқда. Уни амалга оширишда давлатда улуши бор ўнта етакчи корхона аниқланди. Натижада, "Қозоғистон алюминий", "Қозоқмис", "Манғистов нефть газ", "Ақтобенефть газ", "Қозоғистоннинг халқ жамғарма банки", "Оскемен титан-магний комбинати" ва бошқа акционер жамиятлар пакетлари тўлиқ хусусийлаштирилди.

Шунингдек, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш натижасида ижтимоий овқатланиш ва савдо; енгил, озиқ-овқат, қайта ишлаш саноати, маиший хизмат кўрсатиш тармоғи, агросаноат ишлаб чиқариш, энергетика ва ҳом ашё, соғликни сақлаш ва таълим бериш каби муҳим соҳалар давлат секторидан чиқарилди.

1998 йилдан бошлаб "Қозоғистон – 2030" стратегиясини босқичма-босқич амалга ошира бошлади. Шу даврда иқтисодий бошқаришнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жаҳон тажрибасининг энг аъло синтезини кўрсатган Иқтисодий ривожланишнинг миллий намунаси шаклланди.

Қозоғистон иқтисодий аҳволни яхшилашга қаратилган бир қанча чора тадбирларни амалга оширди. Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш ишлари олиб борилди. Иқтисодиётнинг инқирозини тўхтатиш имконияти, ҳаттоки ўсишига эришилди. Нархлар барқарорлашди, инфляция даражаси пасайди. 1995–1998 йиллари республика иқтисодиётида туб ўзгаришлар бўлди. Иқтисодиётда хусусий сектор улуши сезиларли даражада ўсди, 1998 йилнинг охирида иқтисодиётнинг 90% и хусусий сектор қўлида бўлди. 1996 йили ИЯМ (ички ялпи маҳсулот) ҳажмининг инқирози тўхтатилди. 1997 йили Қозоғистонда ИЯМ 1,7% ўсди. 2000 йили ИЯМ ўсиш ҳажми 9,5%-ни ташкил қилди. Инқироздан кейинги йиллари Қозоғистондаги иқтисодий ўсиш қуйидаги факторларнинг ҳаракатида ўрин олди:

1. Товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни шакллантириш: қора ва рангли металл, электр ва ёқилғи энергетикасини, озиқ-овқат маҳсулотларини, қурилиш материалларини, тўқувчилик ва тикув маҳсулотларини, транспорт, алоқа ва бошқалар.

2. Нефть ва газ ишлаб чиқариш.

3. Кичик тадбиркорлик, молиявий секторни ривожлантириш, уй хўжалиги секторидаги товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни ривожлантириш.

Давлат бюджет ва корхоналар 2002 йили оқимдаги қарзларидан қутулиб, инвестциянинг ўсиши бошланди. Аграр сектор ишлари йўлга қўйилди. 1990 йиллари республиканинг қишлоқ хўжалигида туб ўзгаришлар рўй берди: қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг давлатга тегишли бўлмаган улуши ўсди. Совхозларни хусусийлаштириш, жамоа хўжаликларини қайта қуриш ниҳоясига етказилди, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш билан шуғулланадиган; гўшт комбинати, сут комбинати, элеваторлар, қанд заводлари ва бошқа давлат корхоналари қайта қурилди. Майда ишлаб чиқариш тармоқлари ривожланди. 2000-йилларнинг бошида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши барқарорлашди.

Хуллас, 1990–2000 йиллари Қозоғистон иқтисодиётида қайта қуришлар олиб борилди. Ўтиш давридаги қийинчиликларга қарамасдан, мамлакатимизда бозор иқтисодиёти тузилди. 1990 йилнинг охирига қараб Қозоғистондаги иқтисодий аҳвол барқарорлашди.

Инвестиция сиёсати ва Қозоғистондаги чет эл инвестициялари. Чет эл инвестицияларини тортишнинг илк қадамларидан бири корхоналарни бошқаришни чет эллик фирмаларга бериш бўлди. Расмий маълумотлар бўйича, 1994–1995 йиллари Қозоғистон иқтисодиётига расмий ёрдам сифатида, қарз ва чет эллик давлат

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

молия маҳкамаларининг ва хусусий компанияларнинг 3 млрд-дан кўп АҚШ доллари экспорт учун қарзга берилди.

Изланинг. Қозоғистондаги чет элларнинг инвестиция сиёсати тўғрисида изланиб, айтиб беринг.

1997 йили февралда Қозоғистон Республикасининг "Инвестицияларни давлат томонидан ҳимоя қилиш тўғрисида" Қонун қабул қилиниб, унда Қозоғистон иқтисодиётига тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини киргизиш учун енгилликлар. Бу эса чет эл инвестициялари оқиб киришига олиб келди. 1999 йилдан бошлаб инвесторларнинг иқтсодиётнинг хусусий секторига капитал солишининг ўсиши ривожланди. 2001 йили Қозоғистон аҳолисининг жон бошига чаққанда инвестиция томонидан МДҲ давлатлари орасида биринчи ўринда ва социалистик лагерь бўйича Венгриядан кейин иккинчи ўринда турди.

2000 йили Қозоғистон Республикаси 30-дан ортиқ давлат билан инвестицияни қўллаш ва ҳимоя қилиш бўйича икки томонлама битим тузди, давлатга чет эл иштироки билан 1000-дан ортиқ корхона ва 100 дан ортиқ ҳукумат чет эл инвесторларининг бошқаришига берган корхона иш олиб борди.

Чет эл инвесторларининг инвестицияси энг аввало, нефть-газ соҳасига жалб қилинди, сабаби Қозоғистонда айнан шу соҳа жадал суръатлар билан ривожланди. Бу секторда йирик компаниялар, масалан "Тенгизшевройл" каби чет эл ва ватанимиз компаниялари бўлди.

"Тенгизшевройл", "Қорачиғанақ Интеграция ташкилоти", "Манғистау нефтгаз", "Ўзеннефтгаз" ва бошқалар улушига 90%га яқин инвестиция келди.

2007 йилга қараб Қозоғистонда инвестицияларнинг ўсиши республиканинг барча ҳудудларида сезилди. Соҳали тизим барча инвестициялар асосий капиталининг 50% га яқини тоғ-кон саноатининг ривожланишига сарфланди.

Банк тизими. 1990 йилларнинг бошида Қозоғистон Республикасида турли молиявий ташкилотларнинг жадал ривожланиши рўй берди: банк операцияларини бажариб ўтирган тижорат банклари ва ташкилотлари. Шу вақтда тижорат банкларининг ўзи 200 тага етди, бироқ уларнинг кўпчилиги кейинчалик молиявий жиҳатдан суст бўлди.

1990–2000 йиллари банк тизимини ривожлантириш ишлари олиб борилди. Қозоғистоннинг ўз банк тизими мустақиллик олгандан кейингина пайдо бўлди. 1991 йили давлатимиздаги банк ислоҳотининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бошланишига асос бўлган “Қозоқ ССР даги банклар ва банк ишларини юргизиш тўғрисида” Қонун қабул қилинди. Республика давлат банки область бошқармалари ва бўлимчалари бор “Қозоғистон Республикасининг миллий банки” бўлиб қайта қурилди. 1993 йили акционер-тижорат банклари акционер банк, Жамғарма банки эса Қозоғистон Республикаси Халқ банки бўлиб қайта қурилди.

Банк хизматида фаол равишда банк янгиликларини киргизиш билан шуғулланган банклар: Казкоммерцбанк, Халқ Банки, АТФ Банк, Банк Центркредит, Нурбанк, Туран Олам Банк (БТА), Каспий Банк, Альянс Банк ва бошқалар бўлди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистондаги хусусийлаштириш босқичлари тўғрисида айтиб беринг.
2. Қозоғистоннинг иқтисодий янгиланиши қанча даврдан иборат?
3. Эркинлаштириш деганимиз нима ва у Қозоғистонда қандай амалга оширилди?
4. Эркинлаштиришнинг қандай оқибатлари бўлди?
5. Хусусийлаштиришнинг давлат тасарруфидан чиқариш билан қадай фарқи бор?
6. Қозоғистон нима учун рубль ҳудудидан чиқиб кетди?
7. Асрлар тўқнашувида иқтисодиётнинг барқарорлашувига қандай иқтисодий омиллар таъсир қилди?
8. Республикада инқирознинг келиб чиқиш сабабларини атанг?
9. Иқтисодий ислоҳотлар стратегиясини амалга оширишда қандай мақсад қўйилди?

Валюта – миллий ва халқаро пул.

Иқтисодиётни эркинлаштириш – иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш.

Тадбиркорлик – маълум бир тармоқни ўзига даромад келтирадиган йўналишдаги иқтисодий ҳаракат.

Махсус иқтисодий ҳудуд – Қозоғистон Республикасида ҳаракат қилиш босқичларини амалга оширадиган аниқ чегаралари бор, ҳуқуқий тартиб ўрнатилган махсус иқтисодий ҳудуд.

Давлат тасарруфидан чиқариш – давлат мулкининг бир қисмини хусусий мулк қилиб бериш.

Сояли иқтисодиёт – ҳуқуққа қарши келадиган, давлат ҳисобига кирмаган иқтисодий ҳаракат тури.

Молиявий қарз тизими – давлатнинг молиявий ва қарз сиёсатини таъминлайдиган тизим.

Иқтисодий янгиланиш – меҳнат унумдорлигининг ўсиши орқали, ишлаб чиқариш энергетик қуролларининг, фаннинг ишлаб чиқариш кучига айланиши ва ишлаб чиқаришни рационал бошқаришни ривожлантириш орқали ишлаб чиқаришни ўзгартириш.

Экспорт – давлатдан товарларни четга чиқариш.

Эмиссия – янги пулларнинг чиқиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

49-§. Қозоғистон Республикаси иқтисодий ривожланишининг натижалари: ютуқлар ва муаммолар

Бугунги дарсда:

- 1997 йилдан бошлаб бозор иқтисодиётининг ишлаб чиқариш муносабатларига таъсирини таҳлил қиламиз;
- аграр сектордаги янгиланишнинг асосий йўналишларини таҳлил қиламиз;

Изланувчанлик саволи: *XXI асрдаги Қозоғистон иқтисодиётининг асосий йўналишлари қандай?*

Таянч сўзлар:

- ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)
- махсус иқтисодий ҳудудлар
- жаҳон иқтисодий жипслашуви
- жаҳон иқтисодий
- инқирози

Иқтисодий ривожланиш натижалари. Қозоғистон Республикасининг 20 йиллигини якунлай ўтириб, Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Н.А. Назарбаев бир қатор муҳим кўрсаткичларга тўхтади. Давлатнинг ЯИМ 7,5%-га ўсди. Жон бошига ҳисоблаганда ЯИМ ҳажми 11минг доллардан ошиб кетди (таққослаш учун – 1990 йилнинг ўртасида 700 доллардан ошган).

Икки йил ичида давлатимизда инновацион-индустриал ривожланиш йўналиши бўйича 400та янги ишлаб чиқариш корхоналари солинди. Индустриал секторда 90 мингга яқин иш жойлари пайдо бўлди. 60 янги ишлаб чиқариш лойиҳа қувватига эга бўлиб, 2 млрд долларга маҳсулот ишлаб чиқарди. Қайта ишлаш соҳасидаги меҳнат унумдорлиги ўсди.

Қозоғистон бугунги кунда учдан икки қисмга ўзини сифатли озиқ-овқат ва хом ашё билан таъминламоқда. Аграр секторни экспорт қилиш имкониятлари ортди, жаҳон бозорига хом ашёгина эмас, гўшт маҳсулотларини ҳам чиқармоқда. Қозоғистоннинг ташқи савдо айланиши 2011 йили 126 млрд долларни ташкил қилди. 2010 йили эса 40%-га ўсди. Қозоғистон маҳсулотларини жаҳон бозорига экспорт қилиш 88 млрд долларни ташкил тди.

2011 йили Қозоғистон иқтисодиётига 18 млрд доллар миқдорида чет инвестициялари киргизилди.

Қозоғистон Республикаси Президенти 2012 йили Қозоғистон халқига мурожаатида икки вазифа белгиланган ижтимоий иқтисодий янгиланиш дастурини таклиф қилди. Биринчи – иқтисодиётни, саноатни, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш. Иккинчиси – электроэнергетика соҳасини фаол турда ривожлантириш. Бу вазифаларнинг бажарилиши Қозоғистон иқтисодиётининг бундан кейин ривожланишига ва жаҳон иқтисодий бозорига киришига таъсир этади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг. Рақобатга қобилиятли иқтисодиёт деганимиз нима?
Қозоғистон иқтисодиётини ҳозирги кунда рақобатга бардошли деб айта оламизми?
Сўнгги ўн йилликларда Қозоғистон Республикасининг иқтисодий ривожланишида қандай ўзгаришлар бўлди?

Маҳсус иқтисодий ҳудудлар. Элбошимиз Н.А. Назарбаев 2011 йилда махсус иқтисодий ҳудудни бошқариш ва хизмат қилишнинг унумли йўлларини орттиришга мўлжалланган "Қозоғистон Республикасида махсус иқтисодий ҳудудлар тўғрисида" Қонунга қўл қўйди. Махсус иқтисодий ҳудудлар замонавий юқори маҳсулотни, рақобатга бардошли ишлаб чиқаришни ривожлантириш, инвестицияларни, иқтисодий соҳа ва ҳудудларга янги технологияларни киргизиш, шунингдек, аҳолини меҳнат билан таъминлаш мақсадида қурилади.

Билган маъқул: Қозоғистонда 6 ой мобайнида махсус иқтисодий худуд муваффақиятли ривожланиб келди: "Астана – янги шаҳар", "Денгиз порти – Ақтау", "Ахборот технологиялари парки", "Жанубий", "Миллий санаоат нефтхимия технопарки", "Бурабай", шунингдек, Нур-Султан ва Қарағанди шаҳарларидаги 2 саноат ҳудуди. Масалан, "Астана – янги шаҳар" махсус иқтисодий ҳудудида 277 корхона ишга туширилди. "Денгиз порти – Ақтау" иқтисодий ҳудудида 29 инвестиция лойиҳаси амалга оширилди. "Миллий саноат нефтхимия технопарки" ихчамлаштирилган иш олиб борди. 2010 йилнинг охирида Қозоғистонда учта соҳали йўналишда махсус иқтисодий ҳудудлар иш олиб борди:Қарағанди областида "Сариарқа" – металлургия ва металлни қайта ишловчи, Алмати областида "Хоргос- Шарқ дарвозалари" – транспорт-логистик ривожлантириш, Павлодар областида"Павлодар" – саноатнинг химиявий ва нефть-химия соҳаларини ривожлантиришга йўналтирилган. 2011 йилнинг охирида АЭА 300 дан ортиқ иштирокчилар рўйхатга олинган бўлиб, кейинчалик саноат ҳудудлари барча жойларда қуриладиган бўлди.

Қозоғистоннинг жаҳон иқтисодиётига қўшилиши. Қозоғистон 2000 йилнинг ўртасида рақобатга бардошлилик бўйича жаҳон рейтингида 61 ўринда турди. Мамлакат иқтисодий ривожланиши ялпи миллий даромад бўлиб ҳисобланади.

Жаҳон банк маълумотлари бўйича Қозоғистон жаҳонда 55-ўринда туради. Шу кўрсаткич бўйича жон бошига ҳисоблаганда Қозоғистон ўрта даромадли давлатлар қаторига киради. Қозоғистон кўрсаткичининг ўсиши ўртача жаҳон кўрсаткичининг 80% ини ташкил қилади.

Қозоғистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига (ЖСТ) аъзо бўлиши муҳим аҳамият касб этди. Иқтисодий ривожланишнинг критерийлари бўйича республика инқирозгача бўлган даврда Жаҳон Савдо Ташкилотига киришга тайёр эди. 2000 йили Қозоғистон бозор муносабатларига ўтишни амалга ошириб, Ўтиш давридан муваффақиятли чиқди. АҚШ ва Евроиттифоқ Қозоғистонни бозор иқтисодиёти му-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

носабатларидаги давлат деб қабул қилди. Давлат ташқи савдони эркинлаштирди, мулкнинг 80 фоизи хусусийлаштирилди. Қозоғистон 135 давлат билан ўзаро иқтисодий алоқалар ўрнатди.

Билиб олинг. ЖСТ 1947 йилдан буён мавжуд,, унга 164 давлат аъзо. Қозоғистон ЖСТ га 2015 йилда Қозоғистонинг ЖСТ га кириши Қозоғистонга тенг ҳуқуқли иқтисодий ва савдо алоқаларини ривожлантиришга катта имкониятлар беради.

Жаҳон молиявий инқирози ва Қозоғистон иқтисодиётини барқарорлаштириш чоралари. 2007 йили жаҳон молиявий инқирозни бошидан кечирди, бу Қозоғистонга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Ҳукумат инқирознинг олдини олиш мақсадида бир қатор чора тадбирларни амалга оширди, масалан озиқ овқат нархини ушлаб турди ва ҳоказо. Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантири. Агросаноат комплексини ривожлантириш ва озиқ-овқат билан таъминлаш учун кўп маблағ ажратди. Турар жой учун ўзлари ёки қарз олган фуқароларни бошпана билан таъминлаш учун иккинчи даражали банклар орқали маблағ ажратилди. Солиқ миқдори пасайтирилди.

Хуллас, барқарорлик чораларини амалга оширишда Қозоғистон иқтисодиёти миллий фонд ҳисобидан, Миллий банк чоралари орқали янги Солиқ кодекси орқали солиқлар пасайтирилди, давлат томонидан қўллаб-қувватланди. Шу билан бир қаторда янги Солиқ кодекси асосида солиқ юкламаларининг пасайтирилиши активлар жамғармасини ташкил қилиш сингари қўшимча имкониятлар яратди.

Шунингдек, давлат инқирози шароитида нефть нархининг радикал пасайишига тайёр турди. Таҳлилчилар, унинг ичидаги Россия таҳлилчилари Қозоғистоннинг инқирозга қарши дастурини МДҲ даги энг тизимли ва олий даражадаги дастур деб баҳолади.

Саволларга жавоб беринг.

1. "Давлатнинг индустриал янгича ривожланиши" деганини қандай тушунасиз?
2. Махсус иқтисодий худуд деганимиз нима?
3. Қозоғистонда қандай махсус иқтисодий ҳудудлар ривожланди?
4. Жаҳон иқтисодий рейтингида Қозоғистон қандай ўрин олди?
5. Иқтисодиётни барқарорлаштириш мақсадида Қозоғистонда қандай чора-тадбирлар амалга оширилди?

Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) – давлат ҳудудида иқтисодиётнинг барча соҳаларида бир йил ичида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва хизмат кўрсатишнинг бозор баҳосини кўрсатадиган макроиқтисодий кўрсаткич.
Ижтимоий соҳа – халқнинг турмуш тарзи, уни аниқлашга боғлиқ соҳалар, корхоналар, ташкилотлар йиғиндиси.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОННИНГ 1997 ЙИЛДАН БОШЛАБ ИЖТИМОИЙ РИВОЖЛАНИШИ

50-§. 1990–2000 йиллардаги бозор иқтисодиётининг ижтимоий аҳволга таъсири

Бугунги дарсда:

- бозор иқтисодиётининг ижтимоий аҳволга таъсирини таҳлил қиламиз;

Изланувчанлик саволи: *1997 йили Қозоғистон аҳолисининг ижтимоий аҳволи қандай ўзгарди?*

Таянч сўзлар:

- ижтимоий аҳвол
- ижтимоий ёрдам
- нафақадаги ислоҳот
- "Йўл харитаси"
- бошпана

Ижтимоий соҳанинг ривожланиши. 1997 йилдан бошлаб ижтимоий аҳволда яхши томонларга ўзгаришлар бўлди. Давлат нафақа тизимида, таълим ва соғликни сақлаш соҳасида узоқ муддатга мўлжалланган ислоҳотлар олиб борилди. Овулда ўзгаришлар сезила бошлади. Давлат аста-секин инқироздан чиқа бошлади, 1990 йилнинг иккинчи ярмида нафақат иқтисодиётда, балки ижтимоий аҳволда ҳам ўтиш даври бўлган эди.

2000 йилнинг бошида иқтисодиётни барқарорлаштириш мақсадида ижтимоий сиёсатни амалга оширишда туб ўзгаришлар рўй берди. 2001 йили Қозоғистон Республикасининг "Давлат деб номланган ижтимоий ёрдам кўрсатиш тўғрисида"қонуни қабул қилинди. Республика Ҳукумати 2000–2002 йилларга 400 иш ўрнига мўлжалланган ишсизликни камайтиришни кўзда тутган камбағаллик ва ишсизликка қарши кураш дастурини тайёрлади.

Иш ўрнини қуришда ҳудудий фондлар фаоллик кўрсатди. Ишсизлик камайди. Ишга жойлаштириш Ақтобе, Ғарбий Қозоғистон областларида ва Алмати шаҳрида жадал олиб борилди. 2002 йилга қараб йил сайинги иш ҳақи ва нафақанинг кўпайиши инфляциянинг 7%-га камайишига олиб келди.

Ўйланг! 1990 йил инқироз вақтида халқининг турмуши қандай бўлди? Ҳозирги кунда Қозоғистоннинг ижтимоий сиёсати нимага йўналтирилган?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Овул жойлардаги аҳолининг шароити ҳаддан ташқари оғир бўлиб қолаверди. Шаклланган шароитни ўзгартириш мақсадида Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти *2003–2005 йиллари овулларни кўтариш мақсадида* махсус давлат дастурини қабул қилди.

2000 йилнинг ўртасида 2005–2007 йилларда Қозоғистон Республикасидаги ижтимоий ислоҳотларни чуқурлаштириш тўғрисида дастур қабул қилинди. Нафақалар ҳажми, стипендия, ёрдам ҳақи ва аҳолига бериладиган тўловларнинг баъзи турлари ўсди. 2007–2009 йиллари жаҳон ва молиявий инқироз Қозоғистонга қаттиқ таъсир қилди. 2007 йилнинг иккинчи ярмидан бошлаб давлатимиз ижтимоий масалаларни чигаллаштириб юборган жаҳон инқирозининг салбий томонларини бошидан ўтказди.

Ижтимоий соҳада янги қийинчиликларга дуч келдик. Лекин бу янги қийин шароитдан чиқиб кетиш учун аввалги иқтисодий барқарорлик давридаги давлатнинг қўшимча фонд тузиши ижтимоий дастурларни амалга оширишга имконият берди.

Нафақа тизимидаги ислоҳотлар ва нафақа маблағлари. 1990–1996 йиллари республикада меҳнат билан шуғулланган аҳоли сони озайганлиги сезила бошлади. Давлатдаги даромади кам аҳоли қатлами нафақадорлар ва ногиронлар эди. МДҲнинг бошқа давлатлари каби Қозоғистонда мустақиллик йиллари аҳолининг қариши табиий ўсиб кетди: 1990 йилларнинг иккинчи ярмида ҳукумат нафақа тизимини қайта кўриб чиқди. Фақат нафақа миқдорини ўстирибгина қолмасдан, нафақа тизимини қайта кўриб чиқиш масаласи кўрилди. 1997 йили "Қозоғистон Республикасидаги нафақа билан таъминлаш тўғрисидаги" қонун қабул қилинди.

2000 йили нафақа тизими тўлиқлаштирилди. Қонунларга инфляцияни ҳисобга олиб нафақа жамғармасини сақлаб қолишга кафолат бериш, хавфли нишонларда ишлайдиган ишчиларга қўшимча тўлаш ҳақлари киритилди. Махсус нафақа жамғармаларининг ташкил топиши янгилик бўлди. Ундан ташқари, болалар туғилишига боғлиқ ҳам ёрдам пуллари берила бошлади.

Шунингдек, экологияси ночор ҳудудларга экологик ёрдам пули берила бошлади. Экологик томонидан қийин ҳудудларга, яъни Семей ва Қизилорда областларида ёрдам ҳақи белгиланган меъёрдан ортиқ бўлди.

"Йўл харитаси" давлат дастури. 2009 йили Қозоғистон Республикаси Биринчи Президентининг "Инқироз орқали янгиланиш ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ривожланишга” номли Қозоғистон халқига Мурожаатини амалга ошириш учун “Йўл харитаси” Давлат дастурини ишлаб чиқди. Дастур ҳудудий меҳнат билан таъминлаш, кадрларни ривожлантириш, агросаноат комплексини қайта тайёрлаш ва бошқа стратегияларни амалга оширишга мўлжалланган эди.

“Йўл харитаси” дастури бўйича Қозоғистон Республикаси Ҳукумати маҳаллий транспорт йўллар қурилишига ва қайта таъмирлаш ишларига маблағ ажратди. “Йўл харитаси”нинг асосий йўналишларида бири кўчаларни ободонлаштириб, кўкаламзорлаштириш, спорт майдончаларини қуриб, йўлларни таъмирлаш бўлди. “Йўл харитаси” дастури ижтимоий ва инқирозга қарши аҳамиятга эга бўлди.

Уй қурилиши: Қайси мамлакат бўлмасин, ижтимоий сиёсатда бошпана масаласи энг муҳим масала бўлиб қолди. Қозоғистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиши бошпана масаласида сезиларли ўзгаришларга олиб келди, квартиралар ва уйлар хусусийлаштирилди. “*Янги бошпана сиёсати давлат дастури*” орқали фуқароларнинг маълум бир қисмини, шунинг ичида даромади паст кишиларни ижтимоий ҳимоялаш йўлга қўйилди. Бошпана масаласини ҳал қилишда янги дастур бир қатор вазифаларини қўйди: навбат тартибини сақлаш, харажатгина эмас ер бўлиш, дотациялардан келишувга бўладиган шартларни қабул қилиш ва бошқалар.

Хусусий мулк квартира эгаларининг кооперативлари қурила бошлади. 1997 йил 85% дан кўп турғун уйлар хусусийлаштирилиб, 600 дан (КЭК) ортиқ қурилди. Мамлакатимиздаги иқтисодий масалалар бошпана қурилишининг қисқаришига олиб келди. Ижтимоий турғун уй сиёсати биринчи навбатда бошпанани тенг бўлиш масаласини таъминлаши керак эди. Лекин ҳаёт ҳақиқати бошқача бўлди. Бошпана “нархи” меҳнат нархига тайёргарликсиз келиш ва бошқа бир қатор масалалар кўп вақт уйлар қурилишининг тўхтаб қолишига олиб келди ва “навбатдаги одамлар” муаммоси пайдо бўлди. Астана, Алмати шаҳарларида бошпана нархи қиммат-лашди.

Турар жойларнинг нархи жамиятда ижтимоий табақаланишнинг ўсиб келаётганини очиқ кўрсатди.

2009 йилда Қозоғистон Республикаси Ҳукумати бири бошпана нархини барқарорлаштириш масаласи бўлган саккиз йўналишдан иборат инқирозга қарши дастур қабул қилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шу билан бирга аҳолини ижтимоий қўллаш ва 1990–2000 йилларда аҳолининг турмуш шароитларини яхшилаш чораларини амалга оширадиган бир қатор қонун қабул қилинди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Ўз яшаётган жойингизда "Йўл харитаси" давлат дастурининг амалга оширилиши тўғрисида мисол келтиринг.
2. Ўз қариндошларингиздан 1990 йилги ҳаёт тўғрисида сўраб ёзиб келинг.
3. Ёзиб келганингизни, дарсликда матн билан ва бошқа адабиётлар билан таққослаб хулоса қилинг.
4. 2000 йили Қозоғистоннинг ижтимиой сиёсатининг қандай ижобий томонлари бўлди?
5. Нафақадорлик тизимини ислоҳ қилишнинг аҳамияти нимада?
6. "Давлат йўл харитаси"? Дастури қачон ва қандай мақсадда олиб борилди?
7. Турғун уй қурилиши масаласи нима учун ижтимоий сиёсатда муҳим бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА ҚОЗОҒИСТОН

51–52-§. Қозоғистоннинг ҳудудий ва халқаро ташкилотлар билан алоқаси

Бугунги дарсда:

- Қозоғистоннинг ҳудудий ва халқаро ташкилотлар билан муносабатини таҳлил қиламиз;
- Қозоғистон Республикасининг халқаро аренада тан олинишини баҳолаймиз.

Изланувчанлик саволи: *Қозоғистон ҳозирги замонда қандай роль ўйнамоқда?*

Таянч сўзлар:

- БМТ
- БЭИ
- ЕҲХТ
- Божхона иттифоқи
- Давлат таърифи
- Ташқи сиёсат устуворлиги
- Кўп векторли сиёсат

Қозоғистоннинг халқаро ташкилотларига аъзолиги. Бугунги кунда Қозоғистон БМТ нинг 16 ташкилоти ва дастурига, шунингдек, бошқа халқаро ташкилотларга аъзо. Уларнинг ичида: Осиё Тараққиёт Банки, ЭҲХТ, Жаҳон соғликни сақлаш ташкилоти ва бошқалар бор. Қозоғистон Республикаси 139 мамлакат билан – БМТ аъзолари билан, БМТ кузатувчилари билан дипломатик алоқалар ўрнатди. Қозоғистонда ташқи сиёсатнинг асосий йўналиши – геосиёсий аҳвол ва тинчликни сақлаш. Қозоғистон йирик держава сиёсатида ҳар тоамонлама конструктив сиёсат олиб бормоқда. Қозоғистон Республикаси ташаббуси билан ташкил топган халқаро ташкилотлар:

1. 1994 Марказий Осиё иқтисодий ҳамкорлиги қурилиб, унга: Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Тожикистон кирди.

2002 йилда Марказий Осиё ҳамдўстлиги ташкилоти қайта ташкил қилинди. 1995 йил 20 январда Чегара Иттифоқи қурилишига асос солинди. 1996 йил мартда Чегара Иттифоқи таркибига Қирғизистон, 1999 йил Тожикистон кирди.

Шунингдек, тўртлар иттифоқи: Белорусия, Қозоғистон, Россия ва Қирғизистон катта роль ўйнади. Бу ҳужжат, биринчидан давлатлар орасидаги Интеграция жараёнини янгилаш учун ҚР нинг Биринчи Президенти янги даражага кўтарилганини, иккинчидан, иттифоқ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

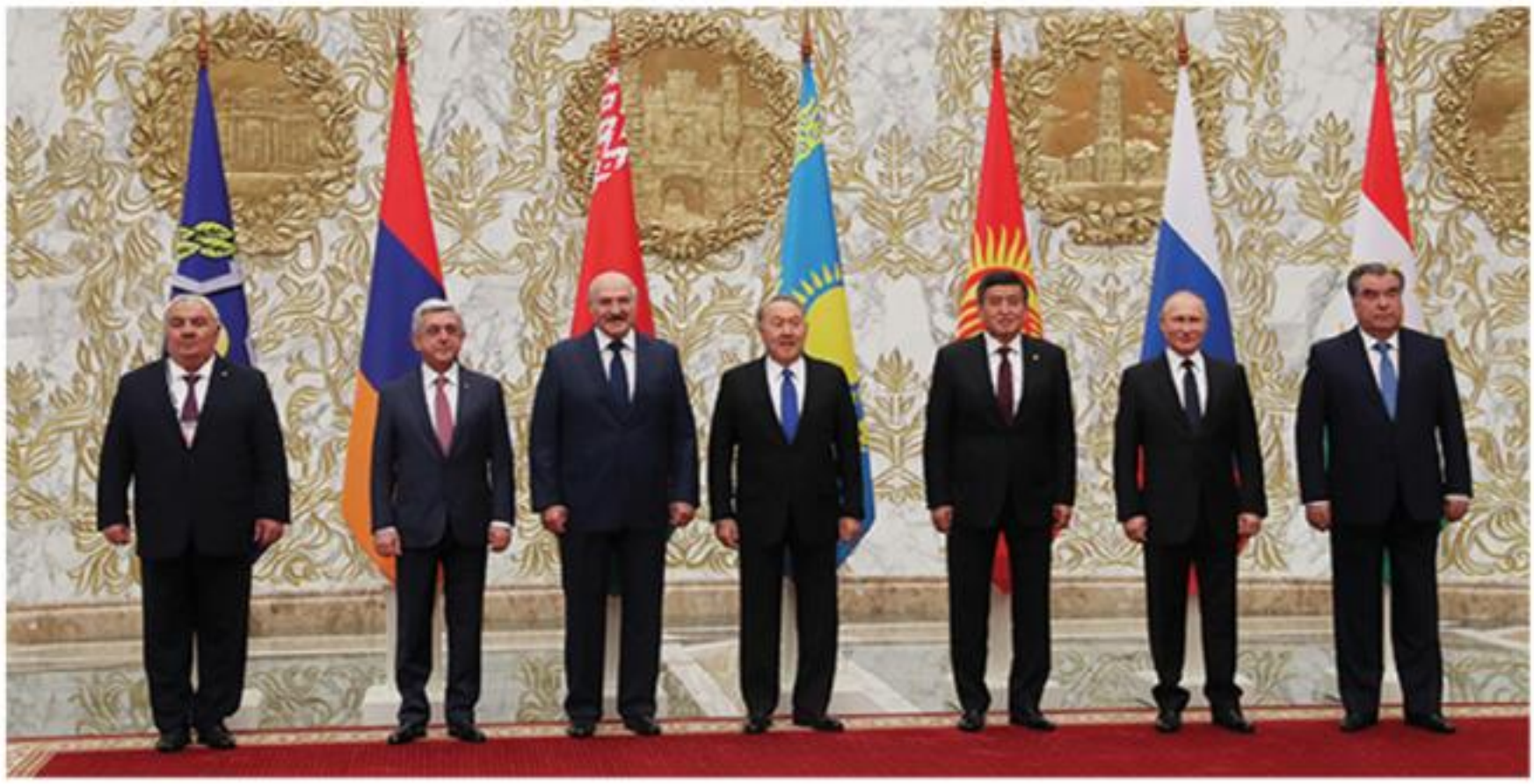

2017 йил 30 ноябрда Минскдаги ЖХШТ жамовий хавфсизлик кенгашининг учрашуви

ёрдами билан баъзи бир масалаларни ҳал қилишини, учинчидан, Чегара Иттифоқи қурила бошланганини билдиради. Интеграция жараёнини янгилаш учун ҚР нинг Биринчи Президенти 3 та йўналишни кўрсатди: яхлит энергетик консорциум, яхлит транспорт тизими, яхлит бозор. 2000 йил 10 октябрда таркибида 5 давлат Белоруссия, Қозоғистон, Қирғистон, Россия, Тожикистон бўлган Евроосиё иқтисодий ташкилоти ташкил қилинди.

2. Ҳудудий хавфсизликни таъминлашнинг навбатдаги қадами Жамовий хавфсизлик тўғрисида битим ташкилоти бўлди. 1992 йил МДҲ ҳудудида Ҳамдўстлик давлатларининг хавфсизлигини таъминлаш ҳарбий-сиёсий иттифоқни кучайтириш мақсадида жамоавий хавфсизлик тўғрисида битим тузилди. Битимга 1992 йил 15 майда Тошкентда МДҲ нинг 6 та давлати – Арманистон, Қозоғистон, Тожикистон, Ўзбекистон қўл қўйди. Кейинчалик унга Белоруссия қўшилди. Ташкилотнинг олий органи – Жамоа хавфсизлик кенгаши бўлди.

3. Қозоғистон нафақат Марказий Осиё, балки Евроосиёга ҳам таъсир қилди. 1996 йил 26 апрелда Шанхайда 5 давлат Қозоғистон, Россия, Хитой, Қирғизистон, Тожикистон "Чегараларни мудофаа қилиш тўғрисида ҳарбий соҳада ишонч билдириш тўғрисида" битимга қўл қўйди.

Шу вақтда ташкилот "Шанхай бешлиги" деб аталди, "Кейинроқ 2011 йилда "Шанхай бешлиги" Саммитида Ўзбекистон қўшилгандан кейин Шанхай ҳамкорлик ташкилотини қуриш тўғрисида

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Декларация қабул қилиниб, яна бир муҳим ҳужжат "Терроризм, сепаратистика ва экстремистик кураш тўғрисида Шанхай конвенцияси" қабул қилинди. Ҳудудий сиёсатда биринчи марта терроризм, сепаратистика ва экстремизмга аниқлик киритилди.

2010 йили БМТнинг Бош котиби Пан Ги Мун билан ҚР Президенти Н.А. Назарбаевнинг учрашуви

Шанхай жарёнининг асосий ютуғи – Хитой чегарасидаги келишмовчиликни йўқотиш бўлди. Дипломатик ва ҳарбий назоратчилар биргаликда узунлиги 100 кмгача чегара хавфсизлигини текширди. Шанхай ҳамкорлик ташкилоти ҳарбий иттифоқ бўлмай, ҳудудий хавфсизликни, иқтисодий соҳадаги алоқаларни таъминловчи ташкилот. ШХТ гуманитар йўналишда, яъни таълим бериш, маданият туризм ва спорт ҳамкорликларида ҳам ривожланмоқда.

4. Осиёдаги ўзаро ҳаракати ва ишонч чоралари бўйича совет. Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Н.А Назарбаев Осиё кенгашини қуриш ғоясини 1992 йил 5 октябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 47 сессиясида таклиф қилди. Ташкилотнинг асосий мақсади – тинчлик хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, ҳар томонлама муносабатлар ўрнатиш ва Осиёда ҳамкорликни кучайтириш масалаларини ечиш бўлиб ҳисобланади.

2002 йил 3-4 июнда Алматида Осиё кенгашининг илк саммити ўтди. Саммитда 2 та асосий ҳужжатга қўл қўйилди.

– "Терроризмни йўқотиш ва ривожланишлар орасидаги диалогни қўллаб – қувватлаш" тўғрисида Алмати битими ва Осиё Кенгаш Декларацияси имзоланди. Шу ҳужжатлар асосида Осиёдаги Кенгашнинг вазифалари аниқланди:

1. Осиёдаги норозилик туғдирган масалаларни ҳал қилиш;
2. Қуролсизланиш ва қуролга тақиқ ўрнатиш;
3. Нашахўрлик ва қонунсиз қурол сотиш, терроризм ва халқаро жимоятга қарши кураш;
4. Экологик масалаларни ҳал қилиш;
5. Осиё давлатлари билан иқтисодий алоқаларни йўлга қўйиш.

Осиё кенгашининг II саммити 2006 йил июнь ойида бўлиб ўтди. 2007 йил декабрдан бошлаб Осиё кенгаши БМТ Бош Ассамблеясида назорат қилиш мартабасига ўтди. Қозоғистон Осиё Кенгаши ғоясини таклиф қилибгина қолмасдан уни амалга оширишда қатнашди. Бу

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

(2002–2006 йиллар биринчи даври), 2006–2010 йил (иккинчи даври) раислик қилганидан кўриниб турибди. 2010 йил Осиё Кенгашининг III саммити Туркияда ўтказилди.

1997–1998, 2000, 2010 йиллари Қозоғистон делегациясининг ташаббуси билан БМТ Бош Ассамблеяси "Қозоғистондаги Семей полигони аҳолисининг соғлиги, иқтисодий, экологияни ривожлантириш мақсадида халқаро ташкилотлар" тўғрисида резолюция қабул қилди. Резолюция асосида ахборот билан таъминлаш аҳолининг соғлигини сақлаш, экология, иқтисодиёт, гуманитар ёрдам кўрсатиш борасида кўплаб йўналишлар ва лойиҳалардан иборат дастур тайёрланди.

Билиб қўйинг: 1999 йил БМТ доирасида Токиода Семейдаги синов оқибатлари масалаларига аталган халқаро конференция бўлиб ўтди. 2002 йил маълумотларга кўра БМТ Семей ҳудудини қайта ўз ҳолига келтириш учун 26 млн АҚШ долларини ажратган.

Қозоғистон БМТ соҳасида кўплаб лойиҳаларни амалга оширди. Қозоғистонда кўп векторли ташқи сиёсатда ва халқаро миқёсдаги алоқани ривожлантириш, барқарорликни сақлаш, терроризмга қарши кураш, миллатлараро ва диний масала бўйича муаммолар ҳал қилинди. 2002 йил расмий сафар билан Қозоғистонга БМТ бош котиби Кофе Аннан, 2010 йил Пан Ри Мук икки марта келди. Семей ядро полигонининг марказида туриб, ядро қуролидан бош тортиш ва ядро полигонини ёпиш жаҳондаги энг муҳим масала экани тўғрисида фикр билдирди. БМТ 4 мақсадни белгилади: Жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш; халқаро ҳамдўстлик ва одам ҳуқуқини ҳимоя қилиш; миллатлар орасида дўстлик муносабатларини ривожлантириш, халқаро масалаларни ҳал қилиш; шу мақсадларга етиш учун миллий жипслашувнинг лозимлиги.

Қозоғистоннинг Евроиттифоқ ва ЕҲХТ ги ролини кучайтириш. Қозоғистон ва ЕИ орасида расмий дипломатик муносабатлар 1993 йил ташкил топди. 1995 йил 23 январда Қозоғистон Республикаси Президенти "Бир томондан Европа иттифоқи ва унга аъзо давлатлар, иккинчи томондан Қозоғистон Республикаси орасидаги ҳамкорлик ва иттифоқ" тўғрисида битимга қўл қўйди. ЕИ халқ учун энг йирик иқтисодий-савдо ҳамкорлиги бўлиб ҳисобланди. Қозоғистон ғарбий Европа давлатлари билан ўзаро техник, мустақиллик ва ҳудудий бирлик, бир-бирига ҳужум қилмаслик, ички ишларга аралашмаслик ва куч кўрсатмаслик тўғрисидаги сиесий битимлар тузди.

ЕҲХТда кўриладиган масалалар 3 бўлинди:

1-гуруҳ ҳарбий – сиёсий хавфсизлик ва қуролни назорат қилиш.

2-гуруҳ иқтисодий, илмий техник ва экологик ҳамкорлик.

3-гуруҳ гуманитар (ахборот, маданият таълим) одам ҳуқуқи соҳалари.

Қозоғистон – ЕҲХТ раиси. 2010 йил 1-2 декабрь кунлари Астанада ЕҲХТ нинг 7 саммити булиб ўтди. Саммитнинг ўзига йирик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

халқаро ва ватан ташкилотлари, унинг ичида БМТ, Евроиттифоқ, АЗЭС, ШХТ, ОДКБ, Осиё кенгаши қатнашди. Бу ўрта Осиёдаги энг кўзга кўринган форумлардан бири бўлди. Саммитда ҳудуддаги масалалар трансмиллий хавфсизлик, терроризм ва одам савдоси, Қирғизистон ва Афғонистондаги воқеалар ва бошқа масалалар кўриб чиқилди. Астана саммити ЕХҲТ нинг бундан кейин иш олиб боришига туртки бўлди. Орадан кўп йил ўтгандан кейин Қозоғистон кўплаб давлат раҳбарларининг бошини қўшиб, алоҳида масалаларни ҳал қилиш имкониятига эга бўлди. ЕХҲТ га раислик қилиши нафақат Қозоғистон учун, балки ЕХҲТ учун ҳам муҳим аҳамият касб этди. "Европа хавфсизлиги" ташкилотининг Европанинг хавфсизлиги Марказий Осиёдаги, Шимолий Кавказдаги ва яхлит олганда Евроосиё ҳудудида хавфсизлик бўлиши мумкин эмаслиги тўғрисида хулоса қилинди.

Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Н.А.Назарбаев ЕХҲТ саммитидаги нутқида бир қатор таклифлар қилди:

– Молиявий-иқтисодий хавфсизлик ва конфессия;

– Валюта – молиявий сиёсат, иқтисодий ҳамкорлик, иқтисодий алоқалар;

– Қуросизланиш ва қуролни тарқатмаслик тўғрисида ҳуқуқий-меъёрий база тайёрлашда махсус форум ташкил қилиш;

– Яширин кўчиб қўниш, нашахўрлик, чегарани бузиш ҳолатлари билан курашиш учун ЕХҲТ давлатлари билан кенгаш ташкил қилиш.

Хуллас, Қозоғистон ЕХХТга раислик қилганда қўйилган вазифаларни тўлиқ бажарди ва ўтказилган саммит Қозоғистон дипломатиясининг тажрибали хизматини исботлади.

Қозоғистоннинг Ислом конференцияси Ташкилотига раислиги (ИКТ). Бугунги кунда Қозоғистон динга тегишли бўлган ва Ислом цивилизацияси билан чамбарчас боғлиқликда. Хуллас, бизнинг давлатимиз кўп асрлар бўйи мусулмон дунёси билан ўзаро ҳаракат қилиб маънавий ислом маданияти билан алоқада бўлгани шубҳа туғдирмайди.

1995 йилдан бошлаб Қозоғистон ИКТга аъзо мамлакат бўлиб, бу ташкилотнинг тадбирларида фаол иштирок этди. Бугунги кунда Қозоғистон нафақат Осиёда, балки МДҲ давлатлари орасида ҳам ЕХҲТ га раислик қилган илк давлат. Бу қарорни мусулмон давлатлари қувонч билан қабул қилди. ЕХҲТ билан ИКТ ташкилотларининг мақсадлари бир бирига ўхшаш: бу халқлар орасидаги ҳамдўстликни

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сақлаш, иқтисодий-ижтимоий хавфсизлик, одам ҳуқуқларини ҳимоя қилиш. Қозоғистоннинг ИКТга раислик қилишининг асосий мақсади норозиликларни ва муаммоларни ҳал қилиш эди.

Ўйланинг. Қозоғистон қандай халқаро ташкилотлар аъзоси? Нима учун Қозоғистон ЕХҲТ ва ИКТга раислик қилди??

Ҳозирги кунда Қозоғистон Ислом конференциясининг бош институтлари ишига қатнашади, уч йилда бир марта ИКТ аъзо мамлакатларининг раҳбарлари иштирокида *Ислом саммитини*, йил сайин *Ташқи ишлар Министрлари кенгашининг* мажлисини ўтказди. Доимий Кенгаш мажлисига қатнашади.

Ўйланинг: Марказий Осиёда хавфсизликни кучайтириш ташкилотларининг ролини аниқлаш.

Хуллас, Қозоғистоннинг мусулмон давлатлари билан алоқаси ўз натижасини берди. Қозоғистон Республикаси сиёсий, иқтисодий ва гуманитар ривожланиш сари бормоқда. Ислом мамлакатлари савдо, технология, энергетика ва коммуникация масалаларини ҳал қила олади.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қўшимча материаллардан фойдаланиб Халқаро ташкилотларининг бири тўғрисида айтиб беринг.
2. Қозоғистон ЕХҲТга раислик қилган вақтда қандай муаммолар ҳал қилинди?
3. 2011 йил ИКТга раислик қилган Қозоғистон қандай миллий хавфсизлик масалаларини ҳал қилди.
4. Халқаро ташкилотларга раислик қилишнинг қандай қийинчиликлари бор?
5. Қозоғистон қатнашаётган Марказий Осиёдаги ҳудудий ташкилотларни атанг.
6. Чегара иттифоқи нима учун тузилди?
7. ҚР Биринчи Президенти Н.А.Назарбаевнинг қандай ғоясидан ҳудудий ташкилотнинг хизматини амалга оширишда фойдаланилди?
8. ШХТ нинг Марказий Осиё ҳудудида муносабатларни тартибга солишдаги ролини айтинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

53-§. Қозоғистон Республикаси жаҳоннинг илғор давлатлари билан муносабати ва кўпвекторлик сиёсат

Бугунги дарсда:

- Қозоғистоннинг ҳудудий ва халқаро ташкилотларида ўзаро ҳаракатини таҳлил қиламиз
- Қозоғистоннинг халқаро аренада тан олинишини баҳолаймиз.

Изланивчанлик саволи: *Ҳозирги замонда жаҳондаги ўзаро муносабатларда Биринчи Қозоғистон қандай роль бажармоқда. Қозоғистоннинг Россия билан ҳамкорлиги.*

Таянч сўзлар:

- халқаро ташкилот
- ҳудудий держава
- консолидация
- саммит

Россия федерацияси Қозоғистоннинг мустақиллигини 1991 йил 17 декабрь куни тан олди. 1992 йил октябрда Қозоғистон Республикаси ва Россия Федерацияси ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилди. 1992 йилда Қозоғистон Республикасининг Россия Федерациясидаги элчихонаси очилди.

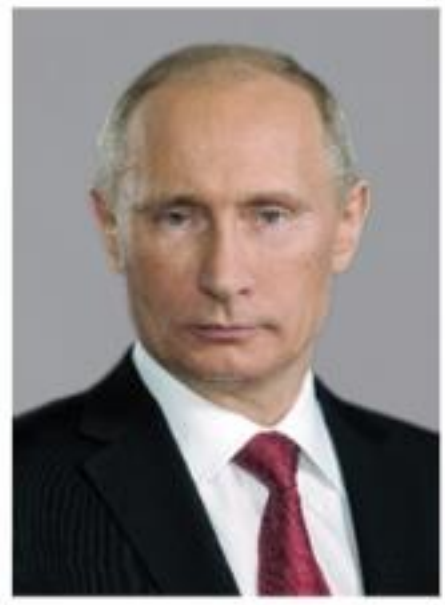

Россия Федерациясининг Президенти В.В Путин

Ҳозирги кунда Қозоғистон – Россия ҳамкорлиги битим ҳуқуқий базаси турли соҳаларидаги 170 та шартнома ва битимлардан иборат. Уларнинг ичида энг асосийси 1992 йил 25 майдаги Қозоғистон Республикаси ва Россия Федерацияси орасидаги дўстлик, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисида битим. 1994 йил 27–30 март кунларида савдо, иқтисодий, илмий-техник ва гуманитар соҳада ўзгаришлар бошланишига асос бўлган Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н.А. Назарбаевнинг Россия Федерациясига илк расмий сафари ўтди. 1998 йил қабул қилинган "Мангу дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги" Декларация Қозоғистон–Россия муносабатларида муҳим роль ўйнади.

Бугунги кунда Қозоғистон нефтининг асосий йўллари Атирау – Самара қувури, КТК қувури, Атасув – Алашанкоу қувури, Ақтау порти ҳисобланади.

Қозоғистон ва Россиянинг атом саноатида ҳамкорлиги, унинг ичида: Қозоғистон – Россия корхоналарининг уран чиқаришини кўпайтириш масалалари, фуқаровий ядро энергетика соҳасидаги бирлашган компания қуришга алоҳида аҳамият бермоқда.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

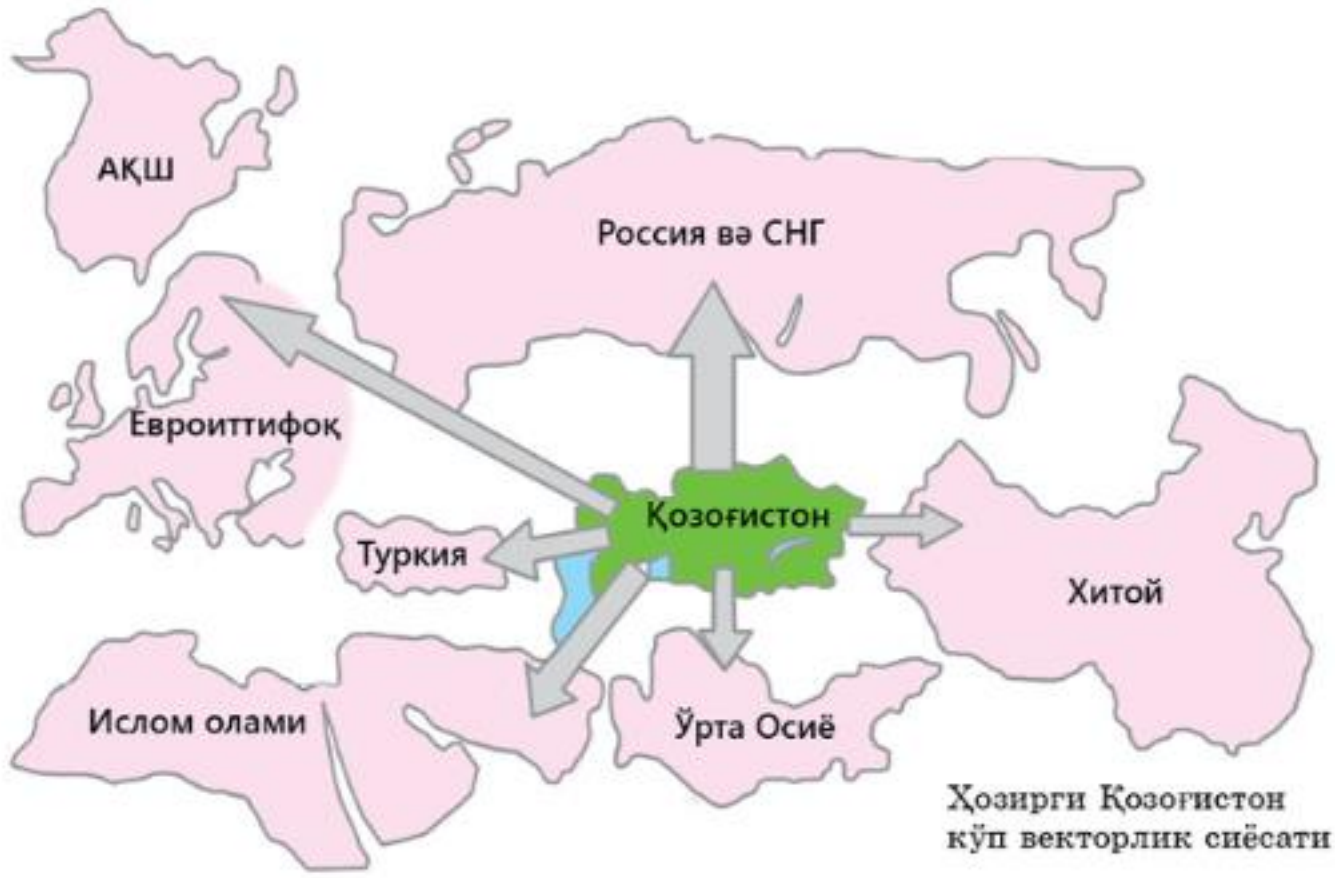

Ҳозирги Қозоғистон
кўп векторлик сиёсати

Ўйланинг. Қўшимча материаллардан фойдаланиб, Қозоғистон Республикаси ташқи сиёсат хизматининг асосий векторлари қандай эканини аниқланг. Қозоғистоннинг стратегик дунёқараши бўйича ҳар бир йўналишга баҳо беринг.

Қозоғистон ва Россиянинг космосни тадқиқ қилиш ва ўзлаштириш ҳамда "Бойқўнғир" космос майдонидан келишди Сўнгги 10 йилда 200 дан ортиқ аппаратлар учирилди. Бу майдондан америкалик учувчи – саёҳатчи Деннис Тито илк бор учди, экипаж командири Қозоғистонлик учувчи Талғат Мусабаев бўлди.

Қозоғистон ва Хитой Халқ Республикаси. (ХХР) Дипломатик алоқалар 1992 йил 3 январда ўрнатилди. 1993 йил 18-20 октябрда Қозоғистон Республикасиининг Биринчи Президенти ХХРга расмий сафарида ХХР Раиси Цзян-Цземин билан учрашди. Икки давлат ўртасида ўзаро муносабатларни аниқлайдиган илк расмий ҳужжат – Қозоғистон Республикаси ва Хитой Халқ Республикаси орасидаги Бирлашган Декларация қабул қилинди. Бу ҳужжатда белгиланган барча қоидалар Қозоғистон Хитой муносабатларининг барча спектрларини: иқтисодиётдан бошлаб хавфсизликкача ривожланишнинг дебочаси бўлиб ҳисобланди.

Қозоғистоннинг ташқи сиёсатидаги катта муваффақиятлардан бири 1995 йил Хитойнинг Қозоғистон Республикасининг ядро хавфсизлигига кафолат бериши ва 2002 йил 23 декабрда "Дўстлик ва ҳамкорлик, яхши қўшничилик муносабатлари тўғрисидаги битим" хавфли ҳарбий ҳаракатларнинг олдини олиш, чегарадаги дарёларни муҳофаза қилиш ва фойдаланиш соҳасидаги ҳамкорлик (Иртиш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ва Или) битимларига қўл қўйилди. Қозоғистоннинг савдо иттифоқдошлари орасида Хитой 1-ўринга чиқди. Миллий" Нефтгаз" компаниясига инвестиция киритиш, тадқиқот ишларини бирга олиб бориш ва келишув бўйича "Ғарбий Қозоғистон – Хитой" нефть қувурининг қурилиши 2та даврга бўлинди:

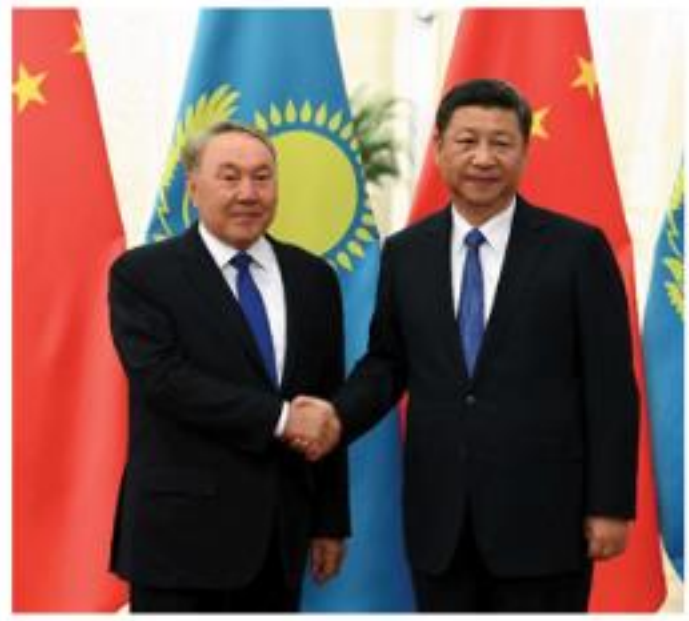

ҚХР раҳбари Си Цзиньпин билан учрашув (2018 йил 7 май)

1-*давр* (2004–2006) Қурилиш лойиҳаси – ўзининг ҳажми ва мураккаблигига қараб такрорланмас лойиҳа бўлди.

2-*давр* (2009–2010). "Кенгқиёқ – Қумкўл – Атасу" нефть қувури қурилиши. Кенгқиёқ – Қумкўл қувури Қозоғистоннинг учта области: Ақтўбе, Қизилўрда ва Қараганди орқали ўтади.

Ўйланг! МДҲ давлатлари билан муносабатларда нима учун савдо-иқтисодий алоқалар устуворлик қилди?

Қозоғистон ва Ўрта Осиё мамлакатлари. Ўзбекистон билан дўстлик Марказий Осиёдаги асосий йўналишларнинг биридир. Ўзбекистон минтақадаги энг йирик давлатлардан бири. Ўзбеклар ва қозоқлар ҳар иккала мамлакатда яшайди. 1992 йил 24 майда Қозоғистон ва Ўзбекистон ўртасида дўстлик ва ўзаро ёрдам тўғрисида битим имзоланди.

2001 йилда Қозоғистон ва Қирғизистон орасида шартнома имзоланган ва 2001–2005 йилларга мўлжалланган иқтисодий ҳамкорлик дастури имзоланган. Дастурга кўра субстратлар геология – разведка, кимё, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, кичик бизнесни ривожлантириш, юкларни ташиш, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва бошқалар бўйича ўзаро ҳамкорлик тартиби ўрнатилди ва амалга оширилди. Икки мамлакат орасида алоқаларни тартибга солувчи асосий ҳужжат 1993 йил 14 май куни имзоланган Қозоғистон Республикаси ва Туркманистон орасида дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битим эди. 1993 йили 19 октябрда Тожикистон билан дўстлик ва иқтисодий ҳамкорлик тўғрисидаги битим имзоланди.

Қозоғистон ва АҚШ. 1991 йил Америка Қўшма Штатлари Қозоғистон Республикаси мустақиллигини тан олди. Давлат котиби Джон Бейкер Алматига келди ва Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Н.Назарбаев билан учрашди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу икки томонлама дипломатик муносабатнинг бошланиши эди.

АҚШ нинг элчихонаси Алматида очилди. АҚШ Президенти Дж.Буш-.катта таклифи билан АҚШ га Қозоғистон Республикаси Президенти Н.Назарбаевнинг расмий ташрифи бошланди. Қозоғистон Америка муносабатларининг янги йўналиши бўлиб, бир қатор баёнотлар имзоланди: "савдо алоқалари тўғрисидаги битим", "қўшма нақд пул маблағларини ҳимоя қилиш шартлари", Қозоғистон Республикаси ва АҚШ орасидаги ўзаро ишонч Меморандуми имзоланди ва бошқалар.

Қозоғистон ва Европа иттифоқи давлатлари. Европа иттифоқи – 1993 йилда ташкил этилган халқаро ташкилот. Ҳозирги кунда Европа иттифоқи Европа мамлакатларининг энг йирик савдо иқтисодий ва сиёсий уюшмаси ҳисобланади. Қозоғистон иқтисодиётига сармояни ошириш бўйича АҚШ дан кейин 2-ўринда ЕИ ҳамкорлигини ривожлантириш давом этмоқда. Қозоғистон экспортининг асосий истеъмолчилари Италия, Франция, Нидерландия, Буюкбритания ва Германия ҳисобланади. Қозоғистон Республикаси бу мамлакатларга асосан табиий ресурслар ва энергия манбаларини экспорт қилади.

Қозоғистон ва Германия орасидаги муносабатлар. Германия бугунги кунда Бирлашган Европанинг иқтисодий ва сиёсий раҳбари. Германияда Қозоғистон мустақиллиги 1991 йилда тан олинди. Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н.Назарбаев 1992 йили сентябрь ойида Германияга расмий ташриф чоғида, икки мамлакат ўртасидаги муносабатлар ва иқтисодиёт соҳасида ҳамкорликни ривожлантириш бўйича қатор ҳужжатлар имзолади.

Германия Қозоғистоннинг асосий савдо ҳамкорларидан бири ҳисобланади. Ҳозирги кунда Германия банклари ва Қозоғистон компанияларининг 145 ваколатхона ва бўлимлари мавжуд. Германия Республикасида рўйхатдан ўтган хорижий компаниялар сони бўйича 1 ўринни, қўшма корхоналар сони-3 ўринни эгаллайди. Мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни чуқурлаштириш Қозоғистонда яшаётган немислар учун, илгари Қозоғистонда яшаган Германия фуқаролари учун манфаатдир. Гумбольт номидаги Берлин университетида "Қозоғистон ва қозоқ тили" лекторийи очилди.

Қозоғистон ва Франция. 1992 йилда Франция Республикаси. Қозоғистон Республикаси суверенитетини тан олди. Қозоғистонда Франция элчихонаси очилди. 1993 йилда Францияда Қозоғистон элчихонаси очилди.

Янги минг йилликда Европа иқтисодиётининг "Локомотиви" вазифасини бажаради. Қозоғистон ва Франция орасидаги алоқалар 1991 йилда Франция Президенти Француа Митераннинг Қозоғистонга рас-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мий ташрифи чоғида бошланган. Президентимиз Н.Назарбаевнинг 1992 йили сентябрь ойида Францияга расмий ташрифи чоғида икки мамлакат орасидаги узоқ муддатли муносабатлар учун ўзаро манфаатли ва ҳуқуқий асос бўладиган, дўстлик, ўзаро ишонч ва ҳамкорлик тўғрисида битим имзоланди. Франция Қозоғистон учун бошқа – ядровий давлатлар сингари хавфсизлик кафолатларини шакллантирди.

Бундан кейинги ўзаро алоқалар жараёни Қозоғистонга Жак Ширакнинг (1995 й. Франция Президенти) сафари пайтида ўз ифодасини топди.

Расмий маълумотларга кўра, икки давлат орасидаги савдо алоқалари 2002 йилда 75 миллион еврони ташкил этган.Қозоғистон асосан металлар, нефть, буғдой, парфюмерия, электр ускуналари ва қурилиш материалларини экспорт қилади.

Қозоғистон ва Буюкбритания. Қозоғистон ва Буюкбритания ўртасидаги муносабатлар Давлат раҳбарининг Маргарет Тэтчер билан тарихий учрашуви билан бошланиб, кейинги йилларда Джон Мейджор, Тони Блэр, Гордон Браун ва Дэвид Кэмеронга ўхшаш таниқли сиёсатчи ва давлат арбоблари билан бўлган учрашувларда давом этди.

Қозоғистон Буюкбритания билан ўзаро манфаатли ижтимоий–иқтисодий, маданий – гуманитар шартномалар тузди. ҚР Биринчи Президенти Н.Назарбаевнинг 2000 йил ноябрь ойида Буюкбританияга ташрифи бу муносабатларга янги туртки берди.

Буюкбритания Қозоғистон иқтисодиётига инвестиция қўйиш бўйича иккинчи ўринда эди. Бу дунёдаги энг йирик беш мамлакат орасида Қозоғистоннинг ишончли савдо ҳамкори. Икки томонлама муносабатларда нефть-газ саноатига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Қозоғистон нефтини қайта ишлашда Британия “Шелл” ва “Бритиш газ” компаниялари фаол иштирок этмоқда. 2003 йил сентябрь ойида Атирау шаҳрида “Ривер-Палас” бизнес марказида савдо ва инвестиция ваколатхоналари очилди. Уларнинг мақсади Қозоғистонда бизнесини ривожлантиришда ҳар икки мамлакат учун компанияларига тавсиянома бериш, мониторинг ясаш, натижаларни текшириш, икки эл учун ҳамкор компаниялар қидириш. Савдонинг экспорт ва импорт соҳалари ривожланмоқда. Қозоғистон асосан фойдали қазилмалар: феррохром, пўлат, мис, чарм хом ашёси, нодир металлар етказиб беради. Буюкбритания ўз навбатида транспорт воситалари ва асбоб ускуналар, транспорт эҳтиёт қисмлари, истеъмол моллари етказиб беради. Қозоғистон ва Буюкбританиянинг гуманитар соҳаларидаги алоқалари муваффақиятли ривожланмоқда. Қозоқ талабаларининг аксарияти Британиядаги энг йирик университетларда жумладан:

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Элбоши Н.А.Назарбаевни Туркия Президенти Р.Эрдоган учрашуви. Анкара, 2018 й.

Қозоғистон Буюкбритания техника университетида таҳсил олади. 2004 йил 5 февралда Астана шаҳрида Британия элчихонасининг очилиш маросими бўлиб ўтди. Қозоғистон Австрия, Болгария, Люксембург, Венгрия, Югославия, Руминия, Швейцария, Финляндия, Швеция ва бошқ. давлатлар билан алоқа ўрнатган.

Қозоғистон ва турк дунёси. Қозоғистон Туркия томонидан 1991 йилда биринчилардан бўлиб тан олинди. Туркия Президенти Тургут Озал Қозоғистон мустақиллиги ҳақидаги хабарни эшитиб мамнуният билан кутиб олди.

1992 йил 16 майда Биринчи Президент ташаббуси билан Қозоғистоннинг Туркиядаги биринчи элчихонаси очилди. Туркия элчихонаси Қозоғистонда ҳам биринчиси бўлди. Туркия элчиси Аргун Узпай Биринчи Президентимиз Н.Назарбаевга ишонч ёрлиқларини тақдим этди. Президент Н.Назарбаев 2003 йил май ойида Туркияга расмий ташриф буюрди. Ўзаро манфаатли ҳамкорликка мисол тариқасида Туркия ва Қозоғистон 2004 йил июнда НАТО саммити ва 2005 йил 25 майда "Баку-Тбилиси-Жейхан" лойиҳаси бўйича конференцияда иштирок этди.

Туркия Қозоғистон Республикасини Марказий Осиёдаги ишончли иқтисодий ва сиёсий ҳамкор деб билади. 1992 йилда Стамбулда туркий тилли давлатлар – ТУРКСОЙ маданият вазирларининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Бу ташкилотнинг асосий мақсади туркий маданият ва тилларни жаҳон миқёсида ўрганиш ва оммалаштиришдан иборат. Ушбу ташкилот аъзолари: Азарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркманистон, Туркия ва Ўзбекистон.

1992 йилда Қозоғистон туркий тилли давлатлардан бири бўлган Азарбайжон билан дипломатик алоқалар ўрнатди. Қозоғистон Ре-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

спубликасининг Азарбайжон Республикасидаги элчихонаси Азарбайжон Республикасининг Қозоғистон Республикасидаги элчихонаси очилган.

Шундай қилиб, мамлакатимиз дунёнинг туркий тилли мамлакатлари билан турли соҳалардаги ҳамкорликни ривожлантирмоқда. Қозоғистон Каспий денгизи орқали жаҳон бозорига чиқиш учун муқобил имкониятларни кўриб чиқмоқда.

Каспий денгизи тубининг бўлиниши СССР қулагандан кейин вужудга келган мураккаб муаммолардан бири бўлиб,шу билан бирга Каспий денгизининг сиёсий ҳуқуқий ҳолатини аниқлаш масаласи ҳам қолмоқда. Каспий денгизи дунёдаги энг йирик сув ҳавзаларидан биридир. Бу масалалар ҳали ҳал этилмаган. Агар 1991 йилда Каспий денгизи икки давлат учун хос бўлса, ҳозир бешта давлат Қозоғистон, Россия, Эрон, Азарбайжон, Туркманистонга тегишлидир. Қозоғистоннинг Каспий денгизининг ҳудудий мақоми бўйича позицияси 1982 йилда БМТнинг денгизнинг турли бурчакларидаги кенглик ва режимларни белгиловчи қонун тўғрисидаги Конвенциясининг муайян қоидаларидан фойдаланмоқда. Каспий денгизининг ажратилиши муносабати билан Қозоғистон 2009 йилнинг 11 сентябрида норасмий саммит учун давлат раҳбарларини йиғди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистон дунёнинг етакчи давлатлари билан алоқаларининг ўзига хос ҳусусиятлари нималардан иборат?
2. Қозоғистон Россия билан ҳамкорлиги ташқи сиёсатда қандай роль ўйнайди?
3. Қозоғистон ва Хитой орасидаги ҳамкорлик ташқи сиёсатда қандай роль ўйнайди?
4. Қозоғистондаги Россия ва Хитой манфаатларини таққосланг.
5. Сизнингча, Қозоғистон билан қайси давлатлар самарали ҳамкорлик қилмоқда?
6. Қозоғистоннинг кўп томонлама ва кўпвекторли ҳамкорлигини қандай тушунасиз?
7. Қозоғистоннинг ҳарбий иттифоқдошлиги қандай ривожланяпти?

Топшириқлар

1. Атаб ўтилган мамлакатлар билан ўзаро муносабатларда аҳамиятли ташқи сиёсий воқеаларнинг хронологик жадвалини тузиб, бир-бирига мос равишда жадвалга жамланг.
2. Тақдимотлар ва ҳужжатли фильмлардан фойдаланиб, Қозоғистоннинг ички сиёсати тўғрисида пресс-конференция тайёрланг.
3. Қозоғистоннинг туркий олам давлатлари билан муносабатларини тавсифлаб, уларга баҳо беринг.

Қозоғистоннинг кўпвекторлик сиёсати — Россия ва Хитой билан кўптомонлама яхши қўшничилик муносабатлари, шунингдек, АҚШ билан

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

стратегик шериклик ва Европа иттифоқи билан ҳар томонлама ҳамкорлик ривожланишида амалий қадамлар.

Кўшимча маълумот.

2003 йили Россияда Қозоғистон йили, 2004 йилда эса Қозоғистонда Россия йили деб эълон қилинди. Жорий йилда савдо айланмаси 7.5 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. 24 сентябрь куни икки мамлакат ўртасида Россия ва Қозоғистон чегараларини ҳал қилиш ва 1999–2007 йиллардаги ҳамкорликни ривожлантириш тўғрисида битим имзоланди. Чегараларни аниқлаш 2005 йил 16 ноябрда тугалланди. Икки мамлакат орасида узунлиги 7591 км бўладиган чегара аниқланди. 2005 йил 18 январда Москвада Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Нурсултан Назарбаев, Россия Федерацияси Президенти Владимир Путин билан давлат чегара битимини имзолади. Шу куни Қозоғистон Республикаси Мажлиси сўнгги ўтиришида Россия Давлат Думасида Қозоғистон ва Россия ўртасидаги чегара тўғрисидаги битимни имзоладилар. Қозоғистоннинг 7 вилояти ва 12 та ҳудуди – Россиия субъектлари расмий турда Россия ва Қозоғистон ўртасидаги чегарасини расман қонунийлаштирди. Россия Федерацияси билан ҳарбий ҳамкорлик 1996 йилдан буён давом этиб келяпти. Қозоғистон Республикасининг 3600 нафар аскари Россия Федерациясининг 42 академиясида – ҳарбий академиялар ва университетлар, ҳарбий мактаблар ва институтлар, академик ва зобит курсларида ўқиди. Бугун Россияда 1.5 миллионга яқин қозоқ диаспораси бор ва Қозоғистонда 4 миллионга яқин руслар яшайди. Минтақалараро ва халқаро ҳамкорлик икки мамлакат орасидаги кўплаб музокаралар ва битимлар асосида Қозоғистон – Россия муносабатларида муҳим роль ўйнайди. Икки давлат орасидаги товар айирбошлаш Қозоғистоннинг умумий савдо ҳажмининг 1\3 қисмини ташкил этади, Россия Федерациясининг 89 вилоятидан 79 та компания Қозоғистон билан савдо иқтисодий алоқаларни йўлга қўйган бўлса, бугунги кунда Қозоғистонда 1700 га яқин қўшма корхона , Россияда 3000 га яқин корхона мавжуд.

Йўллар ва коммуникацияларни қуриш соҳасида Қозоғистон ва Россия ўртасидаги ҳамкорлик ривожланмоқда. Транс-Осиё темир йўлининг Шимолий Транзит коридорининг ўзаги бўлган Евроосиё транзит коридорини ривожлантириш чоралари кўрилмоқда. Бундан ташқари, икки мамлакат ҳудуди бўйлаб юкларни ташиш учун қулай тариф шароитларни яратиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Хитойда ўртача 1.5 миллион қозоқ бўлиб, асосан улар Синьцзянда яшайди. Сўнгги йилларда Хитой ҳукумати Синьцзян иқтисодиётини мустаҳкамлаш бўйича бир қатор чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Хитой билан Синьцзян вилоятидаги Қозоғистон Республикаси ўртасида ижтимоий-иқтисодий алоқалар бўлиб , умумий товар айланмасининг 70% ни ташкил этади. 2013 йилда икки мамлакат ўртасидаги савдо айланмаси 28.6 миллиард долларни ташкил этди.

Қозоғистон ва Хитой маданий соҳада фаол ҳамкорлик қилмоқда. 2013 йилнинг кузида Пекинда, Гонконгда ва Урумчида кенг кўламда ва географик жиҳатдан мисли кўрилмаган Қозоғистон ва Хитой маданият кунлари бўлиб ўтди. Халқ шоирлари, Давлат Академик оркестри Пекинда санъат усталарининг Гала-концерти бўлиб ўтди. Қурманғази номидаги халқ асбоблар давлат академиясининг оркестри, таниқли опера қўшиқчилари, "Астана балет" театрининг хореографик труппаси ўз санъатини намойиш қилди. Қозоғистон Президенти ҳақида биринчи "очерклари" китоби хитой тилига таржима қилиниб, Хитой халқи китобхоналарига тақдим этилди."Чоян" Пекин боғида А. Қунанбаев ҳайкали ўрнатилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу қизиқ! Қозоғистон Республикасининг ташқи сиёсати Суверен тараққиётнинг барча йилларида 1991 йил 1 декабрда давлат Президенти этиб сайлангандан кейин Биринчи Н.Назарбаев томонидан эълон қилинган кўпвекторли позицияга асосланади. ҚР Президенти Н.Назарбаевнинг фикрича: "Кўпвекторлик мамлакатимиз манфаатдор бўлган ва дунё ишларида муҳим ўрин тутадиган барча давлатлар билан ўзаро дўстона алоқаларни ривожлантириш, унинг геосиёсий ҳолати ва иқтисодий салоҳиятига қараб, Қозоғистон тор доирадаги минтақавий муаммолар билан чегараланмаслиги керак . Бу нафақат кўп миллатли алоқамизга , балки бутун жаҳон ҳамжамиятига ҳам номаълум эди. Қозоғистон келажаги Осиё ва Европада ҳам, Шарқда ва Ғарбда ҳам. Шу сиёсатни юргизиб Қозоғистонни ҳар қандай хавф хатардан қутқарамиз. Биз иқтисодий ва сиёсий ислоҳотлар орқали мамлакатдаги қулай ташқи шароитни мустаҳкамламоқдамиз. Қозоғистоннинг бундай позицияси асосан мамлакатимизнинг геосиёсий позицияси, аҳолининг кўп миллатли ва кўп диний таркиби, иқтисодий ривожланишнинг умумий даражаси билан белгиланади. Ҳозирги халқаро ҳақиқатни ҳисобга олган ҳолда Қозоғистон ташқи сиёсат стратегиясида асосий эътибор Марказий Осиёда Афғонистон ва минтақага яқин ва бошқа мамлакатлардан келган ноанъанавий хавф-хатар таҳдидларнинг (халқаро терроризм, диний экстремизм, наркотик, ноқонуний миграция) олдини олишга қаратилган самарали хавфсизлик тизимининг эскиришига қаратилди. Ушбу масалани ҳал этишда Қозоғистон ташқи сиёсатининг қуйидаги устувор йўналишларга алоҳида эътибор қаратиш лозим: 1) давлатлараро бирлашмалар-Осиёда ишонч чоралари учрашувлари; Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилоти; 2) Россия ва Хитой билан стратегик ҳамкорлик; 3) Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон билан дўстона муносабатларни таъминлаш; 4) АҚШ ва Евроиттифоқ, шунингдек, ОБСЕ ва НАТО билан ўзаро ҳамкорлик; 5) Ислом олами давлатлари билан дўстлик; 6) Осиё-Тинч океани ҳудуди мамлакатлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛ ҚОЗОҒИСТОННИНГ ПОЙТАХТИ

54-§. Мамлакатимиз пойтахти — янги Қозоғистоннинг фаровонлиги рамзи

Бугунги дарсда:

- Мустақил Қозоғистон пойтахтини кўчириш тўғрисидаги қарорни ўрганамиз;
- Пойтахтини янги Қозоғистон фаровонлик рамзи сифатида белгилаб оламиз;

Таянч сўзлар:

- янги пойтахт
- Астана куни
- ҚР Президентининг ҚР пойтахти тўғрисида" Фармони

Тадқиқот саволи: *Нима учун пойтахтни ўтказиш ўз вақтида стратегик қарорга айланган ва "Қозоғистон — 2050" стратегиясида белгиланган?*

Пойтахтни кўчириш нафақат бир шаҳар, балки бутун мамлакат тақдирини ўзгартирган муҳим қадамлар Президент Н.Назарбаевнинг пойтахтни кўчириш ҳақидаги сиёсий қарори эди. Бугун пойтахт – давлатимизнинг тикланиш ва фаровонлик рамзи, Қозоғистон барча авлодлар орзуси, умид ва келажаги билан боғлиқ шаҳар. Қозоғистоннинг янги пойтахти тарихи қандай бошланди?

Ўйланинг: Турли тарихий даврларда қайси шаҳарлар Қозоғистоннинг пойтахти бўлди? Уларнинг асосий тарихий даврларини аниқланг.

1994 йил 6 июлда Қозоғистон Республикаси Олий Кенгаш сессиясида сўзга чиққан Н.Назарбаев пойтахтни кўчиришни таклиф қилди (шунинг учун 6 июль пойтахт куни ҳисобланади). Президент буни Алматининг иқтисодий ва геосиёсий шарт-шароитлари бўйича мустақил давлат пойтахти бўлиш талабларига мос келмаслигини таъкидлади. Алмати ҳудудини кенгайтириш керак эди, аммо аҳоли қурилиш майдонларининг зич жойлашуви ва бўш жойнинг қабул қилинмаслиги туфайли аҳолисининг сони 1,5 миллионга етгандагина, шаҳарни кенгайтириш мумкин эди. Депутатлар ўртасида кескин мунозаралар бўлди, кимдир Президент ғоясини қўллаб-қувватлади, бошқалар эса Алматига республиканинг бош шаҳри мақомини бериш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

керак деди. Натижада, аксарият депутатлар пойтахтни кўчириш учун овоз беришди.

1995 йили 15 сентябрда Президентнинг "Қозоғистон Республикасининг пойтахти тўғрисида" ги қонуний кучга эга Фармони бўлди. Фармон Олий ва Марказий органларни Ақмола шаҳрига кўчириш бўйича Давлат комиссияси тузиш ҳақида кўрсатма берилди.

Ақмола (Нур-Султан) тадқиқотлар асосида Алматига энг яхши муқобил сифатида танланди.

Ақмоланинг қулай бўлишига унинг ҳудуди катталиги, марказда жойлашганлиги, асосий иқтисодий марказлари ва алоқа йўлларининг яқин жойлашуви, демографик салоҳияти, ривожланган транспорт инфратузилмаси ва табиий муҳит каби устуворликлари мавжуд.

1997 йили 20 октябрда Президентнинг "Ақмола шаҳрини Қозоғистон Республикасининг пойтахти деб эълон қилиш тўғрисида" Фармони чиқди. 1997 йил 10 декабрь куни Ақмола Қозоғистон Республикасининг пойтахти бўлиб, пойтахтнинг расмий тақдимоти 1998 йили 10 июнда бўлиб ўтди.

1997 йил 8 ноябрда Ақмолага Қозоғистоннинг давлат рамзлари келтирилди. Ақмола Давлат Байроғи ва Герби, шунингдек, Президент штандарти ҳимоячисига эга бўлган алоҳида мақомга эга бўлди.

1998 йили 6 майда Қозоғистон Республикаси Президентнинг Фармонига мувофиқ, маҳаллий ҳокимият ва вакиллик органларининг илтимосига кўра, Ақмола шаҳри аҳолиси ва Қозоғистон Республикаси Ҳукумати қошидаги Давлат Ономастик Комиссиясининг хулосаси асосида Ақмола шаҳри Астана деб ўзгартирилди. Кейинчалик шу куни Қозоғистон Олий Кенгаши пойтахтни кўчириш ҳақидаги фармонни қабул қилганлиги сабабли пойтахт куни 6 июлга кўчирилди. Бугунги кунда Қозоғистон Республикаси Президенти К.Тоқаевнинг 2019 йил 23 мартдаги Фармони билан Астана шаҳри Нур-Султан деб ўзгартирилди.

Пойтахтнинг бу ҳудудга кўчирилиши қўшни ҳудудлар иқтисодиётининг ривожланишига катта туртки берди. Пойтахтнинг кўчирилиши туфайли меҳнат ресурсларининг умуммиллий қайта тақсимланиши юз берди. Мамлакат раҳбарияти ва маъмуриятнинг Астанага кўчирилиши янги катта мутахассис ва экспертларнинг келишига имкон берди.

Бу ер барча ахборот ва инновациялар оқимига айланди, бу эса ўз навбатида пойтахтдаги бизнесни ривожлантиришга ёрдам берди. Милий кутубхона, Миллий музей, иқтисодий ва ижтимоий технологиялар маркази, бизнес марказлари соғлиқни сақлаш муассаса-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лари ва бошқ. инфроқурилмалар ташкил этила бошлади. Астана Қозоғистоннинг сиёсий, иқтисодий ва маданий марказига айланди.

Янги пойтахтининг қурилиши. Астана қурилишининг бош режасини амалга ошириш янги марказ қурилиши билан бошланди. Астананинг янги марказида Байтерек ҳайкали қурилди. Айни ўша пайтда "Байтерек" Қозоғистоннинг ва унинг пойтахти учун Москвадаги қизил майдон ёки Нью-йоркдаги Озодлик ҳайкали каби эди.

Биринчи Президент Н.Назарбаевнинг шаҳарнинг меъморий концепциясини ишлаб чиқишда шаҳар Евроосиёнинг кўринишини бериши керак деган ғояси асос қилиниб олинган. Астана қурилиши бўйича бош режа муаллифи Амстердамдаги Ван Гог музейининг японияли меъмори Кишо Курокава лойиҳаси бўлди. Курокаванинг умумий дизайнига кўра яратилган меъморий ансамбллар замонавий дизайн ва Осиё характерини уйғунлаштиради.

Таниқли британиялик Норман Фостер Астанада ўз ғояларини амалга оширишга киришди. У Астанада тинчлик ва тотувлик саройи қурдирди. Меъмор жамоаси янги "Хон Шатир" савдо-кўнгилочар марказини лойиҳалаштиради.

Янги пойтахт ўтмишнинг бой меросини ва замонамизнинг энг яхши ютуқларини бирлаштиради. Рақсга тушаётган фаввора-лар, тинчлик ва тотувлик пирамидаси, Астана – океанариуми ўз "ажойиботлари" билан сайёҳларни ўзига жалб этмоқда.

Бу қизиқарли! Шаҳарнинг рамзи бўлиб, шаҳарнинг асосий диққатга сазовор рамзи ҳисобланган "Байтерек" қурила бошланди. Байтерек – меъмор Рустембеков ижоди. Баландлиги, шарини қўшганда узунлиги – 97 м, бош конструкцияси бўйича -105 м. Жаҳон раҳбарлари ва юқори мартабали шахслар бу ерга тез-тез келишади. Бу ердан ёш пойтахт Астана кафтингда кўринади.

Қозоғистоннинг янги пойтахтини дунё тан олди. 1999 йил июль ойида ЮНЕСКО нинг "Дунё шаҳри" мукофотини 2003 йилда эса жаҳоннинг етакчи рейтингига эга "Moodys Investors Service" агентлигининг қўллаб қувватлаши билан шаҳарнинг насия рейтинги бирдан икки даражага "барқарордан" "ижобийга" қадар кўтарилди. 2008 йили апрелда Астана шаҳрида бўлиб ўтган мусобақада "МДҲнинг энг яхши шаҳри" номига сазовор бўлди. Жаҳон конфессиялари, ОБСЕ саммити, ОИС, АЗИАДА, ЭКСПО-2017 раҳбарларининг конгресслари – буларнинг барчаси суверен Қозоғистон янги пойтахтининг жаҳон жамияти томонидан тан олинганидан далолат беради.

Янги пойтахт қурилишининг тарихий аҳамияти.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бугунги кундаги Астана

Биринчи Президент Н.Назарбаевнинг ташаббуси билан қурилган кенг кўламли миллий лойиҳага айланди. Астана – бизнинг миллий ғоямиз, бизнинг умумий фахримиз. Пойтахтни кўчириш стратегик қарори геосиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий ва бошқа масалаларга асосланиб Қозоғистон учун катта аҳамиятга эга эди.

“Биз янги пойтахтнинг асосини қурдик. Орзудаги шаҳар охирига қадар бизнинг авлодларимиз билан, ёш қозоғистонликлар билан амалга оширилди. Ҳозир энди Астана парклари ва дарё ёқаларида сайр қилиб, унинг фонтанларини томоша қилиб ва келажак ҳақида орзу қилиб юрган кимдир бўлса, бу – уларнинг шаҳари. Бу – Шарқ ва Ғарб бўлиб бир тутушган шаҳар. Бу – озодлик ҳақида қадимдан дала армонини макон этган шаҳар” (Н.А.Назарбаевнинг “Қозоғистон йўли” китобидан).

Саволларга жавоб беринг.

1. Қачон Ақмола пойтахт шаҳри Қозоғистон Республикасининг пойтахти бўлди?
2. Пойтахтни кўчириш зарурлиги нима сабаб бўлди?
3. Янги пойтахтни танлаб олиш даврида қандай омилларга амал қилинди?
4. Янги пойтахтни қуришнинг қандай тарихий аҳамияти бор?

Жадвал билан иш олиб бориш

Жадвал ёрдамида 2018 йил 1 февралдаги Астана шаҳри аҳолисининг ўзгариши тўғрисида* статистик ҳисобот қилинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шаҳар ва унинг туманлари	2018 йил бошига	Халқнинг ўсиши			2018 йилнинг 1 февралдаги сони	Ҳисобот даври	
		Умумий	Табиий	Кўчиб-келиши		Ўсуш даражаси %	сони
Астана	1 032 475	3 062	2 057	1 005	1 035 537	0,30	1 034 006
Алмати	454 514	220	1 039	−819	454 734	0,05	454 624
Есил	193 124	1 985	478	1 507	195 109	1,03	194 117
Сариарқа	384 837	857	540	317	385 694	0,22	385 265

* Ҳозирги ҳисоб бўйича.

Идеологема – сиёсий атама, қандайир бир мафкуранинг бир, мафкуравий тизим элементи.

Кўшимча маълумот.

Нур-Султан (1961 йилгача – Ақмола, 1961–1992 йиллари Целиноград, 1992–1998 йили – Ақмола, 1998-2019 йиллари – Астана) – 1998 йили 10 июндан бошлаб Қозоғистон Республикасининг пойтахти. Пойтахтимизнинг кўчирилиши бақувват ва шижоатли ёшларнинг ўз-ўзини англаши ва мартабаси ошиши, янги пойтахтнинг янги авлоди етакчилари фаол қурувчилари учун энг қулай шарт-шароитларни яратди.

Ўз тарихида илк бор ўз пойтахтини қуриб, янги пойтахтга жамланган халқнинг энергияси ва кучи бутун мамлакат тараққиётига кучли туртки бериб, жаҳон жамоатчилигининг эътиборини тортмоқда.

Қозоғистон пойтахтида энг йирик халқаро ташкилотлар ўз ваколатхоналарини очишлари тасодиф эмас ва Қозоғистон томонидан ташкил этилган турли тадбирлар жаҳон сиёсий, илмий ва бизнес элитасини тўплайди.

Келинг, энг кенг кўламли воқеалардан баъзиларини қайд қилайлик. Қозоғистон пойтахтида 2010 йилда бўлиб ўтган ОБСЕ саммити Қозоғистонда мунтазам равишда ўтказиб келинаётган ушбу ташкилот фаолиятида муҳим ўзгаришларга олиб келди, жаҳон ва анъанавий динлар етакчилари съезди турли дин вакиллари, жумладан, таранг аҳволга тушиб қолганлар учун муҳим мулоқот минбарига айланди. Қозоғистоннинг Биринчи Президенти ташаббуси билан 2003 йилнинг сентябрида Астана шаҳрида жаҳон ва анъанавий динлар раҳбарларининг съезди бўлиб ўтди. Форум ҳар уч йилда республика пойтахтида ўткизилади. Жаҳон ва анъанавий динлар раҳбарларининг навбатдаги олтинчи съезди 2018 йил октябрь ойида Қозоғистонда ўтказилиши режалаштирилган.

Энг ёрқин ва кенг кўламли тадбирлардан бири "ЭКСПО-2017" халқаро махсус кўргазмаси бўлиб, у 2017 – йилда "Келажак энергияси" мавзусида ўтказилган бўлиб, у дунёга "яшил" технологиялар соҳасидаги энг сўнгги тенденцияни намойиш этди. Кўргазмада 115 мамлакат 22 халқаро ташкилот иштирок этди. Ташриф буюрувчиларнинг умумий сони аввалига 2 миллион бўлиши кутилган, келувчиларнинг асли сони 4 миллионга озгина етмай қолган. Бу пойтахтни яна бир бор дунёга намойиш этган лойиҳа эди.

ЭКСПО туфайли Қозоғистон пойтахти кўргазма павильонлари учун янги энг замонавий бино ва қулайликларга эга бўлди ва энг муҳим объект "Нур-Алем" – сфераси ташриф буюрувчиларни қайта тикланадиган энергия манбалари янгилиги билан таништиради, музей сифатида иш олиб боради.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1997 йилдан бошлаб мамлакат транспорт тизими бутунлай ўзгарди. Бугунги кунда узунлиги 1049 км бўлган 953 кўчадан иборат. 20 йил мобайнида шаҳарнинг майдони 500 кв.км га ўсди.

Пойтахтнинг эришган ютуқлари, жумладан, турли рейтингларда юксак мавқега эга бўлиши ҳақида гапириш мумкин. Мустақилликнинг дастлабки йилларида бошланган пойтахтининг қурилишида энг муҳим ютуқ Қозоғистон халқи келажакка ишонч ва юксак мақсадларга эришиш имконияти борлигини кўрсатди.

Элбоши чизган "Байтерек" монументининг чизмаси

"Пойтахт – кўп миллатли халқларнинг ижодий энергия рамзи – Қозоғистонни янгилашнинг" рамзи. Бу янги сармояни яратиш даврига қадам босган оғир даврда ўз кучига ишонган халқ ишончининг рамзи. Бу фаровон келажак, у одамларнинг авлодларининг келажаги, эркинликка эга бўлган миллатнинг умиди ва ишончининг рамзи – деб ёзган Н.А.Назарбаев "Евроосиёнинг юраги" деб номланган китобида.

"Астана – Қозоғистоннинг улуғ даври ва стратегик вектори" мақоласида Элбоши "Астананинг тақдири – бутун қозоғистонликларнинг тақдири" деб айтиб ўтди. "Бу – ном-нишонсиз, парчаланган супердержаванинг узоқ чеккасида бўлган ҳеч ким танимайдиган республикадан бугун жаҳон ҳамжамиятида ҳамма биладиган ва ҳурмат қиладиган қудратли замонавий давлатгача бўлган Улкан йўлни босиб ўтган Қозоғистоннинг тақдири", – деган эди Н.А.Назарбаев.

Бугунги кунда Қозоғистоннинг пойтахти миллий брендига айланди деб, бу унинг ривожланиши-бутун халқнинг ривожланиш модели бўлди деб қўрқмай айтиш мумкин.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"ҚОЗОҒИСТОН – 2050" СТРАТЕГИЯСИ

55-§. "Қозоғистон-2050" стратегияси – шаклланган мамлакатнинг янги сиёсий йўналиши

Бугунги дарсда:

- Замонавий узоқ муддатли давлат стратегияларини, Қозоғистон тараққиётининг устувор йўналишларини таҳлил қиламиз.

Таянч сўзлар:

- "Қозоғистон-2050" стратегияси
- Институтционал ислоҳотлар
- "100 аниқ қадам"" Миллий режа

Тадқиқот саволи: *"5 институтционал ислоҳотлар – 100 аниқ қадам"ни амалга оширши миллий Режаси нега қабул қилинди?*

"Қозоғистон-2050" стратегияси. 2012 йил 14 декабрда Қозоғистон Республикасининг Президенти халққа "Қозоғистон – 2050" стратегияси – шаклланган давлат ва сиёсий йўналиш" номли янги Мурожаатини йўллади. Унда "Қозоғистон – 2050" стратегиясининг асосий якунлари чиқарилди ва XXI асрнинг оламшумул ўн хатарли муаммоси белгиланди.

1. *Тарихий вақтнинг тезлашиши:*

2. *Глобал демографик мувозанат кучаймоқда.* Дунё тренди – инсонларининг қариши. Энди 40 йил ўтгач, 60 ёшдан оган одамларининг сонидан, 15 ёшдан кичик бўлган шахсларнинг сони ошади. Кўпгина мамлакатларда туғилишнинг паст даражаси ва инсониятнинг кексайиши меҳнат бозори муаммосига, хусусан, меҳнат ресурсларининг етишмаслигига олиб келади.

3. *Дунёда аҳоли сонининг юқори сифатлар билан ўсиши озиқ-овқат муаммосини* янада чуқурлаштирмоқда. Зотан, бугунги кунда дунёда ўн миллионлаб одамлар оч қолмоқда. Бир миллиардга яқин одам доимий озиқ-овқат етишмаслиги ҳолатини бошдан кечирмоқда. Озиқ-овқат ишлаб чиқаришда инқилобий ўзгаришларсиз бу даҳшатли рақамлар фақат ўсади.

4. Сўнгги 60 йил ичида сайёрамизда *ичимлик суви истеъмоли 8* баробар ўсди. Аср ўрталарида кўплаб мамлакатлар сувни импорт

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилишлари керак. Сув ичида чекланган манба бўлиб, сув ресурслари учун кураш геосиёсатда муҳим омил бўлиб қолади, бу сайёрадаги зиддият ва жанжалларнинг сабабларидан бири.

5. *Глобал энергетик хавфсизлик*. Барча ривожланган мамлакатлар муқобил ва "яшил" энергия технологияларига инвестицияларни кўпайтирмоқда. 2050 йилга келиб улардан фойдаланиш истеъмол қилинадиган барча энергиянинг 50% гача ишлаб чиқарадиган бўлади.

6. *Табиий бойликларга* ва уларнинг емирилиши тўғрисидаги қарашларни қайта кўриб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Биз уларни тўғри бошқариб, сотишдан тушган даромадларни жамғаришни ўрганишимиз ва, энг муҳими, барқарор иқтисодий ўсиш учун мамлакатимиз табиий ресурсларини имкон қадар самарали ўзгартириш зарур.

7. Инсоният ишлаб чиқаришнинг концепцияларини ўзгартирадиган *учинчи саноат инқилоби* арафасида

8. Ҳозирги кунда дунёдаги энг катта муаммолардан бири *ижтимоий беқарорликдир*. Унинг асосий сабаби ижтимоий тенгсизлик ҳисобланади.

9. Бизнинг *тамаддунимиз қадриятимизнинг инқирози*. Дунё глобал ва молиявий инқирозни бошдан кечирмоқда. Кўпинча тамаддунлар кураши, тарихнинг тугаши, мультимаданиятнинг муваффақиятсизлиги ҳақидаги фикрлар тез-тез эшитилмоқда.

10. *Янги глобал беқарорлик хавфи*. Шу нуқтаи назардан, халқаро ривожланишнинг мумкин бўлган ҳар қандай кўринишида муваффақият қозониш учун ҳукумат, давлат ва жамиятнинг барча соҳалари учун мувофиқлаштирилган ва келишилган жиҳатларни ривожлантиришимиз керак

Ўйлаб кўринг: Нима учун Қозоғистон шаклланган мамлакат бўлиб ҳисобланади? Инсониятнинг 10 глобал муаммосини қайси қатордан айтишни бошлар эдингиз?

Ижтимоий сиёсатнинг янги тамойиллари-ижтимоий кафолатлар ва шахсий жавобгарлик. "Қозоғистон–2050" стратегиясида – янги ижтимоий сиёсатнинг асосий жиҳатлари орасида биринчи марта "Болаларни ҳимоя қилиш" йўналиши ёритиб берилди. Президент Н.Назарбаев "Болалар – жамиятимизнинг энг заиф ва ҳимоясиз қисмидир ва улар ҳуқуқсиз бўлмаслиги керак" деб таъкидлади. Болаларга ғамхўрлик қилиш мамлакатимизда ижтимоий сиёсатининг ҳал қилувчи элементи ҳисобланади. Бугун биринчи қаторда энг кичик фуқароларнинг ҳаёт сифатини ошириш вазифалари турибди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бундай ёндашувлар БМТ нинг болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясининг асоси бўлиб, унинг тамойиллари кўплаб давлатлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда.

Давлатимиз раҳбари алоҳида эътибор қаратаётган устувор йўналишлардан бири ёшлар саломатлигидир. Асосий масала 16 ёшгача бўлган болаларни тиббий ёрдамнинг барча шакллари бўйича қамраб олиш: сифатли ва қулай тиббий хизмат кўрсатиш, касалликларнинг кенг доирасини диагностика қилиш ва даволаш. Профилактик тиббиёт касалликларнинг олдини олишнинг асосий воситаси бўлиши керак. Мамлакат аҳолиси ўртасида ахборот тушунтириш ишларига таяниш зарур.

Биринчи Президентнинг таъкидлашича, ривожланган ва рақобатбардош мамлакат бўлиш учун биз олий таълимли миллатга айланишимиз керак. Бу "Балапан" мактабгача таълим дастури, Назарбаев интеллектуал мактаблари, Назарбаев университети, "Болашақ" дастури мисолида акс этган.

Ўқитиш усуллари, муҳандислик таълими ва замонавий техник мутахассисликларни модернизациялашга катта эътибор қаратилмоқда. Давлат раҳбари маҳаллий таълим тизимида инновацион ёндашувларни, ечимларни ва воситаларни, шу жумладан, истаган масофали (дистанцион) ўқитиш ва истаганлар учун онлайн таълимни кучайтириш зарурлигини таъкидлади. Ўқитиш учун кўп босқичли грантлар тизимини ишлаб чиқиш зарур.

Ташқи сиёсатни модернизациялаш устуворликлари:

– Минтақавий ва миллий хавфсизликни максимал мустаҳкамлаш.

– Иқтисодий ва савдо дипломатиясининг фаол ривожланиши.

– Маданий-гуманитар, илмий-маърифий ва бошқа соҳаларда халқаро ҳамкорликни жадаллаштириш.

– Фуқароларимизнинг шахсий, оилавий ва тадбиркорлик манфаатларини хорижда ҳудудий ҳимоя қилишни мустаҳкамлаш.

"Янги Қозоғистон ватанпарварлиги" йўналишнинг асосий мақсади: кўп миллатли ва кўп динли жамиятимиз муваффақияти – ижтимоий тотувликни асраш ва мустаҳкамлаш. Қозоғистон ватанпарварларининг пойдевори барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва Ватаннинг шаъни учун умумий масъулиятдир.

2050 йилга келиб, Қозоғистоннинг ҳар бир фуқаросида келажакка қатъий ишонч бўлиши учун керак бўлган сиёсий тизим яратиш зарур.

Мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида ўз ерига эгалик туйғуси бўлиши керак.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Барча этнослар фуқаролари ҳуқуқларининг тенглиги кўриб чиқилган. Бу ҳақда "Биз – кўп миллатли жамиятмиз. Ва миллатлараро муносабатлар масаласида икки томонлама меъёрлар бўлмаслиги керак. Ҳар бир инсон давлатда тенг бўлиши керак. Этник ёки бошқа сабабларга кўра яхши ёки ёмон бўлмаслиги керак" дейилган.

Қозоқ тили ва тилларнинг уч тиллилиги йўлга қўйилган.

Масъул тил сиёсати қозоқ миллатини мустаҳкамлашнинг асосий омилларидан биридир. Президент 2025 йилдан бошлаб алифбомизни лотин алифбосига ўтказишни бошлаш, қозоқ тилини модернизациялаш вазифаларини қўйди. Уч тиллилик давлат даражасида рағбатлантирилиши лозим. Миллий маданиятимиз ва анъаналаримизни бутун, ранг-баранглиги ва улуғворлиги билан асраб авайлашимиз, маданий меросимизни мувофиқлаштиришимиз лозим.

Бугунги кунда ноанъанавий диний ва ёлғон-диний ҳаракатлар муаммоси халқимиз учун долзарбдир. Давлат ва фуқаролар радикализм, экстремизм ва терроризмнинг барча шакл ва кўринишларига қарши биргаликда туришлари керак.

Давлат раҳбари Нурсултон Назарбаевнинг "Миллат редаси – бешта институтционал ислоҳотларни амалга ошириш бўйича 100 аниқ қадамлари" (май 2015 йил) – бу глобал ички муаммоларга ва айни пайтда миллатнинг яхши тарихий шароитларда 30 ривожланган давлатлардан бирига айланиш миллий режасидир.

5 Президентлик ислоҳотлар:

Замонавий давлат аппаратининг шаклланиши –1–15 қадамлар;
Қонун устиворлигини таъминлаш – 16–34 қадам;
Саноатлаштириш ва иқтисодий ўсиш; – 35–84 қадам;
Ягона келажак миллати – 85–90 қадамлар;
Ҳисоб бериш давлатини шакллантириш – 91–100 қадамлар.

Саволларга жавоб беринг:

1. Қозоғистон Республикасининг ижтимоий сиёсатига қандай янгиликларга хос?
2. 2012 йилнинг Мурожаатида ташқи сиёсатни модернизациялаштиришнинг қандай тамойиллари белгиланган?
3. "Миллий режанинг мақсади-бешта институтционал ислоҳотларни амалга ошириш учун 100 аниқ қадам" қандай мақсадда тайёрланди?

Топшириқлар

1. Ислоҳотлорнинг бири ҳақида таянч конспект тузинг.
2. Сизнинг фикрингизча, энг муҳим ислоҳотлар ҳақида гапириб беринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЗАМОНАВИЙ ҚОЗОҒИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

56-§. Қозоғистоннинг ҳозирги пайтдаги узоқ муддатли давлат стратегиялари

Бугунги дарсда:

- Қозоғистоннинг ҳозирги вақтда ривожланшдаги конструктив йўналишлари ва узоқ муддатга мўлжалланган стратегиясини таҳлил қиламиз;

Таянч сўзлар:

- Қозоғистоннинг учинчи янгиланиши
- саноатлаштириш дастури
- ақлли технологиялар
- одам капитали

Изланувчанлик саволи: *Бугунги Қозоғистоннинг ривожланиши учун Элбоши Н. А. Назарбаев қандай конструктив йўналишини танлади?*

Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Н. А. Назарбаевнинг 2018 йилнинг 10 январидаги Қозоғистон халқига Мурожаати. *"Тўртинчи саноат инқилоби шароитида ривожланишнинг янги имкониятлари"* номли Муражаатида замонавий Қозоғистон ривожланишининг устувор йўналишлари таърифланди.

Элбоши Қозоғистон халқига, тўртинчи саноат инқилоби шароитларида қандай вазифаларни юклатилишини белгилади. У шундай таъкидлади: *"Бугунги кунда жаҳон Тўртинчи саноат инқилоби даврига, чуқур ва жўшқин технологиявий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар даврига қадам қўймоқда.*

Янги технологик тартиб бизнинг ишлаётганимиз, ўз фуқаролик ҳуқуқларимиздан фойдаланишимиз ва болаларни тарбиялашимизни тубдан ўзгартиради.

Дунёвий ўзгаришлар ва таҳдидларга шай туриш зарурияти бизни "Қозоғистон 2050" тараққиёт стратегиясини қабул қилишга ундади.

Биз жаҳондаги энг ривожланган мамлакатлар ўттизлигига кириш мақсадини қўйдик.

Миллат режаси-100 аниқ қадам амалга оширилмоқда, улардан 60 таси бажарилди. Қолганлари асосан узоқ муддатли тавсифга эга ва режа асосида амалга оширилмоқда.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўтган йилда Қозоғистоннинг учинчи янгиланиши бошланди.

Саноатлаштириш режаси муваффақиятли амалга оширилянти.

"Рақамли Қозоғистон" комплекс дастури қабул қилинди.

Қозоғистон Республикасининг ривожлантиришнинг 2025 йилгача бўлган давригача мўлжалланган мажмуавий Стратегик режаси ишлаб чиқилди.

Ўйлан! Мурожаатда тўртинчи ишлаб чиқариш инқилоби шароитда ривожланишнинг қандай янги имкониятлари тўғрисида айтилади?

Бундан ташқари, Қозоғистонликлар амалга ошириши керак бўлган 10 асосий вазифа:

1. *Саноатлаштириш* янги технологияларни жорий этишда муҳим роль ўйнаши керак. Уни амалга ошириш учун қуйидагилар зарур:

– юқори маҳсулдорлик билан ишлаб чиқариш секторига эътибор бериш керак;

– саноотлаштириш янги технологик моделнинг барча салоҳиятидан фойдаланиб, энг инновацион характерга эга бўлиши керак;

– маҳсулотларни экспорт қилишга йўналтирилган корхоналарни модернизация қилиш ва рақамлаштиришга қаратилган янги воситаларни ишлаб чиқариш ва синовдан ўтказиш зарур;

– технология трансфертини рағбатлантириш;

– мамлакатдаги бир қанча саноат корхоналарини рақамлаштириш бўйича пилот лойиҳасини амалга ошириш ва бу тажрибани кенг тарқатиш зарур.

– рақамли ва бошқа инновацион ечимлар ишлаб чиқарувчиларининг ўз экотизимини ишлаб чиқиш;

– IT ва муҳандислик хизматларини ривожлантириш;

– "рақамли давр"саноатини шакллантиришга бағишланган учинчи беш йиллик саноатлаштириш режасини ишлаб чиқаришни бошлаш керак;

2. *Ресурс салоҳиятини янада ривожлантириш*. Астана шаҳрида бўлиб ўтган "ЭКСПО-2017" кўргазмаси муқобил "тоза" энергия соҳасида тараққиёт қанчалик тез суръатда ҳаракат қилаётганини кўрсатди. "Яшил" технологияларга сармоя (инвестиция) қўйиш учун бизнесни рағбатлантириш муҳимдир. Вилоят ҳокимлари кичик ва ўрта бизнесни кенг жалб қилган ҳолда, қаттиқ маиший чиқиндиларни ўз вақтида тўплаш ва қайта ишлаш чораларини кўриш лозим. Бу ва бошқа чора тадбирлар – қонунчиликни, шу жумладан, Экологик кодексга ўзгартиришлар, киритишни талаб қилади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

3. *“Ақлли технологиялар” – агросаноат мажмуасини жадал ривожлантириш имконияти.*

Аграр сиёсат меҳнат унумдорлигини тубдан оширишга ва қайта ишланган маҳсулотни экспорт қилишни ўстиришга қаратилган бўлиши керак.

Хом ашёнинг қайта ишланишини таъминлаш ва юқори сифатли тайёр маҳсулот билан жаҳон бозорига чиқиш керак.

Бутун агросаноат мажмуасини ана шу вазифаларни ҳал этишга йўналтириш муҳимдир. Аграр фанларни ривожлантириш ҳам жиддий эътибор талаб қилади. Бу бутун дунёга таниладиган “Қозоғистонда ишлаб чиқарилган” табиий озиқ-овқат маҳсулотлари брендини яратиш ва кўрсатишга ёрдам беради.

4. *Транспорт ва логистика инфратузилмаси самарадорлигини ошириш*. Бугунги кунда Қозоғистон орқали бир қанча трансконтинентал даҳлизлар ўтган. Олдимизда транзитдан тушадиган даромадни 2020 йилда 5 миллиард долларгача етказиш вазифаси турибди.

Юкларнинг онлайн тартибда ҳаракат қилишини кузатиб туриш, уларнинг тўсиқсиз ўтказилиши, шунингдек, божхона операцияларининг соддалаштирилиши учун блокчейн сингари рақамли технологияларининг кенг жорий этилишини таъминлаш лозим. Замонавий қарорлар логистика барча бўғинларининг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш имконини беради.

5. *Қурилиш* ва коммунал секторга замонавий технологияларни жорий этиш. Бу вазифани бажаришда қурилишнинг янги усуллари, замонавий материаллардан фойдаланиш, биноларни лойиҳалашга ва шаҳар қурилишларини режалаштиришга янгича ёндашувлар муҳимдир. Биноларнинг сифати, экологик тозалиги ва энергия самарадорлигига кучли талаблар қўйилиши керак.

Билиш фойдали: 2018 йил 5 март куни Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президенти Нурсултан Назарбаев парламент палаталарининг қўшма сессиясида Қозоғистон халқига мурожаатида бешта янги ижтимоий ташаббусни эълон қилди. Янги ислоҳотларнинг аҳамияти ва долзарблиги нафақат мамлакат ичида, балки хорижда ҳам кенг муҳокама қилинмоқда. Давлат раҳбари кенг қўламли ижтимоий ислоҳотлар билан бирга янги ипотека кредитлаш дастурини таклиф қилди. Президент ипотека дастури “7–20–25” ипотека дастури умумий аҳоли учун арзон уй-жой ипотекасини мўлжалланган эди.

6. *Молиявий секторни “қайта янгилаш”*. Банк портфелини “ёмон” насиялардан тозалашни тугатиш зарур. Бунда банк эгалари иқтисодий жавобгарликни ҳис этишлари, зарарларни тан олишлари лозим. Миллий Банк томонидан молиявий институтлар фаолияти устидан назорат қатъий, ўз вақтида ва таъсирчан бўлмоғи керак.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давлат бундан буён ҳам оддий фуқаролар манфаатларининг ҳимоя қилинишига кафолат беради.

7. *Одам салоҳияти – янгиланиш гарови.* Барча ёшдаги фуқароларни қамраб олувчи таълимнинг ўз илғор тизимини барпо этишни жадаллаштириш лозим. Ўзгаришларга мунтазам мослашув ва янги билимларни ўзлаштириш қобилиятини ривожлантириш таълим дастурларининг энг муҳим йўналиши бўлиши шарт. Мактабгача таълимда 2019 йил 1 сентябргача болаларни эрта ривожлантириш учун ижтимоий кўникмалар ва мустақил ўқиш кўникмаларини ривожлантирувчи дастурларнинг ягона андазалари жорий этилиши лозим. Ўрта таълимда янгиланган мазмунга кўчиш бошланади, у 2021 йилда тугайди. Бу мутлақо янги дастурлар, дарсликлар, андазалар ва кадрлардир. Педагогларни ўқитиш ва малакасини оширишга ёндашувлар қайта кўриб чиқишни тақазо этади. Бизда МДҲ мамлакатлари ўртасида ўқувчиларда дарс соатининг кўплиги жиҳатидан ва Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти мамлакатларидагидан ўрта ҳисобда деярли учдан бир қисми юқорилигини ҳисобга олган ҳолда камайтириш керак. Барча вилоятларда ўқувчилар саройлари қошида компьютерлар, лабораториялар, 3 д принтерларини ҳам қўшганда, барча зарур инфратузилмаларга эга болалар технопарклари ва бизнес инкубаторлари тармоғини барпо этиш зарур. Қозоғистонликларнинг келажаги-қозоқ, рус ва инглиз тилларини эркин ўзлаштиришга боғлиқ. Натижада, битирувчиларнинг ҳаммаси мамлакатда ва бутун жаҳонда яшаш ва ишлаш учун керакли даражада учта тилни ўзлаштириб олади. Ана ўшанда чинакам фуқаролик жамияти вужудга келади. Ўзининг тарихи, тили, маданиятидан яхши хабардор, шу билан бирга замонавий чет тилларни биладиган илғор ва дунёвий қарашларга эга қозоғистонлик жамиятимизнинг идеали бўлиши лозим.

Биринчи даражали соғликни сақлашиши ва соғлом миллат. Аҳоли умр ёшининг ўсиб бориши ва тиббиёт технологияларининг ривожланиши муносабати билан тиббий хизматлардан фойдаланиш ҳажми ҳам ўсиб боради.

Замонавий соғлиқни сақлаш қимматга тушадиган ётқизиб даволашга эмас, касалликларнинг олдини олишга кўпроқ йўналтирилиши керак. Соғлом турмуш тарзини тарғиб қила бориб, жамоат соғлигини бошқаришни кучайтириш зарур. Тиббиёт кадрлари билан таъминлаш ва уларни тайёрлаш сифати ҳам муҳим масаладир.

8. *Самарали давлат бошқаруви.* Бизнесга давлат қўлловини олиш жараёнларининг рақамлаштирилиши “ягона дарча” (бир дераза) қоидаси асосида кўрсатиш билан таъминланиши зарур. Давлат

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

органлари ахборот тизимларини интеграциялаш “битта ариза” тамойилига кўра алоҳида давлат хизматлари кўрсатишдан мажмуавий хизмат кўрсатишга ўтиш имконини беради. Шунингдек, табиий монополиялар субъектларининг хизматлар сифатини оширишга доир ишни давом эттириш мақсадга мувофиқ ишдир. Инвестициявий дастурларни ҳисобга олган ҳолда уларга ва энергия ишлаб чиқарувчиларга асосланган тарифлар белгиланиши муҳимдир. Бизнес – иқлимни яхшилаш учун қатъий ҳаракат талаб қилинади, айниқса ҳудуд миқёсида. Янги технологияларни жорий этар экан, давлат ва компаниялар ўзларининг ахборот тузилмалари ва қурилмаларининг ишончли ҳимояланишини таъминлашлари шарт.

9. *Коррупцияга қарши кураш ва қонун устуворлиги*. Коррупцияга қарши кураш давом этмоқда. Суд ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларида идоравий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Жиноий жараёнда фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳимояланиши кучайтириш ва жазо чораларини юмшатишни кўзда тутувчи меъёрлар қонунчиликка киргизилди. Адвокатлар ҳуқуқлари, шунингдек, судгача бўлган босқичда суд назорати кенгайтирилади. Ҳуқуқ ҳимоя қилиш органлари ваколатлари ва жавобгарлик доираси кенгайтирилди.

10. *“Ақлли миллат” учун “ақлли шаҳарлар”*. 2018 йил – пойтахтимиз Астана шаҳрининг 20 йиллик юбелейи йили. Унинг шаклланиши ва Евроосиёнинг энг муҳим ривожланиш марказлари қаторига кириши – умумий ифтихоримиз белгиси. Замонавий технологиялар жадал ривожланаётган мегаполислар муаммоларини ҳал этишнинг самарали ечимини беради. “Смарт Сити” концепцияси ва шаҳарга кўчиб келаётган одамлар идрокини ривожлантириш асосида шаҳар муҳитини мажмуавий бошқаришни жорий этиш зарур. “Ақлли шаҳарлар” минтақавий тараққиёт бутун мамлакат ҳудудида инновациялар ва турмуш сифатини оширишнинг локомотивлари бўлади.

Саволларга жавоб беринг.

1. Инновацион технологияларни амалга оширишда нима учун саноатлаштириш устувор бўлиши керак?
2. Қозоғистонни саноатлаштириш учун тўртинчи саноат инқилоби шароитида нима қилиши керак?
3. Миллат етакчиси яқин йиллардаги ривожланиш учун қандай устувор вазифаларни белгилади?
4. Республиканинг иқтисодий соҳада ривожланиши учун қандай масалаларни зудлик билан ҳал қилиш керак?
5. Қозоғистон қишлоқ хўжалигида қандай “ақлли технологиялар” ёрдам бериш мумкин?
6. Ижтимоий соҳалар билан қандай вазифалар боғлиқ?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

7. Нима учун давлат раҳбари инсон тараққиёт пойдеворининг асоси деб атади? Мисол келтиринглар.
8. Таълим бериш дастури учун асосий устувор вазифа нима?
9. Қозоғистонда таълим тизими қандай ўзгармоқда?

Топшириқлар.

1. Қозоғистон тараққиётининг ҳозирги босқичдаги устувор йўналишларини белгилаб берувчи ҳужжатлар нималардан иборат?
2. 2018 йили 10 январь Элбоши Н.А.Назарбаевнинг Мурожаатида қандай "Тўртинчи саноат инқилобида ривожланиш учун янги имкониятлар" Дафтарга ёзиб тушунтириб беринг.
3. Таҳлил мавзусини танланг: "Қозоғистоннинг замонавий иқтисодиёти", "Ижтимоий соҳани ривожлантириш", "Замонавий Қозоғистонда маданият ва таълим", ҳар бири учун таҳлил тайёрланг. Матбуот анжумани, давра суҳбати ёки эксперт кенгаши йиғилишини ташкил қилинг.
4. ЭКСПО 2017 кўргазмаси учун материаллар тайёрланг ва қўшимча маълумотлардан фойдаланиб, Қозоғистон ва дунёдаги "ақлли шаҳарлар" ҳақида айтинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ВА ФАННИНГ РИВОЖЛАНИШИ

57-§. Қозоғистон Республикасининг таълим ва фан соҳасидаги давлат сиёсати

Бугунги дарсда:

- XX асрнинг иккинчи ярмида таълим ва фаннинг ривожланиш жараёнини таҳлил қиламиз
- Давлатнинг таълим ва фан соҳасидаги сиёсатини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар

- ҚР билим тизими
- "Таълим тўғрисида қонун"
- "Фан тўғрисида" Қонун
- "Миллий илмий марказлар"

Изланувчанлик саволи: *Кенгаш таълим тизимидаги ислоҳотларнинг мақсади қандай эди ва XX асрнинг иккинчи ярмида фаннинг қайси соҳалари ривожланди?*

Қозоғистон республикасининг Таълим тўғрисидаги концепциялари ва қонунлари.

Агар 1990 йилларнинг бошида иқтисодий ривожланишнинг кўплаб кўрсаткичлари бўйича мамлакат ривожланаётган давлатлар қаторида бўлса, халқнинг таълим ва малака даражаси самарадорлиги, илмий салоҳиятини баҳоласак, кўплаб ривожланган давлатлардан ошиб кетган. Аҳолининг деярли тўлиқ саводхонлиги, барча даражадаги бепул таълим дастурининг кетма – кетлиги ва унинг илмий табиати, шунингдек, қудратли кадрлар салоҳияти кенгаш даврининг шубҳасиз ютуқлари эди. Бу давр Қозоғистон Республикасининг бир қатор концептуал ҳужжатларида ишлаб чиқилди: Қозоғистон Республикасини "Таълим тўғрисидаги Қонуни" ва умумий таълим берадиган мактабларни ривожлантириш концепциясида акс эттирилди.

Таълим соҳасидаги ислоҳотларнинг биринчи асосий вазифаси янги шароитга мослашиш ва ривожланиш зарурати бўлди.

Иккинчи вазифа – таълим тизимини қайта ташкил этиш ва модернизация қилиш. Ва ниҳоят, учинчи вазифа халқаро стандартларни жорий этиш орқали халқаро таълим соҳасига интеграциялашув билан боғлиқ эди.

Ўйланинг: Нима учун аҳолининг юқори саводхонлиги ҳозирги босқичида алоҳида аҳамият касб этади? Элбоши Н.Назарбаевнинг асарлари асосида исботланг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бироқ, Қозоғистон мустақиллигининг дастлабки йилларида таълим соҳасида қийин муаммолар юзага келди. Қозоғистонда бир неча йиллардан бери мураккаб иқтисодий вазият туфайли мактабгача таълим муассасалари тизими ўз фаолиятини бутунлай тўхтатди. 1995–1997 йилларда таълим муассасаларини ривожлантириш ишлари амалга оширилиб, кичик мактаблар ёпилди. Бироқ таълим тизими янги таълим дастурларини кирита бориш мамлакатдаги аҳволни анча яхшилади.

Ҳозирги кунда ҚР таълим тизими:

– мактабгача таълим ва тарбия;
– бошланғич таълим;
– умумий ўрта таълим;
– ўрта таълим (умумий ўрта таълим, техник ёки касбий таълим);
– ўрта таълимдан кейинги таълим бериш;
– олий таълим;
– олий таълимдан кейинги таълим.

Мактабгача таълим ва тарбиянинг аҳамиятини орттириш бутун дунёнинг глобал йўналиши бўлиб ҳисобланади.

Болалар боғчасига бориб, бола тезда таълимнминг барча қирраларини ўзлаштиради ва ҳаётда катта муваффаққиятларга эришади. Давлат болалар боғчасидан ташқари хусусий болалар боғчаси ҳам мавжуд. Давлат барча болаларни 100% мактабгача таълим билан таъминлашни мақсад қилиб қўйди.

Ўрта билим. Бугунги кунда фуқароларнинг таълим олишларига бўлган талабнинг ортиши туфайли бутун дунёда ўрта таълимнинг жадал ривожланиши кузатилмоқда.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Болашақ танловига қатнашувчи гуруҳлар

1990–2000 йилларда ўрта таълим йўналишида сезиларли ўзгаришлар юз берди. 1998 йилда кўплаб ўқув марказлари, масалан иқтидорли болалар тайёрлаш бўйича Республика "Дарин" илмий-амалий маркази ташкил этилди. 1999 йилда мактабни аъло баҳоларга битирганлар учун "Алтын белгі" медали таъсиси қилинди. 2004 йилдан бошлаб, талабалар ЯМТ (ягона миллий тест) топшира бошлади. Аввалги мактаблар ва олий ўқув юртларида топширадиган имтиҳонларнинг ўрнини эгаллади.

2008 йили Қозоғистон Республикаси Биринчи Президентининг Қозоғистон халқига Мурожаатида "уч йил ичида замонавий таълим олий ва илғор технологияларни ўзлаштириш имконини берувчи таълим самарали инфратузилмасини яратиш учун янада ривожлантириш, амалга ошириш ва касб – ҳунар таълими дастурини ишлаб чиқиш," "Тиллар учлиги" маданий лойиҳасини амалга оширишни жадаллаштириш, (қозоқ, рус ва инглиз тилларида) мактабгача таълим муассасаларининг тўлиқ малакасини ошириш масалаларини тугатиш ва ҳал қилиш вазифаси қўйилди.

Давлатнинг ривожланиш дастурларида ўрта таълимни Қозоғистон ва жаҳон миқёсидаги таълим майдонининг бир бўлагига айлантириш режалаштирилмоқда. Таълим сифати бўйича энг яхши халқаро инновацион технологиялар ва тажрибага асосланади.

Олий таълим. Олий таълимни ривожлантиришда асосий йўналиш, давлатнинг таълим соҳасида тўлиқ монополияни ўрнатишдан воз кечиш, олий таълим устидан марказлашган қатъий назорат ўрнатиш ва олий таълимнинг аниқ тартибини ўрнатиш. Натижада, олий таълим соҳасида хусусий сектор ривожлана бошлади, шу билан боғлиқ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳолда таълим хизматлари бозори яратилди. Қозоғистон олий таълим муассасалари таълимнинг Европа модели бўйича мутахассислар тайёрладилар.

Қозоғистон Европа Университетларининг Буюк Хартиясига қўл қўйиб, Болония жараёнига қўшилди.

Қозоғистон халқаро таълим соҳасидаги ҳамкорликка катта эътибор қаратмоқда. Бугунги кунда олий ўқув юртларининг талабалари, магистрантлари ва докторлари Европа, Осиё ва Америкадаги етакчи ўқув юртларида ўқиш имконига эга. Чет элда ўқиш учун кенг имкониятлар мавжуд бўлиб, у ўқув шароитида ҳам талабалар алмашинувида ҳам бир семестр ёки бир йил давомида ўқишнинг барча шарт-шароитларини таъминлайди.

Давлат "Болашақ" дастури. "Болашақ" Халқаро стипендияси Қозоғистоннинг Биринчи Президенти Н.А.Назарбаев Фармони билан тасдиқланди. Ушбу ташаббуснинг асоси истеъдодли ёшларнинг хорижда сифатли таълим олиши учун имконият бўлди. "Болашақ" дастурига кўра ёшлар билим оладиган давлатлар қаторига АҚШ, Буюкбритания, Германия, Россия каби давлатлар киради.

Бу муҳим! 2018—2025 йилларда "Болашақ" дастурига асосан хорижда мутахассислар тайёрлаш бўйича Республика комиссияси томонидан 2018 йилги мутахассисликлар тасдиқланди. Давлат модернизациялашнинг учинчи йўналиши доирасида 160 та мутахассисликка устуворлик берилади.

1994 йилдан 2009 йилгача "Болашақ" стипендияси 1900 нафар стипендия соҳибларига берилди. "Болашақ" дастури хизмат кўрсатиш босқичида ўз-ўзига ишонч модели бўлиб, мактаблар ва университетларнинг ёшларини жалб қилди Бугунги кунда "Болашақ" битирувчилари давлат хизмати ва халқаро ташкилотлар масъулиятли вазифаларни бажариб, мамлакат тараққиётига ҳисса қўшмоқда. **Илм-фан ҳақида Қозоғистон Республикаси қонуни.** Қозоғистон Республикаси Кенгаш даврида шаклланган асосий илмий-техник салоҳиятга эга бу илмий тадқиқотлар мустақиллик даврида ривожланиб бораверди. СССР даврида илм-фаннинг кўплаб соҳаларида металлургия, рангли металлургия, физика, математика, космик тадқиқотлар, кончилик, кимё, биология ва физиология каби илмий мактаблар яратилган.

Қозоғистон мустақиллиги даврида илмий асосларни шакллантириш муаммосига дуч келди. 1992 йилда "Қозоғистон Республикасининг фан ва илмий-техник сиёсати тўғрисида" ги Қонун қабул қилинди. 1990 йилнинг бошларида Миллий тадқиқот марказлари:

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

радиоэлектроника ва коммуникация, комплекс минерал ишлаш, биотехнология ва миллий ядро марказлари ташкил этилди 2007—2010 йилларда Қозоғистонда тадқиқот ишларини молиялаштириш ҳажми ошди. Мамлакатда 400 дан ортиқ илмий ташкилотлар мавжуд. Илмий тадқиқот институтлари ва олий ўқив юртларида номзодлари ва фан докторлари, сингари йигирма икки мингдан ортиқ олим PhД фалсафа фанлари доктори ишлайди. 400 дан ортиқ қозоғистонлик олимлар хориждаги илмий-тадқиқот марказларида малака оширган.

2011 йилда Қозоғистон Республикасининг "Илм – фан тўғрисидаги" Қонуни қабул қилинди. Ушбу қонун мамлакатимиз илм-фанини ва унинг натижаларини амалга ошириш учун катта имконият берди. Ҳозирги кунда глобал иқтисодиётда асосий аҳамият моддий қадриятларга эмас, балки интеллектуал мулкка берилади. Бугунги кунда Қозоғистон иқтисодиёти саноат инновацион ривожланиш босқичига ўтди. Бу давр илмни замонавий иқтисодий шароитларга мослаштириш билан ажралиб туради. Қозоғистон иқтисодиёти ҳусусий секторда бўлса-да, фанни тартибга солиш тамойиллари ва илм фан бозоридаги сўнгги тенденциялар ҳозирги вақтда янгиланмаган. Қозоғистон халқи илғор саноат ва иқтисодиётни шакллантириш учун илм-фанни ривожлантириш зарурлигини англаб етди.

Ўйлаб кўринг! Ҳозирги кунда илм-фан қанчалик аҳамиятга эга? Нима сабабдан жамият учун интеллектуал имкониятлар ўта аҳамиятли ҳисобланади?

Қозоғистон **математик фанларда** катта муваффақиятларга эришди. Кенгаш давридаги илмий мерос ва мустақиллик давридаги буюк топилмалар орқали эришилди. Фанни, жумладан, математика соҳасини молиялаштиришнинг ортиши туфайли, математика факультетлари битирувчилари илмий жамоага кўплаб келмоқда. Бу соҳада кўплаб Қозоғистонлик олимларнинг иши дунё миқёсида оммалашиб бормоқда. Ватанимизнинг математик олимлари кўплаб ютуқларга эришиб, дунё уларни тан олди. Уларнинг орасида Бақитжан Турсинўғли Жумуғулов, Асқар Серқуули Жумадилдаев, Уалбай Утмаханбетули Омирбаев, Тинисбек Шарипўғли Калменов, Нарғози Турсинбайўғли Данаев, Мухтарбай Уталбай ўғли Утелбаев, Шалтай Смағулўғли Смағулов сингари Давлат мукофотини олган 7 математик – лауреатининг ҳиссаси бўлакчадир.

Космос соҳаси-энг юқори технологияли ва илмий йўналиш. Бу борада Космик тадқиқотлар миллий, илмий маркази ва унинг мустаҳкам илмий технологик асослари республика илмий-тадқиқот институтлари бўлиб, у ички космик саноати ривожига катта ҳисса қўшган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Улар орасида Ф.Фасенков номидаги Астрофизика институти, Ионосфера институти, академик О.Султанғазин номидаги Космик тадқиқот институти. Космик техника ва технологиялар институлари бор. Ушбу муассасалар олимлари астрономия ва астрофизика, Қуёш–Ер алоқалари физикаси, фавқулодда вазиятларда табиий ресурсларнинг космик мониторинги, космик технологиялар техника ва яратиш бўйича кенг кўламли тадқиқотлар олиб боришмоқда. Уларнинг ютуқларидан ҳозирда Қозоғистон иқтисодиётида фойдаланилмоқда.

Мустақиллик даврида Қозоғистон тарих фани янги тараққиёт босқичига кўтарилди. Мамлакатда махсус илмий – Археология институти, Шарқшунослик институти, Тарих ва этнология институти ташкил этилган. Бундан ташқари, 2008 йилда мустақил Қозоғистон тарихининг долзарб муаммоларини ўрганиш билан шуғулланувчи давлат тарихи институти ташкил этилди.

Тадқиқот қилинг: Қозоғистонда тарих фанларининг аҳамияти қандай?

Мустақиллик йилларида Қозоғистон илм-фани аста-секин ривожланди. Қозоғистон Республикаси олимлари ва илмий мактаблари ҳамда мамлакат миллий илмий марказлари, уларнинг ютуқлари нафақат мамлакатда, балки хорижда ҳам маълум бўлди.

Саволларга жавоб беринг.

1. Қозоғистонда таълим соҳасини яхшилаш учун қандай чоралар кўрилади?
2. Замонавий олий таълимотнинг қандай йўналишлари мавжуд?
3. Нима учун "Болашақ" дастурини яратишди? Унинг мустақил Қозоғистон учун аҳамияти ҳақида гапириб беринг.

Топшириқлар.

1. ҚР да таълим бериш соҳасидаги йўналишларни?
2. Таълим соҳасида мактабдаги таълим қанчалик муҳим, таъриф беринг ва баҳоланг.
3. Қўшимча адабиётлардан, газета ва журналлардаги мақолалардан фойдаланиб, бўлим бошидаги муҳим саволларга жавоб бериинг.
4. "Мен қандай билим олишни хоҳлайман ва қаерда олишни хоҳлайман" мавзусида эссе ёзинг.
5. Қозоғистонда илм-фан тараққиётига тавсиф бериб, асосий даврларни ёритиб беринг.
6. "Фан тўғрисидаги" Қонуннинг мазмунини ўқинг, илмий тадқиқотлар самарадорлигини оширувчи чора тадбирларни номланг.
7. Ҳар қандай илмий марказ ҳақида батафсил маълумот топинг, бу ҳақида 1-2 саҳифа ҳисобот тайёрланг.
8. Замонавий олимлардан бирини танлаб, у ҳақда эссе ёзинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУСТАҚИЛ ҚОЗОҒИСТОН МАДАНИЯТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

58-§. Ҳозирги вақтда санъат ва адабиётнинг ривожланиш анъаналари

Ушбу дарсда:

- ҳозирги давр санъат ва адабиётнинг ривожланиш йўналишларини аниқлаймиз;
- миллий қадриятларни ривожлантириш бўйича давлат дастурларининг ("Маданий меърос", "Келажакка йўналиш, маданий тикланиш йўналишлари") заруриятини асослаймиз.

Таянч сўзлар

- полиэтник маданият
- Маданий мерос"
- адабиёт
- мусиқа санъати
- театр
- киносанъат
- спорт

Постсовет даврида қозоқ маданиятининг ривожланиши бўлди. Қозоғистон ҳудудида узоқ давр мобайнида маданиятлар ва анъаналарнинг хилма-хиллиги ўзаро чамбарчас боғлиқлиги. XX аср маданияти тарихидаги энг қулай даврлардан бири бўлди 1990 йиллардаги инқироз даврида маданият соҳаси давлат томонидан қисқартирилиши лозим бўлган соҳалардан бирига айланди.

Оммавий ишсизлик ва инфляция кузатилаётган бир пайтда маданий муассасалар оғир вазиятни бошдан кечирди. Лекин иқтисодий вазият барқарорлашгандан бошлаб давлат дарҳол маданият соҳасини қўллаб–қувватлашга устивор аҳамият бера бошлади. Қозоғистонда 1998–2000 йилларда Маданиятни қўллаб-қувватлаш давлат дастури қабул қилинди. 2000 йил Қозоғистонда маданиятни қўллаб-қувватлаш йили деб эълон қилинди. Натижада, 2000 йилларда маданият соҳасида муҳим ютуқларга эришилди. Инқироз вақтида ёпилган муассасалар (кутубхоналар, клублар, музейлар ва бошқалар) қайта очилиб ишга киришди. 2001 йилдан буён фаолият юритаётган музейлар сони йилига ошди ва кутубхоналар, клублар сони ошди. Янги қурилган пойтахтда маданий инфратузилма ўсди. Пойтахтда янги концерт зали ва Президент маданий маркази, Марказий концерт зали қурилди.

Ўйланиб кўринг: нима учун Қозоғистонда маданий алоқалар мавжуд? Глобаллашув даврида миллий маданиятни сақлаб қолиш ва ривожлантириш йўллари нималардан иборат?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Маданият тараққиётининг ижобий томонлари билан бирга салбий томонлари ҳам бўлган. Бу чет эл оммавий маданияти кишиларнинг онгига таъсир ўтказишнинг бошланиши эди. Бозор муносабатлари илк бор шаклланган ўтиш даврида ўтмиш маданий мерос ва ахлоқий тамойилларнинг ўзгариши туфайли одамлар онгида қадриятларни қайта баҳолаш ва янги идеалларни излаб топиш юз берди.

Қозоғистон ҳаётига паст сифатли, арзон ташқи ва ички маданият маҳсулотларининг оммавий кириб келиши мамлакат маданий ҳаётига таъсир кўрсатмай қолмади.

Ўйланиб кўринг: Нима учун қозоқ ёзувчи ва шоирлари ўзларининг асосий асарларида XX аср охири ва XXI аср бошларида қозоқ халқининг ривожланиш ва фаровонлик тарихини ёритдилар?

Бундай мураккаб ўтиш даври иқтисодий ислоҳотлар даврида ҳам давлат кўп миллатли, кўп тармоқли, ҳар томонлама маданият соҳаларини қўллаб-қувватлади ва ривожлантирди. Бу XXI асрда ҳам давом этмоқда

Адабиёт. Мустақиллик даврида эришилган асосий ютуқлар қаторига қозоқ адабиётининг шаклланиши ва ривожланиши ҳамда Қозоғистонда яшовчи халқлар адабиётининг ривожланиши кирди. Қозоқ шоир ва ёзувчиларининг асосий мавзулари XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида қозоқ халқининг тараққиёти ва фаровонлиги эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аниқланг: "Қадимги маданият ва ахлоқ йўналишларининг парчаланиши" нимани англатади? Қозоғистон жамиятидаги болалар ва ўсмирларга чет эл оммавий маданияти қандай таъсир этганлигига мисоллар келтиринг.

2001 йилда Оразақин Асқар "Мустақиллик совғалари" асарини нашр эттирди, 2004 йилда шоир Несилбек Айт ўғли "Байтерек" асарини ёзди. 2006–2008 йилларда А.Асқаровнинг "Социализм суҳбатлари", "Социализм ҳикоялари", асарлари чоп этилди. Мамлакат маданий ҳаётидаги муҳим ҳодиса Мухтар Мағауин, Шерхан Муртаза, Жақсибай Самрат каби машҳур адиблар ва бошқа муаллифларнинг китобларини нашр этиш бўлди. 2011 йилда М.Ауэзовнинг 50-жилдик асарларлар тўпламининг охирги жилди чиқди.

Мусиқа санъати. Қозоғистонда мусиқа санъати жадал ривожланмоқда. Қозоғистон классик санъат юлдузлари-дунё артисти, скрипкачи Айман Мусақожаева, тенор Алибек Днишев, ажойиб сопрано опера қўшиқчиси Майра Мухамед қизи, Нуржамол Усенбаева ва бошқалар нафақат Ватанимизда, балки классик санъатни қадрлай оладиган дунё тингловчиларига ҳам кенг танилган. Улар дунёнинг энг яхши жойларида ўз санъатларини намойиш этадилар, дунёга давлат номини таништирадилар. Мусиқа ижрочиларининг ривожланиши ва ижодий ўсиши учун "Азия дауысы", "Үкілі домбра", "Жас қанат" каби халқаро танловлар ва бошқа маданий оммавий тадбирларда иштирок этиб, маҳоратларини кўрсатишди.

Ўтган асрнинг 80-йилларда бошланган мусиқий ва шеърий импровизация жанри, **айтис** санъатининг тикланиши юз берди. Айтислар Қозоғистоннинг энг йирик юбилей тадбирларида – Абай ва Жамбулнинг 150 йиллигига, Туркистоннинг 1500 йиллигига, Таразнинг 2000 йиллигига бағишланган оқинлар мусобақалари бўлиб ўтди.

Театр. Мусиқий гуруҳлар ва театр саҳналари репертуарининг асосий мавзуси Қозоғистондаги ўзгаришлар бўлди. Абай Қунанбаев, Қурманғази, Б.Майлин, Ж.Жабаев ва бошқа маданият ва санъат арбобларининг юбилейларига бағишланиб фестиваллар ўтказилди.

Абайнинг 150 йиллиги муносабати билан Республикада 156 театрлаштирилган томошалар намойиш этилди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг театр саҳналарида тарихий шахслар ва Қозоғистон тарихидаги давр воқеалари акс этган спектакллар пайдо бўлди. Қозоқ тилида: "Абилай хоннинг охирги кунлари" (муаллиф ва режиссер М. Байсеркенов) "Абилай хон" (режиссери Б.Атабаев), "Томирис" (режиссери Т.Жаманқулов) спектакллари томошабинларга тақдим этилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2018 йилнинг 24-25 июнь куни Алматида "Боролдайдаги сақ қўрғони" археологик боғи ҳудудида "Ўли дала рухи" номли II Халқаро Этно-маданият фестивали бўлиб ўтди.

"Номад"номли акробатлар гуруҳи ўз маҳоратини кўрсатди. Марказий Осиё ҳудудида Миллий байрамларда қандай томошалар кўргансиз?

Қозоғистондаги иқтисодий аҳволнинг яхшиланиши театрлар ва бошқа маданий муассасалар сонинг ортишига таъсир қилди.

Ўйланиб кўринг, маданий мерос давлат дастури логотипи нимани англатади?

Кино санъати. 1991–1997 йиллар оралиғи ватанимиз кино ижодкорлари учун айниқса муҳим давр бўлди. Бу вақт асосан посткенгаш қулфидан озод бўлиш даври эди. Қозоғистонлик кино ижодкорлар учун кенгаш даврида партия томонидан тарихий шахслар, шунингдек, тарихнинг бурилиш нуқталари, тарихнинг драматик воқеалари кенгаш даврида тақиқланган мавзулар ҳақида кўрсатиш имконияти берилди. Кўплаб тарихий фильмлар ёруғликка чиқди. Мана шу мақсадга асосланиб "Отырардың күйреуі", "Батыр Баян", "Абайдың жастық шағы", "Қозы Көрпеш-Баян Сұлу", "Жамбылдың жастық шағы" кинофильмлари яратилиб, томошабинлар назарига ҳавола этилди. 2000–2005 йилларда Қозоғистонда турли жанрдаги 30 фильм намойиши этилди.

Ўйланг: 1990 йилларда Қозоғистон кино саъатининг аҳволи қандай баҳоланди?

Бугунги кунда қозоқ киноси Марказий Осиё ҳудида режиссёрлари етакчи ўринни эгаллайди. Мустақилликдан бошлаб қозоқ киноси давлат томонидан молиялаштирилиб келинади. Қозоғистонда кенг кўламли жаҳон миқёсидаги "Кўчманчилар" лойиҳаси ишлаб чиқилган ва суратга олинган. Энди давлат "Қозоқфильм" киностудияси билан бир қаторда мустақил продюссерлик марказлари ҳам иш олиб боради. Улар яратган фильмларга "Лола", "Айнур", "Монғол" асарлари киради.

"Қозоқларнинг янги авлоди" режиссёрлари иши натижасида Қозоғистон кинемотографияси дунёга танилди. Бу "янги авлод" *қозоқ киносининг феномени* бўлиб қолди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоқ киноси тезкор ечимларни талаб қиладиган мураккаб вазиятга дуч келган бўлса да, Марказий Осиё минтақасида бу соҳада етакчилик қилмоқда ва жаҳон ҳамжамияти учун қизиқиш уйғотмоқда.

Қозоғистоннинг тасвирий санъати. Мустақиллик йилларида қозоғистонлик рассомлар ўз ижодларини замон талабларига мос равишда янгилаб, юртимизда кенг қўлланилаётган рамзий, концептуал, реалистик сифатдаги тасвирий санъат йўналишига мослашди.

Миллий тарих ва ундаги энг муҳим воқеалар, қозоқ халқининг урф-одати ва турмуш тарзи ҳақидаги тасавурлар, буюк қозоқ даштларида яшаётган авлодларнинг кундалик ҳаётини акс эттириш замонавий қозоқ рассомларининг асосий хусусиятига айланган.

Ҳозирги кундаги Қозоғистон санъатини аввалги қатъий қоидалардан бош тортиб, замонавий даврнинг келбатини кўрсатадиган, тасвирнинг янги усулини излаган ижодий изланиш сифатида баҳолаш мумкин.

Изланнинг! Санъатнинг бошқа жанрларини ўрганинг ва машҳур рассомлар, меъморлар, халқ рассомлари ҳақида айтиб беринг.

Этник ва миллий нақшлар Қозоғистон маданиятининг хос қиёфасини шакллантиради, қадриятларни инсоният тамаддуни хазинасига айлантиради. Айниқса, ўз асарларида ҳиссий ирода образлари, ички зиддиятларни енгиб, аввалги кўрсатмаларни бузиб, ўтган тарихни кўздан кечириб, афсонага интилиб, инсон ва табиат, кўчманчи қабилаларнинг дунё ҳақидаги, табиат ҳақидаги дунёқарашларини акс эттирди. Ана шундай рассомлар Е. Толепбай, А. Ақанаев, Т. Тоғисбаев каби санъаткорлар кўпчиликнинг қизиқишини уйғотди. Булар каби Қозоғистон тасвирий санъат усталари аста-секин абстрактлар ва рамзлар тилига ўтиб, бу йўналишда ўз санъатларини кўрсата бошладилар. Маънавий ва фалсафий чуқурлик К.Муллашев, Г.Баянова, К.Дуйсенбаева, Д.Алиев замонавий жамият ва экологиядаги инсонийлик ва этник масалаларни ўз асарларида акс эттирганлар.

1997 йилда Қозон шаҳрида ўтган кўргазмада Диас Остемиров ўзининг "Анғирақай жанги" асари билан "Гран-при" ни қўлга киритди. Абилхан Кастеев номли музейда унинг яккахон кўргазмаси ўтказилди. Унинг асарлари Канада, АҚШ, Япония, Хитой, Малайзия, Туркия, Германия давлатларининг хусусий йиғувчилар фондларида тўпланган.

"Маданий мерос" давлат дастури. "Маданий мерос" дастури Давлат Раҳбари Нурсултан Назарбаев ташаббуси билан ишлаб чиқилган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2003 йилда Қозоғистон халқига Мурожаатида Элбоши махсус дастур ишлаб чиқиш учун кўрсатма бериб, қуйидаги соҳаларда, шу жумладан *Қозоғистон бой маданий меросини комплекс ўрганиш тизимини яратиш, тарихий, таъминлаш, маданий ва меъморий ёдгорликлар, миллий адабиёт ва ёзувнинг "кўп асрлик тажрибасини мустаҳкамлаш.*

Логотипнинг қандай маъно англатадиганлиги ҳақида ёзинг? Бу қандай спорт тури?

"Маданий мерос" давлат дастури маънавий тараққиёт ва маърифий фаолиятнинг бош ҳужжати, давлатнинг маданият борасидаги йўналишини белгилаб берувчи стратегик миллий лойиҳа бўлди. Қозоғистон МДҲ да биринчи бўлиб, бундай кенг кўламдаги лойиҳани амалга оширди.

Дастур бир неча соҳалар бўйича амалга ошди.

– Миллий маданиятда катта аҳамиятга эга бўлган тарихий, маданий ва меъморий ёдгорликларни тиклаш;

– Археологик тадқиқотлар;

– Қозоқ халқининг маданий мероси йўналишидаги илмий ишлар;

– Ёзма ва миллий адабиётнинг асрлар бўйи тўплаган тажрибасини жамлаш, илмий ва бадиий туркумлар яратиш.

Ўрганинг: "Маданий мерос" нинг тўрт йўналишининг ҳар бирида нималар қилинганлигини ўрганинг.

Мустақил Қозоғистон тарихида биринчи марта миллий ёдгорликлар кенг миқёсда инвентаризация қилиниб, тарихий ва маданий ёдгорликлар рўйхати тасдиқланди.

Қозоғистонда "Маданий мерос" дастури доирасида қозоқ тилида гуманитар таълим учун тўлиқ жамғарма ташкил этилди. 537 та китоб 1,5 миллион нусхадан ортиқ нашр этилган, жумладан, тарих, археология, этнография, янги энциклопедик луғатлар йўналишидаги улкан ишлар бор. "Боболар сўзи" 100 жилдлик китобнинг 51 жилдик нусха-

Расмда оммавий ахборат воситасининг қайси тури тасвирланган, у ҳақда қисқача ҳисобот тайёрланг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

си, қозоқ, рус ва инглиз тилларидаги 10 жилдлик энциклопедия, “Қозоқ фалсафасининг” 16 жилди, “Жаҳон фалсафа меросининг” 18 жилди, Балосоғун шаҳри билан Ўтрор ва Ўрхун ёдгорликларининг тўлиқ атласи чоп этилди.

Лойиҳанинг хорижда, жумладан, Дамашқдаги Аз-Захир Бейбарс Султон мақбараси (мавзолей), Қоҳирадаги (Каир) Бейбарс Султон масжитини қайта тиклаб, Дамашқдаги Ал-Форобий мақбараси ва Дамашқдаги тарихий-маданий марказни қуриш ишлари лойиҳаси муваффақиятли амалга оширилди.

Бугунги кунда мамлакатда 240 музей мавжуд. 2006 йилда Қозоғистонда илк бор “Музейдаги кеча” тадбири ўтказилди. Ушбу тадбир Алматидаги Марказий давлат музейи томонидан биринчи марта ўтказилди. Ҳозир ушбу тадбир мамлакатимизнинг барча ҳудудларини қамраб олган бўлиб, барча йирик музейларда ўтказилмоқда. 18 Май 2018 йили минглаб Қозоғистонликлар тунги музейнинг ажойиб кўринишига гувоҳ бўлишди. Дунё тарихи ва ватанни ифодаловчи турли чиқишлар томошабинларга тақдим этилди.

“Туғилган ўлка” (Туған жер) ва “Муқаддас Қозоғистон” (Қасиетті Қазақстан) йўналишларини амалга ошириш доирасида музейни ривожлантириш борасида фаол иш олиб борилмоқда. Мактабларда кичик музейлар очилмоқда, оммавий ахборот воситалари (ОАВ) кўпинча алоҳида фуқаролар ташаббуси билан очилган хусусий музейларнинг иш фаолиятини тез тез кўрсатмоқда.

Спорт. Мустақилликдан бошлаб жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчи фуқаролар сони кўпайди. Қозоғистон мустақилликка эришгандан буён мамлакатимизда миллий спортнинг йигирмадан

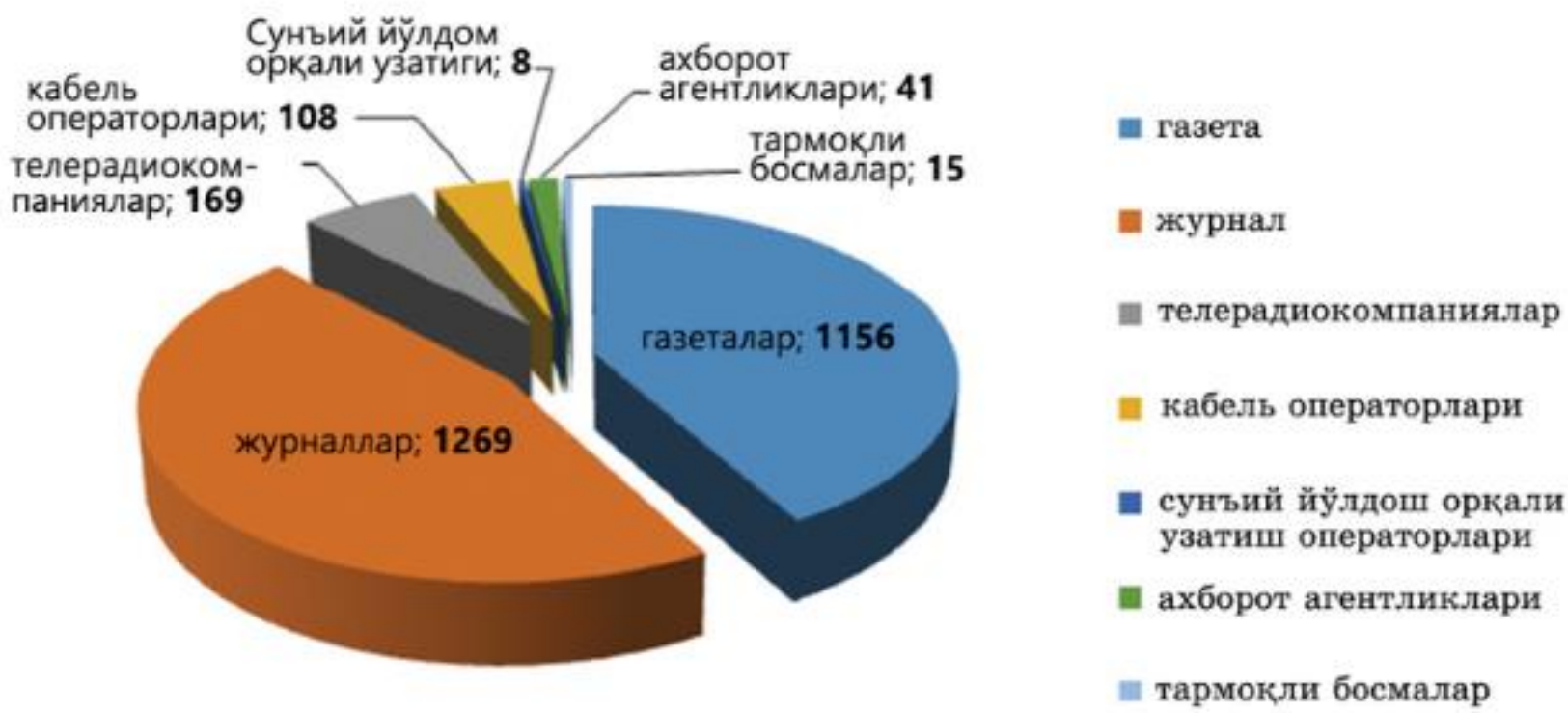

2016 йилги Қозоғистон ОАВ турлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ортиқ тури жадал ривожланмоқда. Қозоғистонликлар орасида "Қозоқ кураши", "Қозоғистон Бариси", "Ёш Барис", тўғизқумалақ, турли масофадаги пойга, ошиқ отиш ва бошқа спорт турлари жадал ривожланиб, спорт билан шуғулланувчилар сони ортмоқда.

Бугунги кунда мамлакатда минглаб спорт иншоотлари хизмат кўрсатади. Уларнинг кўпи, шу жумладан спорт мактаблари ҳам таълим муассасаларига тегишли. 1991 йилдан Қозоғистон Республикаси халқаро мусобақаларда мустақил мамлакат сифатида қатнаша бошлади.

2011 йилда Астана ва Алмати шаҳарларида бўлиб ўтган VII қишки Осиё ўйинлари аҳамиятли воқеа бўлди. Бу ўйинларда қозоғистонлик спортчилар умумий ҳисоб кўрсаткичи бўйича 1-ўрин олиб, ғалабага эришди. Қозоғистонда Осиё ўйинларининг бўлиб ўтиши – мамлакат халқаро обрўсининг ошганининг белгиси. 2017 йилда 29 январь билан 8 февраль орасида Алматида 28 Бутунжаҳон қишки универсиадаси бўлиб ўтди.

Республикада болалар ва ўсмирлар спорт мактабидан Қозоғистон Республикаси терма жамоасига олий тоифали спортчиларни тайёрлаш тизими йўлга қўйилган.

Ҳозирги замон ахборот маданияти. Қозоғистон Республикасининг "*Оммавий ахборот воситалари тўғрисида*"ги Қонуни 1999 йил *23 июлдан* бошлаб амалга оширилди. Шундан кейин бир қатор ўзгаришлар ва қўшимчалар киритилди, кейинги таҳрир оммавий ахборот воситалари бир нечта нотижорат ташкилотининг тавсиялари бўйича 2009 йилда амалга оширилди. Умуман, Қозоғистонда ахборот бозори 2001 йилдан 2004 йилгача барқарор ривожланиш босқичига ўтди. Қозоғистон Республикаси қонунига мувофиқ оммавий ахборот воситаларининг ҳар қандай ҳаракатларига аралашиш тақиқланади. Қозоғистон Конституциясида ҳар кимга сўз эркинлиги ва ижодий эркинликка рухсат берилган. Қонун билан тақиқланмаган ахборотни ҳар ким олиб тарқатиш ҳуқуқига эга.

Бундай эркинликлардан ташқари халқаро тажрибага мувофиқ амалга ошириладиган чекловлар ҳам мавжуд. Қозоғистон Республикаси Конституциясининг 20 моддаси 3-бандига мувофиқ *конституциявий тузумнинг зўравонлик билан ўзгартирилиши, республика яхлитлигини бузиш, давлат хавфсизлигига путур етказиш, ижтимоий, ирқий, миллий, диний, синфий, қабилавий устунлик, шунингдек, шафқатсизлик ва зўравонликни бошлашни тарғиб қилишга йўл қўйилмайди.*

Қозоғистон Республикасида 2763 ОАВ рўйхатга олинган ва фаолият кўрсатмоқда. Мамлакатда яшовчи турли миллат вакилларини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қамраб олган 11 тилда нашр этилган газета нашрлари ва телевидение ва радио кўрсатувлари эфирга чиқади. Ҳар куни чиқадиган "Казахстанская правда" ҳамда "Егемен Қазақстан" газеталарининг адади энг кўп, машҳур газетлар сирасига киради. Ушбу газеталар-қонунлар ва ҳукумат қарорлари ва Қозоғистон Республикаси Президентининг фармонларини эълон қилувчи расмий нашридир.

Интернет ва кабелли телекўрсатувлар жадал ривожланишда.

Телевидение ва радиоэшиттириш компаниялари телерадиокомпанияларнинг тарқатилиши билан қамраб олинган. 2011 йилда миллий сунъий йўлдоши эшиттириш тармоғи ишга туширилди. Бу Қозоғистонда эркин ахборот бозорининг асосий элементлари шаклланганлигини билдиради.

Саволларга жавоб беринг.

1. Сизнинг фикрингизча, маданиятнинг қайси жанри юқори даражада ривожланган?
2. "Маданий мерос" Давлат дастури қачон ва нима учун амалга оширилди?
3. Натижалари қандай?
4. Сизга қандай ОАВ қизиқарли? Сабабини тушунтиринг.

Топшириқлар.

1. Мустақиллик даврида ривожланган қозоқ маданиятига мисол келтиринг.
2. Танлаган санъат жанри бўйича тақдимот (хабарларини) материалларини тайёрланг.
3. Қозоғистон спортчиларининг ютуқлари ҳақида коллаж (кўргазмали материал), плакат тайёрланг. Бир спортчининг таржимаи ҳоли ва ютуқлари ҳақида ёзинг.
4. Ўзингиз яшайдиган шаҳар ёки вилоятдаги "Музей туни" тўғрисида суҳбатлашиш учун қўшимча манбалар топинг.

Қўшимча маълумот.

Худди шу даврда давлат Маданият қўмитасида раҳбарлик қилган Қ.Саудбаев 1990 йиллардаги вазият: "афсуски замонавий кинода муаммолар кўп. Энг муҳими молиялаштириш масаласи. Илгари Қозоқфильм Москва томонидан молиялаштирилган, 1991 йилдан эса республика томонидан маблағ ажратилиши керак эди. Бироқ бунинг учун масъул ходимлар ўз вазифаларини бажаришга шошилмайдилар. Кўпгина масалалар биргаликда, консултатив ечимни талаб қилади. Баъзилар сиёсат билан шуғулланган, санъатга қизиқишини йўқотган. Драма театрда одам кам эди. Опера ва балет театрининг аҳволи ҳам ёмон. Бу симфоник оркестр концертлари билан боғлиқ ҳолат..."

Қўшимча маълумот.

Томошабинлар Ардақ Амирқуловнинг "Отрар күйреуі" тарихий асари ва Сатиболди Наримбетовнинг Давлат мукофотига сазовор бўлган "Көзімнің қарасы" фильмини илиқ қарши олдилар. Анапада (Россия) МДҲ ва Болтиқ бўйи давлатлари халқаро кинофестивалида истеъдодли ёш режиссер Рустем Абдирашитнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"Қаладан келген қыз"фильми Гран-прини қўлга киритди. Истиқлол йилларида "Көшпенділер"(режиссери Иван Пассер, Сергей Бодров, Талғат Теменов), "Шұға" Д. Омирбаев, "Мустафа Шоқай" С.Наримбетов, "Әкеммен бірге" Д.Саламат, "Қош бол, Гулсары" А.Амирқулов ва бошқа кўплаб фильмлар туширилди. Қозоғистон кино соҳасида биринчи марта мистика жанридаги "Адасқандар" триллери суратга олинди ва фильмни яратган таниқли режиссер "Рекетир" фильми билан танилган Ақан Сатаев эди. 2012 йилда Ақан Сатаевнинг "Жаужурек мың бала" фильми томошабинга ҳавола қилинди.

2009 йили Алматидаги "Цезарь" кинотеатрида Ш.Айманов номидаги "Қозоқфильм" киностудияси суратга туширган "Алашорда" ҳужжатли фильмининг тақдимоти бўлиб ўтди. 1998 йилдан бошлаб қозоқ киноси йўналишида ижобий кўринишларга, оилавий қадриятларга, жамиятдаги барқарорликка бурилиш пайқалди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ДИННИНГ ҲОЗИРГИ ҚОЗОҒИСТОН ЖАМИЯТИДАГИ РОЛИ

59-§. Динлараро келишувнинг Қозоғистон модели

Бугунги дарсда:

- Ҳозирги Қозоғистон жамиятида диннинг аҳамиятини аниқлаймиз;
- турли диний оқимлар билан ташкилотларнинг иш-ҳаракатларини таҳлил қиламиз;
- конфессияларарo, этнослараро келишув билан ички барқарорликни сақлашда Қозоғистон Халқи Ассамблеясининг ролини баҳолаймиз.

Таянч сўзлар

- ҚР даги динлар
- ҚР даги конфессиялар
- диний эркинлик
- Қозоғистон Халқлари Ассамблеяси

Ҳозирги Қозоғистондаги динлар. Қозоғистонда этнослар билан динларнинг барқарор модели шаклланди. Бу жамиятдаги барқарорлик билан келишув аҳволига асос бўлди. Қозоғистонннинг ЕХБТ раҳбарларининг ҳисоботида Президентимиз Нурсултон Абишевич Назарбаев бу ҳақида шундай дейди: “Бизнинг миллатлараро ва динлараро келишув моделимиз – бу Қозоғистоннинг бутун дунё турли конфессияларининг боғланиш жарёнига қўшган ҳиссасидир”.

Тадқиқот юргизинг: Қозоғистон жамиятида оқилона давлат принциплари билан диний эркинликнинг мувозанати қандай сақланади?

Дин соҳаси бўйича давлатнинг асосий сиёсати *конфессияларнинг* маънавий ролини ҳурматлашдир. Шу билан бир қаторда давлат-конфессия алоқалари бўйича давлат сиёсатидаги асосий Қозоғистон Конституцияси кафолатлаган ҳар бир одамнинг виждон эркинлиги ҳуқуқини таъминлаш ва миллий қонунлар юзага келадиган халқаро вазифаларга мос равишда дин эркинлиги бўлиб ҳисобланади. Мустақилликнинг йигирма йиллигига бизнинг элимизда диний институтларнинг аҳамияти юқорилаб, уларнинг сони ва сифати ортди. Диний анъаналар қайтадан тикланмоқда, масжид, черков, ибодат уйларига ўхшаш – янги диний объектлар солинмоқда. Халқнинг диний таълими ошди.

Қозоғистонда дин вакилларининг орасида мусулмонлар билан православ христианлар кўпчиликни ташкил этади, улар динга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ишонувчиларнинг 90% дан ортиғини ташкил қилади. Шунинг учун анъанавий **Ислом динининг сунний йўналиши** билан руслар-нинг православ диний жамиятидаги маданиятни ривожлантириш аҳамиятга эга. Элбошимиз Нурсултан Абишевич Назарбавнинг мах-сус Фармони билан Қурбон Ҳайитнинг биринчи куни ва Рождество байрами дам олиш куни сифатида эълон қилинди.

Ислом дини ва маданий мерос сифатида Евроосиёнинг юрагида узоқ вақт оралиғида шаклланди. Қозоқлар минг йиллар аввал ислом динини қабул қилган, шунинг учун Қозоғистон ислом оламининг бир бўлаги ҳисобланади, мусулмон халқи эса – халқнинг маънавий ҳаётининг бўлинмас бир қадриятига айланган. Исломнинг жаҳон қадриятлари, маҳаллий тангрига ишониш ўзаро уйғунлашиб келади. Қозоқ даласига келган ислом дини миллий урф-одатларга қарши келмади, қайта бирлашиб, бир-бири билан бирикиб мулоқотда бўлди. Ислом динида асосий икки йўналиш – *суннийлар* ва шиалар бор. Қозоғистон мусулмонлари барчаси *сунний* йўналишида.

1990 йили Қозоғистон мусулмонлар Диний бошқармаси қурилди, унинг раҳбари бўлиб Бош муфтий тайинланди. Диний Бошқарма бир қанча ташкилотлардан ташкил топган, унинг ичида халқларнинг бирдамлик бўлими хам бор, бу мусулмон давлатлар билан боғланиб ўзаро тажриба алмашишни таъминлайди. Қозоғистонда икки минг-дан ортиқ масжидлар расмий равишда рўйхатдан ўтган, уларнинг кўпчилиги Қозоғистон Мусулмонлар бирлашмасига бириктирилган.

Ўйланинг: Ҳозирги жамиятда диний бағри кенглик сифати сақланганми? Диний муносабатларга нисбатан бағрикенгликка мисол келтиринг.

Бу қизиқ! Қозоғистон республика диний эркинлиги бор демократик давлат си-фатида бугунги кундаги ислом тамаддунининг ажралмас бир бўлаги ҳисобланади. 2011 йилда Қозоғистонниг Ислом ҳамкорлик ташкилотига раҳбарлик қилиши, дав-латимизнинг ислом оламидаги аҳамиятли ўрнимизни билдиради. (2011 йилгача бу ташкилот Ислом конференцияси ташкилоти деб аталди).

Христиан дини. Бу Қозоғистонда мусулмон конфессиясидан кей-инги энг катта диний бирлашма. Қозоғистонда христианликнинг барча йўналишлари бўйича черковлар бор, уларнинг қаторига *православ, католик* ва *протестант черковлари* киради.

Бошқа диний оқимларнинг турлари. Барча диний ташкилотлар Қозоғистонда тенг имкониятлар ва ҳуқуқларга эга бўлиб, уларнинг барчаси қонун олдида тенгдирлар. Давлат, фақат қонун бузилган тақдирда аралашишга мажбур, лекин диний эътиқодни тарғиб қила олмайди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мангу эл — бу дунёвий давлат билан юксак маънавият.

Фуқаролик ва рухоний қадриятларимизнинг бирилиги бизга ўз йўлимизни топшига ва ўзимизни дунёга обрў билан таништиришга имконият береди. Биз ўз элимизнинг қиёфашни аниқлайдиган дин ва унинг тараққиётини бундан кейин ҳам ривожлантириб борамиз.

Ўйланг! Тўртта саволга маълумот бериб кўринг: Сизлар ишонч деганини қандай тушунасизлар? Жамиятда дастур қанчалик аҳамиятга эга? *Транспарентлик* нимани билдиради? Толерантли бўлиш деганимиз нима?

2009 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, мусулмонлар ва христианлардан кейин энг кўпи *буддизм* (15000 га яқин) ва *иудаизм* (5000 дан ортиқ) динларидагилар экани аниқланди.

Қозоғистонда "ноанъанавий" динларнинг кичик гуруҳи мавжуд. Қозоғистонда ушбу диний ҳаракатларнинг "ноанъанавий" сабаблари уларнинг давлатимиз ҳудудида узоқ тарихга эга эмаслиги ва анъанавий конфессияларга хос бўлмагани ҳисобланади. Афсуски, уларнинг ҳаммаси тинчлик ва бошқа динлардаги барқарорликни таъминламайди. Бундай ташкилотларнинг фаолияти Қозоғистонда таъқиқланган. "Диний фаолият" "Қозоғистон Республикасининг Диний бирлашмалари тўғрисида" ги қонунига зид келмаса, давлат диний бирлашмалар ишига аралашмайди.

Халқаро миқёсда Қозоғистон, тинчлик, бирдамлик, маданият ва динларни яқинлаштирувчи давлат сифатида қабул қилинади. Маълумки, бизнинг мамлакатимизнинг ЕҲБТ раислигидаги позицияси "тўртта Т" эди: *Trust* (*ишонч*), *Tradition* (*урф-одат*), *Transparency* (*транспарентлик*) *ва Tolerance* (*толерантлик*) *бўлди. Толерантлик – бу жадвалдаги тўртинчи жамловчи* – маданиятлар ва динлар орасидаги шартномаларнинг аҳамиятини тасвирлайди ва мустаҳкамлайди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қозоғистон пойтахтида ўтган Жаҳон ва анъанавий дин съезди-нинг роли ва аҳамияти.

Конфессияларарo алоқалар соҳаси бўйича Қозоғистон Республикаси томонидан юритилаётган сиёсат Қозоғистон давлатчилиги ривожланишининг замонавий глобал жараёнларининг асосида ташкил этилганлигини кўрсатади. Қозоғистон Республикасининг Президенти Нурсултан Назарбаевнинг ташаббуси билан 2003 йилда Астана шаҳрида Жаҳон ва анъанавий динлар раҳбарларининг 1 съезди бўлиб ўтди. Тарихда илк маротаба турли динларнинг вакиллари тўпланиб, умумий ҳужжатни қабул қилдилар. Бугунги кунда бу тадбир анъанага айланиб, ҳар уч йилда мана шундай тадбирлар учун қурилган "Тинчлик ва келишув саройида" шартли равишда ўтказилади. Жаҳон ва анъанавий динлар съезди маданиятлараро мулоқотнинг глобал жараёнига қўшилган муҳим ҳиссаси бўлди.

Қозоғистон халқлари Ассамблеяси этнослараро ва конфессияларарo масалаларни ечишдаги қурол сифатида. Мустақиллика эришган вақтдан бери Қозоғистон Республикасининг қўлга киритган муҳим ютуқларидан бири ва конфессияларарo тотувликнинг шаклланиши бўлди. 130 дан ортиқ этнос вакиллари макон қурган давлат шароитида – бу бутун Қозоғистон жамиятининг энг катта ютуғи. Қозоғистон халқлари Ассамблея (ҚХА) этнослараро ва конфессияларарo тотувлик соҳасидаги стратегик дастурда амалга оширилган махсус ташкилот.

Қозоғистон Халқлари ассамблеяси 1995 йил март ойида консультатив-маслаҳат органи сифатида ташкил этилганидан бошлаб, 2007 йили Республиканинг Асосий Қонунида кўрсатилгандай Ассамблея янги, юксак мартабага эга бўлган даврга ча, бирламчи давлат стратегияси борасида ва жамоат ташаббуси асосида ўзаро тушунишни шакллантириш йўналиши бўйича турли йўллардан ўтди.

Бугунги кунда Қозоғистон халқлари Ассамблеяси – тинчлик ва тотувлик, мустақиллик ва миллатлараро бирдамлик ғояси атрофига тўпланган кучли институтдир. Миллатлараро ва динлараро келишув жамият барқарорлигининг муҳим қисмига айланди. Дунё сўнгги пайтларда кўплаб этник ва диний жанжаллар ва тўқнашувларга гувоҳ бўлиб турибди. Шунинг учун давлатимизнинг қиймати *этник* ва *диний соҳалардаги келишуви* ҳисобланади. Ушбу ютуқларни маҳаллий ва хорижий экспертлар ва таҳлилчилар юқори баҳолайди.

Бу келишув – Қозоғистон халқининг юксак фуқаровий онгининг кўриниши ва энг аввал Қозоғистон Республикаси Биринчи Президенти Нурсултан Абишевич Назарбаевнинг Қозоғистондаги конфессиялар орасида эътироф этилаётган сара сиёсатининг натижаси.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билиб қўйган фойдали: Дунёдаги ва анъанавий динлар етакчилари съездини бошқа конфессияларарo келишув трулари билан солиштирганда ўзининг алоҳидалиги бор. Астана форумининг ўзига хослиги шундаки, унинг ташаббуси диний конфессияларнинг етакчисидан эмас, балки давлат раҳбари – Қозоғистон Республикасининг Биринчи Президентининг бўлишидир. Бу форум қайсидир бир динга хизмат қилмайди, инсониятнинг асосий масалаларни муҳокама қилишда кенг миқёсда динлараро келишувига имконият яратади.

Диний раҳбарлар пойтахтда жаҳон динларининг маънавий ва ахлоқий салоҳияти қандай ҳолларда халқаро низоларни ҳал қилиш, глобал таҳдидларга қарши курашиш, юзага келиши мумкин бўлган қарама-қаршилик ва сабрсизликнинг олдини олиш мумкинлигини муҳокама қилиш имкониятига эга. Конгресснинг энг муҳим хусусияти унинг нафақат дунёдаги энг катта конфессиялар, балки таниқли сиёсатчилар, нуфузли халқаро ташкилотлар раҳбарларининг ҳам бевосита иштирок этиши. Бу ҳолат фаол қарорлар қабул қилиш, шу билан дунёда тинчликни мустаҳкамлаш, маданият ва цивилизацияларни бир-бирига яқинлаштириш имконини беради.

Саволларга жабов беринг.

1. Давлатнинг сиёсати диний соҳада қандай принципларга қурилади?
2. Жаҳон ва анъанавий динлар етакчилари Конгрессининг хусусиятлари қандай?
3. Қозоғистонда жаҳон ва анъанавий дин раҳбарлари конгрессининг роли ва аҳамияти қандай?

Топшириқлар.

1. Мустақиллик давридаги Қозоғистоннинг диний аҳволини таърифланг.
2. Қозоғистон халқи Ассамблеясининг ривожланиш тарихи ҳақида тақдимот тайёрланг.

Буддизм – турли хил анъаналари бўлган, турли халқлар эътиқод қиладиган жаҳондаги энг қадимги динлардан бири.

Иудаизм – яҳудий халқининг дини, миллий ва этник дунёқараши, одамзоднинг энг қадимги динларидан бири.

Ислом – жаҳон дини. Ислом "бўйсуниш", "тан олиш" деган маънони англатади.

Католицизм – христианликдаги йўналиш, бу динга эътиқод қилувчилар сони жиҳатидан кўп (2012 йилги ҳисоб бўйича тахминан 1 миллиард 196 миллион одам).

Конфессия – маълум бир эътиқодга риоя қилувчилар, диндорлар бирлашмаси.

Православие – христиан динининг йўналиши.

Дин – яратувчи куч деган ишончга асосланган, ўзининг инсонийлик қоидалари билан хулқ-атвор турларини, урфлар билан сиғиниш ҳаракатларни бирлаштирган оламни танишнинг алоҳида тури.

Толерантлик – бошқа ҳаёт удумига, хулқ-атворга, урф-одатларга, анъаналарга, ишончларга, фикрларга, ғояларга, динга бағри кенглик.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“МАНГУ ЭЛ” МИЛЛИЙ ҒОЯСИ

60-§. Миллий қадриятларнинг юкалиши. “Мангу Эл” миллий ғояси

Бугун дарсда:

- “Мангу Эл”, “Келажак дастури: маънавий янгиланиш” Миллий қадриятларни ривожлантиришга йўналтирилган давлат дастурларини асослаймиз;
- Мақоланинг мазмунини таҳлил қиламиз, умумхалқ “Мангу эл” ғоясининг аҳамиятига баҳо берамиз.

Таянч сўзлар

- Манглу эл
- Миллий ғоя
- маънавий қадриятлар
- онгни янгилаш
- Қозоғистон ватанпарварлиги

Ижтимоий тотувликнинг Қозоғистонча модели. 1990-йилларда ижтимоий ҳаётнинг асосий белгиларидан бири мафкуравий *плюрализм* эди. Барча ғоявий таълимотларга қўйилган чекловлар (зўравонлик ва миллий нафратдан ташқари) олиниб ташланди. Сўнгги йиллардаги ижтимоий-сиёсий ривожланиш жараёнида собиқ тамойилларнинг аксариятини тубдан қайта баҳолаш амалга оширилди.

Қозоғистоннинг полиэтник ва унитар тузилишига боғлиқ юритилган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислоҳатларнинг шартларига кўра, ички сиёсий барқарорлик билан ижтимоий-уйғунлик мустақиллик вақтидаги энг муҳим қадриятларга айланди. XXI асрда миллатлараро соҳада чеклаш, таъқиқлаш ва қаттиқ маъмурий чоралар керакли натижа бермаслиги ҳаммага маълум. Масала қуйидагича: жамоат ташаббусига қандай эришиш мумкин?

Қозоғистонда миллатлараро тотувлик сиёсатини амалга ошириш борасида асосийси бу қозоқ халқининг *диний* ва *миллий урфодатлари.*

Улар қуйидагилардир:

– диний бағрикенгликнинг юқори даражаси;

– бағрикенглик;

– бошқа халқларнинг маданий анъаналарини ҳурмат қилиш.

Мангу Эл” логотипи нимани билдиришини изоҳланг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

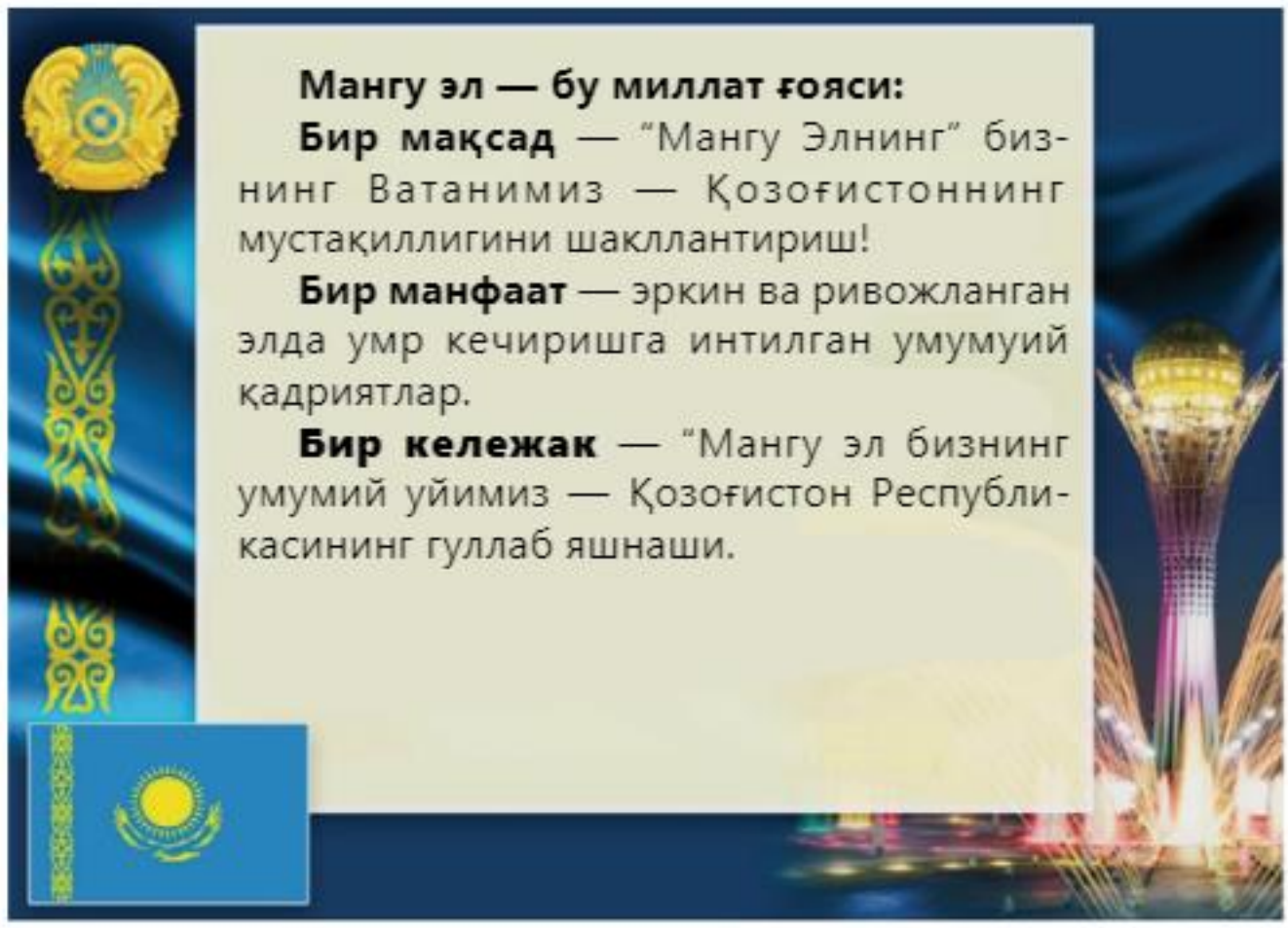

Қозоғистон халқининг маънавий қадриятлари. Қозоғистон жамиятининг энг муҳим хусусиятларидан бири — этник маданиятларнинг хилма-хиллиги. Бу Қозоғистон халқининг миллий онгини шакллантиришга, уларнинг дунёқараши, қадриятлари ва тамойилларига, шунингдек, сиёсий маданиятига бевосита таъсир қилади. Қозоғистон халқининг қадриятларини билиш учун халқ менталитети, ўзига хос қадриятлари, миллатлараро келишув, сиёсий ва маънавий маданият каби тушунчалар билан чамбарчас боғлиқлигини билиш муҳимдир.

Қозоғистоннинг ижтимоий-маданий маконида иккита фикрлаш мавжуд: ғарбий ва шарқий. Уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга. Ғарб менталитети динамик, фаол, ташқи йўналтирилган ўзгаришга асосланган маданиятни тарқатувчи сифатида қабул қилинади. Шарқ менталитети ривожланишга, дунёга, табиатга, инсонга мослашишга асосланган анъанавий маданият шаклига асосланган. Замонавий қозоқ маданиятида бу икки бошнинг комбинацияси мавжуд (албатта, Шарқ менталитетининг шакли устувор). Демак, мана шундан кўплаб инсонпарварлик ғоялар: зўравонликка қарши кураш, келишув, самимийлик келиб чиқади.

"Мангу Эл" миллий ғояси. "Мангу Эл" ғоясини Президент Н.А.Назарбаев ўзининг Қозоғистон халқига йўлланган "Қозоғистон – 2050" стратегияси шаклланган давлатнинг янги сиёсий йўналиши" номли йўлланмасида эълон қилди. 2012 йили декабрда қўлга олинган давлатнинг янги сиёсий йўналиши, кейинчалик "Мангу Эл" ватанпарвалик актига айланиб, 2016 йилнинг 26 апрелида Қозоғистон халқи Ассамблеясининг XXIV сессиясида қабул қилинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Маънавий янгиланиш
Логотипи

Миллий давлат ғоясининг амалга ошиши мустақил Қозоғистоннинг муҳим ечими бўлди. Умуминсоний тажриба кўрсатишича, ҳар бир халқ ўзининг қадриятлари билан табиий бойликларини фақат миллий давлат орқали сақлаб қолиши мумкин.

Тадқиқот қилинг! Мангу Элнинг етти барқарор асоси нима? Улар миллий ғоянинг барқарорлиги деб нимани ҳисоблайди? Мисол келтиринг.

Ўзининг тарихини билмаган халқ йўқолиш хавфи остидадир. Цицерон: “Тарихни билмаслик – мангуликка чақалоқ бўлиб қолишдир” деб айтиб кетган. Қозоқ халқи эса – фақат минг йиллик синовларни бошидан кечирибгина қўймасдан, шу билан бир қаторда ўзларининг ноёблигини, тилини, урф-одатлари ва маданиятини сақлаб қолган халқ бўлди. Улар дунёдаги энг катта ҳудудни эгаллаб, ўз давлатчилигини шакллантирди.

2016 йили Қозоғистон ўзининг мустақилигининг 25 йиллигини нишонлади.

Шу йиллар оралиғида эришиган барча ютуқлар – Қозоғистон тинч халқининг меҳнати, улар тинчликсевар, ёрқин келажакка йўналиш олган бирламчи давлатни шакллантирди. Миллий ғоя бизнинг интилишимизни, дунёқарашимизни, маънавий қадриятларимизни, иқтисодиётдаги умумдавлат устувор йўналишларни бириктириши зарур. Энг фаросатли йўл аждодларнинг келиб чиқишига қарамасдан, давлатдаги барча фуқароларнинг манфаатлари бир-бирига яқинлашаётганини вақт кўрсатди. Давлатни фуқаролик жамияти ҳолатига кўчириш, Қозоғистонда бирлаштирилган халқни шакллантириш миллий ғоянинг асоси ҳисобланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ҳар бир миллий ғоя кенг кўламли, шу билан бирга ихчам намунадаги гояни таклиф қилди, бундан ғоявий натижа келиб чиқади, бу давлатнинг, жамиятнинг, фуқароларнинг узоқ муддатли келажагини белгилайди.

Биринчи Президент томонидан таклиф этилган **"Мангу эл" ғоясига асосланган қадриятлар:**

– фуқаролик тенглиги;
– меҳнатсеварлик;
– ҳалоллик;
– таълим ва тарбияга ҳурмат;
– дунёвий эл.

Замон талабига жавоб берадиган ўқувчининг тарбиялаш ҳар томонлама етилган, маънавий-ахлоқий хусусиятларга эга, бирлашишга ва ўзаро маданий алоқаларга қобилиятли, давлатнинг тақдирига жавоб бера оладиган, "Қозоғистон-2050" стратегияси, "Мангу Эл" бош мақсадларига етишда фаол қатнашадиган қаратилган.

"Келажак дастури: маънавий янгиланиш" Қозоғистон Республикасининг шахс қилиб шакллантиришга Биринчи Президенти Нурсултан Назарбаев 2017 йилнинг 12 апрелида ўзининг "Келажак дастури: маънавий янгиланиш" мақоласида "элимиз кучли ва жавобгарлиги юқори Бирлашган миллат бўлиши учун келажакка қандай қадам босишимиз ва оммавий онгни қандай ўзгартиришимиз ҳақида нуқтаи назаримни эътиборингизга ҳавола қилишни лозим кўрдим", – дейди. Бу жамоат онгининг учинчи янгилаш шароитидаги биринчи шартни белгилади – бу ўз маданиятингни, миллий кодни сақлаш.

"Буларсиз янгиланиш деганингиз оддий садога айланиб қолиши мумкин. Янгиланиш аввалгидай тарихий тажриба билан миллий-урф-одатларга оддий қарамаслги керак. Аксинча, замон синовидан қоқилмай ўтган энг яхши анъаналарни янгиланишнинг шартларига айлантира олиш керак. Агар янгиланиш элнинг миллий-маънавий илдизидан озуқа ола-олмаса, бу адашувга бошлайди.

Бу – тарихнинг ижодий бугуни ва ёрқин келажак байроғининг фаровонлик туйғусииниг, миллат ёдининг платформаси. Мен халқимнинг мўл тарихи, фаровон ҳаётнинг узилмаган урф-одатларининг олдиндаги ривожланиши қадамининг аниқ босиши, келажакка ишонч билан қарашини хоҳлайман".

Ватанпарвар, билимли, соғлиги мустаҳкам, масъулиятли, мард, инновацион-иқтисодиёт шароитда даромадли иш бажарган, қозоқ, ўрис ва инглиз тилларини мукаммал билувчи, қозоқ халқининг маданияти ва қадриятларини бўйига сингдирган, толерант, дунёга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

таниқли ва ҳурматли – 2020 йилги Қозоғистон ёшлари шундай хусусиятларга эга бўлиши керак.

Бугунги кунда Қозоғистоннинг ватанпарвари бўлиш деганимиз нимани англатади? Қозоғистон заминида қадимда ҳаёт кечирган, ҳаёт кечираётган ва ҳаёт кечирадиган турли гуруҳдаги авлодларни ўзаро нима бирлаштиради? Энг аввало, давлатга, унинг кўп миллатли халқига, уларнинг эришган ютуқларига, мадҳиямиз, гербимиз ва байроғимиз каби умумий рамзларга ва барча қозоғистонликларнинг бирлигини тасвирлайдиган сиёсий институтларга бўлган ҳурмат бирлаштиради.

Қозоғистон ватанпарварлиги кўп миллатли Қозоғистонда яшовчи барча фуқароларнинг умумий манфаатларини шакллантиришга ҳисса қўшган қозоқ халқи ва бошқа халқларнинг маънавий ва миллий маданияти анъаналарини чуқур ҳурмат қилишга асосланган.

Қозоғистоннинг ватанпарварлиги диний эркинлиги бор давлат, анъаналарига таянади ва анъанавий равишда халқлар томонидан ўтказиладиган барча анъанавий динларни ҳурмат қилишга асосланади ва динлараро мулоқот ва толерантликни қадрлайди.

“Туғилган ерга, унинг маданияти ва анъаналарига алоҳида иштиёқ билан қатнашиш – ҳақиқий ватанпарварликнинг аҳамиятли кўринишларидан бири. Бу тўғри келган халқнинг анчайин бириккан қавми эмас, чин маънодаги миллат қиладиган маданий-генетик коднинг асосидир”, – деб айтган эди Н.А.Назарбаев ўзининг “Келажакка дастур: маънавий янгиланиш” мақоласида.

Топшириқлар.

1. Келажакда миллатнинг даромадли бўлиши унинг табиий бойлиги билан эмас, инсонларнинг рақобатбардошлик қобилияти билан аниқланади”: деган тезис бўйича ўз фикрингизни билдиринг. “Шунинг учун ҳар бир қозоғистонлик шу орқали бирдам миллат XXI асрга лойиқ хусусиятларга эга бўлиши керак? Мақолада қандай хусусиятлар ҳақида айтилган? Аввало, одам қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

   Онгнинг янгиланиш йўналиши қуйидаги тезис билан қандай боғлиқ:

   “*Халқимиз асрлар бўйи туғилган жойнинг табиатини кўз қорачиғидай сақлаб, унинг бойлигини тежаб ва жойига қараб ишлатадиган тенги йўқ экологик одатни таъқиб қилди. Биринчиси – миллий код, миллий маданият сақланмаса, ҳеч қандай янгиланиш бўлмайди. Иккинчидан, биз ўтмишнинг қарама-қаршилигидан воз кечишимиз керак, бу эса мамлакатнинг тараққиётига тўсқинлик қилиши мумкин*”. *Суҳбат нима ҳақида бўляпти? Нима учун устувор тизимда биринчи навбатда билим туриши керак? Сиз қандай ўйлайсиз, нима учун “Бизнинг кечаги тарихимиз бўлинмас бир ҳақиқатга – эволюцион ривожланишгина миллий юксалишга ёрдам беришига ишондик. Мана шундан сабоқ олмасак, яна тарихнинг темир қопқоғига тушамиз”*. Элбошимиз XX асрнинг қандай фожеали сабоқларини айтмоқда? *Кўплаб муаммо дунёни қаттиқ ўзгартираётганига*

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қарамасдан, оммавий тушунчанинг "оила ўчоқ олди" атрофида қолишидан пайдо бўлади? Элбоши Н.А. Назарбаев онгнинг қандай учта ўзига хослигини атаб ўтди?
(Тушунча, тайёргарлик, қобилият)

2. Ўзингизнинг ўйингизни билдиринг, Қозоғистон Республикасининг фуқароси бўлиш дегани нимани билдиради? Улкан инсон – улкан фуқаро, давлатнинг қонунлари билан белгиланган барча ҳуқуқлардан фойдаланадиган ва ўз вазифаларини бажарадиган инсон. Бизнинг элимизнинг келажакдаги ишончли фуқаронинг аҳамиятли ва алоҳидалик белгиларига меҳнатсеварлик, меҳнат алоқаларига тўғри киришадиган фуқаролар киради. Меҳнатсеварликни ёшлик пайтидан бошлаб қўллаш керак ва болага меҳнат қилишга шароит яратиш ва яқин қариндош-уруғларга ёрдамлашишга ўргатиш керак, охирида меҳнатсеварлик касбкорликка алмашади. Ижтимоий тадқиқотлар кўрсатишича, ўқиб юрган ёшларнинг онгида – билимининг аҳамияти, ўзининг соғлигини сақлашдаги иқтисодий қизиқувчанлик, моддий шароити, қизиқ иш, лавозимли ўсишга ўхшаш янги позитив трендларгина шаклланмайди, шу билан бир қаторда умумий оммавий маданият, бегона қадриятларни тасдиқлаш – агрессия ва қора куч культи, соғлом турмуш тарзини сақламаслик, шахсий эгоизм, одамгарчиликдан йироқда бўлиш, бефарқлик шуларга ўхшаш ёмон ҳаракатлар тарқалишини кўрсатди.
3. Миллий лидер Н.А. Назарбаев таклиф қилган яқиндаги аниқ лойиҳаларни, ўзингиз кўриб турган логотипларни айтиб чиқинг. Аниқ бир лойиҳага тақдимот тайёрлаб, уларнинг ҳар бирига фикрингизни билдиринг. Гуруҳда иш олиб боринг.

Туғилган ерга алоҳида иштиёқ билан қатнашиш. Ҳақиқий патриотизмнинг муҳим кўриниши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу жуда хам мухим! "Мангу Эл" ғояси Н.А. Назарбаевни аввал ҳам ўйлантирган. У буни 2010 йили 15 декабрда Қозоғистон Республикасининг Мустақиллик кунига бағишланган тантанали тадбирда айтган. Бу ўзига номдош 2011 йили 16 декабрда очилиш тантанаси бўлган "Бугунги замондаги Қозоғистоннинг янги символи ва Қозоғистон халқининг триумфи, неча асрлардан бери армон бўлган Мустақиллик билан давлатимиз эркинлиги" деб аталган тантанали аркада тасвир топди. "Мангу Эл" ғоясининг қайтиши 2013 йилнинг 14 декабрида Элбошимизнинг иштироки билан ўтказилган Қозоғистон Республикасининг Мустақиллик кунига бағишланган тантанали йиғилишда бўлди. Тантанали йиғинга қатнашувчиларга бағишланган мурожаатида Биринчи Президент 1991 йилнинг 16 декабрида янги юлдузнинг пайдо бўлганини – у Қозоғистон Республикаси эканини билдириб, жуда муҳим етти эзгуликни атаб айтди, биринчиси – "бизнинг муқадаас давлатимиз Мангу "Ватанимизнинг ўн тўрт минг километрдан ортиқ чегаралари ягона пойдеворга асосланади. Улар қўшни мамлакатлар билан дўстона муносабатлар ўрнатадилар". Мангу эл ғоясининг тўлиқ матни 2014 йил 17 январь куни чоп этилган "Нурли йўл – келажакка йўл" Президентимиз нутқи билан акс эттирилди: "Мангу Эл" – бизнинг умумий Қозоғистон уйимизнинг миллий ғояси, бизнинг аждодларимизнинг орзу-умиди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Асосий воқеаларнинг хронологик кўрсаткичи

1946 й., 1 июнь – Қозоқ ССР ФА (Фанлар Академияси) нинг очилиши.

1946 й., июль – Ж.Шаяхметовнинг Қозоғистон К(б)П МК биринчи котиби бўлиб сайланиши.

1949 й., август – Семей ядровий полигонидаги биринчи ядровий синов.

1953 й., 5 март – И.Сталиннинг вафот этиши.

1953 й., сентябрь – Н.Хрущевнинг КИКП МКнинг биринчи котиби бўлиб сайланиши.

1954 й., февраль – Ж.Шаяхметовнинг Қозоғистон КП МК-нинг биринчи котиби хизматидан бўшатилиши ва унинг ўрнигв П.К. Пономаренконинг тайинланиши.

1954 й. – Қозоғистонда ўзлаштирилмаган ерларни ўзлаштиришнинг бошланиши.

1956 й. – оммавий қувғин-сургун қурбонларининг оқланишининг бошланиши.

1957 й., октябрь – Байқонур космодромидан биринчи сунъий Ер йўлдошининг учирилиши.

1959 й., август – Темиртовдаги ишчилар кўтарилишлари.

1960–1962, 1964–1986 йй. – Д.А. Қонаев Қозоғистон КП МК нинг биринчи котиби хизматини бажарган.

1961 й – **М.** Ауэзовнинг исми билан боғлиқ Адабиёт ва санъат институти ташкил этилди

1964 й., октябрь – Н. Хрущевнинг КИКП МК- нинг биринчи котиби, СССР Министрлар Кенгашининг раиси лавозимидан олиниши ва Л.Брежневнинг КИКП МК нинг биринчи котиби бўлиб сайланиши.

1979 й., июнь – Қозоғистонда немис автономиясининг қурилишига қарши Целиноградддаги норозилик.

1979 й., декабрь – Кенгаш Аскарларининг Афғонистонга киритилиши.

1985 й, апрель – М.С. Горбачевнинг "қайта қуриш" сиёсатининг бошланиши.

1986 й., 17–18 декабрь – Москванинг Д.А. Конаевнинг ўрнига Г.В. Колбинни тайинлаган қарорига қарши халқнинг Алматидаги ва Қозоғистоннинг бошқа шаҳарларидаги норозиликлари ва декабрь қўзғолони.

1988 й. – Ш.Қудайбердиев, А.Байтурсинов, М.Жумабаев, Ж.Аймаутов, М.Дулатовтар оқланди.

1989 й., февраль-март – О.Сулейменов бошлаган "Невада-Семей" экологик харакати тузилди.

1989 й., июнь – Янги Ўзан (Жанозен) шаҳридаги тўқнашувлар.

1989 й., июль – Қарағанди шахтёрларининг иш ташлашлари.

1989 й. – "Адолат" ("Әділет") тарихий-маърифатпарвар жамоасининг тузилиши.

1989 й., 22-сентябрь – "Тиллар ҳақидаги Қозоқ ССР қонуни" қабул қилинди, қозоқ тили давлат тили бўлиб эълон қилинди.

1989–1991 йй. – Н. Назарбаев Қозоғистон КП МК биринчи котиби.

1990 й., апрель – Қозоқ ССР нинг Президенти бўлиб Н.Назарбаевнинг сайланиши.

1990 й., 25 октябрь – Қозоқ ССР-и Олий Кенгаши "ҳақидаги Декларацияси" қабул қилинди.

1991 й., 19-21 август – тарихда "Август исёни" деб аталган фавқулодда вазиятнинг бўлиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1991 й., 7 сентябрь – Алматида Қозоғистон Компартиясининг навбатдан ташқари ва фавқулодда съезди ўтди. Қозоғистон КП тарқатилди.

1991 й., 1 декабрь – биринчи марта Қазаоғистон Республикасининг умумхалқ Президент сайлови ўткизилди.

1991 й., 8 декабрь – РКФСР, Украина ва Беларусь бошчилари Беларусь пойтахти Минскда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) қуриш ҳақидаги шартномага имзо қўйди.

1991 й., 10 декабрь – Республика номини ўзгартириш ҳақидаги қонун қабул қилинди. Бундан кейин Қозоқ Кенгаш Социалистик Республикаси Қозоғистон Республикаси деб аталадиган бўлди.

1991 й., 12 декабрь – Н.А. Назарбаев "1986 йилги 17–18 декабрь воқеаларига қатнашгани учун жавобгарликка тортилган фуқароларни оқлаш ҳақидаги фармонни чиқарди.

1991 й., 16 декабрь – "Қозоғистон Республикасининг мустақиллиги ҳақидаги конституциявий қонуни" Қабул қилинди.

1991 й. 21 декабрь – Алматида аввалги 11 Иттифоқдош республика МДҲ қурилганлиги ҳақидаги шартномага имзо қўйди.

1991 й. – Қозоғистон халқаро валюта фондига, Жаҳон қайта қуриш ва ривожланиш банкига, Европа қайта қуриш ва ривожланиш банкига, Осиё тараққиёт банкига, Иқтисодий бирдамлик ташкилотига аъзо бўлди..

1992 й. январь – Қозоғистон ЕХБТ га аъзо бўлди.

1992 й., 2 март – Қозоғистон Республикаси БМТ га тўлиқ аъзо бўлиб қабул қилинди.

1992 й, 29 апрель – Туркиянинг Премьер-министри Сулеймен Демирел Алматига келди. Ўша куни Туркиянинг Қозоғистондаги элчихонаси расмий равишда очилди.

1992 й., 4 июнь – Президент Н.А.Назарбаев Қозоғистон Республикасининг давлат байроғи, Герби ва Мадҳиясининг мусиқий редакцияси ҳақидаги қонунга қўл қўйди.

1992 й., 7 май – "Қозоғистон Республикасининг Қуролли кучлари" ҳақидаги Қозоғистон Республикаси Президентининг фармони.

1993 й., 13 январь – "Қозоғистон Республикасининг давлат чегараси ҳақидаги" қонун қабул қилинди.

1993 й., 13 январь – Ядровий қуролни тарқатмаслик ҳақидаги шартнома тасдиқланди.

1993 й., 28 январь – Қозоғистон Республикасининг биринчи Конституцияси қабул қилинди.

1993 й., 15 ноябрь – Миллий валюта (теңге) киритилди.

1994 й., 6 июль – Пойтахтнинг Ақмолага алмаштириши ҳақидаги фармон.

1994 й., 5 декабрь – Қозоғистон, Белорусь ва Украинага хафвсизлик кафолатини берувчи Меморандум қабул қилинди.

1995 й., 30 август – Умумхалқ референдумида Қозоғистон Республикасининг янги Конституцияси қабул қилинди.

1995 й., 12 декабрь – Қозоғистон Республикаси Ислом Конференцияси Бирлашмасига (ИКБ) аъзо бўлди.

1995 й., 26 декабрь – "Қозоғистон Республикасининг Президенти" ҳақидаги Қонун қабул қилинди.

1995 й. – Абай йили.

1996 й. – Ж. Жабаевнинг 150 йиллиги нишонланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1996 й., 16 декабрь – Алмати шаҳрида Мустақиллик монументи очилди.

1997 й., 11 июль – "Қозоғистон Республикасининг тиллар" ҳақидаги Қонуни қабул қилинди.

1997 й., сентябрь – М.Ауэзовнинг 100 йиллиги нишонланди.

1997 й., 10 октябрь – "Қозоғистон – 2030: Барча қозоғистонликларнинг ўсиб-ривожланиши, хавфсизлиги ва фаровонлиги". Қозоғистон Республикаси Президентининг Қозоғистон Халқига Мурожаати эълон қилинди.

1997 й., декабрь – Давлатимиз пойтахти Ақмола (ҳозирги Нур-Султан) шаҳрига кўчириш ҳақида Қарор чиқди.

1997 й. – Умуммиллий тотувлик ва қувғин-сургун қурбонларини эсга олиш йили.

1998 й. – Халқлар бирлиги ва миллий тарих йили.

1998 й., 26 июнь – "ҚР нинг Миллий хавфсизлиги" ҳақидаги Қонун қабул қилинди.

1999 й., январда – Республика "Отан" ("Нур Отан" ХДП) партияси тузилди.

1999 й. – Авлодлар бирлиги ва барқарорлиги йили.

1999 й. – Қозоғистон Республикасидаги биринчи халқ саноғи.

2000 й. – Маданиятни қўллаш йили.

2000 й. – ЕурАзИқтТ-нинг қурилиши.

2001 й., 15 май – Шанхай иттифоқи ташкилотини қуриш тўғрисида Декларацияга имзо чекалди.

2000 й., 3–5 июнь – Алматида АЎИЧИ (АӨСШК) саммити ўтказилди.

2000 й., 15 июль – Қозоғистон Республикасининг "Сиёсий партиялар ҳақидаги" Қонуни қабул қилинди.

2002 й. – "Соғлик йили" эълон қилинди.

2003 й. – Астанада Жаҳон ва анъанавий динлар лидерларининг I съезди бўлиб ўтди.

2003 й. – Россия Федерацияси ва ҚР нинг раҳборлари "Россиядаги Қозоғистон йили" деб эълон қилди.

2003 й. – "Маданий мерос" давлат дастури қабул қилинди.

2004 й. – Ягона Миллий Тест (ЯМТ) нинг киритилиши.

2006 й., 7 февраль – Қозоғистон Республикаси Мадҳиясининг янги матни тасдиқланди.

2006 й. – ҚР "Қуролли кучлар" ва бошқа аскарий тузилмаларни ривожлантиришнинг 2010 йилгача давлат дастурининг қабул қилиниши.

2006 й. – Жаҳон ва анъанавий динлар лидерларининг II съезди бўлиб ўтди.

2007 й., 28 январь – "Янги оламдаги – янги Қозоғистон", ҚР Президентининг Қозоғистон халқига мурожаати эълон қилинди.

2007 й. – Қозоғистон Республикасининг 2007–2012 йилларда илмни ривожлантириш давлат дастури қабул қилинди.

2007 й. – ҚР нинг "Билим ҳақидаги" Қонуни қабул қилинди.

2008 й. – Давлат тарихи институтининг қурилиши.

2008 й. – "Европага йўл" дастурининг қабул қилиниши.

2009 й., 6 март – "Инқироздан янгиланиш ва ривожланишга" ҚР Президентининг Қозоғистон халқига мурожаати эълон қилинди.

2009 й. – Астанада Жаҳон ва анъанавий динлар лидерларининг III съезди бўлиб ўтди.

2010 й. – Қозоғистон Республикасининг ЕХБТ-га раислик қилиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2010 й. 1 январь – Россия, Қозоғистон ва Белорусь орасида Божхона учлик Иттифоқнинг иши бошланди.

2010 й. 29 январь – "Янги ўн йиллик – янги иқтисодий ривожланиш, Қозоғистоннинг янги имкониятлари". ҚР Президенти Н.А.Назарбаевнинг Қозоғистон халқига Мурожаати эълон қилинди.

2011 й. – Қозоғистон Республикаси Ислом Конференцияси Ташкилотига (ИКТ) раислик қилди.

2011 й. 30 январь ва 7 февраль ораси – VII Қишки Осиё Ўйинлари Қозоғистоннинг иккита шаҳри (Алмати ва Астанада) ўтди.

2012 й. 1 январь – Божхона Иттифоқи доирасида Бирламчи иқтисодий Кенгашнинг ривожлантирувчи ҳужжатлари кучга кирди.

2012 й. 22 январь – Астана шаҳри "ЭХРО-2017" Халқаро кўргазмасини ўтказадиган пойтахт сифатида танлаб олинди.

2012 й., 27 январь – "Ижтимоий – иқтисодий янгиланиш – Қозоғистон ривожланишининг бош йўналиши" ҚР Президенти Н.А.Назарбаевнинг Қозоғистон халқига мурожаати эълон қилинди.

2012 й., 22-24 май – 5 Астана иқтисодий форуми ўтказилди.

2012 й. 30-31 май – Астанада Жаҳон ва анъанавий динлар лидерларининг IV съезди ўтди.

2012 й. 22 июнь – Давлат раҳбари магистраль қувуридан унумли фойдаланиш давлатнинг иқтисодий, энергетик ва экологик хавфсизлигини таъминлашни ривожлантиришга йўналтирилган "Магистраль қувур юритиш ҳақида" ҚР нинг Қонунига имзо қўйди..

2012 й. 27 июль – Лондонда ёзги олимпиада ўйинларига Қозоғистон командаси қатнашди.

2012 й. 14 декабрь – Биринчи Президент Н. Назарбаев "Қозоғистон-2050: шаклланган давлатнинг янги сиёсий йўналиши" номли Қозоғистон Халқига йўлланмасини эълон қилди.

2013 й. – "Адолат" ва "Руханият" партиялари бирлашиб, янги сиёсий партия қуриб, номи "Бирлик" деб аталди.

2013 й. – "Қазақ" газетининг чоп этилганига 100 йил тўлди.

2013 й. 22–24 май – "G-Global форматида тенглаштирилган иқтисодий ривожланишни таъминлаш" мавзусида VI Астана иқтисодий форуми ўтказилди.

2013 й. 30 май – Биринчи Президент Қарори билан Қозоғистонда давлатнинг "Яшил иқтисодиётга" кўчиш дастури ва уни амалга оиширишнинг бўйича чора тадбирлар – режаси тасдиқланди.

2013 й. 21 июнь – Қозоғистон Республикасининг "Нафақа билан таъминлаш ҳақидаги" қонуни қабул қилинди.

2014 й. 17 январь – Элбоши Н. Назарбаев Қозоғистон Халқига "Қозоғистон йўли – 2050": Бир мақсад, бир муддао, бир келажак" номли Мурожаатини эълон қилди.

2014 й. 21-23 май – VII Астана иқтисодий форуми ўтказилди.

2014 й. 2 июль – Астана куни борасида пойтахтда "Миллий музей" очилди.

2014 й. август – Элбошимиз Ули тоғда суҳбат бериб, давлатимиздаги асосий масалаларга ўз нуқтаи назариини билдирди.

2014 й. 11 ноябрь – Президент Н. Назарбаев Қозоғистон халқига "НУРЛИ ЙЎЛ – келажакка бошлар йўл" номли Мурожаатини эълон қилди.

2015 й. – "Қозоғистон Халқи Ассамблеяси" йили деб эълон қилинди.

2015 й. – Улуғ Ғалабанинг 70 йиллиги нишонланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2015 й. – Қозоғистон Республикаси Конституциясининг қабул қилинганига 20 йил тўлди.

2015 й. – Қозоғистонда Қозоқ Хонлигининг 550 йиллги давлат миқёсида йил бўйи нишонланди.

2015 й. 1 январь – интеграциявий бирлашма – Евроосиё Иқтисодий Иттифоқ (ЕИИ) ўз ишини бошлади. Таркибига: Қозоғистон, Россия, Беларусь, Қирғизистон ва Армения давлатлари киради.

2015 й. 21–22 май – VIII Астана иқтисодий форуми "Инфратузилма: иқтисодиёт ўсишининг драйвери" деган мавзуда ўтди.

2015 й. 10–11 июнь – Астанада жаҳон ва анъанавий динлар етакчиларининг V съезди "Диний етакчилар ва сиёсий арбобларнинг тинчлик ва ривожланиш йўлидаги диалоги" деган мавзуда ўтди.

2015 й. 27 июль – Қозоғистон Республикаси Бутунжаҳон савдо ташкилоти (ДСТ) га 162-аъзо мамлакат бўлиб кирди.

2015 й. 29 сентябрь – Элбоши Н.Назарбаев БМТ Бош Ассамблеясининг 70-байрам сессиясига қатнашиб нутқ сўзлади.

2015 й. 30 ноябрь – Элбоши Н. Назарбаев Қозоғистон халқига "Қозоғистон жаҳон: ўсиш, реформалар, ривожланиш" номли мурожаатини эълон қилди.

2016 й. – Қозоғистон мустақиллигига 25 йил тўлди.

2016 й. – Миллий етакчи Алихан Бўкейхоннинг 150 йиллиги ЮНЕСКО доирасида нишонланди.

2016 й. – 1916 йилги миллий – озодлик қўзғолонига 100 йил тўлди.

2016 й. – Пойтахтимиздаги Ислом Бирдамлик Ташкилотининг Илм ва технологиялар ҳақидаги биринчи саммити ўтди.

2016 й. – Биринчи қозоқ космонавти Тоқтар Аубакировнинг космосга учганига 25 йил тўлди.

2016 й. – Семей ядровий синовлар полигонининг ёпилганига 25 йил бўлди.

2016 й. – 1986 йилги Декабрь воқеасига 30 йил тўлди.

2016 й. – Қозоғистон Республикасининг Миллий Билим академиясининг очилганига 70 йил.

2016 й. – М. Ауезов номли Қозоқ драма театрининг очилганига 90 йил.

2016 й. – "Ленинчи ёш", ҳозирги "Ёш Алаш" газетининг биринчи сонининг чиққанига 95 йил.

2016 й. 25-26 май – "Янги иқтисодий барқарорлиқ: ахборотлаштириш, инновациялар ва билим иқтисоди" мавзусида IX Астана иқтисодий форуми ўтказилди.

2017 йил пойтахтимиз Астанада (ҳозирги Нур-Султан шаҳри) ЕХРО – 2017 жаҳон кўргазмаси ўтказилди.

2017 йили Қозоғистон БМТ хавфсизлик кенгашининг доимий эмас аъзоси бўлиб сайланди.

2017 йили – 29 январь ва 8 февраль оралиғида Алматида қишки Универсиада ўйинлари ўтказилди. Қишки спортнинг 12 туридан жаҳоннинг 57 давлатидан келган спортчилар қатнашди.

2017 йили – Н. Назарбаевнинг ташаббуси билан лотин алифбосига ўтиш ишлари бошланди.

2017 й. – давлатимиз Қозоғистон Республикасининг давлат рамзлари: Байроқ, Герб ва Мадҳиясининг 25 йиллигини нишонлади.

2017 й. 23–24 январь – Астанада Суриядаги вазиятни тартибга келтириш бўйича халқаро анжуман ўтказилди.

2017 йили Қозоғистоннинг 18 миллионинчи фуқароси дунёга келди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2017 й. 12 январь – Атоқли давлат арбоби, олим, Қозоғистоннинг биринчи раҳбари Динмухаммед Ахметўғли Қонаевнинг туғилганига 105 йил (1912–1993).

2017 й. 5 август – Ҳарбий учувчи, авиация генерал-майори, икки марта Кенгаш Иттифоқининг Ботири Талғат Жақипбекўғли Бигельдиновнинг туғилганига 95 йил (5.08.1922)

2018 й. – Мустақиллик нишони – Астанамизга 20 йил тўлди.

2018 й. 1 январь – Шоир, педагог, турколог, олим Ахмет Байтурсиновнинг туғилганига 145 йил (1873–1938).

2018 й. 1 январь – Кенгаш Иттифоқининг Ботири, уч марта "Қизил Байроқ", "Ленин" орденлари билан бир қатор медалларинг соҳиби И.В. Панфиловнинг туғилганига 125 йил.

2018 й. 3 апрель – халқ ботири, қозоқ халқининг 1916 йилги миллий-озодлик қўзғолонининг ташкилотчиларидан бири Амангелди Имановнинг туғилганига 145 йил.

2018 й. 23 апрель – ёзувчи, Улуғ Ватан Урушининг фахрийси, партизан, Халқ Қаҳрмони Қасим Қайсеновнинг туғилганига 100 йил.

2018 й. 25 июнь – Алаш ҳаракатининг арбоби, шоир, қозоқ адабиётининг ёрқин юлдузи Мағжан Жумабаевнинг туғилганига 125 йил

2018 й, 10–11 октябрь – Астанада (ҳозирги Нур-Султан шаҳри) Жаҳон ва анъанавий динлар раҳбарларининг VI съезди бўлиб ўтди.

Фойдаланилган адабиётлар

Аяған Б.Ғ., Әбжанов Х.М., Махат Д.А. Қазіргі Қазақстан тарихы: Жоғары оқу орындарының тарихшы емес мамандықтарына (бакалавриат) арналған оқулық / Б.Ғ.Аяғанның жалпы редакциясымен. – Алмати: Раритет, 2010. – 448 бет.

Аяган Б., Нурымбетова Г. Политические партии современного Казахстана. 2009 год: Справочник. – Алмати, 2009.

Аяган Б.Г. и другие Назарбаев Нурсултан Абишевич – основатель независимого государства. – Астана, 2009.

Аяган Б. Апогей и закат советского социализма. Казахстанский полигон (1970–1990-е гг.). – Алмати, 1999.

Адамбеков Б.К. XX ғасырдағы Ресей империясы, Кеңес мемлекеті және ТМД тарихы: Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. – 344 бет.

Адамбеков Б.К. Кеңес Одағынының тарихы (1917–1991): – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2016. – 244 бет.

Алма-Ата 1986. Декабрь. Книга-хроника. – Алма-Ата, 1991. 176 с.

Әбжанов Х. Қазақстан: Тарих. Тіл. Ұлт. – Астана, 2007.

Внешняя политика Республики Казахстан. Хроника (1991-1999) / Под общ. ред. Ж.У. Омарова. – Алмати, 1999. – 120 с.

Дүйсенов С. 11 сыныпта Қазақстан Республикасының бейбітшіл сыртқы саясатын оқыту әдістемесі. Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал. – Астана, 2004.

Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Бес томдық. 4-том. – Алмати: "Атамұра", 2010. 752 б.

Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Бес томдық. 5-том. – Алмати: "Атамұра", 2010. 688 б.

Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 8 том. – Алмати, 2006.

Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін (Очерк): Оқу құралы. – Алмати: Дәуір, 1994.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"Қазақстанның даму стратегиясы". Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауларына шолу (1997–2012 жж.), "Стратегия развития Казахстана". Обзор Посланий Президента Республики Казахстан. (1997–2012 гг.) / Под общ. ред. Кусмангалиевой Ж.Д. – Астана, Акорда, 2012. – 320 с.

Қазақтар, казахи: Тоғыз томдық анықтама. – Алмати, 1998.

Койгелдиев М.К. Сталинизм и репрессии в Казахстане 1920–1940-х годов. – Алмати, 2009. – С. 169.

Койгелдиев М.К. Казахстан в российских революциях 1917 года. – Алмати: Алаш, 2011. – 384 с.

Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. – Алмати, 2000.

Махат Д. А. Қазақ зиялыларының қасіреті. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. – 293

Назарбаев Н.А. Ғасырлар тоғысында. – Алмати: Өнер, 1996. 272 б.

Назарбаев Н.А. Қазақстан – 2030: – Алмати: Білім, 1998. 96 б.

Назарбаев Н.А. "Қазақстан – 2030" Стратегиясы іс жүзінде // Егемен Қазақстан. 2005. 12 қазан

Назарбаев Н.А. Қалың елім, қазағым. – Алмати: Өнер. 1998. 306 б.

Назарбаев Н.А. Қазақстан – Ресей қатынастары: – Алматы: Қазақстан, 1998. – 336 б.

Назарбаев Н.А. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. 296 б.

Назарбаев Н.А. Бейбітшілік кіндігі. – Астана: "Елорда", 2001. 304 б.

Назарбаев Н.А. Сындарлы он жыл. – Алмати: Атамұра, 2003. 240 б.

Назарбаев Н.А. Еуразия жүрегінде. – Алматы: Атамұра, 2005. 192 б.

Назарбаев Н.А. Қазақстан жолы. – Астана, 2012.

Назарбаев Н.А. Тәуелсіздік белестері. Астана, 2012.

Назарбаев Н.А. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана, 2017. – 508 б.

Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері: көмекші оқу құралы / бас ред. Е.Нұразхан. – Алмати: Өнер, 2003. – 552 бет.

Президент Н.А. Назарбаев и современный Казахстан. Том I. Н.А. Назарбаев и социально-экономическое развитие Казахстана: сборник документов и материалов в трех томах / Отв. ред. Б.К.Султанов. – Алмати: КИСИ при Президенте РК, 2010. – 256 с.

Президент Н.А. Назарбаев и современный Казахстан. Том III. Н.А. Назарбаев и внешняя политика Казахстана: сборник документов и материалов в трех томах / Отв. ред. Б.К. Султанов. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010. – 340 с.

Тлешов Е., Қамзабекұлы Д. Алаш қозғалысы. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Сардар, 2014, 528 бет.

Тоқаев Қ. Беласу. – Алмати: Дәуір, 2003. 656 бет.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУНДАРИЖА

Кириш 3

УРУШДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДАГИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ

1–2-§. Қозоқ СССР-нинг урушдан кейинги ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. Фойдали қазилмаларни тадқиқ қилиш ва саноатнинг ривожланиши 5
3-§. Қозоқ ССР қишлоқ хўжалигининг ривожланиши. 8

ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ҲАРБИЙ САНОАТ МАЖМУАСИ

4-§. Қозоғистонда ҳарбий – саноат мажмуасининг қурилиши 11

СТАЛИНЧА МАФКУРАНИНГ ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ИЖТИМОИЙ СИЁСИЙ ҲАЁТГА ТАЪСИРИ

5-§. Урушдан кейинги йиллардаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт хусусиятлари 14
6-§. Бекмаханов иши 17
7–8-§. Қозоғистон "илиқлиқ" даврида (1954–1964 йй.) 21

"ИЛИҚЛИК "ДАВРИДАГИ ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ РИВОЖЛАНИШИ

9–10-§. Қозоғистондаги қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш 27

ҚОЗОҒИСТОН ҚЎРИҚ ЕРЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШ ЙИЛЛАРИДА

11-§. Қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг иқтисодий,экологик ва демографик оқибатлари 31

ҚОЗОҚ ССР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ХОМ АШЁ СИФАТИГА ЙЎНАЛТИРИЛИШИ

12—13-§. Хрушчев даврида Қозоғистонда саноатнинг ривожланиши. 34
14-§. Қозоғистондаги ҳарбий-саноат комплекси. Бойқўнғир космодроми.....38

1965–1985 ЙИЛЛАРДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИ

15–16-§. 1965–1985 йилларда Қозоғистондаги саноатнинг аҳволи 42
17–18-§. 1970–1980 йилларда Қозоғистон қишлоқ хўжалигидаги инқирознинг келиб чиқиши 47

XX АСРНИНГ 60–80 ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ҚАРАМА-ҚАРШИЛИКЛАР

19—20-§. 1965–1985 йилларда Қозоғистондаги ижтимоий – сиёсий ҳаётнинг хусусиятлари 52
21-§. Миллий сиёсатнинг нотўғри талқин қилиниши. 1979 йилги Целиноград воқеаси 56
22-§. "Шахслар" тарихи Қозоқ ССР раҳбариятининг фаолияти: Ж.Шаяхметов, Д.Қонаев, Ж.Ташенов.....60
23-§. "Турғунлик" йилларидаги демографик ўзгаришлар ва урбанизация 65

"ТУРҒУНЛИК" ЙИЛЛАРИДАГИ ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА ТАЪЛИМ БЕРИШ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

24–25-§. 1945–1985 йилларда Қозоғистондаги таълим бериш тизими 68
26-§. Кенгаш Қозоғистондаги илм-фаннинг ривожланиши.....73

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ 40—80 ЙИЛЛАРИДАГИ ҚОЗОҒИСТОНЛИК ОЛИМЛАРНИНГ ИЛМ–ФАН ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЮТУҚЛАРИ

§ 27–28. Кенгаш Қозоғистондаги адабиёт ва санъат 77

XX АСРНИНГ 40—80 ЙИЛЛАРИДА АДАБИЁТ ВА САНЪАТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

ҚОЗОҒИСТОН ҚАЙТА ҚУРИШНИНГ ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧИДА

29–30-§. Қайта қуришнинг сабаблари мазмуни ва оқибатлари 84

31-§. Қозоғистондаги 1986 йил Декабрь воқеалари: сабаблари, бориши ва оқибатлари 89

ҚОЗОҒИСТОНДА 1986 ЙИЛГИ ДЕКАБРЬ ВОҚЕАЛАРИ

32-§. 1986 йилги декабрь воқеалари қатнашчиларига тегишли жазолаш чоралари 93

"ҚАЙТА ҚУРИШ" ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ДЕМОКРАТИК МАСАЛАЛАР

33-§. Қозоқ ССР нинг давлат мустақиллиги ҳақидаги Декларацияси.....98

34-§. Қозоғистондаги ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар. Семей ядровий синов полигонининг ёпилиши 100

35-§. Совет сиёсий тизимининг инқирози. "Август исёни" ва СССР нинг қулаши 104

36-§. Мустақил Қозоғистон давлатчилигининг шаклланиши.....109

ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ЭЪЛОН ҚИЛИНИШИ Н.А. НАЗАРБАЕВ – ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ БИРИНЧИ ПРЕЗИДЕНТИ

37–38-§. Мустақил давлатнинг шаклланишида Элбоши Н.Назарбаевнинг роли.....113

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ДАВЛАТЧИЛИКНИНГ ШАКЛЛАНИШИДАГИ ЧОРА-ТАДБИРЛАР

39-§. Мустақил Қозоғистоннинг ижитимоий-сиёсий институтларининг ривожланиши 126

§ 40. Қозоғистондаги кўппартиялилик тизимининг шаклланиши. Жамоат ҳаракатлари ва ташкилотлар.....131

41-§. Қозоғистон Республикасининг Конституцияси (Бош Қонуни).....136

ҚОЗОҒИСТОН ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ СУБЪЕКТИ

42–43-§. Қозоғистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириши.....143

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ИЛК ЙИЛЛАРИДА ҚОЗОҒИСТОННИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИ

44-§. Бозор иқтисодиётига ўтишдаги қийинчиликлар 150

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ИЖТИМОИЙ – ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР

45–46-§. 1990 йиллардаги Қозоғистондаги ижтимоий демографик жарёнлар.....154

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҚОЗОҒИСТОН – 2030" СТРАТЕГИЯСИ – ДАВЛАТ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЯНГИ ДАВР

47-§. Қозоғистон Республикасининг узоқ муддатга мўлжалланган мақсад ва стратегиялари 162

ҚОЗОҒИСТОНДА 1997 ЙИЛДАН БОШЛАБ ИҚТИСОДИЁТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

48-§. Қозоғистоннинг 1990–2000 йиллардаги иқтисодий аҳволи 166

49-§. Қозоғистон Республикаси иқтисодий ривожланишининг натижалари: ютуқлар ва муаммолар 172

ҚОЗОҒИСТОННИНГ 1997 ЙИЛДАН БОШЛАБ ИЖТИМОИЙ РИВОЖЛАНИШИ

50-§. 1990–2000 йиллардаги бозор иқтисодиётининг ижтимоий аҳволга таъсири 175

ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА ҚОЗОҒИСТОН

51–52-§. Қозоғистоннинг ҳудудий ва халқаро ташкилотлар билан алоқаси 179

53-§. Қозоғистон Республикаси жаҳоннинг илғор давлатлари билан муносабати ва кўпвекторлик сиёсат 185

МУСТАҚИЛ ҚОЗОҒИСТОННИНГ ПОЙТАХТИ

54-§. Мамлакатимиз пойтахти — янги Қозоғистоннинг фаровонлиги рамзи 194

"ҚОЗОҒИСТОН – 2050" СТРАТЕГИЯСИ

55-§. "Қозоғистон-2050" стратегияси – шаклланган мамлакатнинг янги сиёсий йўналиши 200

ЗАМОНАВИЙ ҚОЗОҒИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

56-§. Қозоғистоннинг ҳозирги пайтдаги узоқ муддатли давлат стратегиялари 204

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ВА ФАННИНГ РИВОЖЛАНИШИ

57-§. Қозоғистон Республикасининг таълим ва фан соҳасидаги давлат сиёсати 210

МУСТАҚИЛ ҚОЗОҒИСТОН МАДАНИЯТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

58-§. Ҳозирги вақтда санъат ва адабиётнинг ривожланиш анъаналари. 216

ДИННИНГ ҲОЗИРГИ ҚОЗОҒИСТОН ЖАМИЯТИДАГИ РОЛИ

59-§. Динлараро келишувнинг Қозоғистон модели 226

"МАНГУ ЭЛ" МИЛЛИЙ ҒОЯСИ

60-§. Миллий қадриятларнинг юкалиши. "Мангу Эл" миллий ғояси 231

Асосий воқеаларнинг хронологик кўрсаткичи 238

Фойдаланилган адабиётлар 243

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Учебное издание

Ускембаев Канат Садвакасович
Сактаганова Зауреш Галымжановна
Мухтарулы Габит

ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА
(1945 г. – до наших дней)

Часть 2

Учебник для 8-9 классов
общеобразовательных школ

(*на узбекском языке*)

Муҳаррир *Н. Анарметова*
Бадиий муҳаррир *Ж. Болатаев*
Техник муҳаррир *Л. Садықова*
Компьютерда саҳифалаган *Ж.Бекбосынова*

Нашриётга 2003 йил 7-июлда Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлигининг
№ 0000001 рақамли давлат лицензияси берилган

ИБ № 6062

Нашрга 04.09.19 рухсат этилди. Ҳажми 70· 100 $^{1}/_{16}$. Офсет қоғози. Ҳарф тури
"SchoolBook Kza". Офсет нашри. Шартли босма табоғи 19,96. Шартли бўёқ тамғаси
78,70. Нашр ҳисоб табоғи 14,10. Адади 7000 дона. Буюртма №

"Мектеп" нашриёти, 050009, Алмати шаҳри, Абай шоҳ кўчаси, 143-уй
Факс: 8(727) 394-37-58, 394-42-30
Тел.: 8(727) 394-41-76, 394-42-34
E-mail: mektep@mail.ru
Web-site: www.mektep.kz

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217